

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ

Зборник на трудови од
VII меѓународна научна конференција
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
– ИЗВОР НА НАУЧНИ ИСТРАЖУВАЊА

Скопје, 2023

Уредувачки одбор

д-р Елена Јованова-Грујовска, н. сов./ред. проф. (директорка на Институтот)

д-р Лидија Тантуровска, н. сов./ред. проф. (претседателка на Одборот)

д-р Борче Арсов, в. н. сор./вонр. проф. (секретар)

д-р Катица Трајкова, н. сов./ред. проф.

д-р Веселинка Лаброска, н. сов./ред. проф., дописен член на МАНУ

д-р Александра Ѓуркова, н. сов./ред. проф.

д-р Весна Костовска, н. сов./ред. проф.

д-р Снежана Петрова-Џамбазова, н. сов./ред. проф.

акад. Јан Соколовски (Вроцлав)

д-р Вера Смоле (Љубљана)

д-р Емине Инанир (Истанбул)

д-р Макеј Кавка (Краков)

д-р Ален Калајџија (Сараево)

д-р Жарко Бошњаковиќ (Нови Сад)

д-р Наталија Бороникова (Перм)

д-р Бранко Тошовиќ (Грац)

д-р Станислав Станковиќ (Косовска Митровица)

д-р Борјана Прошев-Оливер (Загреб)

Почесни членови на Меѓународниот организациски одбор

д-р Мито Аргировски, н. сов.

д-р Љубица Станковска, н. сов.

д-р Марија Коробар-Белчева, н. сов.

д-р Димка Митева, н. сов.

д-р Васил Дрвошанов, н. сов.

д-р Стоја Поп-Атанасова, н. сов.

Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција „Македонскиот јазик – извор на научни истражувања“, одржана на 19 и на 20 октомври 2022 година во рамките на Отворените денови на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент
Охридски", Скопје

811.163.3(062)

ЗБОРНИК на трудови од VII меѓународна научна конференција
Македонскиот јазик – извор на научни истражувања / [главен и
одговорен
уредник Лидија Тантуровска]. - Скопје : Институт за македонски
јазик
"Крсте Мисирков", 2023. - 297 стр. : илустр. ; 25 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија и summaries кон трудовите

ISBN 978-608-220-081-1

а) Македонски јазик -- Собири

COBISS.MK-ID 60564741

© Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2023

Сите права за ова издание се заштитени со закон. Забрането е копирање, умножување и објавување делови или на целото издание во печатените и во електронските средства за јавно информирање, или друг вид јавна употреба или изведба, без согласност на авторот или на издавачот.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
– ИЗВОР НА НАУЧНИ ИСТРАЖУВАЊА

Меѓународна научна конференција
(19 и 20 октомври 2022 година)

Скопје, 2023

СОДРЖИНА

Христина Ангелеска, Александра Ѓуркова МОДАЛНИТЕ ЗБОРОВИ ВО РОМАНОТ „ДВЕ МАРИИ“ ОД СЛАВКО ЈАНЕВСКИ	11
Александра Гецовска ЕТИМОЛОГИЈАТА И МАКЕДОНСКИТЕ ГРАМАТИКИ.....	21
Васил Дрвошанов КОН ТУРЦИЗМИТЕ ОД ОБЛАСТА НА ХИДРОГРАФИЈАТА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ.....	33
Давор Јанкулоски ЗА АФИРМАЦИЈАТА НА КОНСТРУКЦИЈИТЕ СО <i>ИМА</i> И <i>Н/Т</i> ПАРТИЦИП ВО МАКЕДОНСКИТЕ КНИЖЕВНИ ТЕКСТОВИ.....	55
Виолета Јанушева МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО НАУЧНО-ТЕХНОЛОШКИТЕ СТАТИИ НА НОВИНАРСКИОТ ПОТСТИЛ	71
Елена Јованова-Грујовска, Весна Костовска ОПСЦЕНАТА ЛЕКSIKA ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЕРОТСКИ ПРИКАЗНИ	83
Славчо Ковилоски КУЛТУРНО-ИСТОРИСКИТЕ ЕЛЕМЕНТИ ВО ВОВЕДОТ И ПРЕДГОВОРОТ НА <i>ГРАМАТИКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК</i> ОД ХОРАС ЛАНТ	89
Веселинка Лаброска, Катица Трајкова НАЗИВИТЕ ЗА ОБЕТКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НИЗ ИСТОРИЈАТА.....	97

Лилјана Макаријоска, Бисера Павлеска-Георгиевска СЕМЕЛНИОТ ЖИВОТЕН ЦИКЛУС (РАЃАЊЕ, СТАПУВАЊЕ ВО БРАК И СМРТ) ВО МАКЕДОНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА.....	109
Лилјана Макаријоска, Мери Цубалевска ЛЕКСИКАТА ВО РОМАНОТ „ДОЛНА ЗЕМЈА“ ОД БЛАГОЈА РИСТЕСКИ-ПЛАТНАР.....	121
Андријана Павлова, Борче Арсов ИНВЕНТАРОТ НА ГЛАГОЛСКИТЕ ФОРМИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НИЗ ПРИЗМАТА НА КОНЕСКИ (1967) И НА ЛАНТ (1952)	131
Димитар Пандев, Марија Пандева ПАНОРАМСКИ ПОГЛЕД ВРЗ ЕКСЦЕРПЦИЈАТА ВО ГРАМАТИКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК НА КОНЕСКИ (ПРВ ДЕЛ), СО ПОСЕБЕН ОСВРТ ВРЗ ПРВОТО ИЗДАНИЕ ОД 1952 ГОДИНА	139
Марија Пандева СУБЈУНКТИВОТ ВО КЛЕТВИТЕ И ВО БЛАГОСЛОВИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ШПАНСКИОТ ЈАЗИК	151
Снежана Петрова-Џамбазова ЈАЗИКОТ И ЛЕКТУРАТА ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПРОЗА.....	159
Магдалена Симионска ПРИМЕНАТА НА СТАНДАРДИТЕ НА ЕТИЧКО ОДНЕСУВАЊЕ ВО НАУКАТА ВО ДЕЛОТО <i>ЕТИКА НА НАУКАТА</i> НА ДЕЈВИД Б. РЕСНИК ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	167
Људмил Спасов, Далибор Јовановски ЛИЧНОСТА И ДЕЛОТО НА КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКОТО МИЛЈЕ (ВО ЧЕСТ НА 100 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА ТОДОР ДИМИТРОВСКИ)	181
Марина Спасовска, Марина Даниловска „ДИСТАНЦИРАНИТЕ ФОРМИ“ ВО ГРАМАТИКИТЕ НА ХОРАС ЛАНТ И НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ	189
Фани Стефановска-Ристеска СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НА ФРАЗЕМИТЕ СО КОМПОНЕНТА <i>КУЧЕ</i> ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК.....	195

Диана Столац, Весна Граховац-Пражиќ РАКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА ШИМЕ СТАРЧЕВИЌ	205
Лидија Тантуровска ЗА ЕДНА ЈАЗИЧНА ПОЈАВА ОБРАБОТЕНА ОД ТОДОР ДИМИТРОВСКИ	215
Искра Тасевска Хаџи-Бошкова КНИЖЕВНОЕСТЕТСКИТЕ И СТИЛСКИТЕ МОЖНОСТИ НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА	225
Васка Ташова ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКИ ОСОБЕНОСТИ НА ЕПИТЕТОТ ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПРОЗА	235
Кристина Тодоровска, Људмил Спасов, Агим Пољоска СПОРЕДБА НА НАЧИНИТЕ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА ГЛАГОЛСКИОТ ВИД МЕЃУ МАКЕДОНСКИОТ И АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК	241
Катица Топлиска-Евроска, Олгица Додевска-Михајловска БЛАГИТЕ ЈАДЕЊА ВО ТРАДИЦИОНАЛНИТЕ ПРАЗНУВАЊА (етнолингвистички пристап)	251
Сунчица Трифуновска Јаниќ ИЗРАЗУВАЊЕ НА НЕГАЦИЈАТА ВО „ГРАМАТИКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК“ ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ	257
Тетјана Феџан УКРАЌНСЬКА ДІАСПОРА ТУРЕЦЬКОЌ РЕСПУБЉКИ: ПРОБЛЕМИ МОВНОЌ ІДЕНТИЧНОСТІ	265
Miljana Šopa, Nika Pavletić JEZIKOVNA ANKSIOZNOST MAKEDONSKIH GOVORCEV PRI UČENJU SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA	271
Jasmin Hodžić MAKEDONSKI I BOSANSKI JEZIK IZMEĐU JEZIČKE PRAVDE I JEZIČKOG IMPERIJALIZMA	283

Христина Ангелеска

Александра Ѓуркова

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

МОДАЛНИТЕ ЗБОРОВИ ВО РОМАНОТ „ДВЕ МАРИИ“ ОД СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

Апстракт: Тема на овој труд се модалните зборови во еден модернистички роман. Целта е да се обработат модалните зборови што се употребени во романот „Две Марии“ од Славко Јаневски. Го избравме овој роман затоа што е карактеристичен за македонскиот модернизам. Ја дефинираме модалноста како граматичка категорија и модалните зборови како лексички показатели на модалноста. Потоа го разгледуваме значењето, позицијата и изделеноста на модалните зборови во романот. Се задржуваме и на прашањето за стилот на авторот во употребата на модалните зборови, како и допирните точки и меѓусебните влијанија на граматиката и литературата.

Клучни зборови: македонски јазик, модалност, модални зборови, модернизам.

За модалноста

Модалноста е јазична универзалија што ги поврзува содржината на реченицата и физичкото опкружување, т.е. надворешнојазичната ситуација. Преку оваа категорија говорителот може да ја обои информацијата што сака да ја сподели. Најчесто, таа обоеност е поврзана со можноста да се случи/случило некое дејство, изразување на сигурност, емоционалност итн. Лилјана Минова-Ѓуркова (2000: 154) ја дефинира модалноста како израз на ставот на зборуваачот за односот меѓу соопштеното и светот околу нас. Симон Саздов (2009: 8) ја опишува модалноста како логичка категорија што го означува односот меѓу содржината на реченицата и надворешнојазичната ситуација. Рикард Симеон (Simeon 1969) нагласува дека треба да се прави разлика меѓу модалноста и емотивниот исказ, односно модалноста како категорија што го опфаќа односот на говорителот кон содржината на исказот и односот на содржината на исказот кон надворешнојазичната ситуација. Двата основни типа на модално значење се опфаќаат со термините деонтичка и епистемска модалност. Првата се однесува на изразувањето задолжителност/должност, потреба, забрана, дозвола, а втората се однесува на оцената на зборуваачот за веродостојноста на соопштеното за изразување знаење, верување, мислење (Минова-Ѓуркова 2000: 155).

Ц. Лајонс (Lyons 1977: 791) наведува дека модалната логика (претходно) се занимавала со алетската модалност односно со неопходната или можната вистинитост на исказите. Неопходните вистини (како традиционален термин) можат да се означат и како алетски неопходни искази; сите алетски неопходни искази се алетски можни искази (но, не и обратно). Алетската модалност се поврзува со аподеектичките искази. Во однос на епистемската и на деонтичката модалност, Лајонс¹ упатува дека епистемската неопходност (модалност) е интуитивно поблиска до алетската модалност отколку деонтичката модалност. Палмер (Palmer 2001: 7) смета дека епистемската модалност може да се парафразира со зборот ‘можно’, а деонтичката со зборот ‘неопходно’. Тој ја поврзува епистемската модалност со ставот на говорителот кон веродостојноста на исказот, а деонтичката со фактори на условување што се надворешни, односно општествени. Може да се каже дека основната карактеристика на деонтичката модалност е искажување должност и дозвола, во рамките на надворешни фактори, додека со епистемската модалност се искажува можност и веројатност според оценка на говорителот. И со двата типа на искажување на модалност може да се искаже субјективна модалност и објективна модалност.

Модалноста во македонскиот јазик може да сезначи на лексички, на интонациски и на граматички план. Модалните глаголи, модалните зборови и модалните честички се лексички показатели на модалноста.

За модалните зборови

Модалните зборови се неменлива зборовна група, чија основна граматичка карактеристика е изделеноста во реченицата, а основна лексичка карактеристика е изразување на ставот на говорителот. Нивната позиција во реченицата е слободна, но во зависност од нивното место искажуваат однос кон еден дел од реченицата или кон целата реченица. Во таа смисла, може да се каже дека синтаксички се подвижни, но семантички не се, затоа што со промената на позицијата може да ја смени смислата на реченицата. Блаже Конески (2004: 544) izdelува три типа на однос што се изразува со модалните зборови:

1. Изразуваат однос на логичка основа – *сиѓурно, бездруѓо, веројатно, секако, очевидно, се разбира, навистина, неоспорно, можеби.*

2. Изразуваат емоционален однос – *нажалост, белки, божем.*

3. Го истакнуваат односот на едно искажување спрема другите во дадениот склоп – *впрочем, главно, што ест, освен штоа, на пример, најпосле.*

Во нашиот труд модалните зборови и искази се делат во четири групи:

1. искажуваат епистемска модалност на знаење, увереност:

---

¹ Ibid.

а) потврдни: *сиѓурно, секако, се разбира, бездурѓо, без сомнение, очигледно, очевидно, навистина, висина.*

б) одречни: *никако, воопшто, во никој случај.*

2. искажуваат епистемска модалност на веројатност, можност: *можеби, веројатно, најверојатно, се чини, навидум.*

3. искажуваат емоционален однос: *за жал, за среќа, нажалоси, белки, божем, небаре.*

4. искажуваат сопоставување, доуточнување: *впрочем, всушности, најпосле, најнакрај, на крајот на краиштата, односно, едноставно, природно, демек, во крајна линија.*

Модалните зборови во романот „Две Марии“ од Славко Јаневски

Романот „Две Марии“ од Славко Јаневски првпат е објавен во 1956 година и е прв психолошки роман во македонската книжевност. Во романот го следиме главниот лик, хирургот Никола, во своето себепронаоѓање. Дејството се случува во две ноќи за време на Втората светска војна, но низ реминисценции на главниот лик, дознаваме за целиот негов живот.

Модални зборови што изразуваат епистемска модалност на знаење, увереност:

а) навистина

Со модалниот збор *навистина* се искажува сигурност:

1. Тогаш *навистина* ли ќе ги заборавеше мртвите птици?
2. Пред да ѝ падне револверот, не се праша дали *навистина* сакаше да го стори тоа.

Со модалниот збор *навистина* се искажува констатација:

3. Кога ќе се наведне над него да се увери дека *навистина* во тие очи не се месеци, црни на црвено небо, ќе го сфати големото предавство со тој удавен шепот.
4. Како досега не сум забележал дека имаш уморни и тажни очи? *Навистина*, како не сум забележал?

Со модалниот збор *навистина* се искажува увереност, односно може да се најде со значењето ‘ме уверуваш’, ‘те уверувам’, ‘сигурно’ итн.:

5. *Навистина* ли изгледам добро?
6. *Навистина* не грижи се.
7. Никола, *навистина* ли сакаше да се венчаме?

б) вистина

Модалниот збор *вистина* е варијанта на зборот *навистина* и со него се засилува исказот во констатација и се бара потврда:

8. Не, *вистина*, на што ти личам?
9. *Вистина*, си ѝ припаѓал ли на друга жена?

Карактеристично е дека е употребен во прашални реченици, што упатува и на прагматичката функција на овој модален збор, односно на неговата улога како дискурсен маркер.

в) несомнено

Модалниот збор *несомнено* се употребува за да искаже сигурност, т.е. со значење ‘без сомневање, сигурно’:

10. Брзам со овој илегалец (*несомнено* тоа е) и би сакал да не го слушам тој плач.

г) сигурно

Со модалниот збор *сигурно* се искажува епистемска модалност на потполна увереност:

11. Челичниот чекор на војната *сигурно* ќе настапи и кон ова гнездо.

д) секако

Модалниот збор *секако* го среќаваме со значење ‘знам, сигурен сум’, ‘во секој случај’:

12. Жандарот *секако* не, зашто ниеден жандар на светот не носел окалки.
13. Вие, *секако*, овде не живеете.
14. Оној нож од моето детство и пробиената ленена кошула е *секако* само некоја слика од книга или некој далечен филм.

Модалниот збор *секако* го среќаваме како потврден одговор на некое прашање. Во примерот 16, во прашањето го има зборот *секако* со значење ‘сигурно’ и прво се дава потврден одговор, па потоа одречен, со антонимот на модалниот збор *секако*, т.е. зборот *никако*:

15. „Оче Симеоне,“ гласно рече. „Да пиеме?“ – „*Секако*. За што?“
16. „Рицарска нарав – за таков *секако* се сметате?“ – „*Секако*. *Никако*.“

Модалниот збор *секако* го среќаваме со значење ‘на секаков начин’:

17. А после, во тоа детство, умираше *секако*: под француското знаме во Легијата на странците, на врел алжирски песок.

Модалниот збор *секако* го среќаваме со значење ‘се разбира’:

18. Не се распознаваше, само се насираше, но, *секако*, неговите очи имаа потсмешлив сјај.

ѓ) очигледно

Со модалниот збор *очигледно* се искажува увереност со значење ‘јасно’:

19. *Очигледно*: она за кое не знаеше дали е млад глог со испреплеткани гранки или камен покриен со бронзена ’рѓа, не беше ни едно ни друго.

е) сеедно

Зборот *сеедно* има прилошко потекло и го разгледуваме како модален збор кога е во почетна позиција во реченицата, односно функцијата му е блиска до дискурсен обележувач:

20. Со нож, хируршки?... *Сеедно*, или со обичен, со црна дршка...
21. За Жан Луј Баро? прашав. *Сеедно*, расправај, рече.
22. „Ќе почнеме,“ рече. „*Сеедно*, ќе се обидеме.

ж) никако

Модалниот збор *никако* искажува епистемска модалност на сигурност и знаење, но е одречен, со значење ‘во никој случај’:

23. Таа *никако* не можеше да се сети на мелодијата од првиот нивни танц, а тој ѝ пречеше.

Овој модален збор може да се сретне и како одговор на прашање (в. пример 16).

Модални зборови што искажуваат епистемска модалност на веројатност, можност

а) можеби

Модалниот збор *можеби* го среќаваме за искажување претпоставка:

24. *Можеби* е таа.
25. *Можеби* е таа, втората...
26. Тоа е потсмев. А *можеби* и не е.

Го среќаваме како одговор на прашање:

27. Маска на врач од работ на некоја џунгла. Конго, сонувана Африка, јуношка бајка? *Можеби*.
28. Одмазда за осамениот памучен палјачо со истргната нога, одмазда на човек со истргнато срце? *Можеби*.
29. „Не погодив ли?“ *Можеби*.

Го среќаваме во низа од претпоставки:

30. *Можеби* не реков ништо, *можеби* тебе само така ти се сторило.
31. Во втората година, би го занимало ли тоа *можеби*? *Можеби* поради тоа стана сè.
32. *Можеби* е само љубопитен. *Можеби* прашува и без да сака сè да знае.
33. *Можеби* сето тоа не беше поради осаменоста. *Можеби* поразот беше во друго.
34. Ти не си Еврејка и, *можеби*, не си била ни Марија. *Можеби* никогаш не си постоела.

Го среќаваме со значење ‘веројатно’:

35. Тоа беше остра светкавица или сребрен блесок на рибји стомак или студен, скоро просирен мразулец. *Можеби*.
36. Јак сум и несреќен сум и еден ден ќе поулавеам и *можеби* сум веќе таков.

Го среќаваме со значење ‘сигурно’:

37. Црнечка свиња? Црна, *можеби*, црна. Инаку...
38. Момченцето имаше три години и говореше за крв. *Можеби* затоа што имаше само три години.

Модални зборови што искажуваат емоционален однос

Поради тоа што сретнавме само еден пример со модален збор за искажување на емоционален однос, за оваа потреба беа земени примери од романот „Тврдоглави“ од Славко Јаневски. Романот „Тврдоглави“ првпат е објавен во 1969 година и го претставува периодот на зрел модернизам кај Славко Јаневски. Во ова епско дело го следиме патувањето на жителите од селото Кукулино кон Лесново, по камења, за да се изградат воденици.

а) небаре

Модалниот збор *небаре* се користи за воведување споредба, со значење ‘како да’:

39. *Небаре* се простувале од ненадоместливи пријатели, од луѓе што последни ја чувствувале нивната непроверена сила, тревите омајно замирисале.
40. На чуден начин, *небаре* прстените на грбникот му биле одделени еден од друг, се исправал од својата пониженост.

б) божем

Со модалниот збор *божем* се искажува сомнеж, неверување:

41. Не се разбегале и не легнале кој каде ќе можел да ја засолни главата, измршавени и изветвени, со ненадејно чувство на папсаност, а Васко

Тушев, забест *божем* под подотворените усни држи парче пресен кромид, се веднел над својот бацанак, нем и сув, додека од карпите се разнесувал гласот на оној што стрелал.

42. Го влечам а тој се грчи *божем* со секира ќе замавнам на него.

43. Полека, *божем* се плаши иглите на светлоста да не му го пробијат видот, ги отвори очите. (ДМ)

Модалниот збор *божем* може да стои самостојно и да ја модализира целата реченица на која се однесува:

44. Будникот од дружината го прераскажал многу пошироко разговорот зашто гледал и слушал. *Божем*.

в) белки

Со модалниот збор *белки* се изразува надеж од страна на говорителот:

45. Некој *белки* ќе знае лек за чумава.

Модални зборови што се користат за сопоставување, доуточнување:

а) значи

Со модалниот збор *значи* се внесува нов исказ што претставува сумирање на претходно кажаното:

46. *Значи*, и вака ризикувам.

Со модалниот збор *значи* се внесува нов исказ што се истакнува наспрема другите искази во целината:

47. „Знам, војна?“ праша на крај несигурно, не покажувајќи потресеност од страшните слики што му ги црташе богословот. „Проклетство, *значи*.“

б) едноставно

Модалниот збор *едноставно* се користи за да се засили исказот:

48. Како би било да го удрам со стол. *Едноставно*, по глава, како со кундак.

49. *Едноставно* ќе прославам како отец Симеон ноќеска.

Примерот 49 е интересен за разгледување затоа што е тешко да се определи модалноста на зборот *едноставно*. Контекстот не ни кажува дали зборот е употребен како прилог, во неговото основно значење, или како модален збор за засилување, доуточнување на исказот. Сметаме дека со прилошко значење би имал друго место во реченицата (Ќе прославам *едноставно* како отец Симеон ноќеска; Ќе прославам како отец Симеон ноќеска *едноставно*), и во секоја

позиција и значење овој збор ќе се истакне и ќе се оддели во зборувањето. Што се однесува до неговата почетна позиција, модалните зборови, особено тие од групата за засилување, истакнување, доуточнување или сопоставување на искази, се доближуваат до функцијата на дискурсни обележувачи. Почетната позиција на зборот *едностајно* во овој исказ ни укажува на тоа дека во прашање е модален збор што го овозможува текот на исказот.

в) најпосле

Со модалниот збор *најпосле* се искажува значење ‘конечно, на крајот на краиштата, по сè’ и него најчесто го среќаваме во почетокот од реченицата:

50. *Најпосле*: тоа беше нож кој на својот благ виножитен пат само за миг се укочи во воздухот.

51. „*Најпосле* ќе проговориш,“ рекоа очите под стаклото.

Заклучок

Во романот „Две Марии“ најбројни се модалните зборови што ѝ припаѓаат на првата група (со нив се искажува епистемска модалност на сигурност, логички однос). И покрај тоа, најчестоупотребуван модален збор е зборот *можеби* (со кој се искажува епистемска модалност на веројатност). Бидејќи беше забележан само еден пример со модален збор што искажува емоционален однос, зедовме примери од овој тип на модални зборови од романот „Тврдоглави“ од истиот автор. Беше забележано дека иако во „Тврдоглави“ има извесен број модални зборови што истакнуваат емоционален однос, нивниот број е скромн, а разновидноста мала. Модалните зборови најчесто не се изделени со правописни знаци или се изделени од едната страна, а многу ретко ги сретнавме целосно изделени. Модалните зборови што искажуваат епистемска модалност на сигурност и увереност најчесто ги има во дијалогските форми. Стилот на авторот во овој роман е полн со двозначности и нарација е тешко да се следи од обичниот читател. Ова четиво бара прониклив читател што знае како да се движи низ зборовите во кои има многу: двоумења, претпоставки, испитувања, преиспитувања, поместување на границата на сонот и јавето. Монолошките форми се суштината на овој роман, а таму доминираат други модални зборови. *Можеби, можеби, можеби*. Граматиката и литературата не само што се блиски и се испреплетуваат, туку и на многу суптилен начин се дополнуваат и влегуваат во служба една на друга.

Користена литература

а) кирилица

Друговац Миодраг. 1990. *Историја на македонската книжевност XX век*. Скопје: Мисла.

- Конески Блаже. 2004. *Грамаџика на македонскиот лиџераџурен јазик*. Скопје: Просветно дело АД Детска радост.
- Минова-Ѓуркова Лилјана. 2000. *Синџакса на македонскиот сџандарген јазик*. Скопје: Магор.
- Саздов Симон. 2009. *Современ македонски јазик 4*. Скопје: Табернакул.
- Стефановска-Ристеска Фани. 2001. „Околу лексичките показатели на модалноста (за модалните зборови сигурно, бездруго, секако, веројатно и можеби)“. *Македонскаџа лексиколоџија и лексикоџрафија: зборник на џрудови од собирот одржан на 15-16 март 2001*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 119–125.
- Чашуле Илија. 1997. „За „модалните зборови“ во македонскиот литературен јазик“. *Зборник во чест на Раџмила Уџринова-Скаловска: џо џовод 70-џодинишната*. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, 335–343.

б) латиница

- Lyons John. 1977. *Semantics*. Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer F. R. 2001. *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simeon Rikard. 1969. *Enciklopediski rječnik lingvističких naziva: na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*. I A-O. Zagreb: Matica hrvatska.

Извори

- Јаневски Славко. 1956. *Две Мариџ*. Скопје: „Кочо Рацин“.
- Јаневски Славко. 2008. *Тврдоџлави*. Битола: Микена.

MODAL ADVEBRs IN THE NOVEL DVE MARIJ BY SLAVKO JANEVSKI

Abstract: This paper aims at analyzing the modal adverbs used in the novel “Dve Marii” by Slavko Janevski. We chose this particular novel because it illustrates the key features of Macedonian modernism. Firstly, we examine modality as a grammatical category and modal adverbs as lexical indicators of modality. In addition, we look at the meaning and the position of the modal adverbs in the novel. Furthermore, we inspect the author's style in the usage of modal adverbs, as well as the points of contact and mutual influence of grammar and literature.

Key words: Macedonian language, modality, modal adverbs, modernism.

Александра Гецовска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЕТИМОЛОГИЈАТА И МАКЕДОНСКИТЕ ГРАМАТИКИ

Апстракт: Во овој труд ќе се обидеме да дадеме преглед на поими и врски со етимологијата во неколку македонски граматики. Ќе го примениме дијахронскиот пристап, односно ќе се обидеме да дадеме еден хронолошки преглед на трудовите во кои како главна тема е граматиката на македонскиот јазик, но во кои помалку или повеќе се дава приказ на етимологијата.

Клучни зборови: етимологија, македонски граматики.

Одбележувањето јубилеи¹ претставува чест, но и поттик за натамошни истражувања, како од досегашните видни македонски лингвисти така и од новите генерации. Затоа, навраќањето кон нашите претходници и лингвистичките почетоци не е никогаш на одмет, посебно во време кога постојат отворени и континуирани надворешни притисоци и закани кон македонската наука за јазикот.

Потсетувањето на лингвистичките почетоци претставува важен чекор кон продолжување на македонската јазична иднина, но и нов предизвик од новите надворешни напади, а впрочем континуираните надворешни притисоци.

Сепак, разгледувањето на односите на граматиката кон другите јазични дисциплини не е непознат поим (Марковиќ 2017).

Нашиот истражувачки опсег ќе биде насочен кон стожерните македонски граматики, пред сè од аспект на нивните етимолошки проучувања. Впрочем, ќе ги разгледаме досегашните етимолошки истражувања во Македонија, кои придонесуваат кон јавно обелоденување и анализа на македонскиот етимолошко-граматички аспект.

Во најопшти црти ќе дадеме историски преглед на досегашните граматики во инодоевропеистиката и односот кон етимологијата, а потоа ќе ги разгледаме македонските граматики и застапеноста на етимолошки теми во нив.

---

¹ 70 години од „Граматиката на македонскиот јазик“ од Хорас Лант, „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ (I дел) од Блаже Конески и 100 години од раѓањето на Тодор Димитровски.

Односот етимологија – граматика ќе биде дијахрониски разгледан во последните три века, почнувајќи од крајот на 19 век до денес. Ќе бидат разгледани трудовите на некои лингвисти во кои на некој начин е опфатена и етимологијата како научна дисциплина.

Во овој труд ќе бидат опфатени вкупно шест (објавени) македонски граматика, од кои четири на македонски јазик и две на англиски јазик. А, тие се:

- *Слоџница речовска*, Ѓорѓија Пулевски (1880);
- *Македонска ѓрамаџика*, Круме Кепески (1946);
- *Грамаџика на македонскиоџ лиџераџурен јазик* (I дел), Блаже Конески, Скопје, (1952);
- *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Horace G. Lunt (1952);
- *Macedonian grammar*, Viktor Fridman (2001);
- *Оџиџа ѓрамаџика на македонскиоџ лиџераџурен јазик* од група автори, Стојка Бојковска, Лилјана Минова-Ѓуркова, Димитар Пандев и Живко Цветковски, Скопје (2008).

Етимологија

Етимологијата како дел од лингвистиката, не само што го опфаќа историско-компаративниот метод и интердисциплинарноста (поврзувајќи се и со други дисциплини како што се: културата, етнографијата, антропологијата, фолклорот, географијата итн.), туку таа објаснува и многу јазични феномени од историски и од граматички аспект, како што се фонетски, морфолошки, семантички појави итн. (Гецовска 2015: 9).

Етимологијата, како дел од лингвистиката што го проучува потеклото на зборовите, го привлекувала вниманието на многумина. За неа се интересирале и проучувачи и лаици. Првите етимолошки обиди почнуваат од македонските вљубеници на јазикот од 19 век, меѓу кои се Ѓорѓија Пулевски, Миладиновци, Јордан Х. К. Џинот, Константин М. Петкович итн. Имено, во нивните дела се среќаваат првите етимолошки обиди и забелешки.

2. Граматика

Почетоците на граматиката (индоевропеистика)

Индоевропејците биле народ со развиена свест за себе и за луѓето со кои контактирале како и за јазикот и за граматиката на кои им припишувале божествен карактер. Тие биле свесни за првичната, претходната индоиранска култура, која траела и по миграцијата на индискиот супконтинент. Соочувањето со два јазика било вистински предизвик, санскритскиот, кој се поврзувал со идеалните зборувачи и бил чист јазик на културата и ритуалите од една страна, и аријскиот, којшто им бил туѓ, т.е. народниот, локалниот, индиски јазик од гледна точка на санскритскиот. Граматиката многу рано станала богата и чиста во говорот и добила божествен статус.

Во индоевропскиот период односот на граматиката кон етимологијата е мајчински. Всушност, Аријците се разликувале и во однос на почитта кон нивниот јазик. Имале четири принципи на етимолошко објаснување. Според тогашното верување, боговите потврдиле дека јазикот (говорот) е женско, девојка, која била запалена бидејќи не се придржувала до ова жртвувачко правило, односно спалувањето е чин на спојување зашто само на тој начин таа можела да стане една од нив (ја присвоиле). Боговите, чиј говор им бил одземен, биле победени.

Друго подрачје се варварите (и нивниот говор) и неварварите кои користат точен јазик, за што зборува и Панини во својата граматика. Според тоа, единствената точна форма на јазикот се употребува во контекст на ритуалот. Тука е даден пример со победените Асирци коишто користеле варварски говор во ритуалите и затоа биле победени, односно чистиот и нечистиот јазик (литературниот и народниот). Дава споредба со жртва или со храна која се употребува, па вели одредени, одбрани жртви им се даваат на боговите, а не секакви. Има секаква храна, но има храна за кучиња, растенија, луѓе, и тие никогаш не се мешаат. Така и за ритуалите, треба да се даде чиста жртва со чист јазик (одреден), а не секаков затоа што така влијаеме на судбината (Cardona 1990).

Заклучокот е дека треба да учиме граматика со цел да ја одржуваме заедницата со Големиот Бог, кој ни ги дал овие животни функции. Всушност, раната свест на Индоаријците во Индија за јазикот и за граматиката произлегла од средбата со промените, т.е. неаријците, кои се разликувале од нив и ги почитувале во однос на јазикот и културата. Исто така санскритско-индоариските зборувачи посветиле големо внимание и на формалниот аспект на јазикот со цел да ги задржат нивните литургиски текстови од нечистотија, загадување, корупција. Така настанало и философското совпаѓање на будизмот и ведите. Во овој поглед индиската свест за јазикот најверојатно е уникатна. Јазикот и граматиката се во спој со религијата, односно со животот.

Зборот граматика има грчко потекло и во директен превод значи искуство, вештина за буквите, наука за правилно зборување и пишување. Денес таа има далеку пошироко значење и ја изучува структурата на јазикот, неговите закони, форми, значење, служба и употреба.

Грамматиката, пред сè, дава анализа и опис на семантиката и формалната структура на еден јазичен код, а нејзина цел е описменување. Што се однесува, пак, до задачите на граматиката, тие тековно доживуваат одредени промени.

Почнувајќи од стариот принцип на Западна Европа, поимот граматика се изедначил со принципите на античката, латинска граматика, каде што во скрипториумите (а подоцна тој модел го прифатиле и универзитетите) се негувала официјалната класична норма на една јазична структура преку одбегнување на структурата на јазичите од нероманско потекло, но и динамичен развој на јазичите и нивната еволутивност. Класичниот концепт посветувал посебно внимание на формите – елементите од една туѓојазична структура и по запознавањето со формите се доаѓало до функциите на тие форми, односно до нивното значење и типовите контекстуална употреба. Па, од оваа гледна точка и

од овој став, застапеноста на етимологијата според класичниот начин на создавање граматика, нужно би ја опфатило и граматиката. А, овој труд го разгледува тој аспект.

Доцноантичките граматичари се ограничиле само на предавање на правилата, кои не ги образложувале (13 век). Тие давале само цитати од класичарите како примери. Додека, пак, новата философска граматика тежнеела кон логичност – значи кон авторитетен независен состав. И тоа е еден од главните фактори за назаднување на класичните студии. Традиционалната граматика не ги познава сите делови на јазикот, таа е нормативна и ѝ недостигаат сеопфатните погледи.

Современите текови, од друга страна, пак, укажуваат дека граматиката е приближување кон поимот за јазикот како систем на поврзани елементи кои ни овозможуваат да контактираме меѓусебно и едни на други да си пренесуваме информација, но и да се објасни неговата динамика, еволуција и просторна диференцијација (Тополињска 2019: 6–7). Односно, граматиката е еден вид јазичен прирачник, кој според новата традиција, обично содржи:

- а) фонологија (фонетика), морфологија, зборообразување, синтакса и
- б) состав правила за говорење и пишување на некој јазик.

Развојот на словенската граматика започнал со споредбено-историската фонетика и прасловенската граматика.

Етимологија – граматика

Одамна е позната врската на етимологијата со граматиката и таа е нераскинлива. Од аспект на граматиката, уште веднаш може да се потврди фактот дека етимологијата не може да биде целосна без граматичкиот аспект. А, доколку се случи тоа, односно доколку етимологијата би го исклучила овој фактор, тогаш неоспорно би зборувале само за народна етимологија. Но, во овој случај, ние имаме намера да ја разгледаме обратната ситуација, односно дали и колку е застапена етимологијата во граматиката. А, притоа се отвораат и прашања од типот, што ѝ е потребно на граматиката, а го нуди етимологијата, односно зошто ѝ е потребна етимологијата на граматиката. А, бидејќи сакаме да дадеме сеопфатен поглед на оваа ситуација, тогаш освен дијахронскиот пристап, ќе се задржиме и на синхронскиот пристап, па ќе ги разгледаме и современите состојби.

Најчесто практичната етимологија на секој збор (особено старата лексика) е поврзана со споредбената граматика, а таа врска е многу сложена на многу нивоа. Тука, пред сè се мисли на врските, а не на зависноста на етимологијата од споредбената граматика (Гецовска 2015: 214). Но, во овој труд нема да ги земеме предвид споредбените македонски граматика (што секако може да биде повод за некоја наредна пригода).

Впрочем, во овој дел ќе се обидеме да го прикажаме односот на македонските јазичари, пред сè граматичари, кон етимологијата и нејзината застапеност во нивните дела.

Слоџница речовска – Ѓорѓија Пулевски (1880)

Во многу средини лексикографската работа и пишувањето први граматика ја вршат луѓе кои не се стручни за јазик, но ја сфаќаат потребата за издигнување на свеста за припадност кон една нација и го препознаваат јазикот како моќно средство со кое може да се постигне тоа. За време на печатењето на овие книги владеела романтичарската идеја за издигнување на национализмот во прв план. Македонскиот народ се наоѓал под притисок на бугарската егзархија, која почнала со бугаризација на православните Македонци, па можеби Пулевски токму од тој аспект приоѓа и кон етимологизација, која претставува единствен начин на докажување на автохтоноста како посебен јазик, а со тоа и како народ.

Слоџницата на Пулевски го задржува за нас своето значење пред сè како уште еден израз на потребата да се пристапи кон граматичката обработка на нашиот јазик (Конески 1959: 93). Тој секако дека пред себе имал образец од некоја граматика од соседните словенски јазици или од рускиот, но толку го преправил „по своему“, што тешко може да се препознае изворникот (Стаматоски 1980: 9).

Во *Слоџницата* на Пулевски е претставен дел од нашиот граматички систем, разликите на *нашинскиот* од една страна, и српскиот и бугарскиот јазик од друга и дадени се многубројни белешки, како и предочување на дијалектните разлики.

Првите етимолошки проучувања му припаѓаат на Ѓорѓија Пулевски. Всушност, делата на Пулевски биле пионерски од многу аспекти. Како граматичар може да се разгледува и врз основа на „Речник од три језика“, „Слоџница речовска“, „Јазичница“ и „Славјанско-македонска општа историја“. Имено, тој предлага граматички систем и употребува особено интересен лексички материјал. Токму во тој материјал предлага мошне интересни етимолошки (дел и народни) толкувања.

Опусот на Пулевски (лексички и лексикографски) опфаќа етимолошка интерпретација на: Галичник², Америка³, словенски племиња⁴, но и други поими, како што се ѕвезди⁵, јулијански календар⁶ итн. Првите чекори за

2 „Галичани се познавајед, по местата, нихни и по зборувањето, које је одељено а; од север, кога дошље, у Македонија и во напред, речени, места, кога се насељиле, и реката, која је у средината, њихна, и денеска је *Галик*, се именује по теја едно, а по името њихно друго, који по долну Македонију, овије посљедниве све Галичани ји познавајед“. Моравци, а по нивна аналогија и реката се нарекува Морава, која како што вели Пулевски, сведочи за нив (Пулевски 1875: 46).

3 „А прво описување за оња дел, го написал америко веспучи пак по негово, име ново, наиденијод дел од земјава се вељид америка“ (Пулевски 1875: 61).

4 „...по земјата се зовад иљи наречувад и који народ од каде дошол, кога се плнила земјата нотонод посље така и се именувад, који каде живувајед, и во која страна, како Руси, Хрвати, Чеси, Срби, Бугари и славјани. Кога се славјани и племена бугарској зашто се именувајед волгари“, а одговорот е „Волгари се именувајед по освоатељи од река, Волга која је и денеска, во русија“ (Пулевски 1875: 41–42).

5 опашсти ѕвезди се нарекуваат затоа што „когаји, гљедеме, имајед, нешто, светљиво, и длго, како опашка, да заради това, се вељад, опашкасти, ѕвезди (Пулевски 1875: 75).

толкување на одредена лексика од страна на Пулевски секако дека не означуваат висок научен дострел, но се обид или заложба за негова етимолошка интерпретација, која во одредена мера претставува автентичен етимолошки момент.

Македонска граматика – Круме Кепески (1946)

Кон крајот на јануари (24 јануари) 1946 година се бележи појавата на книгата *Македонска граматика* од Круме Кепески и станува збор за првата училишна граматика. Првиот дел од Граматиката е посветен на фонетиката, со прилог со правописни правила. Вториот дел (етимологија) го претставува потеклото, изведувањето и образувањето на зборовите со суфикси, а во третиот дел е разработена морфологијата (Веновска-Антевска 2005: 60–61). Оваа прва, посовремена „Македонска граматика“ од Круме Кепески, како што посочивме, била наменета како учебник за средните училишта, објавена по Втората светска војна, каде што етимологијата зазема посебен дел. Значи, овде етимологијата ја среќаваме како самостоен дел, под чиј наслов следуваат поднасловите: *Општи дел на зборои, Изведени и неизведени зборои, Продуктивни суфикси за образување на именки, Суфикси за образување на ѝридавки, Простии и сложени зборои, Делба на сложениите зборои* (Кепески 1946: 24–29). Овој учебник ќе биде примерок и основна појдовна точка за наредните изданија⁷. Впрочем, тој е првиот што ја дефинирал етимологијата како наука.

Таа е наука за потеклото и *образувањето на збороиите*, а првите зборови: „Како се јавиле првите зборои кај човекот? Првите зборои се родиле во врска со подражавањето на природните звукои или со извиците за радост, болка, желба, изненадување и сл. Тоа станало во многу старо време, кога човекот живеел во пештерите и се борел од свероите и природните појави и сили. Првите зборои биле кратки, еднословни. После луѓето самите почнале да прават зборои врзуејќи ги за значењето на разни предмети“ (Кепески 1946: 24).

Јазичната мисла во овој поглед се разграничува од останатиот жив свет со тоа што посочува дека човекот, за разлика од животните, се разликува по својот разум: „Денеска знаеме дека и некои птици можат да научат да изговоруат по некој збор. Но, нивните зборои се само подражавање на нашите, без да се врзуе со значењето, бидејќи за тоа е потребно разум, а тоа тие го немаат. Тие не можат да делат збор од збор и реченици од реченици, со определена смисла, што човекот може, бидејќи располага со разум“ (Кепески 1946: 25).

Овој посериозен пристап на Кепески претставува исто така значаен етимолошки чекор од поновата историја.

---

6 по Гај Јулиј Цезар е наречен календарот јулијански „календар се велјид Јуљијов“ (Пулевски 1875: 84).

7 Пред сè, мислиме на описот на македонскиот јазик од страна на Рециналд де Бреј и неговата публикација *Guide to the Slavonic Languages* (Лондон – Њујорк, 1951).

Грамаџика на македонскиот лиџературен јазик – Блаже Конески (1952)

Грамаџикаџа на македонскиот лиџературен јазик од Блаже Конески (објавена за првпат во 1952 година, а последно реиздадена во 2021 година од МАНУ), која е во употреба во нашиот систем, претставува капитална монографија.

Современите словенски граматики, по Првата светска војна, обично се работени во традиционална и терминолошка рамка. *Грамаџикаџа* на Конески припаѓа исто така на тоа рамниште и го опфаќа, пред сè, морфолошкото ниво, што секако претставува современа реализација за времето во кое тој живее и работи. Имено, во неговата *Грамаџика*, и во неговата *Исџорија на македонскиот јазик*, поимите етимолошка група, етимолошка врска итн., се дел од неговиот грамаџички вокабулар. Така, на пример, за да ја објасни современата состојба, тој прави дијахрониска анализа.

Впрочем, етимолошките проучувања во *Исџоријаџа* на Конески се однесуваат на специфичниот развој на определени гласови во гласовниот систем на нашиот јазик, претпоставките за нивниот изговор, но и потврдите што постојат од тоа време, како на пример на широкиот изговор на гласот ѓ во 9 в. кој „недвосмислено укажува на фактот што во глаголицата постои еден знак за бележење на „јат“ и на етимолошката група -ја-. Поточно речено, етимолошката група -ја- совпаднала со континуантот на псл. *џ“ (Конески 1986: 58). Но и други примери го потврдуваат таквиот изговор на „јат“. Се спомена заменувањето на „јат“ со *a, ea, ia* во грчкиот изговор на словенските месни имиња. Сп. уште во грчките извори: *Prilapos* (Прилѓпѓ), *Prósakos* (Просѓќѓ). И на други места Конески често се задржува на етимолошки белешки, со кои се дообјаснуваат некои појави и процеси во историјата на јазикот, како што е случајот со губењето на интервокалното *v* во примери каде што се забележува стремежот во јазикот да се избегне хомонимијата, но и чувството за етимолошката врска меѓу зборовите⁸.

Grammar of the Macedonian Literary Language – Horace G. Lunt (1952)

Следната грамаџика, според Павле Ивиќ (Ivić 1953: 325), го носи епитетот прва научна грамаџика на македонскиот литературен јазик, а заслугата му припаѓа на Хорас Г. Лант (професор на Харвард и студент на Роман Јакобсон) за неговото дело „Грамаџика на македонскиот литературен јазик“ – Скопје, 1952 година (*A Grammar of the Macedonian Literary Language*).

8 „Во врска со губењето на интервокалното *v* во западномакедонското наречје можат да се посочат и некои примери што го покажуваат воздејството на стремежот да се избегне омонимија на одделни лексички единици, како и воздејството на чувството за етимолошката врска на дадени зборови. Така, чувањето на *v* во глаголот *давам* – *давиш* (покрај *удаам* – *удаиш*, *удаеник*) се должи секако на стремежот да се избегне незгодната омонимија со глаголот *даам* – *даиш* (*дадам* – *дадиш*). Јасната етимолошка врска со зборовите *здрав*, *здравје* го спречува губењето на *v* во *оздравам*, *оздравен*. Обратно, поради тоа што веќе не се чувствува таква врска со зборот *глаа*, *v* се чува во глаголите *наглавам* (*чоран*), *главам*, но затоа имаме од друга страна *ошумоглаам*, каде што врската по значење е сосем јасна“ (Конески 1986: 78–79).

Во *Грамајќикајта* на Хорас Лант, поимот етимологија го среќаваме во двојазичниот речник каде што е само преведен на англиски јазик (Lunt 1952: 7).

***Macedonian grammar* – Viktor Fridman (2001)**

Во 2001 година излезе уште едно капитално дело, *Македонска ѓрамајќика* на Виктор Фридман.

Во граматиката на Фридман етимолошката анализа не е експлицитно покажана, но преку фонетиката и морфологијата може да им послужи на етимолозите за утврдување на некои фонетско-фонолошки и морфолошки процеси при нивната работа со определен етимон.

На пример, морфофонемските алтернации:

- велар со палатал /k/ → /č/, /g/ → /ž/, /x/ → /š/ итн.;
- велар со дентал, и тука алтернацијата преминува во в (од етимолошкото х) во два случаја Влав 'Влах' (Ароманец), мн. Власи и сиромав, мн. сиромаси. Но, исто така има и две во женски род, множина (етимолошки дуали) со алтернациите рака – раце, нога – нозе (Фридман 2001: 14);
- вокални алтернации, роди – раѓа, собере – собира; затвори – затвора (Фридман 2001: 117).

***Ојшјта ѓрамајќика на македонскиот јазик* – Стојка Бојковска, Лилјана Минова-Гуркова, Димитар Пандев, Живко Цветковски (2008)**

Општата граматика на македонскиот јазик (2008), од група автори (Стојка Бојковска, Лилјана Минова-Гуркова, Димитар Пандев, Живко Цветковски), етимологијата како поим и етимолошките речници се во делот Лексикологија/лексикографија.

Новата Грамајќика

Секако дека ја поздравуваме и се приклучуваме кон идејата на Тополињска (Тополињска 2019: 5–6) дека нема сомнеж околу потребата за нова дескриптивна граматика на македонскиот јазик, а причините кои се многу се од приоритетен карактер.

Во МАНУ, во истражувачкиот центар за ареална лингвистика (ИЦАЛ), веќе неколку години се одвиваат подготовки и дискусии околу карактерот и теоретската рамка на идната граматика. Според Тополињска, новата дескриптивна граматика ќе биде посветена на описот на јазикот во конкретен временски пресек, а не историска, односно посветена на реконструкција на историјата на дадениот граматички систем.

Следствено на претходно посочените примери и разгледувањето на македонските досегашни граматика, а во однос на застапеноста на етимологијата во нив, доаѓаме до заклучок дека етимологијата како наука е застапена.

А, доколку направиме паралела со јужнословенските граматика⁹, ја забележуваме истата состојба како во македонската, односно дека се застапени етимолошките поими.

Кај постарите македонски граматика се забележува присуството на етимологијата кон крајот на 19 век и почетокот и средината на 20 век. А веќе од 21 век се бележи пад, поради тоа што граматиките го менуваат фокусот на вниманието (од нормативни, споредбени, историски преминуваат во описни, односно дескриптивни итн.).

Може да се заклучи дека присуството на етимологијата во македонските граматика е очигледно. Иако, скромно присутна, преку дефиниции, анализи, белешки, обиди, етимологијата е неизбежно присутна во граматичките описи. Постарите граматика редовно ја внесуваат исконската потреба од етимологијата, како значаен фактор кој укажува на историскиот тек, развој на јазикот.

Од разгледаните македонски граматика: *Слоџница речовска* од Ѓорѓија Пулевски (1880); *Македонска ѓраматика* од Круме Кепески (1946); *Грамаика на македонскиот литературен јазик* (I дел) од Блаже Конески, Скопје, 1952; *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, (Грамаика на македонскиот литературен јазик), Хорас Лант, Скопје (1952); *Macedonian grammar*, Виктор Фридман (2001); *Ошиќа ѓраматика на македонскиот литературен јазик* од група автори, Стојка Бојковска, Лилјана Минова-Ѓуркова, Димитар Пандев и Живко Цветковски, Скопје (2008), може да се каже дека етимологијата како научна дисциплина ја среќаваме во делот на историската фонетика и морфонологија, која се однесува на развојот на определени гласови, алтернации и врски за утврдување на некои етимони.

---

9 Во Грамаката на српскиот јазик (*Грамаика српскога језика*) од Живојин Станојчиќ и Љубомир Поповиќ (Белград, 1992) се посветило поголемо внимание на етимологијата. Имено, тоа се однесува на Етимолошкиот речник од Скок (*Етимолошки речник хрватскога или српскога језика* I и II, Загреб, 1971–1974), етимолошкиот правопис (Станојчиќ 1992: 25–26), дефинирањето (Станојчиќ 1992: 157) итн. Во делот Лексикологија, авторите, покрај дефинирањето, описот на етимологијата, нејзината цел и задачи, го посочуваат *Речнички* на Скок и даваат една многу интересна забелешка во која етимологијата „се даје са грамаком књижевног језика“ (Станојчиќ 1992: 158). Во Босанската грамаика, во делот *Заеднички дијалектни карактеристики на босанскиот јазик*, првата карактеристика се однесува на широката употреба на турцизмите, односно ориентализмите. Втората карактеристика се однесува на употребата на консонантот h во почетна позиција, при што тој редовно се пишува во зборовите од словенско и несловенско потекло каде што историски бил присутен (односно запазено е етимолошкото x), што е диференцијална карактеристика на босанскиот јазик (Jahić *Bosanska gramatika* itd., Zenica, 2000: 42). Авторите на бугарската грамаика (*Грамаика на българския език*), Стефан Младенов и Стефан П. Василев (Софија, 1939, преиздадена, 2012 год.), наведуваат делови што се однесуваат на потеклото на зборовите (История на думите, стр. 154). Додека, пак, во хрватската грамаика (*Hrvatska gramatika*), Eugenija Barić etc., Zagreb 1997, се дава објаснување за етимолошкото h, во Правописот, во делот за јотација и палатализација.

Сите претходно посочени македонски граматика, разбирливо, ѝ дале простор на оваа научна дисциплина, посебно во првите обиди за граматички приказ на македонскиот јазик, при што обидот за вклучување на етимологијата служи како инструмент за докажување на посебноста на нашиот јазик. Во современите граматички описи во лингвистиката воопшто, па и кај нас, етимологијата е само помошна наука со која се објаснуваат некои специфики во развојот на определен јазик.

Современите, синхрониски истражувања/текови, според најавите на З. Тополињска, и планот за новата граматика на македонскиот јазик, најавуваат и нови стандарди. Имено, новата македонска граматика треба да биде современа, синхрониска, а тоа значи отсуство на историски аспекти.

Веројатно потребата од исцрпување на сите етимолошки ресурси претставува наш подвиг, поврзување и континуитет на етимологијата како наука во нашата лингвистика. А, тоа значи и потреба за разгледување и на овој однос, етимологија : граматика. Во наредна пригода можеби ќе биде редно да ја разгледаме и обратната релација, граматиката во етимологијата за што ќе биде потребен веројатно нов јазичен предизвик и јубилеј за претставување на оваа тематика.

Користена литература

- Веновска-Антевска Снежана. 2006. „Кон граматиката на Круме Кепески“, XXXII Научна конференција, на XXXVIII *Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура*, Скопје, 59–64.
- Гецовска Александра. 2015. *Увод во еџимологијата на македонскиот јазик (Прилоџ кон Еџимолошкиот речник на македонскиот јазик)*, Битола: МНД.
- Конески Блаже. 1959. „Кон македонската преродба“, *Македонскиџе учебници во 19 век*, Скопје.
- Конески Блаже. 1986. *Исџорија на македонскиот јазик*, Скопје.
- Конески Блаже. 2021. „За Граматиката на македонскиот литературен јазик од Хорас Лант“. *Прилози за современиот македонски јазик*, Скопје: МАНУ, 159–163.
- Марковиџ М. Александра. 2017. „Однос граматике и речника – граматика инхерентна описним речницима српског језика“, *Наш језик XLV/1–2*, 27–43.
- Радивојевиџ Марија. 2020. „О Речнику од три језика Ђ Пуљевског (с посебним освртом на Предговор)“, *Десетџиџи научен собир на млади македонисџиџи*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 113–122.
- Стаматоски Трајко. 1980. „Слогницата речовска – израз на националната свест на Пулевски“, *Нова Македонија*, Скопје.
- Тополињска Зузана. 2019. „Две перспективи – две граматика“, *Прилози*, XLIII, 1–2, Скопје: МАНУ, 5–11.

Тополињска Зузана. 2020. „Околу теоретската рамка на идната македонска дескриптивна граматика“, *Прилози*, XLIV, Скопје: МАНУ 5–13.

Bharati Akshar, etc. 1995. *Natural Language Processing: A Paninian Perspective*, Prentice-Hall, New Delhi.

Ivić Pavle. 1953. On the Present State of the Study of Standard Macedonian, *Slavic Word 2*, pp. 325-338.

Cardona George. 1990. *On Attitudes towards language in Ancient India* University of Pennsylvania, Philadelphia.

Извори

Бојковска Стојка, Минова-Гуркова Лилјана, Пандев Димитар, Цветковски Живко. 2008. *Општите граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Просветно дело.

Кепески Круме. 1946. *Македонска граматика*, Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.

Конески Блаже. 1952. *Граматика на македонскиот литературен јазик* (I дел), Скопје: Просветно дело.

Младенов Стефан, Василев Стефан. 1939. *Граматика на българският език*, София.

Пулевски, М. Торђе, 1875. *Речник од три језика с македонски, арбански и турски*, књига II, Београд.

Пулевски Ѓорѓија. 1880. *Слогница речовска*, Софија.

Станојчић Живојин и Поповић Љубомир. 1992. *Граматика српскога језика*, Београд.

Barić Eugenija etc. 1997. *Hrvatska gramatika*, Zagreb.

Friedman Victor. 2001. *Macedonian grammar*.

Horage G Lunt. 1952. *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Skopje.

Jahić. Dževahad etc. 2000. *Bosanska gramatika*, Zenica.

ETYMOLOGY AND MACEDONIAN GRAMMARS

Summary: Existence of etymology in Macedonian grammars is more than evident. It exists through definitions, remarks/ notes, analyses, attempts. Thus, the diachronic and synchronic views are different. Namely, the older grammars incorporate regularly the primordial need of the etymology, like an important factor of the historical development of the language. From the reviewed Macedonian grammars: *Slognica Rečovska* - Gjorgjia Pulevski (1880); *Macedonian Grammar* - Krume Kepeski (1946); *Grammar of the Macedonian Literary Language (Part I)*,

Blaže Koneski (1952); *Grammar of the Macedonian Literary Language* - Horce G. Lunt (1952); *Macedonian Grammar* - Viktor Friedman (2001); *General Grammar of the Macedonian Literary Language* - Stojka Bojkovska, Liljana Minova – Gjurkova, Dimitar Pandev, Zhivko Cvetkovski, (2008), can be remarked a different etymological existence. Namely, it can be remarked that the etymology is the most frequent in the following parts of the Macedonian grammars: phonetics, morphology.

It can be concluded that the authors should refer to the historical state, or they should obligatory refer to the etymology, in order to explain some present state without taking into consideration whether they refer to the level of phonetics, morphology etc., if the author wants to explain some language phenomena.

On the other side, contemporary or synchronic researches or texts are announcing new standards, according to the announcements of Z. Topolinjska and the plan/ programme for the new grammar of the Macedonian language. Namely, the new Macedonian grammar should be contemporary or synchronic and it means an absence of historical perspectives (etymology etc.).

Key words: Etymology, Macedonian grammar.

Васил Дрвошанов
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

КОН ТУРЦИЗМИТЕ ОД ОБЛАСТА НА ХИДРОГРАФИЈАТА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт: Македонскиот јазик со своите дијалекти долго време трпел влијанија од другите јазици, првенствено, од турскиот јазик, поради фактот што тој пет и пол векови бил државен јазик и јазик со престиж во Македонија. Влијанието на турскиот јазик во македонските говори се одразило во сите области, а особено во лексиката. Авторот, врз основа на дијалектниот материјал од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, ја разгледува распространетоста на турцизмите од тематското подрачје хидрографија, при што евидентира триесетина називи со голем број разновидности. Притоа, тој забележува дека дел од турцизмите се среќаваат во островски ареали, а дел од турцизмите зафаќаат цели региони од македонскиот дијалектен ареал што сведочат за долговековното влијание на турскиот јазик во македонскиот јазик, односно во македонските говори.

Клучни зборови: турцизми, хидрографија, македонски говори, македонски јазик, речници.

Секој јазик, следствено и македонскиот јазик, т.е. дијалектите на македонскиот јазик, во текот на својот историски развој, бил изложен, односно биле изложени на влијанија, особено од јазиците со престиж. Со оглед на фактот што кодификацијата на современиот македонски јазик се извршила дури во средината на XX век, на македонската јазична територија непречено се вкрстувале различни јазици што се одразиле во македонските народни говори во сите сфери со различен интензитет во одделни периоди. Не треба да се пренебрегне фактот што низа векови сме немале свој административно-политички, стопански и културно-просветен центар за негување и за ширење на македонскиот јазик во јавната и во службената комуникација ниту да се изуми тоа што географската конфигурација на македонската територија ја усложнувала меѓусебната комуникација на македонските родени зборуваачи. Треба да се има предвид и фактот што секоја туѓинска власт го наметнувала, помеѓу другото, и својот јазик. Следствено, и Отоманската Империја, во чии рамки Македонија била пет и пол векови, имала најмногу влијание во македонскиот јазик на сите јазични рамништа и во сите области од животот. Тоа се должи, пред сè, на повеќе вековните секојдневни контакти на македонскиот со турскиот јазик, којшто бил државен јазик и јазик на културата. „Турските елементи се најбројни во македонската лексика, во која речиси нема

област без турски зборови“ (Јашар-Настева 2001: 9) што се согледува и во тематското подрачје хидрографија. Опстојувајќи долго време на македонскиот дијалектен ареал, во отсуство на македонски стандарден јазик, турцизмите претрпувале низа преосмислувања во рамките на споменатото тематското подрачје.

Турцизмите од областа на хидрографијата во македонските говори во овој напис се разгледуваат според *Прашалничоѝ за собирање материјал за Македонскиоѝ дијалектѝен атлас*, во кој се нотирани 52 прашања (Видоески 2000: 179–181). Од нив предмет на лексичко-семантичка анализа се пет единици оформени во одделни статии во наша обработка (*кладенец*, *ушока*, *бразда*, *бран* и *шамак*). Од објавените статии „се извлечени“ турцизмите, а другите турцизми од областа на хидрографијата се ексцерпирани од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје.

Во значителен дел од дијалектниот материјал со заглавните единици: *извор*, *река*, *рекиче*, *речишѝе*, *бреџ*, *бреже*, *суводолица*, *ѝорој*, *маѝица*, *брзак*, *ѝришока*, *водоѝад*, *бучало*, *ѝошок*, *јаз*, *вишел*, *вир*, *ѝлишак*, *ѝодмол*, *ѝодмолно*, *средорек*, *осѝров*, *’рѝи*, *ѝече*, (да) *доѝече*, *доѝекува*, *бања*, *локва*, *бара*, *бариче*, *мочуришѝе*, *езеро*, *море*, *блаѝо*, *кал*, *ѝиња*, *ѝлиб*, *млака*, *водоврик*, *лака*, *лаџ*, *маѝен*, *бисѝар*, *сув*, *мокар*, *воден*, *олабок*, *олабочок*, *олабина* и *маѝи* лексемите, главно, се македонски наследени зборови. Не е извршена проверка на дијалектниот материјал за заглавните единици: *бреже*, *суводолица*, *ѝорој*, *маѝица*, *бариче*, *лака*, *лаџ*, *маѝен*, *бисѝар*, *сув*, *мокар*, *воден*, *олабок*, *олабочок*, *олабина* и *маѝи*.

Во овој напис се претставува распространетоста на дијалектните турски лексеми и на нивните разновидности од областа на хидрографијата на македонското дијалектно подрачје по методологијата на ареалната лингвистика. За секоја дијалектна лексема се даваат неопходни етимолошки толкувања, а се врши нивна проверка во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиоѝ јазик со срѝскохрваѝки ѝолкувања* (Конески 1961–1966) и *Толковен речник на македонскиоѝ јазик* (Конески 2003–2014) од аспект на нивната застапеност и од гледна точка на нивната семантика.

На македонското дијалектно подрачје се забележани триесетина називи, од кои некои се јавуваат со извесен број дијалектни разновидности, сп. *ага* (*аг’а*¹), *азм’ак* (*азм’ак*), *арк*, *ар’л’ак*, *аус*, *баѝак* (*баѝ’ак*, *баѝ’ак*, *баѝ’ак*; *баѝачишѝе*; *баѝлак*), *бош*, *бу’ас*, *бунар* (*бунар*, *бун’ар*, *бун’ар*), *баѝал’н’ик* (*баѝал’ишѝе*), *далџа* (*далџа*, *далџ’а*, *далџа*, *далџ’а*, *далџа*, *далџ’а*, *даџа*, *далџ’а*, *даџа*, *до’уџа*), *дере* (*суо дере*), *џ’ерен*, *џ’ир’ис*, *џол* (*џол’*, *џол*, *џоѝ*, *џол’*, *џ’ол*, *џ’ол’*; *џол’џ’ак*; *џол’чик*; *џол’ѝек*), *џул’*, *ендек* (*андак*), *кајнак* (*кајн’ак*, *кајн’ак*, *кајн’ак*, *кајн’ак*), *коѝѝук* (*коѝѝ’ук*, *куѝѝук*), *кор*, *кул’ак*, *кан’дра*, *лаџам* (*лаџум*, *лаџ’ам*, *лаџан*), *мемлиа* /место/, *сас*, *сел’*, *суф’а*, *ѝалас* (*ѝал’ас*, *ѝал’ас*, *ѝал’ас*, *ѝаѝ’ас*, *ѝаѝ’ас*, *ѝалас*, *ѝала*), *чаир* (*ч’ајр’ишѝе*), *чешма* и *шамак* (*шам’ак*, *шам’ак*, *шам’ак*, *шам’ак*, *шам’ак*, *шам’ак*, *шав’ак*, *кашам’ак*, *чамр’ак*; *шамачишѝе*, *шамач’ишѝе*,

¹ Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

шамакишиѝе; *шамакливо* /место/ и *чамракл'иво* /место/). Како што споменавме, турцизмите од областа на хидрографијата во македонскиот дијалектен ареал се разгледуваат според *Прашалникоѝ* (Видоески 2000: 179–181).

Кајнак. – Разновидноста *кајн'ак* од називот *кајнак* со значење 'место каде што извира вода' самостојно се среќава единствено во пунктот Крецово–Кукушко, а паралелно со називот *извор* со исто значење се наоѓа во населбите Мутулово и Амбар Кој–Кукушко.

Со значење 'извор' разновидноста *кајнак* од називот *кајнак* е забележана во населбата Тремно–Кајларско, сп. *кајнак* 'извор' наспрема називот *бунар* 'во дворот, сидан', т.е. *кајн'ак* 'извор' наспрема називите *кладанѝа* 'во поле или во планина' и *бун'ар* 'низ куќите, сидан' (Дојран–Гевгелиско).

Во неколку населби од македонската јазична територија со значење 'кладенец, извор, врукот обично заграден со камења' е регистрирана паралелна употреба на називот *кајнак* со други називи, сп. *бунар* // *кладенец* // *кајнак* (Радовиш), *бун'ар* // *кладенец* // *кајнак* (Подареш–Радовишко), *кајн'ак* // *клатче*: *бун'ар* 'изсидан кладенец' (Костурино–Струмичко), *кајн'ак*: *бун'ар* 'копан' (Стојаково–Гевгелиско), *кајн'ак*: *бун'ар* 'сидан' (Патарос–Кукушко, Градобор–Солунско) и *кајник*: *бун'ар* 'сидан' (Николич–Гевгелиско).

Со сосема поинаква семантика разновидноста *кајн'ак* од називот *кајнак* се среќава во населбата Савек–Серско, сп. *кајн'ак* 'мочуриште', но: *ки мучурј'оса* 'ќе изгние од влага' и во пунктот Фурка–Гевгелиско, каде што разновидноста *кајн'ак* со значење 'подводно земјиште каде што расте трска' се јавува паралелно со називот *муч'ор*.

Лексемата *кајнак* по потекло е од турскиот јазик, сп. тур. *kaynak* 'извор' (Јашар–Настева 2001: 58; Георгиев 1979: 146; Škaljić 1973: 384).

Бунар. – Со значење 'кладенец, извор, врукот обично заграден со камења' на македонскиот дијалектен ареал многу е распространет називот *бунар* со малиот број фонетски разновидности (*бунар*, *бунѝр*, *бун'ар*, *бун'ар'*), сп. *бунар* (Смилево–Битолско, Кнежино, Лешница–Кичевско, Г. Белица–Бродско, Волино, Ботун, Рамне, Којнско, Трпејца, Речица–Охридско, Голем Папрадник, Цепиште, Клење–Дебарско, Волковија, Куново, Маврово–Гостиварско, Горенци, Тиолишта, Хрупишта, Марковени, Добролишта, Крчишта, В'мбел–Костурско, Д. Котари–Леринско, Теарце, Ракотинце, Милетино, Челопек–Тетовско), *бунар* (П'теле–Леринско), *бунѝр* (Емборе–Кајларско), *бун'ар* (Конско–Гевгелиско, Дедино–Радовишко, Кресна, Стожа–Санданско, Брежани–Благодолско, Осеново, Осиково–Гоцеделчевско, Разлог, Пирин–Мелничко, Мутулово, Амбар Кој–Кукушко, Баровица–Еницевадарско), *бун'ароѝ* (Кулакија–Солунско) и *бун'ар'* (Белица–Санданско, Делчово, Жижеве–Гоцеделчевско).

Од називот *бунар* во одделни населби на македонската јазична територија, главно, на западната периферија, се среќаваат извесен број семантички нијанси, сп. *бунар* 'бунар обичен, ископан' (Туин–Кичевско), 'бунар' (Здуње–Бродско), 'ископан кога е' (Држилово–Скопско), 'со исто значење' (Модрич–Струшко), 'рупка' (Стеблево–Дебарско), 'ископана дупка'

(Горенци–Дебарско), 'но не со значење кладенец' (Г. Косоврасти–Дебарско), 'ископан и изграден извор' (Тумчевиште–Гостиварско), 'длабок и широк' (Слимница–Костурско), 'бунар обичен' (Саракинце–Тетовско), 'со копање' (Брезно–Тетовско), *бунџр* 'секуј двор и бунџр има' (Липинци–Кајларско) и *бун'ар* 'има друг извор за вода: бун'ар' (Габрене–Петричко).

Во четириесетина пунктови од македонското дијалектно подрачје називот *бунар* или некоја од неговите разновидности се употребува паралелно со лексемата *кладенец* или со некоја од нејзините разновидности, сп. *бунар* // *кладенец* (Витолиште–Битолско, Попоец–Кичевско, Звечан–Бродско, Нерези, Белимбегово–Скопско, Луково–Струшко, Арвати–Ресенско, Кнежје, Богословец–Светиниколско), *бунар* // *клад'енец* (Дивле–Скопско, Превод–Светиниколско), *бунар* // *клаенец* (Ржаново, Глобочица–Струшко), *бунар* // *клаинец* // *клајнец* (Светорача–Кичевско), *бунар* // *кла'нец* (Трпејца–Охридско), *бунар* // *кладенче* (Пештани–Охридско), *бун'ар* // *кладенец* (Смоларе, Вељуса, Нивичино–Струмичко, Конче–Радовишко, Љуботен, Никоман, Долни Балван–Штипско, Немањинци–Светиниколско, Долни Стубол–Кратовско, Жидилово–Кривопаланечко), *бун'ар* // *кладенац* (Клечовце, Романовце–Кумановско), *бун'ар* // *кладенџ* (Павлешенци–Светиниколско), *бун'ар* // *кладанац* (Жегѓане–Кумановско), *бун'ар* // *кладџанац* (Псача–Кривопаланечко), *бун'ар* // *клад'енец* (Тушин–Воденско), *бун'ар* // *клад'ениц* (Саракиново–Воденско), *бун'ар* // *клаениц* (Габрово–Струмичко), *бун'ар* // *кладџанче* (Миравци–Гевгелиско, Пирава–Валандовско), *бун'ар* // *бун'ар'* // *клајџиц* (Сухо–Солунско).

Во неколку островски ареали од македонската јазична територија е регистрирана паралелна употреба на лексемата *бунар* со други лексеми, сп. *бунар* // *џрвеник* (Граждено–Долнопреспанско), *бунар* // *кладенец* // *кајнак* (Радовиш), *бунар* // *кла'џец* // *џрвеник* (Слепче–Демирхисарско), *бун'ар* // *кладенец* // *кајнак* (Подареш–Радовишко), *бун'ар* // *бун'ар'* // *чешма* (Висока–Солунско).

При паралелната употреба на лексемите *бунар* и *кладенец* македонските родени зборувачи во петнаесетина пунктови ја толкуваат само лексемата *кладенец*, сп. *бунар*: *кладенец* 'извор' (Зелениково, Бардовци–Скопско), *бунар*: *кладенец* 'извира ама ако има напраено кладенец' (Ракотинци–Скопско), *бунар*: *кладенец* 'извор полски' (Градско–Велешко), *бунар*: *кладенец* 'нешто како чешма, има по ридовите' (Љубојно–Ресенско), *бунар*: *кладенец* 'ископано место обично во кое извира вода за пиење' (Двориште–Беровско), *бунар*: *клад'енец* мал извор ископан' (Попадија–Леринско), *бунар*: *клад'енец* 'извор заграден' (Марена–Неготинско), *бунар*: *кладенџ* 'чешма со чепурче'; два бунара (Вратница–Тетовско), *бун'ар*: *кладенец* 'помал извор' (Блатец–Виничко), *бун'ар*: *кладенац* 'извор' (Ранковци–Кривопаланечко), *бун'ар*: *кладенац* 'вода за пиење, извор' (Орашац–Кумановско), *бун'ар*: *кладанац* 'куде изв'ира водата па се направи кладанац' (Шопско Рударе–Кратовско), *бун'ар'*: *кладенец* 'ново' (Волак–Серско).

Не се толкува лексемата *бунар* и во пунктови, каде што паралелно се употребуваат и други лексеми, сп. *бунар*–*рвеник*: *клад'енец* 'мало изворче,

заградено (Путурос–Битолско), односно *бунар–чешма*: *кљ'нец* 'топоним' (Радожда–Струшко).

Наспрема толкувањето само на лексемата *кладенец*, во триесетина пунктови од македонскиот дијалектен ареал, при паралелната употреба на лексемите *кладенец* и *бунар*, македонските родени зборуваачи ја толкуваат само лексемата *бунар*, сп. *кладенец*: *бунар* 'што е копан у семна' (Н. Брезница–Скопско), *кладенец*: *бунар* 'копан' (Извор–Велешко), *кладенец*: *бунар* 'копан, артески' (Струга), *кладенец*: *бунар* 'обичен' (Галичник–Дебарско), *кладенец*: *бунар* 'многу длабок извор' (Ошчима–Костурско), *кладенец*: *бунар* 'во дворот' (Л'к–Долнопреспанско), *кладенџ*: *бунар* 'ископан' (Луке–Кривоаланечко), *кљ'нец*: *бунар* 'ископан в земи' (Д. Дивјаци–Крушевско), *кљ'нец*: *бунар* 'в град' (Прострање–Кичевско), *кљ'енец*: *бунар* 'сидан' (Клисура–Неготинско), *кладенец*: *бун'ар* 'сидан' (Штип, Лезово, Злетово–Пробиштипско, Гратче, Каменица–Делчевско), *кљаници*: *бун'ар* 'сидан' (Крецово–Кукушко), *кладенец*: *бун'ар* 'длабок и сидан' (Спанчево–Кочанско), *кладенец*: *бун'ар* 'сидан, длабок' (Виница), *кљаденец*: *бун'ар* 'сидан, длабок' (Лаки–Виничко), *кладенец*: *бун'ар* 'што вадат вода со кова' (Припечани–Кочанско), *кљад'нч*: *бун'ар* 'длабок извор' (Гуменце–Еницевардарско) и *кланче*: *бун'ар* 'сидан' (Фурка–Гевгелиско).

Лексемата *бунар* се толкува и во пунктови, каде што паралелно се употребуваат и други лексеми, сп. *клаенче* // *изворче*: *бунар* 'ископан' (Богомила–Велешко), *кладенец* // *кљаденец* // *излак* // *изуак*: *бун'ар* 'сидан' (Калиманци–Делчевско) и *кљанче* // *кајн'ак*: *бун'ар* 'изсидан кладенец' (Костурино–Струмичко), односно *кајн'ак*: *бун'ар* 'копан' (Стојаково–Гевгелиско), *кајн'ак*: *бун'ар* 'сидан' (Патарос–Кукушко, Градобор–Солунско) и *кајник*: *бун'ар* 'сидан' (Николич–Гевгелиско).

Во педесетина пунктови од македонскиот дијалектен ареал при паралелната употреба на две или повеќе лексеми македонските родени зборуваачи прават разлика меѓу нив на семантички план, толкувајќи ги, главно, одделно секоја од лексемите. Притоа, треба да нагласиме дека нема единствено толкување на одделна лексема во сите пунктови, туку има семантичко прелевање кај регистрираните лексеми.

На македонската јазична територија најчесто се јавува паралелната употреба на лексемите *бунар* и *кладенец*, сп. *бунар* 'сидан бунар' : *кладенец* 'извор' (Тајмишта–Кичевско), *бунар* 'бунар' : *кладенец* 'извор' (Башино Село–Велешко), *бунар* 'ископана дупка за вода' : *кладенец* 'извор' (Карабуниште–Велешко), *бунар* 'бунар' : *кљад'енец* 'извор' (Живојно–Битолско), *бунар* 'копан' : *кљад'енец* 'природен извор' (Никодин–Прилепско), *бунар* 'копан, длабок' : *кљад'енец* 'сидан и покриен извор' (Дуње–Прилепско), *бунар* 'подлабок' : *кљад'енец* 'плиток' (Рожден–Кавадаречко), *бунар* 'длабок' : *кљад'енец* 'поплиток' (Ваташа–Кавадаречко), *бунар* 'вештачка творевина, се копа длабоко, се подсидува, му се става ќерам и сл.' : *кљаданац* 'самосоздаден извор на плитко место' (Младо Нагоричане–Кумановско), *бунар* 'покрај река' : *кљанец* 'бунар' (Љубаништа–Охридско), *бунар* 'копан' : *кљанец* 'мал извор, неkopано, заградено' (Прилепец–Прилепско), *бунар* 'вода од земја' : *кљанец* 'чешма' (Вранештица–Кичевско), *бунар* 'копан е' : *кљанец* 'природна вода тече'

(Боровец–Струшко), *бун'ар* 'копан, сидан' : *кладенец* 'покриен извор' (Кркља–Кривопаланечко), *бун'ар* 'ископан' : *кладенац* 'покриен и засидан извор' (Огут–Кривопаланечко), *бун'ар* 'ископан' : *кладенац* 'засидан извор' (Кратово), *бун'ар* 'место кај што се црпи вода' : *клад'ениц* 'место кај извира вода и каде се полни' (Тресино–Воденско), *бун'ар* 'сидан' : *кладнџ* 'во бавчите' (Савек–Серско), *бун'ар* 'длабоко ископано место' : *клајнц* 'плиток бунар заграден и покриен' (Негован–Солунско) и *бунџ* 'копано место за леење вода' : *клад'енец* 'голем извор' (Ранци–Кајларско).

Толкувањата на релацијата *бунар–кладенец* секогаш не се јасно определени, така што во одделни населби се среќаваат нецелосни објаснувања, сп. *бунар* 'по чуено, инаку во говорот не се употребува за водна форма' – *клаенец*: *Клаенец* 'во топоним. Назив постои, во обичниот говор не' (Гари–Дебарско), *бунар* : *кладенец* 'има разлика' (Драчево–Скопско), *бунар* : *клад'нец* 'вир на извор' (Дихово–Битолско), *бун'ар* : *кладенац* 'како во литературниот јазик' (Четирце–Кумановско).

Во островски ареали се забележани и други релации, каде што се толкуваат и двете лексеми, сп. *бунар* 'во дворот, сидан' : *кајнџ* 'извор' (Тремно–Кајларско); *бун'ар* 'специјално ископан' : *џ'ир'ис* 'кладенец' (Банско).

Богатството на македонските говори се согледува во фактот што во неколку пунктови се употребуваат паралелно три, па и четири лексеми, главно, со јасна семантичка диференцијација помеѓу лексемите, сп. *бунар* 'артески' : *кладенец* 'незаграден извор' : *џрвеник* 'изграден со камења' : *аус* 'вид бунар' (Ресен), *бунар* 'ископано место во дворот за вода што не е за пиење' : *каде:нец* 'место каде што се собира изворска вода' : *џрвеник* 'ископано место за вода што се употребува за пиење' (Нивици–Малопреспанско), *бунар* 'поново' : *клајнец* 'мали планински изворчиња' : *џрвеник* 'бунар' (Слепче–Прилепско), *бун'ар* : *клад'ениц* 'кладенец на чешма' : *Рџв'еник* 'топоним = чешма' (Чеган–Воденско), *бун'ар* 'низ куќите, сидан' : *кладнџ* 'во поле или во планина' : *кајн'ак* 'извор' (Дојран–Гевгелиско) и *бун'ар* 'сидан' : *кладенец* : *излак* 'Турците така викаат' (Киселица–Делчевско).

Лексемата *бунар* е општобалкански турцизам, тур. дијал. *bunar* 'izvor, studenac', лит. *bīnar, pīnar, pūnar*: срп. и хрв. *būnār*, буг. *бунџ*, алб. *bunár* (Јашар–Настева 2001: 58; Георгиев 1971: 90; Skok 1971: 236).

Аус. – Со значење 'вид бунар' во Ресен се јавува називот *аус* паралелно со три називи при што има јасна семантичка диференцијација помеѓу називите, сп. *аус* 'вид бунар' : *кладенец* 'незаграден извор' : *бунар* 'артески' : *џрвеник* 'изграден со камења'.

Лексемата *аус* е балкански турцизам од арапско потекло, тур. *havuz* 'базен' < ар. *havz*: срп. *àвуз*, хрв. (*h*)*ä(v)uz*, буг. *ха(в)у̀з*, аром. *avúz, hāvúze*, алб. *haiúz*, нгрч. *χαβούζα* (Јашар–Настева 2001: 69–70; Лома 2003: 57; Младенов 1941: 664; Skok 1971: 662).

Ѓериз. – Во пунктот Банско со значење 'кладенец' е забележана разновидноста *џ'ир'ис* од називот *џериз*, сп. *џ'ир'ис* 'кладенец' наспрема називот *бун'ар* 'специјално ископан'.

Разновидноста *šur'us* на називот *šeriz* во Банско е нотирана и со значење 'место каде што постојано извира по малку вода'.

Лексемата *šeriz* е општ балкански турцизам од персиско потекло, перс. императивна сложенка од именката *gah* и од императивот *riz* од *rihten* > тур. *geriz*: срп. и хрв. *đeriz*, буг. *šeriz* = *šuriz*, алб. *gjeriz*, *-zi*, аром. *ghiriz*, нгрч. *үжеріџи* = *үжеріџи* (Јашар-Настева 2001: 66; Георгиев 1971: 238; Skok 1971: 479).

Чешма. – Со значење 'кладенец, извор, вруток обично заграден со камења' во пунктот Висока–Солунско е нотиран називот *чешма* паралелно со други називи, сп. *бун'ар* // *бун'ар*' // *чешма*, односно *бунар* // *чешма*: *кл'әнец* 'топоним' (Радожда–Струшко).

Лексемата *чешма* е балкански турцизам од персиско потекло, тур. *çeşme* < перс. *čāšma* (Јашар-Настева 2001: 36, 207; Младеновџ 1941: 685; Skok 1971: 313).

Сел. – Разновидноста *сел*' од називот *сел* со значење 'река што има вода само за време на големи дождови' единствено е регистрирана во пунктот Лескоец–Охридско, сп. *сел*' *џре–иџ* 'бучи одозгора, камења тркала како змеј (змеј *оџра* – се вели), иде со голема вода и ветар'.

Лексемата *сел* произлегува од тур. *sel* (Рачева, Тодоров 2002: 599–600).

(Суво) **дере.** – Со значење 'река што има вода само за време на големи дождови' во дебарскиот говор се употребува именската група *суво дере* (Горно Косоврасти), односно множинската форма *суи дерина* (Жерноница). Втората компонента *дере* од именската група *суво дере*, односно од *суви дерина* е турцизам од персиско потекло, сп. тур. *dere* < перс. *dere* (Јашар-Настева 2001: 58; Георгиев 1971: 344; Škaljić 1973: 212).

Богаз. – Разновидноста *бу'ас* од називот *богаз* со значење 'место во реката каде што водата паѓа (скока) од височина' се среќава само во пунктот Струпино–Воденско, сп. 'у план'ин'те уд вис'око паѓа вод'та'. Разновидноста *бу'ас* во истиот пункт се употребува и со значење 'местото каде што паѓа водата од повисоко место и бучи'.

Лексемата *богаз* е балкански турцизам, тур. *boğaz*: срп. и хрв. *bògaz*, буг. *богаз* и *боаз*, ром. *bogáz* и *boaz*, алб. *bugas-zi*, грч. *μπογάζи* (Јашар-Настева 2001: 58; Георгиев 1971: 59; Skok 1971: 181; Škaljić 1973: 146).

Дере. – Во одделни населби од дебарскиот говор (Ростуше, Г. Косоврасти, Горенци) со значење 'воден тек помал и покус од река' се наоѓа називот *дере*.

Лексемата *дере* е турцизам од персиско потекло, сп. тур. *dere* < перс. *dere* (Јашар-Настева 2001: 58; Георгиев 1971: 344; Škaljić 1973: 212).

Ендек. – Со значење 'воден тек помал и покус од река', паралелно со називот *бразда*, во населбите Вевчани–Струшко и Гломбочени–Долнопреспанско се употребува називот *ендек*. Со истото значење во Киселица–Делчевско и во Раздол–Санданско се среќава разновидноста *андак*, којашто во Берово се јавува со значење 'корито што нема стално вода, ами само кога врне'. Разновидноста *андак* во населбата Буф–Леринско е забележана со значење 'ископан канал низ кој се води вода во воденица'.

Лексемата *ендек* со разновидноста *андак* е балкански турцизам од арапско потекло, тур. *hendek* < перс. *händäk* < ар. *handaq*: срп. и хрв. (*h*)*èndek*, буг. *хендèк*, ром. *hindic*, алб. *hendek*, грч. *χαντάχι* (Јашар-Настева 2001: 35, 59; Младенов 1941: 667; Skok 1971: 664).

Арк. – Со значење 'ископан канал низ кој се води вода во воденица' единствено во населбата Ранци–Кајларско е нотиран називот *арк*. Меѓутоа, со значење 'голема бразда со која се води вода на воденица' називот *арк* самостојно или паралелно со други називи се среќава во неколку пунктови. Самостојно називот *арк* е регистриран во населбите: Габрово–Струмичко, Фурка–Гевгелиско, Патарос, Амбар Кој–Кукушко и Липинци–Кајларско, а паралелно со други називи е забележан во три пункта со следните разновидности, сп. *ваџа* // *арк* (Крецово–Кукушко), *ваџа* // *арџо* (Мутулово–Кукушко) и *овв'ајџа* // *арџуџи* (Тремно–Кајларско).

Лексемата *арк* произлегува од тур. *ark* 'канал' (Георгиев 1971: 15; Skok 1971: 757).

Кулак. – Акцентската разновидност *кул'ак* од називот *кулак* со значење 'место во реката каде што водата се врти' е нотирана единствено во пунктот Гуменце–Еницевардарско.

Лексемата *кулак* произлегува од тур. *kulak* (Јашар-Настева 2001: 85; Георгиев 1986: 116).

Колтук. – Со значење 'место во реката каде што водата се врти' единствено во населбата Хрупишта–Костурско е регистрирана разновидноста *колџук* од називот *колџук*, а со значење 'дел од копното длабоко навлезен во вода (езеро, река)' лексемата *колџук* е нотирана во пунктот Волино–Охридско, чија акцентска разновидност *колџук* со истото значење е забележана во населбата Орашац–Кумановско.

Лексемата *колџук* произлегува од тур. *koltuk* (Јашар-Настева 2001: 59; Георгиев 1979: 572).

Ѓол. – Називот *џол* со своите, главно, фонетски разновидности развил широка лепеза значења, коишто имаат различна распространетост во македонските говори.

Со значење 'длабоко место во река' називот *џол* самостојно се среќава во следните пунктови: Тумчевиште–Гостиварско, Дедино–Радовишко, Раздол–Санданско, од кој со истото значење во по неколку населби се јавуваат следните фонетски разновидности, сп. *џол'* (Крчишта, В'мбел–Костурско, Дукарино–Струмичко, Подареш–Радовишко, Блатец–Виничко), *џ'ол'* (Мачево, Пехчево–Беровско, Тработевиште, Стар Истевник–Делчевско) и *џоџ* 'у-ѓол'о удав'иџ-се' (Лесново–Пробиштипско).

Паралелно со лексемата *вир*, називот *џол* со своите фонетски разновидности се наоѓа во значително поголем број пунктови на македонската дијалектна територија, сп. *вир* // *џол* (Пирава–Валандовско, Костурино–Струмичко, Љуботен, Никоман–Штипско, Припечани–Кочанско, Каменица–Делчевско), *вир* // *џол'* (Попоец–Кичевско, Печково–Гостиварско, Клење–Дебарско, Слимница–Костурско, Николич–Гевгелиско, Смоларе, Вељуса–Струмичко, Конче–Радовишко, Спанчево–Кочанско, Лезово–Пробиштипско,

Саса, Киселица–Делчевско, Сараќинце–Тетовско), *вир* // *ѝ'ол'* (Берово), *вир* // *ѝол* (Смилево–Битолско), *вир* // *ѝол* 'со исто значење' (Жидилово–Кривопаланечко) и *ѝ'ол* : *вир'ови* (Бобошчица–Корчанско).

Широкиот спектар значења на лексемата *ѝол* и на нејзините фонетски разновидности е евидентен токму при паралелната употреба со лексемата *вир*, при што се толкува само лексемата *ѝол*, сп. *вир* : *ѝол* 'езеро' (Љубаништа–Охридско), *вир* : *ѝол* 'нешто поголем вир; обично со *ѝол* се именуваат планинските езерца' (Куново–Гостиварско), *вир* : *ѝол* 'голем длабок вир' (Лешница–Кичевско), *вир* : *ѝол* 'поголем вир' (Долни Стубол–Кратовско), *вир* : *ѝол* 'голема површина под вода' (Габрово–Струмичко), *вир* : *ѝол* 'вода што не истекува' (Крецово–Кукушко), *вир* : *ѝол* 'стои водата, а кај вир истекува' (Злетово–Пробиштипско), *вир* : *ѝол* 'сосема ретко' (Г. Белица–Бродско), – *вир* : *ѝол* 'мало езеро' (Гуменце–Еницевардарско), *вир* : *ѝол* 'голем вир' (Маврово–Гостиварско), *вир* : *ѝол* 'поголем од вир' (Поп'лжани–Леринско), *вир* : *ѝол* 'длабоко место во езерото' (Чеган–Воденско), *вир* : *ѝол* 'земја под вода' (Теарце–Тетовско), *вир* : *ѝол* 'и со преносно значење – кога е многу наводенета нивата' (Модрич–Струшко).

Во две населби од македонскиот дијалектен ареал при паралелната употреба на разновидностите од лексемата *ѝол* со лексемата *вир*, се толкува само лексемата *вир*, сп. *ѝол* : *вир* 'помала површина вода' (Н. Брезница–Скопско), *ѝол'йек* : *вир* 'малчките сѝ кѝпѝт унѝтре' (Тремно–Кајларско).

Во мал број пунктови при паралелната употреба на разновидностите од лексемата *ѝол* со лексемата *вир*, се прави диференцијација, сп. *вир* 'ископан извор' : *ѝол* 'собрана вода што не истекува' (Штип), *вир* 'вода каде се собира' : *ѝол* 'и на езерото му викаат гол' (Дојран–Гевгелиско), *вир* : '1. најдлабоко во река. 2. дупка исполнета и водата се збира' : *ѝол* 'ливада и во неа има меко место, се пропаѓа' (Марена–Кавадаречко), *вир* 'ного вирѝве' : *ѝол* 'ако не тече' (Стојаково–Гевгелиско), *вир* 'куде вирѝн, вирѝт' : *ѝол* 'кал голема' (Вратница–Тетовско) и *вир* 'место во кое наврело вода, но не мора да е длабоко а е обично надвор од реката' : *ѝ'ол* 'длабоко место во река или јаз' (Двориште–Беровско).

Во голем број пунктови се употребуваат разновидности на називот *ѝол* со други значења. Имено, со значењето 'вдлабнатина, корито каде што се собира вода, бара, локва' се регистрирани следните разновидности, сп. *ѝол* (Дукатино–Струмичко) и *ѝол'чик* (Тремно–Кајларско), а во населбата Долни Балван–Штипско разновидноста *ѝол* со дообјаснување се среќава паралелно со називот *вир*, сп. *вир* : *ѝол* 'не ист'ича'. Со значење 'мала површина под вода што не истекува (најчесто е матна)' во населбата Ново Село–Струмичко е забележана разновидноста *ѝол'ѝ*. Во пунктот Ранци–Кајларско со истото значење е нотирана разновидноста *ѝол'ѝѝк*, а во населбата Теарце–Тетовско со истото значење е регистрирана разновидноста *ѝол* паралелно со лексемата *бара*, додека во пунктот Крецово–Кукушко се прави извесна диференцијација меѓу називите *бара* и *ѝол*, сп. *ѝол* 'ако има повеќе вода' : *бара* 'ако има малку вода'. Со значење 'подводно земјиште каде што расте трска' разновидноста *ѝол* единствено е нотирана во населбата Муртино–Струмичко.

Во дваесетина пунктови на македонската јазична територија називот *џол* или неговите разновидности самостојно или паралелно со други лексеми, главно, со лексемата *езеро* или со некои од нејзините разновидности, се среќава со значење 'голема површина под вода (на пример кај Охрид)'. Самостојно називот *џол* или неговите разновидности со споменатото значење е нотиран во следните населби, сп. *џол* (Тушин–С'ботско), *џол'* (Езерец, Слимница–Костурско, Фурка, Дојран–Гевгелиско, Гуменце–Еницевардарско, Негован, Градобор–Солунско, Мутулово, Патарос–Кукушко, Савек–Серско) и *џ'ол* (Бобошчица–Корчанско, Сухо, Висока–Солунско).

Паралелно со лексемата *езеро* називот *џол* или неговите разновидности со споменатото значење 'голема површина под вода (на пример кај Охрид)' е забележан во следните пунктови, сп. *езеро* // *џол* (Горенци–Дебарско), *езере* // *џол'* (Ростуше–Дебарско) и *из'еро* // *џ'ол'* (Крупшита–Костурско). Во неколку населби при паралелната употреба на називот *џол* со други називи се прави извесна диференцијација, сп. *езеро* : *џол* – *езеро* 'помладите' (Баниште–Дебарско), *езеро* : *џ'ол'* – *езеро* 'ново' : *џ'ол'* 'нусув'ал е лотка ут Солун' (Амбар Кој–Кукушко), *из'ере* // *џол'*: Пазаренчкиот *Гол'* (Црнешево–Воденско) и *ликен* : *џол* – *ликен* 'албански јазик' (Клење–Дебарско).

Разновидноста *џ'ол'* на називот *џол* со значење 'кална месност, мочурлив предел' единствено е забележана во пунктот Гуменце–Еницевардарско.

Лексемата *џол* е балкански турцизам, тур. *göl* 'езеро': срп. и хрв. *đol*, буг. *џбол* (Јашар–Настева 2001: 58; Георгиев 1971: 306; Skok 1971: 481).

Аралак. – Со значење 'место во реката каде што водата навлегува длабоко под некое дрво или карпа' единствено во пунктот Габреш–Костурско е забележана разновидноста *ар'л'ак* од називот *аралак*.

Лексемата *аралак*, којашто произлегува од тур. *aralık*, се среќава и во другите балкански јазици, сп. срп. и хрв. *araluk*, буг. *аралџк*, ром. *aralik*, аром. *aralıke* / *aralıke*, алб. *arallëk*, нгрч. *araliki* (Јашар–Настева 2001: 66; Лома 2003: 184–185; Skok 1971: 53).

Бош. – Називот *бош* со значење 'место во реката каде што водата навлегува длабоко под некое дрво или карпа' единствено се среќава во населбата Рамне–Охридско.

Лексемата *бош*, којашто произлегува од тур. *boş*, се среќава и во другите балкански јазици, сп. срп. и хрв. *boš*, буг. *бош*, аром. *boşă*, *boşcu*, алб. *bosh*, грч. *μπόσιμος* (Георгиев 1971: 71; Skok 1971: 192–193).

Лагам. – Називот *лагам* со значење 'местото каде што има подмол' единствено е регистриран во населбата Бобошчица–Корчанско.

Со значење 'место во реката каде што водата навлегува длабоко под некое дрво или карпа' во неколку пунктови на македонската дијалектна територија се јавуваат разновидности на називот *лагам*, сп. *лагум* (Хрупишта, Добролишта–Костурско), *лаг'ам* (Гуменце–Еницевардарско) и *лаган* (Бобошчица–Корчанско).

Лексемата *лагам* со своите разновидности е балкански турцизам од грчко потекло, тур. *lağın* < грч. *λαγών*: срп. и хрв. *lağut*, буг. *лагум*, *лагъм*, ром.

lagum, аром. *lǎgame*, алб. *lagëm, lagám*, нгрч. *λαγούμι* (Јашар-Настева 2001: 59; Георгиев 1986: 271, 272; Skok 1972: 261).

Ада. – Со значење 'местото среде река' единствено во Струга, паралелно со лексемата *налеок*, е забележан новиот назив *ага*.

Со изворното значење 'сува земја опколена со вода (во езеро или море)' акцентската разновидност *аг'а* на називот *ага* се наоѓа само во пунктот Г. Пожарско–С'ботско.

Лексемата *ага*, којашто произлегува од тур. *ada* 'остров', се среќава и во другите балкански јазици, сп. срп. и хрв. *àda*, буг. *ага*, алб. *hadë* (Јашар-Настева 2001: 58; Лома 2003: 62; Skok 1971: 53; Škaljić 1973: 69).

Софа. – Акцентската разновидност *суф'а* од називот *софа* со значење 'местото среде река' единствено е забележана во пунктот Негован–Солунско.

Лексемата *софа*, којашто е балкански и европски турцизам од арапско потекло, тур. *sofa* < арап. *suffa*, се среќава во следните јазици, сп. срп. и хрв. *söfa*, буг. *сòфа*, аром. *sufae*, ром. *sofá*, алб. *sofë*, грч. *σοφᾶς* (Јашар-Настева 2001: 65; Тодоров 2010: 363–364; Skok 1973: 300; Škaljić 1973: 568).

Ѓул. – Разновидноста *џул'* од називот *џул* со значење 'дел од копното длабоко навлезен во вода (езеро, река)' единствено е нотирана во пунктот Слимница–Костурско.

Лексемата *џул* е балкански турцизам од персиско потекло, тур. *gül* < перс. *gul*: срп. и хрв. *đül*, буг. *џул*, алб. *gjul* (Јашар-Настева 2001: 46; Георгиев 1971: 308; Skok 1971: 482–483).

Кор. – Со значење 'дел од копното длабоко навлезен во вода (езеро, река)' единствено во населбата Нивици–Долнопреспанско се среќава називот *кор*.

Лексемата *кор* произлегува од тур. *kir* 'поле' (Георгиев 1986: 197–198).

Азмак. – Со значење 'подводно земјиште каде што расте трска' единствено во населбата Крецово–Кукушко се среќава разновидноста *азм'ак* од називот *азмак* паралелно со називите *муч'ара* и *жџбунесџана вода*.

Во населбата Пехчево–Беровско акцентската разновидност *азм'ак* на називот *азмак* се употребува паралелно со лексемата *кал* при што се прави извесна диференцијација меѓу нив, сп. *кал* 'кал во која сепак може да се тури': *азм'ак* 'голема кал преку која не може да се помине'.

Со значење 'место со жива кал' во населбата Стар Истевник–Делчевско од називот *азмак* е нотирана акцентската разновидност *азм'ак*.

Лексемата *азмак* е балкански турцизам, тур. *azmak*: срп. *азмак*, буг. *азмак*, аром. *azmák*, алб. *hazmák* (Јашар-Настева 2001: 58; Георгиев 1971: 5; Лома 2003: 73).

Батак. – Називот *баџак* единствено се јавува во пунктот Маврово–Гостиварско со значење 'подводно земјиште каде што расте трска'.

Во дваесетина пунктови на македонскиот дијалектен ареал називот *баџак* со своите разновидности се среќава со значење 'место со жива кал', сп. *баџак* (Дихово, Буково, Живојно–Битолско, Башино Село–Велешко, Модрич–Струшко, Стење–Ресенско, Горенци, Голем Папрадник, Цепиште, Стеблево–

Дебарско), *баџ'ак* (Штип, Блатец, Лаки–Виничко, Двориште–Беровско), *баџ'ак* (Габар–Кривопаланечко), *баџ'ак*, но: 'ама си ја заглиб'ал' (Гратче–Кочанско).

Со значење 'кална месност, мочурлив предел' називот *баџ'ак* се среќава паралелно со други називи, сп. *кал* // *баџ'ак* (Жерноница–Дебарско) и *блаџо* // *баџ'ак* (Бобошчица–Корчанско).

Со значење 'ситен, речен нанос' називот *баџ'ак* се јавува паралелно со називот *џиња* во две населби, сп. *џиња* // *баџ'ак* (Ѓавато–Битолско) и *џиња* // *баџ'ак* (Дукатино–Струмичко).

Паралелно со свои разновидности или со други лексеми називот *баџ'ак* е нотирани со значење 'место со жива кал' во следните пунктови, сп. *баџ'ак* // *баџачиџије* (Љубојно–Ресенско, Куново–Гостиварско); *баџ'ак* // *калаво месџо* (Жерноница–Дебарско), *џлибачиџије* // *баџ'ак* (Богомила–Велешко), *џлибосано месџо* // *баџ'ак* (Паралово–Битолско), *жива кал* // *баџ'ак* (Црквина–Велешко) и *мрџвик* // *баџ'ак* (Поп'лжани–Леринско).

Со значење 'влажно место зарастено со трева' називот *баџ'ак* паралелно со друг назив се среќава единствено во населбата Ваташа–Кавадаречко, сп. *млак* // *баџ'ак*.

Од називот *баџ'ак* со значење 'ситен, речен нанос' единствено во пунктот Жерноница–Дебарско е регистрирана разновидноста *баџачиџије*.

Истата разновидност (*баџачиџије*) во населбата Г. Белица–Скопско е забележана со значење 'место со жива кал'.

Од називот *баџ'ак* со значење 'вода и песок помешан' единствено во населбата Жидилово–Кривопаланечко е нотирани зборообразувачката разновидност *баџ'лак*.

Во пунктот Теарце–Тетовско зборообразувачката разновидност *баџ'лак* е регистрирана со значење 'место со жива кал'.

Лексемата *баџ'ак*, којашто произлегува од тур. *batak*, се среќава и во другите балкански јазици, сп. срп. *bajak*, хрв. *batak*, буг. *baĵak*, ром. *batác*, аром. *batacci*, алб. *batak*, грч. *μπατάκι* (Јашар–Настева 2001: 58; Георгиев 1971: 36; Лома 2006: 235; Skok 1971: 121–122; Škaljić 1973: 125).

Талас. – Со значење 'бран, издигнат дел од водена маса што се движи' најширока распространетост на македонскиот јазичен терен има називот *џалас* со неколкуте свои фонетски разновидности, сп. *џалас* во прилепскиот (Тополчани, Крушовјани, Стровија, Слечче, Никодин, Тројаци, Прилепец), битолскиот (Дихово), демирхисарскиот (Слечче), кичевскиот (Прострање, Кнежино, Попоец, Лешница, Букојчани, Туин), поречкиот (Белица, Здуње), скопскиот (Белимбегово, Црешево, Бардовци, Кучково, Брезница, Ракотинци, Драчево), велешкиот (Лугунци, Башино Село, Извор, Богомила, Подлес, Градско), струшкиот (Ржаново, Боровец), долнопреспанскиот (Леска), дебарските (Галичник, Горно Косоврасти, Баџиште, Ехловец, Голем Папрадник), гостиварскиот (Пожаране, Маврово), леринскиот (Попадија), тиквешкиот (Праведник, Рожден, Барово, Ваташа, Марена), мариовскиот (Дуње), воденскиот (Чеган), тетовскиот (Вратница, Теарце, Раотинце, Сараќино, Милетино), кривопаланечкиот говор (Луке), *џалас* во корчанскиот (Бобошчица, Дреновени), гевгелискиот (Миравци, Конско), струмичкиот (Ново

Село, Смоларе, Робово, Вељуса), радовишкиот (Конче, Радовиш), штипскиот (Никоман, Долни Балван, Штип, Припечани), кочанскиот (Спанчево, Соколарци), виничкиот (Виница, Блатец), беровскиот (Мачево, Двориште), делчевскиот (Саса, Тработевиште, Стар Истевник), пробиштипскиот (Злетово), кратовскиот (Шлегово), кумановскиот (Младо Нагоричане), *ѿал'ас* во гевгелискиот (Стојаково), *ѿѿл'ас* во гевгелискиот (Фурка), солунскиот (Градобор), *ѿаѿас* во мариовскиот (Старавина), *ѿаѿ'ас* во виничкиот (Калиманци) *ѿалас* во кичевскиот (Светорача), *ѿала* во дебарскиот (Гари), *ѿал'аси* во кривоаланечкиот (Ранковце), овчеполскиот (Павлешенци), штипскиот (Судиќ), *ѿал'аси* во кривоаланечкиот (Дурачка Река) и *ѿаласи* во кичевскиот говор (Вранештица).

Во триесетина македонски пунктови со исто значење се користи називот *ѿалас* или некои од неговите разновидности паралелно со други називи, сп. *ѿалас* // *далѿа* (Ехловец, Кнежино, Попоец–Кичевско, Пожаране–Гостиварско, Галичник, Горно Косоврасти, Бањиште, Голем Папрадник–Дебарско, Бобошчица, Дреновени–Корчанско), *ѿал'ас* // *далѿа* (Миравци, Конско–Гевгелиско, Конче–Радовишко, Никоман, Долни Балван–Штипско), *ѿал'ас* // *далѿ'а* (Смоларе–Струмичко), *ѿалас* // *далѿа* (Сараќино–Тетовско), *ѿал'ас* // *далѿ'а* (Стојаково–Гевгелиско), *ѿалас* // *далѿи* (Прострање–Кичевско), *ѿалази* // *далѿи* (Вранештица–Кичевско); *ѿалас* // *слај* (Никодин–Прилепско, Башино Село–Велешко, Марена–Кавадаречко), *ѿалас* // *илај* (Попадија–Леринско), *ѿал'ас* // *склај* (Злетово–Пробиштипско), *ѿал'аси* // *склајови* (Ранковце–Кривоаланечко), *ѿаѿас* // *слајеј* (Старавина–Битолско), *ѿалас* // *слајеј* (Чеган–Воденско), *ѿалас* // *ѿреслај* (Белимбегово–Скопско); *бран* // *ѿал'ас* (Шлегово–Кратовско); *ѿалас* // *далѿа* // *слај* (Дихово–Битолско) и *бран* // *ѿалас* // *далѿа* (Извор–Велешко).

Лексемата *ѿалас* е балкански турцизам од грчко потекло, тур. *talaz*, -s < грч. *θάλασσα*: срп. и хрв. *tālās*, буг. *ѿалаз*, алб. *talláz-i*, аром. *talázǎ, tǎláze*, ром. *taláz* (Јашар–Настева 2001: 37; Тодоров 2010: 775; Skok 1973: 437–438).

Далга. – Широка распространетост на македонската јазична територија со значење 'бран, издигнат дел од водена маса што се движи', исто така, има називот *далѿа* во неколку фонетски разновидности, сп. *далѿа* во битолскиот (Ѓавато, Дихово, Буково, Кукуречани), кичевскиот (Кнежино, Попоец), велешкиот (Извор), охридскиот (Оровник, Љубаништа), струшкиот (Модрич, Глобочица), преспанскиот (Арвати, Претор, Крушје), дебарските (Жерноница, Ростуше, Галичник, Горно Косоврасти, Горенци, Ехловец, Голем Папрадник, Цепиште, Смилево, Држилово), гостиварскиот (Пожаране), корчанскиот (Бобошчица, Дреновени), костурскиот (Езерец), тиквешкиот (Клисура), мариовскиот (Витолиште), струмичкиот (Костурино, Стинек, Дукатино), радовишкиот (Подареш, Конче, Дедино), штипскиот (Љуботен, Никоман, Долни Балван), кочанскиот (Костин Дол), виничкиот (Градец), кајларскиот (Ранци, Липинци, Емборе), гевгелискиот (Миравци, Конско), овчеполскиот (Богословец), тетовскиот (Челопек), кривоаланечкиот говор (Габар), *далѿ'а* во струмичкиот (Костурино, Габрово, Смоларе), виничкиот (Лаки), малешевскиот (Пехчево), солунскиот (Сухо, Висока), *далѿа* во костурскиот (Крчишта), *далѿа*

во кајларскиот (Тремно), *галџ'а* во валандовскиот (Пирава), *гаџџа* во преспанскиот (Лескоец, Стење, Ресен, Царев Двор), охридскиот (Речица), *гаљџа* во крушевскиот (Долно Дивјаци), гостиварскиот (Волковија, Печково, Куново), костурскиот (Марковени, В'мбел), воденскиот (Луковец), тетовскиот (Саракино), *гаљџ'а* во гевгелискиот (Дојран, Николич, Патарос, Стојаково), солунскиот (Негован), кукушкиот (Крецово, Амбар Кој), *галџи* во кичевскиот (Прострање, Вранештица), леринскиот (Зеленич) и *го'уџџа* во воденскиот говор (Тресино).

Називот *галџа* или некои од неговите разновидности со исто значење, освен со називот *џалас*, со кој се употребува паралелно во дваесетина населби, се среќава паралелно и со други називи, сп. *бран* // *галџа* (Боровец–Струшко, Оровник, Љубаништа–Охридско), *бран* // *галџи* (Волино–Охридско) и *гаљџа* // *слаџеј* (Луковец–Воденско).

Лексемата *галџа* е балкански турцизам, тур. *dalga*, чиј корен е *tal-* 'hin und her bewegen' од областа на морепловството: срп. и хрв. *dàlga*, буг. *galǎǎ*, аром. *dalgǎ* (Јашар-Настева 2001: 58; Георгиев 1971: 315; Skok 1971: 377).

Баталник. – Со значење 'место со жива кал' во населбата Тремно–Кајларско е забележана разновидноста *баџџал'ник* на називот *баџџалник*, а во пунктот Зеленич–Леринско е регистрирана разновидноста *баџџал'шиџе*.

Лексемата *баџџалник* со разновидноста *баџџалишиџе* произлегува од турцизмот со арапско потекло, тур. *battal* < арап. *baṭṭāl*, којшто се среќава и во другите балкански јазици: срп. *баџџал*, хрв. *bàtāl*, буг. *баџџал*, *баџџаламà*, ром. *batal*, *batalamà*, аром. *batalcu*, *bătălamà*, алб. *batâl*, грч. *μπατάλικος* (Јашар-Настева 2001: 109; Георгиев 1971: 36; Лома 2006: 235–236; Skok 1971: 122; Škaljić 1973: 125).

Чаир. – Во пунктот Ранци–Кајларско со значење 'влажно место зарастено со трева' се користи називот *чаир*, а во населбата Липинци–Кајларско се јавува неговиот аугментатив *чајр'шиџе*.

Лексемата *чаир* е балкански турцизам, тур. *çayır*: срп. и хрв. *čair*, алб. *çajir*, ром. *ceair* (Јашар-Настева 2001: 168; Skok 1971: 288; Škaljić 1973: 159).

Ѓерен. – Со значење 'место каде што постојано извира по малку вода' називот *џ'ерен* единствено е регистриран во населбата Орашац–Кумановско.

Лексемата *џерен* е балкански турцизам од грчко потекло, грч. *γέρανος*, нгрч. *γέρανι* преку тур. *geren* < перс. *k'éran*: срп. и хрв. *đeram*, буг. *žerèn* (Јашар-Настева 2001: 59; Георгиев 1971: 238; Skok 1971: 478)

Мемлија (место). – Именската група *мемлиа месџо* единствено е нотирана во пунктот Жерноница–Дебарско со значење 'место каде што постојано извира по малку вода'.

Првата компонента од именската група (*мемлија*) е балкански турцизам од персиско потекло, тур. *nemli*, перс. *nem* 'влага': срп. и хрв. *mèmla*, буг. *mèmla*, алб. *net* (Јашар-Настева 2001: 60; Георгиев 1986: 731; Skok 1972: 404; Škaljić 1973: 457).

Шамак. – Лексемата *шамак*, којашто произлегува од тур. *şatek* (Skok 1973: 380), со своите разновидности (*шам'ак*, *шамак*, *шамџк*, *шам'ак*, *шџм'ак*, *шџм'ак*, *шав'ак*, *кашам'ак*, *чамр'ак*; *шамачишиџе*, *шамач'шиџе*, *шамачишиџе*; *шамакливо*

/место/ и *чамракл'иво* /место/) развила исклучително широка лепеза семантички нијанси во македонските говори, од кои се izdelуваат следниве семемии: 1) 'барско растение за правење рогозини', 2) 'трева по мочурливи места', 3) 'блатно земјиште, место обраснато со шамак и/или со други барски растенија' и 4) топоним.

Со значење 'барско растение за правење рогозини' називот *шамак* или некој од неговите фонетски разновидности се среќава во десетина пунктови, сп. *шамак* 'растение за рогозини' (Кукуречани–Битолско), 'за рогозини' (Гавато, Дихово–Битолско), 'за рогози' (Путурос–Битолско), 'за плетење рогозини во градот' (Дуње–Прилепско), 'трева од која се прават рогозини' (Марена–Кавадаречко), 'само растение – трева; од шамак се прават рогожи' (Вратница–Тетовско), 'за правење рогожи' (Лугунци–Велешко), *шам'ак* 'рогос' (Габрово–Струмичко), *шамак* 'од него се прават рогозини – високо е како трска' (Луковец–Воденско), *шџм'ак* 'рогос од гол'ут' (Градобор–Солунско).

Називот *шамак* или некој од неговите фонетски разновидности во десетина населби се среќава со значење 'трева по мочурливи места', сп. *шамак* 'трева, расте во водоврично место' (Градско–Велешко), 'вид растение што расте во мочуриштата' (Тумчевиште–Гостиварско), 'растение што расте во бари' (Брезно–Тетовско), 'трева овде' (Галичник–Дебарско), 'растение по ендеците: служи за храна на коњите' (Царев Двор–Ресенско), 'топуско: растение' (Вранештица–Кичевско), 'растение: шамак да набереме' (Рожден–Кавадаречко), *шам'ак* 'трска, шавор' (Долни Балван–Штипско), *шамџк* 'барска трева' (Ранци–Кајларско), *шџм'ак* 'вид дебела трева, расте на влажни места' (Фурка–Гевгелиско), 'растение во вода или на влажни места' (Муртино–Струмичко), 'расте на водни места, висока е колку трските, но е помека, служи за покривање' (Мутулово–Кукушко).

Со диференцирано значење 'ситна, густа шума' акцентската разновидност *шам'ак* од називот *шамак* е регистрирана во населбата Двориште–Беровско.

Со значење 'блатно земјиште, место обраснато со шамак и/или со други барски растенија' називот *шамак* или некој од неговите разновидности се среќава во четириесетина пунктови, сп. *шамак* 'подводно земјиште каде што расте трска' (Зелениково–Скопско), 'стално (лето и зима) има вода и тука расте шамак' (Геарце–Тетовско), 'кај што расте трска во блато' (Паралово–Битолско), 'млачиште со трска' (Пожаране–Гостиварско), 'нешто слично на млачиште' (Ржаново–Струшко), 'како блатишче' (Струга), 'кално место' (Рамне–Охридско), 'кал и вода' (Пештани–Охридско), 'измешано вода и кал' (Кнежино–Кичевско), 'кал' (Којнско, Љубаништа–Охридско), 'блатесто место' (Попоец–Кичевско), 'меко место, водоврично место' (Лешница–Кичевско), 'вода, блато, со трска' (Катланово–Скопско), 'место со високи, густии мочуришни тревии' (Вевчани–Струшко), 'у шамак ќе идемо по трска' (Дивле–Скопско), 'мочурилиште' (Белимбегово–Скопско), 'тресиште' (Крушје–Ресенско), 'кај не се сушиат ни лете ни зиме. Само вирчиња се' (Н. Брезница–Скопско), 'место под вода со трски' (Ракотинци–Скопско), *шам'ак* 'место кај што расте трска' (Кратово), 'куде лега вода, шавар'ика има много' (Четирице–

Кумановско), 'место под вода, непреодно; расте трска' (Клечовце–Кумановско), 'водно место каде што расте трева за плетење рогозини' (Стинек–Струмичко), 'има трска тамо' (Лезово–Пробиштипско), 'дека има трска шавар'ика' (Спанчево–Кочанско), 'место под вода каде расте шавар'ика' (Злетово–Пробиштипско), 'каде што има шавар' (Струпино–Воденско), 'вода, и израсн'ала трава' (Лесново–Пробиштипско), 'тиња, кал' (Ранковци–Кривопаланечко), 'куд'е има летос стално вода' (Псача–Кривопаланечко), 'кал'ливо место' (Долни Стубол–Кратовско), 'куде тече вода стално' (Павлешенци–Светиниколско), 'мочуриште' (Тработевиште, Стар Истевник–Делчевско), *шам'аци* 'накај реката' (Судиќ–Светиниколско), *ш'ам'ак* 'место каде има рогос, ш'ам'ак' (Патарос–Кукушко), 'водно место со трски' (Гуменце–Еницевардарско); *шамак* // *шамачишиџе* 'кај што расте шамак' (Крушовјани–Прилепско), *чамрак'ливо месџо* 'влажно место, со треве, трски' (Калиманци–Делчевско).

Во три населби називот *шамак* или некои од неговите разновидности паралелно се употребува со други називи, сп. *шам'ак* // *шафар'ика* 'место каде што расте трска' (Блавец–Виничко), *шам'ак* // *роџос* 'место обраснато со трски' (Крецово–Кукушко), *шамак* // *дуло* 'место во кое извира вода – сврзано со езерото' (Волино–Охридско).

Во две населби називот *шамак*, истовремено, се јавува со две значења: со значење 'барско растение за правење рогозини' и со значење 'блатно земјиште, место обраснато со шамак и/или со други барски растенија', сп. *шамак* 'за плетење рогозини; исто и местото каде што се раѓа шамакот' (Тројаци–Прилепско), 'водно растение, исто што и шавар (вода, блато, со трска)' (Претор–Ресенско).

Називот *шамак* или некои од неговите разновидности се употребува паралелно со своите разновидности или со други називи, при што во три пунктови се прави диференцијација меѓу нив, сп. *шамак* : *шамачишиџе* – шамак 'трска од која се прават рогозини' : шамачиште 'место обраснато со шамак' (Лескоец–Охридско), *шамак* : *шавар* – шамак 'со шамак и права столоџте' : шавар // шаваришче 'шевар' (Д. Котари–Леринско), *шам'ак* // шавар // сука // к'андра : *Шам'ак* – шам'ак 'влажно место со разни тревки' : Шам'ак – топоним (Немањинци–Светиниколско), а во пунктот Превод–Светиниколско, при паралелната употреба на називот *шамак* со друг назив, се толкува само вториот назив, сп. *шамак* – *ш'рска*: трска 'место каде расте'.

Скудни толкувања за називот *шамак* се даваат во три населби, сп. *шамак* 'по чуено' (Старавина–Битолско), *шам'ак* 'ретко' (Страцин–Кумановско), *шамак* : *шамач'ишиџе* – шамачиште 'ретко' (Никодин–Прилепско), а во седумдесетина пунктови на македонската дијалектна територија, пак, воопшто не се дадени толкувања на лексемата *шамак*, односно на нејзините разновидности, туку само е потврдено нивното присуство, сп. *шамак* (Стровија, Прилепец–Прилепско, Драгош, Буково, Живојно, Скочивир, Витолиште–Битолско, Д. Дивјаци–Крушевско, Букојчани, Туин–Кичевско, Г. Белица, Здуње–Бродско, Црешево, Бардовци, Кучково–Скопско, Карабуниште, Црквино, Извор, Богомила, Подлес–Велешко, Ботун, Оровник, Трпејца,

Речица–Охридско, Луково–Струшко, Ростуше–Дебарско, Куново–Гостиварско, Зеленич, Поп’лжани–Леринско, Тиолишта–Костурско, Праведник, Конопиште, Барово–Кавадаречко, Конче–Радовишко, Кнежје, Богословец–Светиниколско, Габер–Кривопаљенчко, Лешок, Ракотинце, Милетино, Челопек–Тетовско), *шам’ак* (Сараќиново–Воденско, Костурино, Смоларе, Робово, Дукатино–Струмичко, Љуботен–Штипско, Припечани–Кочанско, Каменица–Делчевско, Раздол–Санданско), *шам’ак* (Конско, Стојаково, Николич–Гевгелиско, Пирава–Валандовско), *ш’ам’ак* (Миравци–Гевгелиско), *шав’ак* (Нивичино–Струмичко); *кашам’ак* (Древено–Пробиштипско); *чамр’ак* (Саса–Делчевско); *шамачишиџе* (Светорача–Кичевско), *шамач’ишиџе* (Мургаши–Кумановско), *шамачишиџе* (Сараќинце–Тетовско), *шамак* // *шамачишиџе* (Слепче–Прилепско, Слепче–Демирхисарско, Звечан–Бродско, Држилово–Скопско, Башино Село–Велешко, Ресен, Стење–Ресенско, Жерноница, Г. Косоврасти–Дебарско) и *шамак* // *шамакливо месџо* (Печково–Гостиварско, Думановце–Кумановско).

Во две населби називот *шамак* е нотиран единствено како топоним, сп. *Шамак* (Волковија–Гостиварско) и *Шамако* (Киселица–Делчевско).

Кандра. – Називот *кандра*, како што споменавме, се употребува во синонимна низа со *шам’ак*, *шавар*, *сука* и топонимот *Шам’ак* во населбата Немањинци–Светиниколско, при што се прави диференцијација меѓу синонимната низа и топонимот, сп. *шам’ак* // *шавар* // *сука* // *кандра* : *Шам’ак* – шамак ’влажно место со разни тревки‘ : *Шам’ак* – топоним.

Лексемата *кандра* произлегува од тур. дијал. *kindir*, *kindira* (Георгиев 1986: 195).

Сас. – Во островски ареал на македонската јазична територија во пунктот Амбар Кој–Кукушко самостојно се употребува називот *сас* со следното значење ’старо, зн. трева што личи на рогос, на трска, но мека, служи за покривање на трла, снопови и за важиња за врзување на „снопе“‘.

Лексемата *сас* е балкански турцизам, тур. *saz*: срп и хрв. *sâz*, буг. *saz*, *сазлък*, ром. *saz*, алб. *saz -zi*, покрај *saze* (Јашар–Настева 2001: 199; Рачева, Тодоров 2002: 416; Skok 1973: 209).

При извршената проверка на турцизмите од областа на хидрографијата што се среќаваат во македонските говори во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* и *Толковен речник на македонскиот јазик* од гледна точка на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење можат да се забележат совпаѓања и извесни различности.

Во *Речником* (Конески 1961–1966) со некое од своите значења се регистрирани следните турцизми, сп. **ада** *f* (arh.) *ada*, *ostrvo* (Конески 1961: 5), **батак**¹ -ци *m* 1. *blato*, *glib...* (Конески 1961: 23), **бунар** *m* *bunar*, *kladenac* (Конески 1961: 50), **далга** *f. v.* *бран* (Конески 1961: 127), **бран** *m* *talas*, *val* (Конески 1961: 44), **дере** *n* (arh.) *jaruga*, *do* (Конески 1961: 50), **ѓол** *m* (arh.) *đol*, *bara*, *моџвага*; *jezero* (Конески 1961: 162), **ендек** -ци *m* *jendek* (Конески 1961: 171), **лагам** *m* *lagum*, *potkor* (Конески 1961: 377), **лагум** *m v.* *лагам* (Конески 1961: 377), **саз** *m bot.* (растение што вирее во мочуришни места *Turpha latifolia*) *trstika*, *ševar* (Конески 1966: 118), **талас** *m* *talas*, *val*, *v.* *бран* (Конески 1966: 356),

бран *m* talas, val (Конески 1961: 44), **талаз** *m* (argh. razg.) talas, val; се кренале големи таласи digli su se veliki talasi; v. талас (Конески 1966: 356), **чаир** *m* (argh. ливада, полјана, долина, пасиште) čair (Конески 1966: 524) и **шамак** *m* bot. (Scirpus) ševār, šašljika, šaš, barska trstika, v. шавар (Конески 1966: 555).

Со други значења во *Речником* се забележани следните турцизми од областа на хидрографијата што се јавуваат во македонските говори, сп. **бош** *adj indecl.* (argh.) prazan, boš; бош работа boš posla; бош лаф uzaludna, prazna reč (Конески 1961: 43), **ѓеран**¹ *m* đeram (Конески 1961: 162), **ѓериз** *m* (argh. 1. одводен канал на нужник, бања итн. 2. канализирано поточе по кое истечува нечистотијата.) đeriz (Конески 1961: 162), **ѓул** *m* (argh.) (Rosa) đul, ruža, ružica (Конески 1961: 162), **колак** -ци *m* 1. kolač, pogača којом се poziva на svadbu; на царот данокот, на попот колакот (posl.) caru carevo, bogu božje. 2. kotuljak, spara. 3. klupko; голем смок, завиткан колак veliki smuk, skupljen u klupko. 4. (dijal.) đevrek. 5. (dijal.) sve što se nosi na zadušnice. 6. upotrebljava se kao pridev u sastavu колак сабја kriva sablja (Конески 1961: 339), **мемлија** (место) > **мемлив** *adj* v. немлив (Конески 1961: 408), **немлив** *adj* memljiv; немлив сид memljiv zid (Конески 1961: 489), **софа** *f* (големо канабе, широк миндер, диван) sofa; лежеше на софата во салонот ležao je na sofī u salonu (Конески 1966: 278) и **чешма** *f* (1. целата направа од која тече вода. 2. цевката, славината од која истекува водата; затвори ја чешмата zatvoři česmu.) česma (Конески 1966: 535).

Во *Речником* воопшто не се регистрирани следните турцизми или некои од нивните разновидности, сп. *азмак*, *аралак*, *арк*, *аус*, *бајталшије*, *бајталник*, *бајтачишије*, *бајлак*, *богаз*, разновидностите на називот *џол* (*џолик*, *џолчик*, *џолџак*), *кајнак*, *кандра*, *колишук*, *кор*, *сел*, *чауришије* и разновидностите на називот *шамак* (*кашамак*, *чамрак*, *чамракливо* /место/, *шавак*, *шамакшије*, *шамачишије*, *шамакливо* /место/).

Слична застапеност на турцизмите со толкување на некое од значењата на дијалектните лексеми со нивните разновидности се јавуваат и во *Толковниот речник* (Конески 2003–2014) како што се застапени и во *Речником*, сп. **ада**, *мн.* ади *ж.* (арх.) Речен или езерски остров. *На адаџа има два извора* (Конески 2003: 13), **батак**¹, *мн.* батаци *м.* 1. Блато, мочуриште, кално место. *Водаџа од изворот над џекоџ на рекаџа џравеше џодем баџак околу куќичеџо. Заџаџа во баџакоџ, заџочнаа са му џроџаџаџи нозеџе...* (Конески 2003: 93–94), **бунар**, *мн.* бунари *м.* Ископана и обседана длабока јама за вадење подземна вода. *Луџеџо џрадеа куќи, коџаа бунари, оџрадуваа оворови...* (Конески 2003: 196), **далга**, *мн.* далги *ж.* (дијал.) 1. в. бран... (Конески 2003: 395), **бран**, *мн.* бранови, *изб.* *мн.* брана *м.* 1 Издигнат дел водена маса што се движи. *Големи бранови џи заџлисуваа бреџовиџе на јужниџе мориња...* (Конески 2003: 174), **ѓол**, *мн.* џолови *м* (арх.) Бара, мочуриште; езеро. *Свеџоџи влезе во џол и џреџка како џолноџлавџиџе* (Конески 2003: 565), **ендек**, *мн.* ендеци *м.* Окоп, прокоп, ров... (Конески 2003: 599), **колтук**, *мн.* колтуци *м...* 3.(геогр.) Голема кривина, завој на река или пат. *Авџобусоџи џо чув коџа доџде зао колишукџоџи* (Конески 2005: 565–566), **лагам**, *мн.* лагами *м.* в. лагум (Конески 2006: 9), **лагум**, *мн.* лагуми *м.* Поткоп, прокоп под земја, подземен ходник (Конески 2006: 9), **саз**¹ (само *едн.*) *м.* (бот.) Растение што живее во мочурливи места; *Typha latifolia* (Конески 2011:

273), **талас**, *мн.* таласи *м.* в. бран (Конески 2014: 17), **бран**, *мн.* бранови, *изб.* *мн.* брана *м.* 1 Издигнат дел водена маса што се движи. *Големи бранови ги зайлиснуваа бреговиите на јужниите мориња...* (Конески 2003: 174), **чаир**, *мн.* чаири *м.* Ливада, полјана, пасиште. *Децаџа иџраа на чаирој наг селојо* (Конески 2014: 341) и **шамак**, *мн.* шамаци *м.* 1. (бот.) Барско растение, еден вид трска; сп. шавар; *Scirpus*. *Низ иџрскиите и шамацкиите се иџробиваше со џумени чизми. Месџојо беше обраснајо со џусџи шамак. Просџрансиџва иџкриени со шамак.* 2. Место со барски трски. *Овие живојни се населуваат во шамацкиите. Излезе од шамакој целиот изџребан* (Конески 2014: 407).

Во *Толковниот речник* се регистрирани и се протолкувани со други значења следните турцизми од областа на хидрографијата што се јавуваат во македонските говори, сп. **бош** *немен.* *иџрид.* (разг.) Празен, несодржаен, жалов. *Бош муабеш. Бош рабоџа* (Конески 2003: 172), **ѓеран**, *мн.* џерани *м.* 1. Направа, лост за вадење вода од бунар. *Ѓераниите на бунариите се издиџаа високо во иџросџорој.* 2. Бунар со таква направа (Конески 2003: 564), **ѓериз**, *мн.* џеризи *м.* (арх.) 1. Одводен канал за истекување на нечистотија. *Одеа иџо калормаџа, измиена со зайрежни циџиџерни иџиџо служат и за иџразнење џеризи.* 2. Канализирано поточе по кое истекува нечистотијата (Конески 2003: 565), **ѓул**, *мн.* џулови *м.* (бот.) Вид цвеќе, роза, ружа (Конески 2003: 566), **колак**, *мн.* колаци *м.* 1. Колач, погача (обично со неа се кани на свадба). *Доџде иџојоџи да џо сече колачој на слаџа.* 2. а) Обрач во облик на џеврек, направен од шајак исполнет со парталчиња, што се става на глава кога се носи нешто, б) Ортома, јаже, црево за полевање и сл. свиткани, собрани во круг. *Гледам врз колацкиите дебелџи јаџиња иџиџо ми зайрилеџаа на змиџи.* 3. Клопче. *Ја свиџкува роџозинаџа на колак. Колакој змиџа сиџанува и се виџи наџоре.* 4. Како *иџрид.* *Колак сабја – крива сабја* (Конески 2005: 554), **мемлиџа** (место) > **мемлив**, мемливиот *иџрид.* Што се однесува на мемла. *Мемлива визба* (Конески 2006: 115), **немлив**, немливиот *иџрид.* Што има нем, влага. *Немлив сиџ. Немлива визба* (Конески 2006: 115), **софа**, *мн.* соџи *ж.* Вид диван за лежење и за седење; канабе. *Голема, сиџара софа за одмор...* (Конески 2011: 507), **чамрак**, *мн.* чамраци *м.* Ливада што многу често е под вода (Конески 2014: 342) и **чешма**, *мн.* чешми *ж.* 1. Обсидан извор или место каде што дотекува изворска вода која истекува од една или од неколку вградени шопурки. *Селојо имаше две чешми. Маалска чешма. Чешма со две шеџурки.* 2. Славина на цевка, крак од водоводна инсталација и уреденото место каде што се наоѓа. *Ја зайвори чешмаџа. Оџвори ја чешмаџа да најолнам чаша вода...* (Конески 2014: 365).

Воопшто не се регистрирани во *Толковниот речник* следните турцизми или некои од нивните разновидности, сп. *азмак*, *аралак*, *арк*, *аус*, *баџалџиџиџе*, *баџалџник*, *баџачџиџиџе*, *баџлак*, *боџаз*, *дере*, разновидностите на називот **џол** (*џолџек*, *џолчик*, *џолџак*), *кајнак*, *канора*, *кор*, *сел*, *чаириџиџиџе* и разновидностите на називот **шамак** (*кашамак*, *чамракливо* /место/, *шавак*, *шамаџиџиџе*, *шамачџиџиџе*, *шамакливо* /место/).

Врз основа на изложениот дијалектен материјал, можат да се изведат неколку констатации.

Во однос на дистрибуцијатата на турцизмите во македонските говори може да се констатира дека дел од нив се среќаваат во островски ареали, јавувајќи се само во еден или само во два пункта или во неколку пунктови во испрекинати ареали, додека дел од нив имаат широка распространетост на македонската јазична територија, истиснувајќи некои од македонските наследени зборови. При употребата на турцизмите во македонските говори е евидентно тоа што тие најчесто се јавуваат паралелно со други лексеми, а сосема ретко се среќаваат во самостојна употреба. Притоа, треба да се истакне дека некои турцизми се јавуваат во повеќе разновидности на фонетски, на зборообразувачки и на семантички план. Треба, исто така, да се нагласи дека дел од турцизмите во македонските говори имаат семантичка врска со лексемите во изворниот турски јазик, меѓутоа, дел од нив ја загубиле семантичката врска со изворните лексеми, па на македонското дијалектно подрачје значењата во областа на хидрографијата се добиени по метафоричен пат.

Големиот број турцизми од областа на хидрографијата во македонските говори сведочи за долговековното влијание на турскиот јазик. Иако дел од нив, како што споменавме, се среќаваат во островски ареали, сепак, нивното присуство зборува за турското влијание во одделни населби од македонската дијалектна територија. Наспрема нив, дел од турцизмите зафаќаат цели региони од македонскиот дијалектен ареал, јавувајќи со широка лепеза семантички нијанси, што зборува за перманентното влијание на турскиот јазик.

Од проверката на турцизмите во главните македонски лексикографски трудови може да се констатира дека дел од нив воопшто не се застапени. Дел од застапените турцизми се со други значења и/или се застарени или, пак, останале на дијалектно рамниште. Некои од регистрираните турцизми упатуваат на други заглавни зборови. Меѓутоа, мал дел од нив добиле статус на „граѓанство“ и се стандардизирале во македонскиот јазик.

Од дијалектниот материјал може да се заклучи дека македонските народни говори, коишто се развивале сосема спонтано, трпеле туѓи влијанија низа векови и зачувале голем број лексеми, чија семантика е многу послоевита отколку онаа што е забележана денес во речникот на стандардниот јазик. Разгледувањето на турцизмите од областа на хидрографијата укажува на фактот дека македонската дијалектна лексика претставува непресушен извор за збогатување на македонскиот стандарден јазик со нови зборови и/или со нови значења независно од тоа што станува збор за лексика од туѓо потекло.

Користена литература

Български етимологичен речник. Ред. В. И. Георгиев, I–III. София: Издателство на Българската академия на науките, 1971–1986.

Български етимологичен речник. Ред. Мария Рачева, Тодор Ат. Тодоров, VI. София: Българска академия на науките. Институт за български език. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2002.

- Български етимологичен речник*. Одгор. ред. Тодор Ат. Тодоров, VII. София: Българска академия на науките. Институт за български език „Любомир Андрейчин“. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2010.
- Видоески Божидар. 2000. *Прашалник за собирање мајџеријал за Македонскиот дијалектѝен аѝлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Еѝтимолошки речник срѝскоѝ језика*. Ур. Александар Лома, 1–2. Београд: Српска академија наука и уметности. Институт за српски језик САНУ, 2003–2006.
- Јашар-Настева Оливера. 2001. *Турскиѝ лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Младенов Стефанъ. 1941. *Етимологически и правописен речникъ на българския книжовенъ езикъ*. София: Книгоиздателство Христо Г. Дановъ–О.О. Д-во.
- Речник на македонскиот јазик со срѝскохрвайски ѝолкувања*. Ред. Блаже Конески, I–III. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1961–1966.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.
- Skok Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Škaljić Abdulah. 1973. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

TOWARDS TURKISMS IN THE FIELD OF HYDROGRAPHY IN THE MACEDONIAN DIALECTS

Summary: The article analyzes Turkisms from the thematic area of hydrography in the Macedonian dialects, where thirty names with a large number of dialect varieties are recorded. At the same time, the author states that some of the Turkisms are found in island areas, and some of the Turkisms cover entire regions of the Macedonian dialect area, which testify to the centuries-old influence of the Turkish language in the Macedonian language, that is, in the Macedonian dialects.

When checking the Turkisms in the main Macedonian lexicographic works from the point of view of their representation and from the point of view of their meaning, the author states the following: a) some of the Turkisms are not represented at all; b) some of the Turkisms represented have other meanings and/or are outdated or, on the other hand, remained at the dialect level; c) some of them were standardized in the Macedonian language.

In the end, the author concludes that the consideration of Turkisms in the field of hydrography, regardless of the fact that it is a lexicon of foreign origin, confirms the fact that the Macedonian dialect lexicon represents an inexhaustible

source for enriching the Macedonian standard language with new words and/or meanings.

Keywords: Turkisms, hydrography, Macedonian dialects, Macedonian language, dictionaries.

Давор Јанкулоски
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите, Скопје
Скопје

ЗА АФИРМАЦИЈАТА НА КОНСТРУКЦИИТЕ СО *ИМА* И *Н/ЌИ* ПАРТИЦИП ВО МАКЕДОНСКИТЕ КНИЖЕВНИ ТЕКСТОВИ

Апстракт: Македонскиот јазик е единствениот меѓу словенските јазици кој во својот систем ги вградил перифрастичните глаголски конструкции со *има* и *н/ќи* партицип како регуларни парадигми. Појавата на овие сложени форми се должи на постојаната интеракција со балканските јазици, а нивниот развој бил постепен. Не постојат точни податоци кога почнале да се употребуваат во народниот јазик, меѓутоа фактот дека до стандардизацијата не биле распространети на целата македонска јазична територија укажува дека тие не претставуваат многу стара појава. Проследувајќи го проникнувањето на конструкциите со *има* и *н/ќи* партицип во македонските книжевни текстови, во фокусот на овој реферат го поставуваме прашањето за нивната употреба и афирмација во македонската литература.

Клучни зборови: македонски јазик, македонска литература, *има*-конструкции, перфект.

Појавата на конструкциите со *има*, како и со негираната форма *нема*, и *ќасивниоќи минаќи ќарќиќиќи*, не само што претставува една иновација во балкански рамки туку имаи особено значење за македонскиот јазик. Овие конструкции целосно навлегле во македонскиот глаголски систем и предизвикале појава на низа временски конструкции во системот на минатите времиња. Тие се разгрануваат во цела една паралелна конјугација со сите други сложени глаголски форми. Во *Грамаќикаќиќа на македонскиоќи ќиќерќиќурен јазик* на Б. Конески (2021 [1952–1954]) како можни комбинации во кои влегува глаголот *има* со *н/ќи* партицип се претставува цела серија во која влегуваат осум различни парадигми. Македонскиот стандарден јазик денес ги употребува овие конструкции, а на дијалектно рамниште нивната употреба се припишува како својствена за западните македонски говори. Тие наполно се граматикализирале на македонскиот југозападен ареал каде што контактите со балканските несловенски јазици биле најинтензивни. Нивниот развој во македонскиот јазик бил постепен. Не постојат точни податоци кога почнале да се употребуваат, меѓутоа фактот дека овие форми не биле распространети на целата македонска јазична територија до стандардизацијата укажува дека тие не претставуваат многу стара појава. Нивната хронологија врз постарите писмени документи речиси не може да се следи. Впрочем, во периодот на старата македонска

книжевност (за периодизација на македонската литература в. Ристовски 2008), т.е. во спомениците на старословенскиот канон се регистрирани само неколку примери со *има* и пасивниот партицип на претеритот: *окаменѐно ли имате сръдъце ваше*, Мар. 8:17; *дроугы приде гл̄л̄ г̄и се манасъ твою ѿже имѣхъ положенъ въ оуброусъ*, Л. 19:20. Според Угринова-Скаловска (1983: 108) „во сето црковнословенско книжевно наследство од постариот период и подоцна, ова се единствени примери на употреба на глаголот *имѣти* со пасивен партицип на претеритот во функција на перфект, која дури од примерите не е сосема јасна“. Се работи за неграматикализирани конструкции во кои формата на партиципот се согласува по род со подметот. Покрај тоа, во овие примери имаме и корелативност на субјектите (среќаваме два субјекта – на партиципот и на помошниот глагол).

Уште една ваква неграматикализирана конструкција е документирана во белешка во ракопис од манастирот „Св. Богородица Пречиста“, Кичевско, од 1706 г. (Конески 2021 [1965]: 206): *кои кетъ мислитъ да го зкрадетъ имамъ гв афоресанъ и проклетъ и заведенъ до страшенъ сѣтъ*. И тука партиципната форма е согласена по род со објектот на којшто се однесува.

Се претпоставува дека граматикализацијата на *н/ӣ* партиципот за среден род во конструкциите со *има* станала подоцна од 17 век (Јачева-Улчар 2011: 17). Граматикализирана конструкција среќаваме во едно евангелие од Бобошчица од крајот на 19 век, кое претставува нов превод од грчки (Mazon 1936: 118): *Zóščo imáte zastanáto túva vesdendéno bes rabóta*, Мат. 20:6. Во други книжевни извори вакви примери не се познати, дури ни во поновите преведувачки обиди на дамаскинарски слова од 19 век на охридско наречје (в. Угринова-Скаловска 1983).

***

Со појавата на првите печатени изданија на народен македонски јазик и со развојот на македонската книжевност во 19 век, конструкциите со *има* и *н/ӣ* партицип проникнуваат во македонските писмени извори. Во зборниците на собирачите на македонско народно творештво, тие се мошне повообичаени за приказните, преданијата, односно за народната проза, отколку за народната поезија. Причината за ретката застапеност на овие форми во народните песни е тоа дека до појавата и пошироката употреба на тие конструкции во секојдневната реч, веќе се затврдиле во усвоените метрички шеми определени јазични средства за искажување минати дејства: аористот, имперфектот и перфектот на местото од кое перфектната парадигма со *има* и *н/ӣ* партицип би можела да претедендира (Конески 2021 [1971]: 281; Димитровски 1983: 86). Впрочем, тешкотија за нивно вклучување во усвоените метрички шеми била нивната повеќесложност, особено во однос на конкурентната перфектна парадигма – словенскиот *л*-перфект (сп. *има заклучено* и *заклучил*).

Глаголските перифрастични конструкции со глаголот *има* во преданијата запишани од Цепенков ги разгледува Пјанка (1983) и (очекувано) регистрира

повеќе примери со неграматикализирани наспроти граматикализирани по форма *има*-конструкции. Сп.: ...на многу камење имај изображени свештици; ...најјоеке Марко Крале имал најраени цркви и манасири.; Арно ама јри се шшо имал шолку цркви најраени, во никоја не влезуал. – При сè шшо имам ојшано одбашка за џробишша...; секој ке си има јослано јред себеси; ...на јумбајша џо имал најраено со еден маривеј. итн. Во антологиската фантастична приказна на Цепенков, Силјан Ширкој, бележиме само еден пример, и тоа со неграматикализирана *има*-конструкција: Во шоа месшо беше се најравил еден бој и многу луѓе имало исшејани изосшаени јо јланинаша.

Иако во помал број, конструкциите со *има* и *н/ш* партицип може да ги регистрираме и во македонската народна поезија во 19 век. Во *Зборникот* на Миладиновци (1962 [1861]) регистрираме 2 примера, првиот посочен од Конески (2021 [1971]: 281):

*А еџици свезго вечерниџо,
Али неџде имаш ооџледано
Да се најдшиј јојунак од мене?*

Вториот пример го среќаваме и кај Тошев (1979: 72) во неговиот опис на струшкиот говор:

*Немај џајле, Гино Арнауџче,
Јас џо имам неџо закџучено.*

Во јазикот на македонските народни песни бележиме и примери со неграматикализирани состави од *има* и партицип согласуван по род и број со именката на која се однесува. Ваков пример регистрираме кај Шапкарев (1892–1894: 548):

*Јас не сакам да ме закојаше
Ншшо в црква ншшо на џробишча
Кај шчо има рисјанин закојан...*

Појавата на сложените форми со *има/нема* станува повообичаена за народните епски песни запишани при крајот на 19 и почетокот на 20 век. Впрочем во овој период обрасците на епската поезија се наоѓале во процес на губење. Ова го забележува и Мисирков, кој уште како студент се обидува да собира народни песни за Крали Марко, но секогаш безуспешно, бидејќи луѓето што ги знаеле овие песни постојано се повикувале на тоа дека понекогаш им доаѓало да раскажуваат (Ристовски 1966). Единствениот запис од македонското усно творештво на К. Мисирков (1905) е песната „Банут–Краљут“, која потекнува од Еницевардарско и ја одразува оваа состојба на епската поезија во почетокот на 20 век. Според Димитровски (1983: 87), од 350 стиха, колку што содржи песната, само 43 се десетерци, додека другите се со 9, 11, 12, 14, 15 и повеќе слогови. Во нив мошне често е застапен разговорниот, раскажувачки

јазик што отворило можност за навлегување на глаголската конструкција со *има* во интерпретирањето на песната, која се среќава четири пати:

„Немиш рудено ѿакво јунак јув ѿвојѿѿа држава,
Шѿо да ѿу фаѿѿа на Бану, да ѿу донесе ѿриѿѿ ѿебе...

***

Тоѿај Цара-Сулимана се јуѿлашил,
Јоѿѿи му рекле: „Нема рудено ѿакво јунак јув ѿвојѿѿа држава!“

***

Маѿѿѿа ми има чинеѿѿо,
Чужда сабја мен’ да не ма фаѿѿа!

***

Маѿѿѿа му има чинеѿѿу на мојѿѿа сабја,
Чужд човек да не ја уѿѿвора!¹

Појави на овие конструкции биле предизвикани и при обидите на народните пејачи да препеат туѓа народна песна. Ваква појава е лоцирана во песната „За Љутица Богдана“, испеана од познатиот прилепски гуслар Апостол (1876–1936), „при очевидно подражавање на српска народна песна, што се гледа и од невештото предавање на почетните стихови...“ (Димитровски 1983: 88). Објавена е од страна на Б. Русиќ (1940: 51–56):

– „Не идеше мајко со мен’ сама.
Пој да видиш в шарени дисаѿѿи
Каков бакѿѿѿи ѿѿи има ѿуѿѿѿено“

Димитровски (1983) бележи уште неколку примери со *има*-конструкции од македонската народна поезија, претежно запишани во средината на 20 век и констатира дека во сите нив застапена е единствено конструкцијата со *има* во презент и *н/ӣ* партиципот, како замена на традиционално и редовно употребуваниот перфект од словенски тип (другите парадигми со *има* и *н/ӣ* партицип не се регистрирани во народната поезија). Оваа конструкција се појавува само во стиховите во кои се предава дијалог, додека надвор од нив, воопшто не се среќава – таму преовладуваат аористот, имперфектот и класичниот словенски перфект.

***

Освен во народното творештво, конструкциите со *има* и *н/ӣ* партицип проникнуваат и во авторските текстови на македонските книжевни дејци во почетокот на 20 век.

Во книгата *За македонѿѿѿѿе работѿѿи* на Крсте Мисирков (1903) застапени се во голем број примери (околу 40, според Марковиќ 2021), што

---

¹ Песната „Банут-Краљут“, Мисирков ја објавува во списанието *Вардар* (1 септември 1905), изд. I., Одеса, 21–29. Песната е достапна на: <http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2017/09/Првиот-број-на-списанието-Вардар-1.pdf>

покажува дека не се работи само за конструкции кои преку дијалектите во поново време се пренеле во современиот македонски јазик туку биле и суштински дел од јазичната структура и јазичниот израз и на почетокот на минатиот век. На пр.: *И така, прво наше народно име ни имај бидено имейо словенин.; Но со јокрстиуаин'ејо секој јај имај идено и јисменостја.; Така рисјансјвојо и јисменостја кај нас македонцијте се имај зафайено нај рано ој сијте словенци народи.; ...осим једна конјенсација за јлујосјијте, ичо и имај најраено Буѓарија во нашејо јрашаин'е.; Можјит, мнозина ќе се зайијаај: *1, ако до сега комијетјијте имај јграно двојна рол'а...; Не једнаш Русија ни имај речено, ој она не ќе јролијет, нијо једна кајка крв,...; Првијте јласои ичо и јмаме чуено, сеј јласојте на нашијте јајковци и мајки, јласојте и зборојте на нивниој народен јазик.; ...така дојдофме до националнојо наше име, ичо јо имај носено нашијте јајковци, дедовци и нај блиски јредедовци. Наспроти овие примери, кај Мисирков се бројни и примерите со наследената конструкција со *сум* + *л*-форма, која најчесто изразува незасведочено дејство неопределено на планот на минатото: *Некога сијте индо-евројетји сосјауале једен народ со једен јазик,...; Така јурцијте ни јо јрезеле царсјвојо. На Косоо јаднале двајца царои.*, но и дистанцирање од вистинитоста на пренесената информација: *...и једнај и оружај зборувај, ој во Македонија јмало ј'оа две народностј: србјка и буѓарјка.; ...и за Исјочна Румелија кажуваа, ој јмало јрци во неја...***

Во периодот по Балканските војни, и покрај тешките општествени и политички околности, македонскиот јазик наоѓа своја поиздигната употреба под форма на регионална литература. Во овој период се појавуваат неколкумина драмски автори, а македонскиот – станува јазик на театарската сцена. Првиот текст печатен на македонски во периодот помеѓу двете светски војни е драмата *Илинден* (1923) на Никола Киров Мајски со поднаслов: „Слики од великото македонско востание през 1903 година“. Иако текстот е пишуван на западномакедонско наречје, во него не среќаваме употреба на *има*-конструкција.

Во 1928 година на сцената на Скопскиот театар се појавува пиесата *Беѓалка* од Васил Љоски, напишана и изведена на кумановски говор, која набргу била симната од репертоарот и забранета. Подоцна Љоски ја публикува и драмата *Чорбаџи Теодос* (1937), првично напишана на српски јазик, а потоа преработена на скопски дијалект. Во двете драми на Љоски не регистрираме конструкции со *има* и *н/иј* партицип. Неупотребата на овие сложени глаголски форми можеби се должи на дијалектот на кои се напишани (кумановски, скопски), како и на преводот од друг словенски јазик за којшто овие форми не се вообичаени.

Во периодот на триесеттите години на 20 век, многу значајна е појавата на драмата *Печалбари* (1936) од Антон Панов кој не ја напишал на својот роден (дојрански) говор, туку на западномакедонско наречје. Со тоа, тој се сообразил со воспоставената практика на издигање на западното македонско наречје на рамниште на јазик на литературата. Во *Печалбари* среќаваме еден пример во кој е употребена *има*-конструкција: *Туку не сакам јој да знае шијо сј имај ука набрано.*

На заложбите на Панов се надоврзува и Ристо Крле со драмата *Париџе се оџејувачка* (1938), што ја напишал на западномакедонски говор, т.е. на својот роден струшки дијалект. Употребата на сложените форми со *има* и *н/ӣ* партицип е најсилна во крајните западни периферни говори, па очекувано во драмата на Крле бележиме вкупно 30 примери со граматикализирани *има*-конструкции: *Еве десет̄ години најролеј̄ оџкако̄ го имаме̄ џуш̄иено̄ Димчеј̄а во џуст̄о Влашко, десет̄ џари скршенӣ не ни има̄ џрај̄ено...*; *Ова куче не џи има̄ само с̄ичалено, слушај ме џи мене!*; *Овој има̄ оџејано̄ некоџо за да дојде до овие џари...*; *Учен си ама има̄ш забравено.*; *Вечерџа е џоџова само воданемам̄ донесено̄ за џење.*; итн.

Улогата на централните македонски говори како основа за македонскиот литературен јазик особено се зацврстила со појавата на збирката песни *Бели муџри* (1939) од Кочо Рацин. Во песните на Рацин *има*-конструкции не се присутни. Неупотребата на овие форми во поезијата не е неочекувана, со оглед на тоа дека поетскиот јазик со своите специфичности не допушта лесно да настанат промени во однос на длабоко вкоренетите формули на кои е потчинет поетскиот израз.

***

Прашањето за застапеноста, односно употребата на овие конструкции во современата македонска уметничка литература² е доста сложено, при што може да се каже дека нема правило за нивната употреба или неупотреба. Ова прашање го разгледува Р. Паноска (1983) на *Вџорџа научна дискусија на Семинарој̄ за македонски јазик, лиџераџура и кулџура*, одржана во 1975 г., при што констатира дека повеќето прозаисти во раното творештво скоро воопшто не ги употребувале.

Во првообјавениот македонски роман *Село зао седумџе јасени* (1952) на Славко Јанески ваква конструкција воопшто не се регистрира. И во творештвото на Блаже Конески забележуваме мошне ретка употреба на овој тип конструкции. Во збирката раскази *Лозје*, објавена во 1955 г., среќаваме само 4 граматикализирани конструкции со *има* и *н/ӣ* партицип. Слабата употреба на овие форми не би можеле да ја припишеме на неговата дијалектна припадност, впрочем, во описот на прилепскиот говор, самиот Конески (2020 [1949]) бележи дека овие форми „многу се слушаат“ и додава дека „оваа форма с̄е повеќе го заменува минатото неодредено време“. Дека *има*-конструкциите се употребувале во помала мера во уметничката литература во првите декади по стандардизацијата на македонскиот јазик кај повеќето автори, ќе споредиме уште неколку изданија. На пример, во *Вејка на вејрој̄* (1957) на Коле Чашуле (кој е прилепчанец, како и Конески, и двајцата родени во 1921 г.) бележиме само 3 вакви конструкции. Во тој период бележиме мал број употреби на конструкции со *има* дури и кај писатели кои потекнуваат од охридско-струшкиот регион (каде што овие форми се доста застапени)– кај Владо Малески во романот *Она шџо беше небо* (1958) среќаваме само 5 примери; во

² Под поимот современа македонска книжевност се подразбираат сите уметнички книжевни остварувања на македонските писатели по крајот на Втората светска војна.

Волебнојто самарче (1960) на Ванчо Николески – вкупно 4; во *Пасквелија* (1963) на Живко Чинго регистриравме само 3. Исто така, се регистрираат во мал број или воопшто не се регистрираат вакви конструкции и кај: Јован Бошковски – *Солунскиџе ајенџајџори* (1961) – /, Томе Арсовски – *Парадоксој на Диоџен* (1961) – 3, Ѓорѓи Абаџиев – *Пусџина* (1961) – / (2 неграматикализирани), Димитар Солев – *Крајкаџа џролеј на Моно Самоников* (1964) – 9; Бранко Варошлија – *Последној леј на џџиџаџа селиџа* (1968) – 9 итн.

Паноска (1983: 81–82) забележува дека овие форми се афирмираат во подоцнежното творештво на автори како Живко Чинго, Димитар Солев, Бранко Варошлија, Божин Павловски и додава дека нивното прифаќање во уметничката литература „се должи и на стилистичката позасиленост која поживо се изразува со овие сложени форми, зашто за нив е карактеристично означувањето дека дејството се извршило воопшто до даден момент, без сврзувањето со определен момент“. Нивното значење на временски нефиксирано дејство воопшто до даден момент, значење кое кај наследениот перфект избледнува поради преоптовареноста со други значења, придонело за навлегувањето на овие конструкции во уметничката литература.

Неупотребата на *има*-конструкциите кај дел од авторите во раното творештво (по стандардизацијата), може да се толкува како влијание на литературниот јазик, односно како (свесен) обид за реафирмација на наследените јазични средства. Подоцнежната позачестена употреба на ваквите конструкции во уметничката литература веројатно се должи на зачестената употреба на овие конструкции во литературниот јазик (особено во публицистичкиот стил; в. Велковска 1998: 70), при што и самите автори чувствуваале олабавување на стегата на литературнојазичната норма. Исто така, родниот говор природно наоѓа свој одраз во јазичниот израз.

За разлика од споменатите македонски прозаисти, конструкциите со *има* и *н/џ* партицип се почести во романите на Стале Попов, на пример, во *Крџен живој* (1953) среќаваме 18 граматикализирани *има*-конструкции, а во *Калеш Анџа* (1958) – вкупно 14. Меѓу нив се застапени само парадигмите со *има* во презент и во имперфект. Пофреквентната употреба кај Попов, веројатно, се должи на тоа што тој припаѓа на постара генерација (роден е во 1902 г. во Мариово), а почнал да пишува мошне рано, пред стандардизацијата на македонскиот јазик (иако литературна афирмација доживува подоцна). Исто така, во неговото творештво наоѓаме доста примери кои ја одразуваат постарата состојба на согласување на партиципот со именката, на пр. *Ами, сесџро, ако вакви маки џрџааџ сџџе жени шо раџааџ, џоџај јака му душа на џџа џџо имааџ родени џо џеџшесџ џа и десесџ деџа.; ...он одамна а има џџука џџукаџа обесена...* итн.

Мошне поголема употреба на *има*-конструкциите во современата македонска литература во шеесеттите години бележиме во делата на неколку автори кои водат потекло од Западна Македонија. Симон Дракул во романот *Белџа долина* (1962) употребува три различни парадигми со *има* и *н/џ* партицип во повеќе од седумдесет примери: *Се фаќам со каул дека џџ има избичено сџџе џџруџи...; ...сџџе му џо имаа исџозаборавено неџовоџо име и џо*

викаа *Претседател*.; *Имаше исцоминато* *дотиа* *џрадови* во својот *живот*...; ...војната *џи* *имаше* *исцобркано* *сити* *пацишти* и *сити* *џраници*...; *Мечката* *џи* *имала* *исцрошеносити* *разџареносити* *од* *своето* *итело*... Голем број *има*-конструкции се забележуваат и во романите на Владимир Костов и Методија Фотев.

Во продолжение ќе направиме увид на фреквентноста на овие конструкции кај дел од македонските прозаисти во последните три децении на 20 век.

Дело	Година на првото објавување	Автор	Место на потекло на авторот	Број на <i>има</i> -конструкции
<i>Големата вода</i>	1971	Живко Чинго	Охридско	20
<i>Вода</i>	1972	Јован Стрезоски	Струшко	10
<i>Црноборје</i>	1972	Петар Ширилов	Леринско	69
<i>Будалешинки</i>	1973	Мето Јовановски	Преспа	12
<i>Црвениот коњ</i>	1975	Ташко Георгиевски	Воденско	74
<i>Пиреј</i>	1980	Петре М. Андреевски	Демирхисарско	23
<i>Зарек</i>	1981	Јован Стрезоски	Струшко	15
<i>Зоја</i>	1986	Паскал Гилевски	Костурско	72
<i>Ушкени соседи</i>	1987	Божин Павловски	Демирхисарско	2
<i>Кон друштвото земја</i>	1993	Митко Маџунков	Струмица	9
<i>Силјан џовиторно леџа</i>	1994	Трајче Крстевски	Прилеп	7
<i>Пайокој на светиот</i>	2000	Венко Андоновски	Скопје	32

Табела 1. Преглед на застапеноста на *има*-конструкциите во македонските романи од периодот на последните три децении на 20 век

Од Табелата бр. 1 забележуваме дека во македонската проза во овој период, за разлика од периодот на педесеттите и шеесеттите години, доаѓа до зачестување на употребата на сложените форми со *има/нема* – во разгледаните дела, генерално, се јавуваат во двоцифрен број. Особено големо присуство на овие конструкции регистрираме во романите на Петар Ширилов, Ташко Георгиевски и Паскал Гилевски – автори кои потекнуваат од егејскиот дел на Македонија. Во делата на овие автори преовладуваат историски теми и настани – како Граѓанската војна и прогонот на децата бегалци од Егејска Македонија – за кои и самите се сведоци или учесници. Иако тие, генерално, пишуваат на македонски литературен јазик, нивната дијалектна припадност, од една страна, имала влијание на широката застапеност на конструкциите со *има* во нивните дела³. Од друга страна, пак, имајќи предвид дека авторите во овие дела опишуваат историски теми и настани од нивното минато, се чини дека пресудно за честата употреба на перфектните парадигми со *има* е тоа што со нив се овозможува пренесување на информацијата како фактивна, т.е. вистинита и веродостојна, наспроти формите на класичниот *л*-перфект чии значења се поместуваат кон модалната сфера на употреба.

Во низата автори во чијшто фокус се наоѓа егејската тема ги вбројуваме и поетите Иван Чаповски и Ристо Јачев – и двајцата по потекло од Воденско. Јачев, освен на македонски литературен јазик, пишувал песни и на својот роден воденски говор, при што употребува и *има*-конструкции:

*...ѝаленѝѝа коѝа ни беѝа кѝѝу шоѝкајне
дека кремнуѝу ни ‘и има ѝуоагену рѝциѝе. (Запнату време)*

И во неговата поезија на стандарден јазик често се среќаваат конструкциите со *има* и *н/ѝ* партицип. Во збирката *Сивиѝе ѝребени* (2008), којашто претставува избор песни од творештвото на Јачев од 1976 до 2007 година, регистрираме вкупно 13 конструкции со *има*, т.е. *нема* и *н/ѝ* партицип. Сп.:

*Моеѝо срце ѝресѝанува да бие во размножениѝе
денови во кои имаѝѝ расцуѝено ѝролеѝни молѝи. (Глетка)*

***

*...дека одамна еден од нас
ѝо има расѝнаѝо на оѝромниоѝ крсѝ!
Јас сум, вели, оној од ѝусѝинаѝа,
ѝѝо се има заврѝенокон Сонцеѝо (Христовото прогонство)*

***

Веќе не знам ѝѝо да ѝравам? Одамна

³На пример, во костурските говори сосема се загубила *л*-формата и сите сложени облици од класичната словенска конјугација што се образуваат со неа, а за сметка на тие форми „превладале облици со помошниот глагол *има/нема* во сегашно и во минато определено несвршено време + глаголската *н/ѝ* форма во среден род од свршени и несвршени и од преодни и непреодни глаголи“ (Видоески 1999: 93).

љубовӣа го има заџубено своето лице.
Пожарӣе ш̄ио го имаа̄и изџорено ӣредело̄и
во мене џи носам со ӣорудџа фанӣазија. (Продолжена надеж)

***

и ӣи ӣодналӯиен
дали о̄и огамна ӣи немам дојдено
или зай̄оа ш̄ио со секој нов ден исчезнувам (Под портите на Свети Спас)

Паноска (1983) овие форми ги нотира во поезијата на само тројца македонски автори (Ристо Јачев, Гане Тодоровски и Влада Урошевиќ) и заклучува дека „скржаво“ се афирмираат во македонската поезија. Меѓутоа, во последните декади на 20 век, тие сè почесто се присутни во творештвото на македонските поети. Сп.:

Јован Котески

Пред да го измери ӣоа ш̄ио ӣ ӣрилеџа на оушай̄а
осӣава неш̄ио да ӣреваџне и кон мое̄ио ӣело.
Малку има скриено и за сила̄иа. (Аптекарка)

***

Зош̄ио засӣаа вечен сон во долина̄а
ис̄ира̄иени со ӣосмр̄ини, жолчни ӣруби?
(Некои од нив уш̄ӣе немаа сеӣено во ӣреџра̄ики женско ӣело!) (Грагач)

Богомил Ѓузел

Ш̄ио ӣицима на̄ициано врз коскӣе
од ӣвоӣе ранливи џодини? (Пустинска жена)

***

уловена̄а риба веке има изедено ӣомалечка
џалебо̄и ја жорџа недојадена во макија (Воен одмор)

Влада Урошевиќ

Тој авӣобус ш̄ио ӣлови навечер низ џрадо̄и:
ӣи ш̄ио немаа̄и седна̄ио во неџо ужасно џреша̄и. (Вечерен автобус)

Гане Тодоровски

Па, не чуде̄и се ӣоџаи, вие на̄ӣирчани, ова уш̄ӣе ако ӣрае,
Јас си ја има научено ӣа̄шека̄иа од „А“ до „Ш“ – (Старечка песна)

Ефтим Клетников

Дури кон ӣолноќ мајка ми
ја ӣодаде џлава̄иа на вра̄иа,
да види дали има осӣанай̄о
уш̄ӣе некоја свезда да ӣре̄ика во мрако̄и. (Желка)

Иван Чаповски

*Нема иприсџанишиџе одџрадено.**Три луџи фаланџи, иџри веџрови (Лаџа)*

Авторите водат потекло од различни краеви на Македонија, при што прифаќањето и афирмацијата на глаголските конструкции со *има* и *н/и* партицип во македонската поезија не може да се генерализира како одраз на родниот говор. Тоа може да се толкува како стремеж за вметнување во поетскиот јазик на она што е распространето во разговорниот израз, покрај ослабнатото дејство на традицијата и, секако, општото прифаќање на овие форми во македонскиот литературен јазик.

Со оглед на тоа што погоре споменавме само неколку драмски дела и автори од повоената генерација, во продолжение ќе ја разгледаме застапеноста на *има*-конструкциите во делата на современите македонски драмски автори во последните декади на 20 век.

Дело	Година на првото објавување	Автор	Место на потекло на авторот	Број на <i>има</i> -конструкции
<i>Диво месо</i>	1979	Горан Стефановски	Скопје/Битола	3
<i>Хај-фај</i>	1982			2
<i>Дујло оно</i>	1983			5
<i>Ериџон</i>	1982			1
<i>Маџедонише џуџиџенџе</i>	1987	Јордан Плевнеш	Демир Хисар	10
<i>Среќаџиџа е нова идеја во Евроџа</i>	1997			2
<i>Dies irae</i>	1990	Жанина Мирчевска	Скопје	1
<i>Чија си</i>	1991	Сашко Насев	Кочани	/
<i>Балканоџи не е мрџов</i>	1992	Дејан Дуковски	Скопје	4
<i>Леџа Анџелина</i>	1995	Благоја Ристески	Прилеп	6

Табела 2. Прџеглед на застаџаеносџиџа на *има*-конструкциџиџе во македонскиџе драмски тексџови од иџериодоџи на иџоследниџе иџри деџениџи на 20 век

Нашите очекувања беа дека *има*-конструкциите ќе се појават во поголем број во овие дела, знаејќи, пред сѐ, дека јазикот на драмските текстови е поблизок до разговорниот. Но, тука треба да имаме предвид дека се работи за пократка книжевна форма, особено во споредба со романот. Згора на тоа, овие сложени глаголски форми не беа регистрирани само во еден од вкупно десет прегледани драмски текста.

***

На крајот, може да заклучиме дека конструкциите со *има* и *н/ӣ* партицип целосно се афирмирале во македонската литература во 20 век и покрај тенденците за почитување на писмената традиција и обидите за реафирмација на наследените јазични средства. Ниту една јазична особеност не се јавува одеднаш, како што не се појавил ни самиот јазик, туку претставува плод на континуирана јазична еволуција. Конструкциите со *има* и *н/ӣ* партицип, стекнати преку повеќевековните контакти во рамките на балканската јазична заедница, станале суштински дел од јазичната структура на македонскиот јазик, кој во својот долговековен континуитет се трудел постојано да изнаоѓа начини што поверно и појасно да ја артикулира променливата концептуализација на светот во кој суштествува.

Користена литература

- Велковска Снежана. 1998. *Изразување на резултативността во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Видоески Божидар. 1999. *Дијалектните на македонскиот јазик*, т. 2. Скопје: МАНУ.
- Димитровски Тодор. 1983. „Глаголски конструкции со *има* во јазикот на македонската народна поезија“, *II научна дискусија* (Охрид 19–21 август 1975), 86–94. Скопје: УКИМ, Семинар за македонски јазик, литература и култура.
- Јачева-Улчар Елка. 2011. „Перфектот во старословенскиот јазик – форма и значење (врз примери од македонски црковнословенски ракописи)“, *Перифразични конструкции со „esse“ и „habere“ во словенските и во балканските јазици*, 11–18. Скопје: ИЦАЛ – МАНУ.
- Конески Блаже. 2021 [1952–1954]. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Целокупни дела на Блаже Конески, Критичко издание, том 11. Скопје: МАНУ.
- Конески Блаже. 2021 [1965]. *Историја на македонскиот јазик*, Целокупни дела на Блаже Конески, Критичко издание, том 9. Скопје: МАНУ.
- Конески Блаже. 2021 [1971]. „Јазикот на македонската народна поезија“, *Прилози за историјата на македонскиот јазик*, Целокупни дела на Блаже Конески, Критичко издание, том 10. Скопје: МАНУ.
- Марковиќ Марјан. 2021. „За една македонска јазична особеност во книгата *За македонските работи* на К. П. Мисирков и нејзината рефлексija во современиот македонски јазик“, *Научен собир посветен на К. П. Мисирков*, одржан на 15 јуни 2021. Скопје: МАНУ.
- Паноска Ружа. 1983. „Глаголските конструкции со *има/нема* во македонската уметничка литература“, *II научна дискусија* (Охрид 19–21 август 1975), 78–85. Скопје: УКИМ, Семинар за македонски јазик, литература и култура.

- Пјанка Влогимјеж. 1983. „Функциите и значењата на глаголите *е* и *има* во синтаксичките и глаголските перифрастични конструкции во македонскиот јазик“, *II научна дискусија* (Охрид 19–21 август 1975), 60–77. Скопје: УКИМ, Семинар за македонски јазик, литература и култура.
- Ристовски Блаже. 1966. „*Вардар*“ – научно-литературно и оџишесџивено-џолийичко сџисание на К. П. Мисирков. Скопје: ИМЈ.
- Ристовски Блаже. 2008. „Периодизација на македонскиот литературно-културен развико“, *Philological Studies*, 6(1). Пристапено на: <https://journals.ukim.mk/index.php/philologicalstudies/article/view/698>
- Тошев Крум. 1979. *Сџрушкиоџ џовор: сџоред некои маџеријали оџ XIX век*. Скопје: ИМЈ.
- Угринова-Скаловска Радмила. 1983. „За граматичките функции на глаголот имџти“, *II научна дискусија* (Охрид 19–21 август 1975), 105–109. Скопје: УКИМ, Семинар за македонски јазик, литература и култура.
- Mazon André. 1936. *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud*. Paris: Librairie Droz.

Извори

- Абаџиев Ѓорги. 1961. *Пусџина*. Скопје.
- Андоновски Венко. 2000. *Паџокоџ на свеџоџ*. Скопје.
- Андреевски Петре. 1980. *Пиреј*. Скопје.
- Арсовски Томе. 1961. *Парадоксоџ на Диоџен*. Скопје.
- Бошковски Јован. 1961. *Солунскиџе аџенџаџори*. Скопје.
- Варошлија Бранко. 1968. *Последниоџ леџ на џџицаџа селица*. Скопје.
- Георгиевски Ташко. 1975. *Црвениоџ коњ*. Скопје.
- Гилевски Паскал. 1986. *Зоја*. Скопје.
- Дракул Симон. 1962. *Белаџа долина*. Скопје.
- Дуковски Дејан. 2008 [1992]. *Балканоџ не е мрџов*. Во: *Современа македонска драма*, прир. Ана Стојановска. Битола.
- Ѓузел Богомил. 2008. *Осџров на койно*. Битола.
- Иљоски Васил. 1926. *Беџалка (Ленче Кумановче)*. Скопје.
- Иљоски Васил. 1937. *Чорбаџи Теодос*. Скопје.
- ЈанескиСлавко. 1952. *Село зад седумџе јасени*. Скопје.
- Јачев Ристо. 2008. *Сивиџе џребени*. Битола.
- Јовановски Мето. 1972. *Будалеџинки*. Скопје.
- Клетников Ефтим. 2008. *Анџелоџ оџ Курбиново*. Битола.
- Конески Блаже. 1955. *Лозје*. Скопје.
- Костов Владимир. 1968. *Свадбаџа на Мара*. Скопје.
- Котески Јован. 2008. *Сончева белеџија*. Битола.
- Крле Ристо. 1938. *Париџе се оџеџувачка*. Скопје.
- Крстевски Трајче. 1994. *Силјан џовџорно леџа*. Скопје.
- Малески Владо. 1958. *Она шџо беше небо*. Скопје.
- Майски Никола Киров. 1923. *Илинден*. Софија.

- Маџунков Митко. 1993. *Кон оруџаџа земја*. Скопје.
- Миладиновци Константин и Димитар. 1962 [1861]. *Зборник (1861 – 1961)*. Скопје.
- Мирчевска Жанина. 2008 [1990]. *Dies irae*. Во: *Современа македонска драма*, прир. Ана Стојановска. Битола.
- Мисирков Крсте. 1903. *За македонџкиџе работџи*. Софија.
- Мисирков Крсте. 1905. *Варџар* (I издание). Одеса.
- Насев Сашко. 2008 [1991]. *Чија си*. Во: *Современа македонска драма*, прир. Ана Стојановска. Битола.
- Николески Ванчо. 1960. *Волшебнoџо самарче*. Скопје.
- Павловски Божин. 1987. *Уџикини соседи*. Скопје.
- Панов Антон. 1936. *Печалбари*. Скопје.
- Плевнеш Јордан. 2008. *Драми – избор*. Битола.
- Попов Стале. 1953. *Крџен живoџи*. Скопје.
- Попов Стале. 1958. *Калеш Анџа*. Скопје.
- Рацин Коста Солев. 1939. *Бели муџри*. Загреб.
- Ристески Благоја. 2008 [1996]. *Леџа Анџелина*. Во: *Современа македонска драма*, прир. Ана Стојановска. Битола.
- Русиќ Бранислав. 1940. *Прилеџски џуслар Аџосџол*. Београд.
- Солев Димитар. 1964. *Краџкаџа џролеџ на Моно Самоников*. Скопје.
- Стефановски Горан. 2008. *Драми – избор*. Битола.
- Стрезоски Јован. 1972. *Вода*. Скопје.
- Стрезоски Јован. 1981. *Зарек*. Скопје.
- Тодоровски Гане. 2008. *Живеџ џесно*. Битола.
- Урошевиќ Влада. 2008. *Неџредвидени џрошеџки*. Битола.
- Фотев Методија. 1970. *Големџиџе скиџачи*. Скопје.
- Цепенков Марко. 1972. *Македонски народни умoџворби во десетџ книџи*, т. 1–10. Скопје.
- Чаповски Иван. 2008. *Црни соколи – бели меџлени*. Битола.
- Чашуле Коле. 1957. *Веџка на веџроџи*. Скопје.
- Чинго Живко. 1963. *Пасвекелиџа*. Скопје.
- Чинго Живко. 1971. *Големаџа вода*. Скопје.
- Шапкарев Кузман. 1892–1894. *Сборникџ оџџ бџлџарски народни умoџворения*, кн. VIII и IX. Софија.
- Ширилов Петар. 1972. *Црноборџе*. Скопје.

Линкови

Диџитална база на македонски книжевни џексџови (од едицијата „135 тома македонска книжевност“), <http://drmj.manu.edu.mk/>

**ABOUT THE AFFIRMATION OF VERB CONSTRUCTIONS WITH *IMA*
'HAVE' AND *N/T* PARTICIPLE IN THE MACEDONIAN LITERATURE**

Summary: Macedonian is the only Slavic language that incorporated periphrastic constructions with the auxiliary verb *ima* 'have' and *n/t* participle as regular paradigms. These constructions entered the Macedonian verbal system under the Balkan language environment's influence and participated in several temporal constructions, especially in the system of past tenses. Their use is most characteristic for the southwestern Macedonian dialect, but from today's perspective, they are more and more present in the modern Macedonian language. There are no exact data on when they began to be used in the vernacular, however, the fact that they were not spread throughout the entire Macedonian language territory until standardization indicates that they do not represent a very old phenomenon. Following the appearance of the constructions with *ima* and *n/t* participle in Macedonian literary texts, this article deals with the issue of their use and affirmation in Macedonian literature in the 20th century.

Keywords: Macedonian language, Macedonian literature, periphrastic constructions with *habere*, perfect

Виолета Јанушева
Педагошки факултет – Битола
Битола

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО НАУЧНО-ТЕХНОЛОШКИТЕ СТАТИИ НА НОВИНАРСКИОТ ПОТСТИЛ

Апстракт: Ова истражување има цел да го испита начинот на кој се употребува македонскиот јазик во новинарските статии со научно-технолошка содржина, од гледна точка на стандарднојазичната норма имајќи предвид дека една од функциите на новинарскиот потстил е да ја чува и да ја унапредува нормата. Примерокот го сочинуваат 100 статии од рубриците Наука и Технологија објавени на веб-сајтот time.mk во месец август. Во основата на анализата се споредбата и општиот квалитативен индуктивно-интерпретативен метод. Од истражувачките резултати произлегува впечатокот дека во овие статии македонската јазична норма многу малку се почитува, што, е, впрочем, случај и со сите содржини што се однесуваат на новинарскиот потстил, воопшто. Од истражувањето се гледа и дека содржината на овие статии се презема директно од извори на англиски јазик, што дополнително, негативно влијае врз нормата, а како резултат на ова, чести се и неточните или делумно точните информации. Од друга страна, резултатите од истражувањето се одлична можност да се согледаат евентуалните потреби за прецизирање на постојните и развивање нови правописни решенија во идното издание на Правописот.

Клучни зборови: македонски јазик, наука, технологија, новинарски потстил, правопис.

1. Вовед

Имајќи го предвид брзиот развој на науката и технологија, не може да не се забележи големиот број туѓи лексички единици поврзани со нив што секојдневно навлегуваат во македонскиот јазик. Тие се еден од начините за збогатување на македонскиот јазик и, како што наведува Винфорд (Winford 2007), се карактеристика на сите јазични заедници што сакаат да држат чекор со развојот на науката и технологијата, но бидејќи, сепак, станува збор за туѓо влијание, не треба да изостанат критичкиот однос на македонската лингвистичка заедница кон нив и нејзината соодветна реакција. Најголемиот број туѓи зборови во статиите што се однесуваат на науката и технологијата припаѓаат на информатичката терминологија, па, според Прчиќ (Прчиќ 2005), при пренесувањето на информатичките термини во мајчиниот јазик, англискиот јазик може да се јави во мајчиниот јазик (најчесто преку позајмување или калкирање), покрај мајчиниот јазик (со превод кога двата јазици се користат истовремено) или дури и над мајчиниот јазик (без превод), што се потврдува и во истражувањето на Спасиќ (Спасиќ 2011). Ова истражување има цел да го испита начинот на кој се употребува македонскиот јазик во новинарските

статии со научно-технолошка содржина, од гледна точка на стандарднојазичната норма, имајќи предвид дека една од функциите на новинарскиот потстил е да ја чува и да ја унапредува нормата, но и да ги согледа потребите од прецизирање на постојните и создавање нови правописни решенија во идното издание на Правописот (2017).

2. Поширок истражувачки контекст

Стандарднојазичната правописна норма, особено во новинарскиот потстил, е чест предмет на истражување во македонската лингвистика. Голем број трудови ги покажуваат отстапувањата од нормата во овој потстил и го нагласуваат влијанието на англискиот јазик, во однос на употребата на големата/малата буква и правописот на сложените именки и придавки, но има и трудови кои ја испитуваат употребата на правописните и интерпункциските знаци во новинарските текстови и прекумерната употреба на туѓите зборови кога има соодветен домашен збор (Миовска 2000; Ѓуркова 2006; Груевска-Маџовска 2010; Тантуровска 2010; Пандева 2011; Janusheva & Dimitrievska 2014; Janusheva 2015; Јанушева и Јуруковска 2015; Јуруковска 2016; Janusheva & Dimovska 2016; Димовска 2017; Janusheva & Jurukovska 2017; Janusheva 2018; Janusheva 2019). Позајмувањето зборови од други јазици е природно и неминовно и тоа не е процес карактеристичен само за македонскиот јазик, туку за сите развиени светски јазици. Сепак, Конески (1967) меѓу првите го критикува ставот на оние што сметаат дека сите апстрактни изрази што му се неопходни на македонскиот јазик, тој треба да ги земе од рускиот нарекувајќи ја оваа појава „јазична дембелана“ зашто со неа „се парализира волјата да се направи свесен напор“ во развојот на јазикот. Многу е значајно неговото согледување за тоа дека во практиката воопшто не се води сметка за тоа дали има домашен збор за одреден поим, туку едноставно „се зема руската форма...“ Оваа мисла на Конески е актуелна и денес, особено, во однос на туѓите зборови поврзани со науката и технологијата што се преземаат од англискиот јазик скоро неконтролирано и без никаква критичка димензија, со што повторно се актуализира „свесниот напор“ во развојот на македонскиот јазик, за кој зборува Конески. Во оваа насока е и размислувањето на Пуц (Puc 2011), што смета дека ако нема соодветен домашен еквивалент што е разбирлив за просечниот човек, тогаш треба да се најде нов израз што е поблиску до духот на тој јазик.

3. Методологија

Примерокот во ова истражување го сочинуваат 100 статии од рубриката „Наука и технологија“ објавени на веб-сајтот time.mk во месец август, што е во склад со ставот на Берг (Berg 2001), Чик (Cheek 2008) и Јин (Yin 2003) за тоа што може да е примерок во едно квалитативно истражување. Исто така, примерокот е целен во смисла на тврдењето на Линколн и Губа (Lincoln & Guba 1985) за тоа дека секој примерок, на некој начин, е целен зашто се определува врз основа на некоја цел. Во основата на анализата се споредбата за која се користи Правописот на македонскиот јазик (2017) и општиот квалитативен индуктивно-интерпретативен метод употребен од Кресвел (Creswell 2009), Калке (Kahlke 2014), Хардинг и Витхед (Harding & Withead 2016) и др. кои го

нагласуваат индуктивното мислење, што доведува до создавање идеи од собраните податоци.

4. Анализа, резултати и дискусија

Анализата на овие статии покажува дека информациите во нив, најчесто, се преземаат од англиски извори, што дополнително го покажува влијанието на англискиот јазик врз нормата. На пример, статијата (kanal5.com.mk 9) во оригинал ја објавува Илон Маск на 5 август, а истата статија на македонски јазик (преведена) е објавена дури по четири дена, на 9 август. Покрај тоа, во овие статии се забележуваат голем број отстапувања од стандарднојазичната норма и дилеми во однос на правописот. Исто така, во нив се присутни голем број лексички единици, а некои од нив скоро масовно се употребуваат во јазичната практика иако сè уште не се прифатени од нормата и сè уште имаат неизвесен статус.

А) Отстапувања од нормата: **а) Транскрипција на личните имиња и презимиња:** Марсо Лангбрук (nezavisen.mk 6) – оригинална форма Marco Langbroek (gizmodo.com) – правилно Марко (Правопис 2017: 276); Етјен Клајн (alon.mk 6) и Етиен Клајн (kurir.mk 8) – оригинална форма Etienne Klein (gizmodo.com) – правилно Етен Клен (Правопис 2017: 276); Илон Маск (tocka.com.mk 8; lokalno.mk 9; Б., Б., slobodenpecat.mk 10), но и Елон Маск (lokalno.mk 9) – оригинална форма Ilon Musk – правилно Илон Маск (Правопис 2017: 181); Чарлс Кејд (vocentar.com, 27) – оригинална форма Charles Cadieux – правилно Шарл Кадју (Правопис 2017: 276); **б) Друштвени мрежи:** Facebook (lokalno.mk 15); Instagram (telefoni.mk 8; kajgana.com 8); WhatsApp (lokalno.mk 8; skopje1.mk 9; porta.mk 9; З. Ф., kajgana.com 9; kanal5.com.mk 10; pari.com.mk 10; telefoni.mk 10); Twitter (4news.mk 8; porta.mk 21); TikTok (З., Ф., kajgana.com 8); **в) Весници/списанија:** Automotive News Europe (pari.com.mk 8; denar.mk 9; kurir.mk 9; lokalno.mk 9); National Geographic (vocentar.com 8); Daily Mail (tocka.com.mk 8; hashtag.mk 11); Wired (it.mk 8); "Nature Food", "Washington Post" (tocka.com.mk 16); Science and Science Advances (kanal5.com.mk 26); **г) Марки автомобили:** Porche (usb.mk 7); Fiat 500, Tesla Model Y, Tesla Model 3, Peugeot e-208, Škoda Enyaq iV (pari.com.mk 8; denar.mk 8; kurir.mk 8); Audi A3, BMW X3, Volvo XC60, Mercedes GLC (autofocus.mk 8); Tesla Model Y, Toyota Corolla (lokalno.mk 9); "MG Marvel P" (tocka.com.mk 9); „Honda Civic“ и „Golf“ (tocka.com.mk 15); VW Golf (ekran.mk 15); Bugatti W16 Mistral (inovativnost.mk 22; dodajgas.mk 22); **д) Автомобилски компании:** Tesla (pari.com.mk 8); Volkswagen, Stellantis (pari.com.mk 8; denar.mk 8; kurir.mk 8); Tesla (tocka.com.mk 8); Volkswagen, Ford, General Motors (lokalno.mk 9); **ф) Технолошки/аналитички/консултантски компании и корпорации:** Amazon, iRobot (it.mk 8; pari.com.mk 10); "Deeproute.ai" (tocka.com.mk 9); Meta (З. Ф., kajgana.com 9); Apple (skopje1.mk 9; porta.mk 9; denar.mk 15; lokalno.mk 15; vocentar.com 26); Netflix (porta.mk 11); Instant Famous (denar.mk 11; kurir.mk 11); Би-Би-Си (lokalno.mk 9; Б., Б., slobodenpecat.mk 10; slobodenpecat.mk 19); Raytheon Technologies Corporation (kanal5.com.mk 11); Business Insider (lokalno.mk 17), Zound Industries, Adidas (fashionel.mk 19; kajgana.com 19); Huawei (usb.mk 20); „Bloomberg“ (denar.mk 20); „Xiaomi“ (denar.mk 20), IDC

(denar.mk 20); Microsoft (porta.mk 27); „Sony“ (denar.mk 31); **е) Бела техника:** Mate 50 (usb.mk 20); Roomba (porta.mk 9; pari.com.mk 10); Galaxy Z Fold4, Galaxy Watch5 (opserver.mk 23); iPhone 14 (vocentar.com 26); **ж) Агенции:** NASA (kurir.mk 19); **з) Шведи:** „Proxima Centauri“ (tocka.com.mk 5); **с) Делови од галакси:** Сончевиот систем (kurir.mk 24; denar.mk 26); сончев систем (radiomof.mk 29); **и) ТВ-канал:** Си-Ен-Ен (plusinfo.mk 11); **ј) Установи/организации:** Public Citizen (pari.com.mk 10); Универзитетот "Rutgers" (tocka.com.mk 16); **к) Голема/мала буква:** иранската вселенска агенција (slobodnaevropa.mk 7; vocentar.com 15); московската вселенска агенција Роскосмос; Блискиот исток (makfax.com.mk 12); **л) Слеано, полуслеано и разделено пишување:** SUV возила (autofocus.mk 8); Тест возилото (tocka.com.mk 9); тест рута (nezavisen.mk 9; ekran.mk 9), видео повиците (З. Ф., kajgana.com 9); видео игри (porta.mk 11; porta.mk 27; makpress.mk 31); кое што (telefoni.mk 17); сајбер безбедност (lokalno.mk 17); УВ зраци (fashionel.mk 19); Нето добивката (denar.mk 20), видео надзор, Ко-основачот (denar.mk 20); видеоснимки, Аудио експертите (opserver.mk, 23); Фејсбук корисници, Фејсбук пријатели (cnobel.com 24); Супер-земјите (denar.mk 26); Фејсбук профил, Инстаграм профил (radiomof.mk 10; meta.mk 10); прв пат (nezavisen.mk 9; ekran.mk 9); **љ) Скратеници и акроними:** Тнр. (360stepeni.mk 8); т.е. (kajgana.com 9; hashtag.mk 11); С.Р. Германија и Р.С. Македонија (biznisvesti.mk 17); **м) Интерпункциски и правописни знаци:** 1.000 (4news.mk 8); 35.000 (opserver.mk 22); 2.000 (denar.mk 11; kurir.mk 10); 15%, 30%; 26,1%; 1% (lokalno.mk 15; hashtag.mk 11; porta.mk 11); 2030-35 година (makfax.com.mk 15); 1960-тите и 1970-тите години (mkd.mk 29); „Стив Џобс театарот“ (vocentar.com 26); **н) Множински форми:** технологии (slobodnaevropa.mk 7); два модула (makfax.com.mk 15); iPhone-и (denar.mk 15); **њ) Збороред:** „Плус“ верзијата (meta.mk 16; inovativnost.mk 17); „Пауерфојл“ ќелии (ohridnews.com 18); 4G верзија (usb.mk 20); Flex режимот; S Pen пенкалото (opserver.mk 23); „Стив Џобс театарот“ (vocentar.com 26); iPhone телефони (vocentar.com 26); IP адресите (tocka.com.mk 28); бета верзијата (skorpel.mk 9; porta.mk 9). Овие резултати покажуваат дека во статиите со научно-технолошка содржина многу малку се почитува стандарднојазичната норма. Исто така, резултатите ги одразуваат отстапувања од нормата констатирани во претходните истражувања.

Б) Дилеми: **а) Транскрипција на личните имиња и презимиња:** Лиан Џеј Су – оригинална форма Lian Jue Su. Од веб-сајтот abiresearch.com/staff/bio/lian-jue-su/, се дознава дека станува збор за технолошки аналитичар што живее и работи во Сингапур каде што, според Википедија, има 4 официјални јазици малајски, англиски, тамилски и мандарински. Ако се претпостави дека лицето е од Кина и ако се има предвид македонската транскрипција на трите гласа, според Правописот (2017: 217), презимето Џеј треба да се прочита како Џјуе. Меѓутоа, при транскрипцијата, од особено значење е изговорот на родените зборуваачи на кинескиот јазик и фонетската вредност на фонемата што ја определуваат пет тона, на пример дали крајното -е- е кратко, долго и сл. Според тоа, Џјуе не е сосема прецизна и точна варијанта на кинеското Јуе. За да може попрецизно да се предаде оваа форма, треба, исто така, да се знае дали станува збор за еден глас или за сложена група што содржи самогласка. Формата Џеј, најверојатно, се потпира на предавањето на кинеските

гласови во англискиот јазик. Оттука и дилемата за начинот на кој треба да се транскрибира ова име. Во оваа смисла, интересно е да се спомене и следниот пример: Закерберг (Зенгин, 29.10.2021 aa.com.tr; 29.10.2021 dw.com), Цакерберг (21.6.2019 tocka.com.mk), Зукерберг (28.10.2021 skorje24.mk), Цукерберг (28.10.2021 makfax.com.mk), Цакерберг (1.6.2020 karmin.tocka.com.mk) – оригинална форма Mark Elliot Zuckerberg. Според Википедија, тој е роден во Њујорк, но неговите прадедовци се еврејски емигранти од Австрија, Германија и Полска. На страницата How to pronounce Zuckerberg correctly? јасно се укажува дека се работи за еврејско презиме од германско потекло, од sucker што значи шеќер и berg што значи планина. Според тоа, кој јазик треба да се има предвид при транскрипцијата на ова презиме, англискиот или германскиот? Во контекст на поимот транскрипција, многу е важно да се појасни разликата меѓу поимите транскрипција и транслитерација, што во практиката се употребуваат како синоними. Во домашните и во странските речници се наведени различни, но и спротивставени значења за овие поими: транскрипција > претставување на гласовите со фонетски симболи; менување на пишувањето во друга форма, на пример, во друг систем за пишување vs транслитерација > претставување со знаците на друга азбука; процес на пишување на зборовите со друга азбука (Merriam-Webster и Cambridge). Идентично и јасно објаснување даваат Хрватскиот јазичен портал и Толковниот речник на македонскиот јазик од кои се гледа дека транскрипцијата се поврзува со пренесување на изговорот и гласовите од еден јазик во графички систем за фонетско бележење на гласовите, но и со изговорот на зборовите во еден јазик што се приспособува на изговорот на зборовите во другиот јазик и неговите гласови, на пример, *Njujork* – *New York* и дека транслитерацијата подразбира пренесување од едно писмо во друго, пренесување на буквите од едно писмо со помош на буквите од друго писмо, на пример, од глаголица на латиница. Хрватската енциклопедија уште нагласува дека при транскрипцијата, не се добива информација за тоа како зборот е напишан во оригиналниот јазик, туку се дава информација за изговорот на тој збор во оригиналниот јазик. Од голема важност е меѓународната фонетска транскрипција или меѓународната фонетска азбука што се состои делумно од латински букви, но и од специјални знаци за прецизно опишување на изговорот на гласовите во сите јазици; **б) Веб-сајтови:** Gizmodo (nezavisen.mk 6); Дејли бист (alon.mk 8); Electrek (lokalno.mk 9); „GSM Arena“ (kanal5.com.mk 10); Daily Mail (hashtag.mk 11); 9to5mac (lokalno.mk 15); „The Verge“ (meta.mk 16; inovativnost.mk 17). Иако на прв поглед може да изгледа дека станува збор за странски весници или списанија, во наведените примери, станува збор за веб-сајтови. Во Правописот (2017) нема правило што ја регулира употребата на големата (малата) буква во имиња на веб-сајтови. Може да се каже дека ова е нова практика кога новинарот се повикува на одреден извор. Во нашата досегашна новинарска пишана практика онаму каде што се употребува поимот веб-страница стои **веб-страницата на + името на установата/институцијата** (банката, министерството и сл.). Оттука, останува отворено прашањето за употребата на големата/малата буква во имињата на веб-сајтови. Од оваа дилема произлегува и потребата да се направи разлика меѓу поимите веб-страница и веб-сајт кои меѓусебно се заменуваат во употребата како поими со исто значење. Веб-страницата е една страница (еден

документ) кога се пребаруваат веб-страници на веб-пребарувачот Гугл. Секоја веб-страница има единствен УРЛ. На пример, ако се влезе на веб-сајтот на УКЛО, се забележуваат полињата За, Огласна табла, Студенти итн. Сите тие претставуваат посебни веб-страници на веб-сајтот на УКЛО. Од друга страна, веб-сајт е збир од веб-страници групирани заедно и секој веб-сајт има сопствен домен, на пример, com, org, edu, net, gov итн. Значи, uklo.edu.mk е веб-сајт во рамките на кој има повеќе веб-страници. Наведеното е поврзано и со поимот интернет-адреси. Во Правописот (2017: 135–139, 141), во делот во кој се регулира употребата на правописните знаци, се споменува поимот интернет-адреси, а како пример е наведен www.imj.ukim.edu.mk. Кога на интернет ќе се побара поимот интернет-адреса, се добива поимот ИП-адреса или IP-адреса (скратено од Internet Protocol Address), што упатува на адресата на уредот преку која тој уред комуницира со други уреди што имаат своја ИП-адреса, а таа комуникација се остварува преку мрежа базирана на ИП, како што е интернет. Адресата на ИП има специфична форма: 151.101.65.121. Оттука, www.imj.ukim.edu.mk е веб-сајт што има своја ИП-адреса, која се нарекува УРЛ/URL (Uniform resource locator), што значи се укажува на местото на кое е складирана/зачувана одредена веб-страница. Од друга страна, во Правописот (2017: 137), се наведува и примерот <http://xxx.xxx>, <https://xxx.xxx> за кој, исто така, се вели дека е интернет-адреса и дека двете точки се употребуваат по префиксот на протоколот. Тука, се мисли, всушност, на адресата на интернет-протоколот, а [http-](http://xxx.xxx) го означува префиксот. Со знакот *x* се претставува специфичната форма што ја има овој интернет-протокол. Според ова, можеби е попрецизно наместо интернет-адреса, да се употребува адресата на веб-сајтот зашто се вели: веб-сајтот на УКИМ, на УКЛО и сл. или Оди на сајтот на УКЛО на страницата Новости. Интернет-адреса повеќе упатува на адресата на нашата електронска пошта. Разликата ја потврдува и електронското издание на Речникот Кембриџ кој поимот сајт (site) го наведува со значење *месџо на инџернеј на кое лице, комџанија или орџанизација дава информации за џроизводиџе или услуџиџе*. Во контекст на ова значење, овој поим би можел слободно да се замени со поимот веб-место или веб-локација; **в) Друштвени мрежи**: Поимот социјален во ТРМЈ има две значења: 1. што се однесува на животот на народот во општеството и што е синоним со општествен и 2. што има чувства за заедницата, за туѓата маќа и неволја, што ги одразува тие чувства. Ако се сфати дека социјалните мрежи се однесуваат на првото значење, тогаш наместо социјални може да се употреби поимот општествени мрежи. Меѓутоа, во англискиот јазик, поимот социјален во едно од своите значења се разликува од значењето што го има во македонскиот јазик и упатува на дружење и забава со пријатели и соработници (Merriam-Webster, Cambridge). Ова значење, во голема мера, се доближува до значењето на именката друштво во македонскиот јазик за која Толковниот речник го дава значењето *лица шџо имааџ близок, џријаџелски однос и честџо се оружаџ заедно заради работџа, забава, иџра и сл.* Оттука, доаѓа и оправданоста за употребата на поимот друштвени мрежи. Оправданоста за употребата на овој поим се покажува и кога ќе се побара поимот социјални мрежи на интернет зашто прв резултат од пребарувањето е акронимот SNS > a social networking service/site (*онлајн џлајџформа шџо ја џџоџребувааџ луџеџо за да изџрадаџ џџшџесџвени мрежи*

или врски со оруѓи луѓе што имаат слични интереси, активност, џозадини или врски). Од значењето на social networking, се гледа дека тоа е практика за употреба на одредена онлајн платформа за да се одржи контакт, да се стапи во интеракција и да се соработува со луѓе што имаат слични интереси или, поедноставно кажано, во контакт доаѓаат лица што исто размислуваат преку употреба на веб-сајтови или апликации што се базирани на веб. Како примери за вакви онлајн платформи се наведуваат: Фејсбук, Мај спејс, Твитер и Линк ин (Facebook, MySpace, Twitter и LinkedIn). Од друга страна, поимот социјални медиуми (social media) се дефинира на ист начин. Тие претставуваат интерактивна технологија што овозможува создавање и споделување информации или интереси, преку виртуелни заедници или мрежи. Значењето, пак, на англискиот поим network е *џрупа или систем од луѓе или нешта што се меѓусебно поврзани*. Така, од Википедија се дознава дека иако има многу поделби на системите за социјално вмрежување и многу дилеми во однос на тоа што опфаќа секоја поделба, Facebook, Facebook Messenger, TikTok, WeChat, Instagram, Qzone, Twitter, Tumblr, Baidu, Tieba, LinkedIn, YouTube, QQ, Quora, Telegram, WhatsApp, Signal, LINE, Snapchat, Pinterest, Viber, Reddit, Discord, VK, Microsoft Teams се системи, платформи или сајтови за вмрежување на лица со исти интереси. Тоа се поткрепува со значењето што го наведува Енциклопедија Британика за поимот социјална мрежа *онлајн заедница од индивидуи што разменуваат пораки, споделуваат информации и, во некои случаи, соработуваат во одредени активности*.

Наведените примери ја потврдуваат важноста на транскрипцијата не само на личните имиња туку и на овие платформи зашто најголемиот дел од нив потекнуваат од англискиот јазик. На пример, дали ќе се прочита Ватс ап или Вотс ап, Снапчат, Снапчет или Снепчет. Дополнителен проблем на кој треба да му се посвети внимание е правописот на имињата на дел од овие платформи што се составени од две компоненти напишани слеано иако вториот дел започнува со голема буква: TikTok, WhatsApp, LinkedIn, MySpace. Прашање е дали нивниот правопис ќе ја задржи оваа форма ако се знае дека ваков вид зборови во македонскиот барем засега не постојат; **г) Видеоигри**: Stranger Things: 1984, Stranger Things 3: The Game, Shooting Hoops, Card Blast и Teeter (Up) (porta.mk 11). Во овој случај, дилемата се однесува на тоа дали имињата на видеоигрите треба да се транскрибираат или да се преведат; **д) Песни/албуми**: Monkey Wrench, The Color And The Shape (opserver.mk 22). И во овој случај, се забележува истата дилема. Од резултатите се гледа дека содржините на анализираните статии се основа за прецизирање на постојните и создавање нови правила во идното издание на Правописот (2017).

В) Лексички единици: **конзола** (denar.mk 31); **мултитаскинг** (opserver.mk 23); **родстер**: автомобил со две седишта и покрив што може да се открива (dodajgas.mk 22); **ровер**: возило што се користи за испитување на површината на тело надвор од Земјата или незјината атмосфера (Merriam-Webster); возило што може да се движи по груба почва, а често се користи на површината на други планети и понекогаш е контролирано од земјата (Cambridge); возило што се користи за испитување на површината на Месечината, планетите и сл. (Британика) (kanal5.com.mk 26; mkd.mk 26; pari.com.mk 10); **гејмер** и **гејминг фестивал**, **гејминг сцена** (makpress.mk 31);

гејмери (porta.mk 11); **cross-play**, односно можност за играње со гејмери на различни конзоли и гејмерски компјутери (porta.mk 27); **девелопери** (развивачи на софтвер) (makpress.mk 31); **твит** (alon.mk 6); **дрон**: беспилотно летало што е контролирано од земја или од компјутер што се користи за исуштање бомби или за надзор, особено за криминал (Cambridge) (plusinfo.mk 11; alon.mk 8); **ботови**: компјутерски програми што работат автоматски и бараат информации на интернет (Cambridge) (4news.mk 8); **тизер**: реклама што има цел да ги заинтересира луѓето за нов производ со давање малку информации за него (tocka.com.mk 8); **селфи** (lokalno.mk 9); **јутјубер** (kanal5.com.mk 9, makfax.com.mk 9); **роботакси**: возило што само се управува, возило без возач (nezavisen.mk 9; ekran.mk 9); **спам порака**: несакана порака (skorpel.mk 9; porta.mk 9). Станува збор за несакана порака, порака што не е побарана, а се испраќа до голем број корисници на интернет, најчесто, за нелегално рекламирање или за кражба на податоци на корисникот, како броеви од кредитни картички. Според тоа, во поимот спам веќе се содржи поимот несакана, па во полусложената единица спам-порака, поимот порака се повторува двапати; **облак услуга** (pari.com.mk 10); **лајкови** (hashtag.mk 11; denar.mk 11); **инфлуенсер** (denar.mk 11; kurir.mk 11); **брендови** (denar.mk 11; kurir.mk 11); **пост** наместо објава (denar.mk 11); **вирален** (8.8.2022 alon.mk); **кул работи** (tocka.com.mk 8); **ажурирања** (pari.com.mk 10); **WOW!** (hashtag.mk 11); **твитна** (alon.mk 6); **логираат** наместо најават (telefoni.mk 10).

Иако за овие зборови нормата сè уште го нема кажано последниот збор, а нивниот статус е неизвесен и зависи од голем број фактори, тие масовно се употребуваат во пишаната практика што ја претставуваат текстовите со научно-технолошка содржина од новинарскиот потстил. Од примерите се гледа дека освен поимот cross-play на латиница, другите поими се дадени со кирилско писмо, значи само се транскрибирани на македонски јазик, што го покажува влијанието на англискиот јазик и во овие статии. Од нивната употреба произлегуваат и голем број дилеми, на пример, употребата на множинската форма од одредени глаголски именки, збороредот на одредени сложени именки и сл. Од друга страна, во овие статии се согледува и прекумерното користење туѓи зборови за кои има домашен соодветен збор, што значи употребата на туѓите зборови не е во склад со објективните потреби на јазикот. Во реченицата Botometer е платформа која е рафинирана 8 години од страна на академици (4news.mk, 8), се забележува употребата на поимот рафинирана. Според Толковниот речник, рафиниран има две значења: 1. пречистен од примеси (за масло, шеќер) и 2. префинет, разубавен, измазнет (за творец, сензибилитет). Но според електронското издание на Речникот Кембриџ, to refine something, значи да се подобри нешто со мали промени. Значи, всушност, оваа платформа се подобрувала 8 години, или на оваа платформа се правеле одредени мали промени во период од 8 години. Понатаму, во реченицата Иран инсистира дека неговата вселенска програма е само за цивилни и одбранбени цели (slobodnaevropa.mk 7), се забележува глаголот инсистира според глаголот to insist во англискиот јазик. Во духот на македонскиот јазик повеќе е изразот упорно истакнува нешто или постојано истакнува нешто. Ваква појава се согледува и во реченицата ...кои помагаат да се создадат многу содржини и успешно да се монетизираат (denar.mk 11, kurir.mk 11) во која е употребена

формата монетизира според to monetize во англискиот јазик и што, според наведените англиски Речници, има значење да се заработи нешто.

Конечно, контекстот *Но, да, веројатноста за потреба од резервни лансирања е голема*; рече тој. „Редот на големина е секако добар зрст лансирања за кои би ни требале привремени решенија“ (pari.com.mk 15) е резултат на директниот превод од англиската верзија на истата статија објавена на 12.8.2022, а може да се види на следниот линк <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-europe-eyes-spacex-fill-launch-void-left-by-russian-tensions-2022-08-12/>: "But yes, the likelihood of the need for back-up launches is high," he said. "The order of magnitude is certainly a good handful of launches that we would need interim solutions for." Овој превод, покрај другите слабости, укажува на тоа дека множинските форми на одредени глаголки именки, на пример, лансирања, се резултат на преводот од англиски јазик во кој овие форми се регуларни множински форми.

5. Заклучок

Истражувањето покажува дека и во статиите со научно-технолошка содржина многу малку се почитува стандарднојазичната норма, што, впрочем, е карактеристично за текстовите од новинарскиот потсил во целост. Добиените резултати се поразителни и го покажуваат отсуството на волјата за свесен напор за која зборува Конески. Во исто време, од резултатите може да се констатира дека има потреба од прецизирање на одредени правила во Правописот (2017), па дури и од создавање нови, но и од поголема свест за употребата на туѓите зборови што не произлегува од објективните потреби на јазикот.

Користена литература (кирилица)

- Груевска-Мацоска Симона. 2010. „Современи случувања во македонскиот јазик од социолингвистички аспект“. *Меѓународен македонистички собир*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 83–88.
- Димовска Анета. 2017. *Употреба на наводниците во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик*. Битола: Педагошки факултет, УКЛО. Необјавен магистерски труд.
- Ѓуркова Александра. 2006. „Македонскиот јазик и јазикот на масовната култура“. *XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Јанушева Виолета, Јуруковска Јана. 2015. „Големата (малата буква) во пишаната практика на стандардниот македонски јазик (поими од областа на образованието)“. „*Филолошки студии*“ 2, Скопје: Институт за македонска литература, 267–282.
- Јуруковска Јана. 2016. *Црпката и црпичката во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик*. Битола: Педагошки факултет, УКЛО. Необјавен магистерски труд.
- Конески Блаже. 1967. *За македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

- Миовска Весна. 2000. „Грешки при употребата на големата буква во печатот“. *Зборник на трудови „Македонскиот јазик во јавното општество“*. Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“, 74–83.
- Пандева Лилјана. 2011. „Употребата на големата буква во реклами и огласи“. *Зборник на трудови од XIV научен собир „Стандарднојазичната норма и македонскиот јазик – јазикот и идентитетот“*, 20. книга од едицијата „Јазикот наш денешен“. Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“.
- Правилник на македонскиот јазик*. 2017. Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“.
- Прѝић Твртко. 2005. *Енглески у српском*. Нови Сад: Змај.
- Спасић Љ. Јелена. 2011. „Информатички термини у новинском извештају“. *Узданица* 8(2), 63–69.
- Тантуровска Лидија. 2010. „Употребата на интерпункциските знаци во насловите од печатените медиуми“. *Меѓународен македонистички собир*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, 365–375.

Користена литература (латиница)

- Berg L. Bruce. 2001. *Qualitative research methods for the social sciences*, 4th ed. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Cheek Julianne. 2008). „Foucauldian discourse analysis“. In Given M. Lisa (ed.), *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Thousand oaks, CA: Sage, 355–357.
- Creswell W. John. 2009. *Research design: qualitative and quantitative approaches*, 3rd ed. University of Nebraska: Sage.
- Harding Thomas & Whitehead Dena. 2016. „Analyzing data in qualitative research“. In: Schneider, Z. & Whitehead, D. (eds.), *Nursing and midwifery research: methods and appraisal for evidence-based practice*, 5th ed., ch. 8. Elsevier.
- Janusheva Violeta, Dimitrievska Andrijana. 2014. „The standard Macedonian language and its use in the advertisements in the printed media“. *International journal of Education „Teacher“* 7, Bitola: UKLO, Faculty of Education, 156–163.
- Janusheva, Violeta. 2015. „Substitution of international words with domestic words in Macedonian standard language“. *International Scientific Journal „Horizons“* XI, v. 17, Bitola: UKLO, 209–218.
- Janusheva Violeta, Dimovska Aneta. 2016. „Standard Macedonian language used in television advertisements“. *Orbis Linguarum* 14(2), Blagoevgrad: North Western University „Neofit Rilsky“, Philological faculty, 45–52.
- Janusheva Violeta, Jurukovska Jana. 2017. „The orthography of the hyphenated compound nouns in the standard Macedonian language and the journalistic sub-style“. *European Journal of Foreign Language Teaching* 2(3), 1–16. Doi number: 10.5281/zenodo. 820133.
- Janusheva Violeta. (2018). „The orthography of the compound adjectives (without hyphen) in the modern Macedonian language“. *Orbis Linguarum* 16(1),

- Blagoevgrad: North Western University „Neofit Rilsky“, Philological faculty, 74–85.
- Janusheva Violeta. 2019. „The features of the Macedonian standard language in the journalistic sub style (columns)“. *Thesis 8* (2), College AAB, 277–293.
- Kahlke M. Renate. 2014. „Generic qualitative approaches: pitfalls and benefits of methodological mixology“. *International Journal of Qualitative Methods* 13(1), 37–52.
- Lincoln S. Yvonna & Guba G. Egon. 1985. *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Puc Katarina. 2001. „Kaj pomeni e? Razmišljanje o novih tvorjenkah“. *Uporabna informatika* 9 (1), Ljubljana: Slovensko društvo Informatika.
- Yin K. Robert. 2011. *Qualitative research from start to finish*. The Guilford Press.
- Winford Donald. 2007. *An Introduction to Contact Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing.

Интернет-извори:

gizmodo.com; https://en.wikipedia.org/wiki/The_Daily_Beast; <https://hjp.znanje.hr/>;
<https://www.abiresearch.com/staff/bio/lian-jye-su/>; <https://www.enciklopedija.hr/>;
https://en.wikipedia.org/wiki/Mark_Zuckerberg;
https://en.wikipedia.org/wiki/Automotive_News;
https://en.wikipedia.org/wiki/Daily_Mail.
https://en.wikipedia.org/wiki/Social_networking_service;
<https://en.wikipedia.org/wiki/Robotaxi>; <https://www.comodo.com/business-security/email-security/spam-definition.php>;
https://en.wikipedia.org/wiki/Unmanned_aerial_vehicle;
[https://en.wikipedia.org/wiki/Rover_\(space_exploration\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Rover_(space_exploration));
https://en.wikipedia.org/wiki/Social_media;
<https://www.britannica.com/technology/social-network>;
https://en.wikipedia.org/wiki/Self-driving_car;
<https://en.wikipedia.org/wiki/Singapore>;
<https://www.bloomberg.com/profile/person/3356806>;
<https://www.postbeyond.com/about/>;
https://en.wikipedia.org/wiki/Raytheon_Technologies;
https://en.wikipedia.org/wiki/The_Verge.
<https://www.britannica.com/>.

Речници:

Електронски Толковен речник на македонскиот јазик; Хрватски јазичен портал; Online Merriam-Webster Dictionary; Online Cambridge Dictionary.

THE MACEDONIAN LANGUAGE IN THE SCIENCE-TECHNOLOGY ARTICLES OF THE JOURNALISTIC SUB STYLE

Abstract: This research aims to examine the way the Macedonian language is used in the journalistic articles which are related to scientific and technological content, regarding the standard language norm given that one of the journalistic sub style functions is to keep and promote the norm. The sample consists of 100 articles from the rubrics Science and Technology published on the web site time.mk in August. The analysis rests upon the comparison and the general qualitative inductive-interpretative method. The research results confirm the broad impression that these articles do not respect the Macedonian language norm, which is the case with content connected with the journalistic sub style. This study clearly shows that the articles' content is directly taken from English language sources, which additionally affects the norm, resulting in incorrect or partially correct information. On the other side, through these scrutiny results, the possible needs for corrections or enhancing of the existing and for developing new orthography solution in the newest Orthography edition may be perceived.

Key words: Macedonian language, science, technology, journalistic sub style, orthography.

Елена Јованова-Грујовска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Весна Костовска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ОПСЦЕНАТА ЛЕКСИКА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЕРОТСКИ ПРИКАЗНИ

Апстракт: Во овој труд ја анализираме опсцената лексика во антологијата на македонскиот еротски фолклор „Голиот на гости“ од Ана Мартиноска. Во народните еротски приказни, раскажувачот користи различни начини за срамотното изразување, при што користи експлицитна опсцена лексика или лексика со преносно значење.

Клучни зборови: опсцена лексика, народни приказни, експлицитна лексика, лексика со преносно значење.

Опсцената лексика пред сè е карактеристична за говорниот израз, со оглед на тоа што во официјалниот стил се изоставува како некултурна, недолучна. Но таа, сепак, се пресликува и во народната и во уметничката литература преку нејзината неодминлива употреба во говорниот процес на секојдневието. Поради нејзиното потиснување во официјалниот стил, поради конзервативниот пристап кон оваа лексика, забележителна е оскудноста на лингвистичките истражувања во оваа сфера. Сепак, во македонските лингвистички истражувања постои тенденција за надминување на овој недостиг, и овој труд претставува прилог во дополнувањето на истражувањата што се посветени на оваа тема.

Кога се зборува за македонската народна еротска литература, неизбежно е да се спомене дека во обемната собирачка дејност на Марко Цепенков се евидентирани и „Гнасни и срамојни приказни и думи“.

Во Македонија воопшто не е објавен (а и едвај е познат) делот од оставштината на Цепенков, кој пак во 1996 год. под наслов „Најг’нсни думи од Прилепско“ е издаден во Софија! Во забелешката, на почетокот од ова дело, самиот Цепенков се оградува од содржината, правдајќи се со следниве зборови: „Многу приказни ми дошле до рака да и пишам со гнасни зборои, арно ама многу сум се мачил да ѝ пишуам да не му бидат јавни гнасните зборови, ами покриени. Да речиме кај што требало да се кажи 'газо', сум го кажал 'под опашка', каде 'куро', сум го пишал 'наредата'. Арно ама овде ништо нема покриено што е гнасно, ами сè сум открил, што е гнасно и нечесно речено од

нечесните наши браќа Прилепчани, Госпо да си ги прости и ниф и нас што ѝ пишавме овие пословици и мали приказнички“. Но сепак, свесен дека своето дело го остава како наследство за идните генерации, тој вели: „Од една страна ми е мака што ѝ пишаф, а пак од друга мислам оти ќе поможам со некои зборови што ќе се извлечат од филолозите од гнаските пословици“.

Во овој труд ја анализираме опсцената лексика во антологијата на македонскиот еротски фолклор „Голиот на гости“ од Ана Мартиноска. Еротските приказни во оваа Антологија содржат голема доза хумор, со сликовити описи за остварена или за неостварена еротска намера.

Пред 41 година основоположникот на македонската фолклористика, Кирил Пенушлиски, ја објави книгата „Македонски еротски приказни“ (1981). Антологијата на македонскиот еротски фолклор „Голиот на гости“, подготвена од неговата внука Ана Мартиновска, е издадена во 2007 година. Насловот на книгата е според народната приказна што претставува вистински раритет, со оглед на тоа што во неа, можеби, за првпат се спомнува хомосексуалноста.

При ексцерпцијата забележавме дека често се употребуваат **експлицитни именувања** за женскиот и за машкиот полов орган, што упатува дека народниот раскажувач не бил секогаш подложен на срам или на спреченост при искажувањето на еротската содржина, напротив, еротиката ја чувствувал како вообичаен дел на секојдневието. Се подразбира дека се користат именувања што се карактеристични за разговорниот јазик. За машкиот полов орган се: *кур*, *куренец*, *куре*, а за женскиот *йичка* и *йушка*.

На пример:

Не е срамота, ми кажа, сте ги мереле **куројте**. (*Ем шесна, ем бесна*)

... му се **изосѝрило куренецѝо**. (*Злајна боја*)

Таа жена кур ќе тражи! (*Јазе сѝар, шѝизе млада*)

Нејсе, ојде па на тове мајстор там божем што прави **куровеѝо**. (*Јазе сѝар, шѝизе млада*)

Ќе си откинеш една јабачка и ќе ти **йоникне куре**. (*Тројцаѝа мажи и злајниѝе јабаки*)

Некоач играле си **ѝазо, куро, йушкаѝа**... (*Како си иѓрале куро и йушкаѝа*)

Еј, па – рекол – златничките ви ги лапнале **йичкиѝе!** (*Појоѝ шѝо ѝи исѝоведал жениѝе в црква*)

Ај ти затни ми ја **йушкава**. (*Берокласеѝоѝ*)

Пушка не видел! (*Не жале за мего*)

Во еротските народни приказни, за половите органи, покрај лексеми со конкретно значење се користат и лексеми што немаат еротско значење. Опсцената употреба на зборови што не содржат еротски сегмент во своето основно значење е резултат на третирањето на опсцената лексика како недолжна, забранета или поради желбата на раскажувањето да му се даде хумористична нота. Овие лексеми, всушност, содржат некоја особина на половиот орган и имаат асоцијативна улога во процесот на раскажувањето.

На пример, за машкиот полов орган се употребуваат лексемите: *ѝрн*, *чкор*, *берокласец*, *чешало*, *мандало*, *мевце*, *сѝојко*, *црвче*, *ваѝалче*, *рочко*:

- Од *ѝрн*, мори, се плашиш – рекла сната – брат ти тука секој ден **чкорој** ми редит, пак не се плаша. (*Берокласеѝоѝ*)

Именката *чкор* значи *ѝарче суво, исушено дрво шиѝо се ѝодава обично од земјайѝа*. Таа припаѓа на стандардната лексика (<https://makedonski.gov.mk/corpus/l/chkor-m>), но во денешно време сѐ поретко се употребува.

- Ова е **берокласец** за класје збирање. (*Берокласецоѝѝ*)
- И куа това **мандало** пусто станало ѝ го е бабнал еднаш. (*Поѝоваѝа ќерка шиѝо не сакала да се мажи*)
- Коа ќе дојш да ме земаш, четиринајсе коли ќе донесиш да го товариме **мандалово**. (*Тенѝерчейѝо си има ѝоклоѝче*)

Именката *мандало* е засведочена во Толковниот речник на македонскиот јазик (<https://makedonski.gov.mk/corpus/l/mandalo-sr>), со значење – *дрвена ѝредичка шиѝо се сѝава ѝоѝречно од внатрешнаѝа сѝрана на враѝа, ѝорѝа за заѝворане, а ѝри оѝворане се ѝоѝкрева*.

- Е ногу арно **чешалоѝо**, ноѓу убаво чеше! (*Поѝоваѝа ќерка шиѝо не сакала да се мажи*)
- Јас ќе се мажам ако најдам маж со **две чешала**! (*Момаѝа шиѝо сакала маж со две чешала*)

Лексемите *чешалка* и *чешало* се дел од стандардниот јазик со значење – *чешел за коњи и оруѝ добиѝок* (<https://makedonski.gov.mk/corpus/l/cheshalka-sr>).

- И едно изиждање, туку му никнало **мевце**. (*Тројцаѝа мажи и злаѝниѝѝе јабаки*)
- Тој ѝ ја фатил раката, ја ставил врз неговиот **исѝравен сѝојко...** (*Црвче*)
- Т'ва е **црвче**, мажу! – рекла младата. (*Црвче*)
- Дошол во контакт со прекрасна девојка, но кога и го покажал својот **рочко...**

- Чаре... ја имам едно **ваѓалче**.

За женскиот полов орган регистриравме помалку лексеми со преносно значење и со описни инсинуации: **ова ѝусѝинава; ѝвојава; ѝозлаѝена ѝи је; онаа; шуѝкаѝа; кладенец**.

На пример:

- Види **ова ѝусѝинава** да не го лапнала и него? (*Поѝоѝѝ шиѝо ѝи исѝоведал жениѝѝе в црква*)
- Мори, како што е? Еве ја тука, плачит **ѝвојава** ми кажуваат нешто (*Ем ѝесна, ем бесна*)
- Е сега токму **ѝозлаѝена** ти је! (*Заѝворенаѝа царска ќерка*)
- Уште **онаа** да ти е златна, многу поуба ќе ми бидеш! (*Злаѝна боја*)
- Затни ми ја **шуѝкаѝа** одзади, дури да пија да не ми течит вода. (*Берокласецоѝѝ*)
- Ама царицата мести му раката: ај понадоле. „Шчо е това? / Е, ливада. / Ам ф ливадата това? **Кладенец**. (*Царицаѝа вдовица и иѝриоѝѝ измеќар*)

Ќе ги наведеме и неколкуте примери во коишто се употребуваат и именувања за други делови од човечкото тело со конкретно или со преносно еротско значење: **дебело месо** (за задник), **ѝиѝки, рајски ѝлодови** (за женски гради).

На пример:

- ... да се запрегнит да е видам до над колена, во *дебелово месо* (*Зайворенаиџа царска ќерка*)
- ... ваа невеста вакве *цицки*... (*Теџерчеиџо си има џоклојче*)
- А тува понадоле, шчо е това? *Рајски џлодове*. – се мисли на женски гради (*Теџерчеиџо си има џоклојче*)

При именувањето на **половиот однос** и на **другите љубовни** дејства народниот раскажувач користи *експлицитни* и *преносни* лексеми и изрази, притоа применувајќи и аугментативни и деминутивни именувања за да постигне сликовитост и хумористичност на изразот.

На пример:

(на експлицитен начин)

- Три дена *си ебавкал*. (*Волшебниџе дрвја*)
- Имал балдза ногу убава, и са кроил *ка да а ебе!* (*Думал сос Госиџо*)
- Ами бате, ако е така, за да не умреш, *џа и ќе се ебем!* (*Думал сос Госиџо*)
- Некоја, имала слуга во куќата и сакала *да се ебиџ* со него. (*Најџолемиџи дрв*)
- ...денеска а *ебава*, утра а *ебава*... (*Појо как ебал кумшикаиџа*)
- ... џ *џрѓнал едно џојско ебење*... (*Појоџи шџо џо дојрајл дршеиџо*)

Примерите со **преносно значење** се побројни и на многу живописен начин даваат опис за ритмичноста на дејството, за јачината, времетраењето... Се однесуваат на дејството, но и на описот и состојбата на половиот орган, и на другите делови од човечкото тело.

На пример: *си е џалкал, си е мазнил; ... налеѓнале. Танџа, џунџа, џанџа, џунџа; кеф си џерал; му се вроџил; џи се нароџил; нека џо намекниџ; џрѓнал џ џо; сама ќе си џо боболех.*

- Па почнал, *си е џалкал, си е мазнил*. (*Волшебниџе дрвја*)
- *Ќеф си џерал*... (*Волшебниџе дрвја*)
- Пошло крај огнот момчето и се топлит. Ама по некое време, пустиот, џавол да го носи, *му се вроџил*, се невидел. (*Голиџи на џосџи*)
- Што пустина бре синко, *џи се нароџил* од топлово? (*Голиџи на џосџи*)
- Оди, зеј го момчево во другана одаја, *нека џо намекниџ!* (*Голиџи на џосџи*)
- И фанал, *џрѓнал џ џо!* (*Думал сос Госиџо*)
- Ами може – рече – ќе *најраиме работџа*. (*Ем џесна, ем бесна*)
- Таа *си се мрџала* со некој си тамо, што божем полјак ќе биде. (*Женаџа, џолјакоџ, и нејзиниџ маж*)
- Зел наколничето, чеканот и чукал божем на наколна и *џ џо клал*. (*Зайворенаиџа царска ќерка*)
- И куа ќе те немаше јас *сама ќе си џо боболех* ф мене. (*Злаџна боја*)
- А дрварот *ја џоџиснал* жената во шумата, на зелено, *и си џера работџа*. (*Кради џуџка на џладинка*)

- Ке се обидеме – вика. *Налеѓнале. Танџа, ѿунџа, ѿанџа, ѿунџа...* (*Момчеѿо, анмаѿа и мухѿијаѿа*)
- ... офчарчето ѿ *се најѿиснало меџу нозеѿе на ќеркаѿа и буѿа, ле буѿа.* (*Умноѿо момче со ѿри имиња и царскаѿа ќерка*)

Во приказната „Царицата вдовица и итриот измеќар“, преносното значење на лексемите и изразите упатува и на социјалните разлики при изразувањето. Иако срамните зборови им се припишуваат на пониските општествени слоеви, а не се вообичаени, т.е. дозволени за повисоките општествени слоеви, во оваа приказна се потенцира мудроста на обичниот човек, преку играта на зборови што не содржат срамен сегмент во значењето, да дојде до посакуваната еротска цел:

На пример:

- Он *ѿушчил џо да ѿасе ѿо ливадаѿа. Не ќе, не ќе да ѿасе, само лиџави.*
- Е, от *не ќе да ѿасе?* – вика царицата. Беќи му се пие вода.
- *Пушчи џо во ф кладенецо да се најѿе вода!* / *И ѿушчил џо во ф кладенецо да се најѿе вода* и го пригрнала. (*Царицаѿа вдовица и иѿриоѿи измеќар*)

Според презентираниите примери, може да се заклучи дека во народните еротски приказни, раскажувачот употребува различни начини за изразување на срамната содржина при што користи експлицитна опсцена лексика или лексика со преносно значење. Понекогаш, експлицитната лексика и онаа со преносно значење се испреплетуваат во една иста приказна. Деминутивните лексеми не се употребени со пејоративно значење, т.е. секогаш имаат галовен призвук (*ваџалче, црвче, мевце*). Исто така, во овие приказни раскажувачот на мајсторски начин, честопати користи игра на зборови, потенцирајќи ја хумористичната нота и создавајќи изрази што ја зголемуваат експресивноста на нарацијата. Особено се интересни лексемите чиешто основно значење не содржи опсценост, но коишто народниот раскажувач ги употребува за срамните поими, со чин на мудрост, со чин на снаодливост и со желба за хумор и забава.

Користена литература

- Витанова Рингачева, Ана. 2019. „Еротскиот фолклор како актуелен предизвик (Иван Котев, Играле моми по месечина, Еротска народна поезија и проза од Струмица и Струмичко, Струмица 2018“. *Сѿекѿар* 73, Скопје: Институт за македонска литература, 159–166.
- Јованова-Грујовска, Елена. 2002. *Валоризација на колоквијализмиѿе во македонскаѿа јазична средина*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Јованова-Грујовска, Елена. 2009. *Лексичко-семантичка анализа на именкиѿе со субјекѿивна оценка во македонскиоѿи јазик (деминуѿиви, хѿокоисѿиѿици, ауџмениѿаѿиви, ѿејораѿиви)*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

- Јованова-Грујовска, Елена. Весна Костовска. 2019. „Меѓу колоквијалното и еротското во „Сок од простата“ на Јован Павловски (осврт на лексиката)“, *Ојсцена и орудја колоквијална лексика во српскиот и македонскиот јазик (Зборник радова)*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 145–153.
- Марковић, Јордана. 2017. „Статус опсцене лексике у жаргону“. *Ојсцена лексика у српском језику (Зборник радова)*, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 61–73.
- Мартиновска, Ана. 2007. *Голиот на јосици (Анџиологија на македонскиот еротски фолклор)*. Скопје: МИ-АН.
- Минова-Гуркова, Лилјана. 2003. *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.
- Ристић Стана. 2005: *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски јазик САНУ.

Речници

- Толе Белчев. *Речник на иџурцизми, архаизми, дијалектизми и рејко ујојребувани зборови во македонскиот јазик*. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“, 2016.
- Официјален диџитален речник на македонскиот јазик* (<https://makedonski.gov.mk/>)

THE OBSCENE VOCABULARY IN MACEDONIAN EROTIC STORIES

Summary: According to the presented examples, it can be concluded that in folk erotic stories, the storyteller uses different ways to express the shameful content, using explicit obscene vocabulary or vocabulary with figurative meaning. Sometimes, explicit vocabulary and figurative vocabulary are intertwined in the same story. Diminutive lexemes are not used with a pejorative meaning, i.e. they always have a gentle overtone (vajačе, črvče, mevce). Also, in these stories, the storyteller in a masterful way, often uses a play on words, emphasizing the humorous note and creating phrases that increase the expressiveness of the narration. Particularly interesting are the lexemes whose primary meaning does not contain obscenity, but which the folk storyteller uses for shameful meanings, with an act of wisdom, with an act of resourcefulness, and with a desire for humor and fun.

Key words: obscene vocabulary, folk tales, explicit vocabulary, vocabulary with figurative meaning.

Славчо Ковилоски
Институт за македонска литература – Скопје
Скопје

КУЛТУРНО-ИСТОРИСКИТЕ ЕЛЕМЕНТИ ВО ВОВЕДОТ И ПРЕДГОВОРОТ НА ГРАМАТИКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ОД ХОРАС ЛАНТ

Апстракт: Предмет на нашиот интерес е *Грамаџикаџа на македонскиоџ јазик* од Хорас Лант. Во неа ги проследуваме културно-историските елементи застапени во Воведот и во Предговорот. Тоа се однесува, пред сѐ, на историските и на книжевно-историските анализи на настаните и на делата, кои ѝ претходат на Граматиката. Осврнувајќи се на средновековниот период, на XIX век и на првата половина на XX век, Лант се потврдува како исклучителен познавач на проблематиката на јазикот и на општествените услови во време кога македонската книжевност и историографија ги започнуваат првите чекори во создавање дела на стандарден македонски јазик и во време кога, на тој јазик, му требало меѓународна афирмација.

Клучни зборови: Хорас Лант, *Грамаџика на македонскиоџ литератјурен јазик*, македонски јазик, култура, историја.

Со дејноста на Хорас Лант (1918 – 2010) се поврзува едно од најзначајните достигнувања на македонистиката, објавувањето на првата граматика на македонскиот јазик на англиски во 1952 година. Овој познат факт добива уште повеќе на значење бидејќи потфатот на Лант се случува во раната фаза на конституирањето на македонската држава, во времето кога штотуку започнува со работа првиот македонски универзитет „Св. Кирил и Методиј“, кога македонската книжевност и историографија ги започнуваат првите чекори во создавање дела на стандарден македонски јазик и во времето кога, на тој јазик, му треба меѓународна афирмација.

Животниот пат на Хорас Лант се одвивал во исклучително бурни времиња поврзани со Втората светска и со Студената војна. Во тој период јасно го определил својот интерес кон славистичките студии, почнувајќи од Харвард Колеџ, па Универзитетот Калифорнија и Универзитетот Колумбија, меѓу другите. По првото сретнување со македонскиот јазик кај чешкиот лингвист и славист Антонин Фринта започнува неговото посистематско запознавање со проблематиката, запишувајќи белешки, кои ќе им бидат претставени на: Блаже Конески, Крум Тошев и Харалампие Поленаковиќ на Семинарот за странски слависти, одржан на Блед, во 1950 година. Според Виктор А. Фридман, „Професорот Конески бил импресиониран од знаењето, кое можел да го стекне Лант, за деталите на новиот стандарден јазик“ (Friedman, 2015: 235), па бил

поканет и следната година (мај, јуни и јули) да престојува во Скопје. Покрај Конески, како исклучителни домаќини се покажале Божидар Видоески и Радмила Угринова, кои му излегле во пресрет при снабдувањето со потребните материјали.

За *Грамаџикаџа* на Лант и за него лично е пишувано доста во македонската наука (Лилјана Минова-Гуркова, Убавка Гајдова, Вера Стојчевска-Антиќ, Људмил Спасов и др.). Нашата студија се однесува на неговиот интерес за македонските културно-историски ситуации и литературата создавана до неговата *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, преку која ексцерпирал примери во трите дела на неговото дело: граматика, избрани дела и речник. Всушност, забележуваме еден константен интерес кон поблиското и подалечното минато на македонскиот народ бидејќи единствено на тој начин, на читателите, можел да им овозможи поширок преглед и кон историјатот на македонскиот јазик.

Годините по Втората светска војна се одликуваат со исклучително комплицирани дипломатски односи меѓу Западот и Истокот, каде што доминира словенско население. Признат како еден од најдобрите специјалисти во своето поле, трудовите на Хорас Лант за словенските јазици и литератури ќе ги унапредат славистичките студии во САД и во светот преку прилозите објавувани во различни изданија, како на пример: *The Slavic and East European Journal*, *Harvard Slavic Studies*, *Slavic Word*, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, *Old Church Slavonic Grammar* итн. Во 50-тите години на XX век тој е веќе на врвот на неговата работа како славист, дејност што ќе ја продолжи во текот на следните децении (предавал, пишувал и редактирал: руски, староруски, старословенски, чешки, украински, српски и хрватски текстови). Неговата исклучителна дарба за учење на словенските јазици ќе се покаже и повеќе од добредојдена за афирмација на македонистиката во светот, но и на Македонија и на македонскиот народ.¹

Издавањето на *Грамаџикаџа на македонскиот литературен јазик* на англиски во 1952 година е своевидно револуционерно дело бидејќи, освен составувањето на Граматиката, Лант е и првиот лексикограф, кој подготвил македонско-англиски речник. Истовремено, тој е и првиот што се обидел да им ја претстави македонската литература на славистите од англиското говорно подрачје, подготвувајќи избор текстови од: македонскиот фолклор, книжевната историја и белетристиката. Така, на Лант, од голема помош му била скороиздадената монографија на Конески *Кон македонската џпероџба, македонскиџе учебници џџ 19 век* (1949), која набргу доживеала и второ издание (1959). Во неа, Конески го образложил процесот на формирање на македонскиот јазик преку формирањето на чаршијата, буџеџето на интелегенцијата, економското и културното закрепнување на македонското граѓанство, појавата на учебници на македонски народи говори и дејностите на:

---

¹ Да се погледне кај другите трудови на Хорас Лант: „A Survey of Macedonian Literature“. 1952. *Harvard Slavic Studies*, I, стр. 363–396; 1986. „On Macedonian nationality“. *Slavic Review*, No. 4, стр. 729–734; „The Creation of Standard Macedonian: Some Facts and Attitudes. 1959. *Anthropological Linguistics*, 1/5, стр. 19–26; *Old Church Slavonic grammar*, Seventh Revised Edition. 2001. Berlin, New York: Mouton De Gruyter, стр. 2–4.

Партенија Зографски, Кузман Шапкарев и Ѓорѓија Пулевски (Конески 1959). Освен оваа поопширна студија за македонската литература во 19 век, во *Грамаџикаџиџа* се дадени и извадоци од делата на: Васил Иљоски, Владо Малески, Славко Јаневски, Јован Бошковски и Димче Марковски, надополнети со фолклорни творби, односно три народни приказни и еден кус извадок од *Еванѓелиеџиџо* според Лука. Од непомало значење се Воведот и Предговорот на *Грамаџикаџиџа*, на кои можеме да гледаме како на историски сведоштва за појавата, развојот и кодификацијата на македонскиот јазик, како и на кратка историја на Македонија, но и на литературни текови до издавањето на трудот. Ние ќе се задржиме токму на последниве две, македонската историја и литература до 50-тите години бидејќи се првите пишани согледби на англиски јазик пред светската јавност за постоењето на посебна и специфична народносна и јазична гранка на словенскиот југ.

Во Предговорот, Лант споменува дека целта на книгата е да го воведат читателот во македонскиот јазик. Спомнувајќи ја *Македонскаџиџа џрамаџика* од Круме Кепески (1950), тој дава своевиден историски преглед на делата, коишто директно се однесуваат и се важни за македонскиот јазик, било тоа да се: дијалектолошки, фолклорни или етнолошки трудови, како на пример објавите на: Андре Мазон, Андре Вајан, Афанасиј Селишчев, М. Малецки, Александар Белиќ и др. Иако високо ги вреднува нивните трудови (*Galički dijalekt, Contes slaves du Macedoine sud-occidentale, L'Évangélaire de Kulakia* итн.), Лант утврдува: „ниедна од оваа литература не е користена директно во пишувањето на сегашната граматика“ (Lunt 1952; VI). Ваквата забелешка укажува дека и покрај тоа што овие дела не се вклучени во неговата граматика, тој добро ја познавал проблематиката и користел друга литература и теренски истражувања. Оддавајќи му признание на Блаже Конески за „кратката монографија“ „Прилепскиот говор“, објавен во *Годишниотџиџ зборник* на Универзитетот во Скопје (1951), Лант заклучува дека постојат тешкотии за сите оние што сакаат да го учат новокодифицираниот јазик, што впрочем не било и нешто неочекувано. Како што забележал Конески во една пригода: „секако извесно изненадување предизвика тоа што непосредно по Втората светска војна во Европа се оформи еден нов литературен јазик – македонскиот“ (Конески, 1967а: 85). И ова доволно зборува за искушенијата пред кои се нашле македонските интелектуалци, пред сè, лингвистите, но и оние странци, кои сакале да се впуштат во истражувањата на овој нов литературен јазик.

Со оглед на времето кога ја подготвувал Грамаџиката, Лант секако се соочил со повеќе предизвици со кои се соочувала и младата македонска држава. Првенствено тоа се однесувало на немање целосношколувана генерација на македонски јазик, на сè уште силното влијание на српскохрватскиот и на бугарскиот јазик, на нецелоснодефинираната норма на пишување, на силната употреба на локалните дијалекти во секојдневниот живот и во јавните настапи. На ваков начин, Лант, всушност, ни дава соодветна слика за македонското општество на почетокот на 50-тите години. Тој актуализира соодветни прашања што му биле видливи за време на неговиот тримесечен престој во Македонија, внимателно ги бележел и ги систематизирал за да може да го извлече најдобриот резултат, соодветен за моментот. Бездруго, во слична ситуација биле сите македонски интелектуалци, кои дејствувале во полето на културата,

на науката и на образованието. Меѓутоа, и оној малуброен македонски кадар, кој бил доволно остручен да му излезе в пресрет на барањата на американскиот славист, одговорил соодветно на неговите потреби бидејќи основите веќе биле поставени: на 2 август во 1944 г. македонскиот јазик бил прогласен за официјален јазик на НР Македонија, азбуката била усвоена на 3 мај во 1945 г., а правописот – на 7 јуни истата година, па, како што вели Блаже Конески: „... во годините на слободен живот тој брзо се разви во еден оформен современ литературен јазик“ (Конески, 1967: 17).

Напомувајќи дека првиот дел е строго лингвистички, за вториот дел од книгата авторот укажува дека користел прозни дела издадени 1950-1951 година, дека не користел поетски дела бидејќи изобилувале со архаизми и со дијалектизми и дека не користел новинарски записи поради влијанието на српскохрватскиот јазик на којшто и се образувале. Избраните текстови не се антологија, туку претставуваат увид во актуелната македонска прозна сцена, базирани врз основа на: нивната должина, јазичниот израз и потребите за читателите. Иако некои од овие дела се напишани и пред 1950 година, тие се коригирани да соодветствуваат на современите барања. Лант најпрво ги споменува трите приказни: „Жената од ѓаволска опашка“ од Арсени Костенцев (1893), „Мачорот аџија калуѓер“ од Марко Цепенков (1892), објавени во софискиот *Зборник на народни умотворби* и „Свекор, свекрва и снаа“ од Кузман Шапкарев, објавена во неговиот *Зборник* (1892). По нив следува кус извадок од *Евангелието* според Лука, да може да им послужи „на оние што се интересираат за да ја споредат оваа верзија на други јазици“ (Lunt, 1952: IX), но и „одличниот пример“ за македонската проза и за историјата на македонската култура што ги дал Конески во *Македонската лиџерајџура во 19 век*.

За нас, од исклучително значење е делот во кој Лант ги презентира современите македонски творби. Тоа се: дел од драмата *Беѓалка* од Васил Иљоски, прозата „Младоста на Фросина“ од Владо Малески, од *Улица* на Славко Јаневски, „Непријатели“ од Јован Бошковски и „Чичко Алексо“ од Димче Марковски. Притоа, Лант е селектор и критичар, па за *Беѓалка* на Иљоски наведува дека е напишана на колоквијален македонски со голем процент на турски зборови; за „Младоста на Фросина“ ќе запише дека е една од најдобрите кратки раскази напишани на македонски, до тој момент; за „Улица“ дека е најдолгата македонска прозна творба дотогаш, а за нејзиниот автор дека е еден од водечките македонски поети; за Бошковски дека е автор на повеќе раскази; дека „Чичко Алексо“ е единствениот расказ на младиот Марковски, чија интерпунција била хаотична, но била доведена во ред од Конески, а потоа приближена до американските стандарди од Лант.

Овој избор е мошне индикативен и во голема мера ги оцртува контурите на идната македонска книжевност. Освен Д. Марковски, сите споменати автори претставуваат дел од потесниот круг на македонските класици. Драмските дела на Иљоски, кои ќе се изведуваат и ќе се изучуваат како стожерни во новата македонска книжевност, Малески и Бошковски ќе бидат дел од задолжителната лектира на македонските ученици во текот на неколку децении, а Јаневски, пак, дури и пред да го објави романот *Село зај седумтее јасени*, веќе е признат како еден од водечките автори. Останува, како што кажавме, само Марковски, но и тука приказната може да е јасна бидејќи очигледно бил под покровителство на

Бл. Конески, неговиот сограѓанин и речиси вреник. Конески дури и му го ревидирал текстот објавен во списанието *Иднина* (II-6, 1950, стр. 45–55), отстранувајќи ги србизмите. Понатаму, за потребите на речникот сместен во *Грамаџикаџа*, Лант ја користел и *Анџолоџиџа на македонската џезиџа*, издадена во Белград, во 1951 година, наменета за читателите од српскохрватското говорно подрачје. Сите претходнонаведени дела зборуваат дека иако со поскроман квантитет во однос на останатите југословенски литератури, македонската книжевна сцена забрзано се развивала и имала што да понуди, со оглед на фактот што веќе биле напишани и собрани доволнокавалитетни песни за да се подготви и да се објави ваков избор.

И уште нешто многу важно, а подзатскриено во неколку реченици во еден пасус е изнесувањето на еден куриозитетен податок за интересот за македонскиот јазик, неговите афирматори и иднината на семинарите за македонски јазик. Така, кога пишува Лант дека долгорочниот интерес за македонскиот јазик му започнал во 1944 година, тој наведува дека во 1946-1947 година дошол до академска средина, каде што се зборувало и се предавало токму за новокодифицираниот јазик. Имено, тогаш Лант присуствувал на часовите на чешкиот професор Антонин Фринта. Фринта тогаш имал 62 години и држел лингвистички предавања на Карловиот универзитет во Прага. И следува податокот изнесен од Лант: „... најверојатно, ова беше првиот регуларен курс по македонски, понуден од нејугословенска институција“ (Lunt 1952: XI). Со други зборови, ете еден од можните зачетоци на македонистиката во странство, ете ги првите чекори кон запознавање со младиот стандардизиран словенски јазик и ете го патот по кој треба(ло) да се врви за развој на македонистиката. Истовремено, ете и можност да му се изрази благодарност на Фринта како човек што го вовел македонскиот јазик во славистичкиот свет, но и како човек што му дал поттик на Лант да го направи историскиот подвиг со објавувањето на англиската *Грамаџика на македонскиот лиџературен јазик*, еден несекојдневен успех за македонската култура, македонската наука и воопшто, за македонската држава.

Истовремено, можеме да согледаме и до каде стигнале резултатите од работата на Лант. Освен на домашните Конески, Тошев и Угринова, тој им се заблагодарува на луѓето што на каков било начин му помогнале или биле вклучени во процесот на изработка на *Грамаџикаџа*, на: српскиот лингвист Павле Илиќ, професорот Роман Јакобсон од Универзитетот Харвард, д-р Корнелиус ван Шуневелд, професорот Морис Хејл од Институтот за технологија Масачусетс, како и на: д-р Лоренс Г. Џонс, д-р Е. Пол Готје, Боб Елрих и Ал Баум. Нивното присуство во Воведот не е случајно бидејќи се работи за врвни специјалисти во своите области. Макар што директно не биле вклучени во работата на Грамаџиката, со своите совети, несомнено, придонеле таа да добие на јасност, точност, структура, но и на значење. Во тој ред на интелектуалци, кои заземаат почесно место во Грамаџиката, на пример, се споменува Роман Јакобсон, врвниот лингвист и литературен теоретичар, пионерот на структурализмот; тука е и Ван Шуневелд, професор славист, кој предавал на универзитетите: Лајден, Стенфорд и Индијана, а кој, во текот на три децении, како уредник, редактирал околу 800 текстови на славистички и на лингвистички теми; лингвистот М. Хејл, кој му дал совети на Лант за анализа

на фонемскиот систем, а е пионер на неколку полиња во лингвистиката, вклучително и на генеративните метрики. Затоа, на сите овие имиња на универзитетски професори, лингвисти, внимателни лектори и коректори не може да не се гледа како на афирматори, на поттикнувачи, на поддржувачи на македонскиот јазик, а со тоа и на македонските нација и државност.

Воведот, пак, како што може да се претпостави, е сосема поинаку структуриран од Предговорот. Тука, на почетокот доминира историското и книжевно-историското, а во вториот дел на текстот доминира лингвистиката. Лант ги наведува основните податоци дека македонскиот јазик е словенски јазик, којшто се зборува на територијата на Народна Република Македонија, но и во соседните: Бугарија и Грција. Кратката историја на македонскиот јазик ја започнува со констатацијата дека од неговите дијалекти бил создаден првиот словенски литературен јазик, старословенскиот,² кој бил дело на солунските браќа Кирил и Методиј, познати како „словенски апостоли“. Во текот на следните векови, овој јазик што се раширил до средна Европа и далеку на Исток, се појавиле повеќе книжевни центри од кои произлегле различни варијанти или рецензии на црковнословенскиот јазик, како што е: бохемска, македонска, бугарска, српска, руска, хрватска рецензија... Од нив се развиле литератури со богата книжнина. Сепак, забележува Лант, во нашиот случај, иако Македонија го имала еден од најважните културни центри на Балканот, политичките ситуации не дозволиле да се развие специфична македонска литература. Српското, бугарското и подоцна турското владеење со Македонија, секако, биле некои од причините за тоа. Дури кон крајот на XVIII век, во *Четиријазичникој* на Данаил Москополец биле печатени текстови на македонски говори, односно на охридскиот дијалект. Концизно, објаснувајќи ги причините за туѓојазичните влијанија во Македонија во текот на XIX век и во првата половина на XX век, Лант се задржува на: образованието, црквата и фолклорот во Македонија, како и на Балканските и двете светски војни, давајќи сосема краток, но доволно јасен преглед на настаните, кои им претходеа на појавата на првите оригинални дела на македонски, на: Кочо Рацин, Венко Марковски и Коле Неделковски. Понатаму, по победата над фашизмот и по создавањето македонска држава, наведува авторот, следен чекор бил прогласувањето на македонскиот јазик за официјален, по што започнала да се создава и повоената македонска литература.

Не навлегувајќи во лингвистичкиот дел, слободно можеме да кажеме дека на Воведот можеме да гледаме како на куса историја на македонскиот народ, во која авторот суверено владее со податоците и умешно ги интерпретира за тие да допрат до пошироката читателска публика и да бидат прифатливи за неа. Културолошкиот аспект на Воведот, слично како и на Предговорот, иако е занемарлив во целокупната слика, која произлегува од значењето на појавата на самата Граматика на Лант, во одредена мера може да ги надмине останатите нецели 300 страници, од гледна точка на историчарот и на книжевниот историчар. Разработката на културно-историските состојби во Македонија до 50-тите години на XX век, изборот на авторите чии дела ги

---

² Наспроти бугарските тенденции овој јазик да го прикажат како „старобугарски“, Лант укажува дека сосема може да се оправда употребата „старомакедонски“ (Lunt 2001: 4).

застапил во Граматиката, но и прецизирањето на моментите (години и автори), кои се од круцијално значење за развојот на македонскиот јазик, овој американски лингвист го прават вистински пионер на полето на странската македонистика.³ Оваа афирмативна акција на Лант ќе продолжи и во следните негови трудови поврзани со македонскиот јазик и со македонската историја.

Според зборовите на Убавка Гајдова, оваа граматика „... станува двигател на интересот на странските слависти за македонскиот јазик, моќен амбасадор на македонската култура и литература во светски рамки и секако зачетник на македонистиката во Северна Америка“ (Гајдова 2010: 11). Токму така гледаме и ние на *Грамаџикаџа на македонскиот џиџераџиџурен јазик* на англиски од Хорас Лант: како на дело што се појавило во вистинско време за афирмирање на: македонскиот јазик, македонската култура и македонската историја во светот.

Користена литература

Кирилица

Гајдова Убавка. 2010. „Хорас Лант (1918-2010)“, *Македонски јазик*, стр. 9–12.

Груевска-Мацовска Симона; Јачева-Улчар Елка. 2015. „Македонскиот правопис од 1945 до 2015 година“. *Македонски јазик*, стр. 7–16.

Конески Блаже. 1959. *Кон македонскаџа џреродба, македонскиџе учебници од 19 век*. Скопје: Институт за национална историја.

Конески Блаже. 1967а. *За македонскиот џиџераџиџурен јазик*. Скопје: Култура.

Конески Блаже. 1967б. *Исџорија на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

Латиница

Friedman Victor A. 2015. *Macedonian Studies 2*. Skopje: Macedonian Academy of Science and Arts.

Lunt Horace G. 1952. *Grammar of the Macedonian Literary Language*. Skopje.

Lunt Horace G. 2001. *Old Church Slavonic grammar*, Seventh Revised Edition. Berlin, New York: Mouton De Gruyter.

THE CULTURAL-HISTORICAL ELEMENTS IN THE INTRODUCTION AND PREFACE OF *GRAMMAR OF THE MACEDONIAN LITERARY LANGUAGE* BY HORACE LUNT

Resume: The subject of our interest is *Grammar of the Macedonian Literary Language* by Horace Lunt. We focus on the cultural-historical elements represented in the Introduction and Preface of the book. It refers, above all, to the historical and

³ Да не забравиме и на неговиот удел директно во унапредувањето на македонскиот јазик. Имено, „цитаџањето на глаголите според 3 л. едн. сегашно време заживеало нешто подоцна по предлог на американскиот лингвист Хорас Лант, кој во 1952 година ја издава својата Граматика на македонскиот литературен јазик на англиски. Овој предлог од Х. Лант ќе биде искористен при изработката на Граматиката на Блаже Конески во 1953 година“ (Груевска-Мацовска, Јачева-Улчар, 2015: 9).

literary-historical analyzes of the events and works that precede the Grammar. Referring to the medieval period, the 19th century and the first half of the 20th century, Lunt proves himself as an exceptional expert on the language issues and social conditions in a time when Macedonian literature and historiography are taking the first steps in creating works in the standard Macedonian language and in a time when that language needs international affirmation.

Keywords: Horace Lunt, *Grammar of the Macedonian Literary Language*, Macedonian language, culture, history.

Веселинка Лаброска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Катица Трајкова
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

НАЗИВИТЕ ЗА ОБЕТКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НИЗ ИСТОРИЈАТА

Апстракт: Етнографските и фолклорните интерпретации на накитот и китењето, кои се нераскинлив дел од секоја култура, укажуваат на сложеноста и слоевитото значење на овој културен феномен, како во ризницата на неговото традиционално создавање, така и во употребата. Од една страна содржат лична симболика, но од друга – општа, архетипска. Се смета дека накитот настанал заради заштита на носителот од надворешни зли влијанија, но, исто така, накитот укажувал и на статусот на носителот.

Во трудот ќе се задржиме на накитот за глава, поконкретно само на накитот што бил носен во пределот околу и на ушите, засведочен во црковнословенските ракописи од македонска редакција и во македонските дијалекти од народната проза. *Обејќи, менџуш(к)и, (на)ушници, веши, узобраски* се само дел од термините со кои избобилува ова богато семантичко поле, а кои заедно со разновидните ленти, синцирчиња и велови, го сочинуваат сложениот украс на главата.

Клучни зборови: накит, обетки, историја на јазик, дијалектна лексика.

Етнографските и фолклорните интерпретации на накитот и китењето, кои се нераскинлив дел од секоја култура, укажуваат на сложеноста и на слоевитото значење на овој културен феномен, како во ризницата на неговото традиционално создавање, така и во употребата. Од една страна, накитот и китењето содржат лична симболика, но од друга – општа, архетипска (Манева 2000: 4–5). Се смета дека накитот настанал заради заштита на носителот од надворешни зли влијанија, но, исто така, накитот укажувал и на статусот на носителот.

Накитот најчесто се дели во три поголеми групи според местото, каде што се носи (Bikić 210: 17): накит за глава, накит за пределот на вратот и на градите и накит за рацете.

Во ова излагање ќе се задржиме на накитот за глава, поконкретно на називите на накит што се носел/носи на ушите и околу нив, а се засведочени во старите текстови и во дијалектите. Именувањата: *наушници, обејќи, менџуш(к)и, веши, узобраски* се само дел од термините со кои се именува овој

вид накит и тие заедно со разновидните називи за ленти, синцирчиња и велови, го сочинуваат сложениот украс на главата и создаваат богато семантичко поле изградено од домашна и од странска лексика.

Предмет на наша анализа се називите на различните видови *наушници* и *обетки* што можат да се регистрираат во материјали од македонската народна проза, но исто така и во *Речникот на македонската народна поезија*, објавен во ИМЈ. Материјалот е ексцерпиран од различни изданија (в. Литература), како и од Картотеката на Речникот на народната проза од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје. Се разбира, конкретната семантика на одделните називи ја проверувавме и во одделни дијалектни или фолклорни монографии или директно од информатори од даден јазичен регион.

Од пронајдените артефакти на територијата на Македонија, како и од фреските во македонските цркви и манастири, може да се заклучи дека украсувањето со *наушници* и *обетки* на оваа територија има богата културна историја (в. Манева 1992: 38–62). Во античкиот и во византискиот период изработката на украси за уши била привилегија на богатите слоеви на балканските простори иако подоцна кујунциите почнале со изработка на метални обетки од евтин метал, најчесто бакар и со едноставна, тркалезна форма. Кај Словените украсувањето на ушите не било традиција. Според Бојана Радојковиќ, *наушниците* се накит типичен за Истокот и нивните први форми кај Словените се поврзуваат со византискиот период (Радојковиќ 1969: 8).

Во богатиот археолошки материјал на ова поднебје се среќаваат називите *обетки* и *наушници* (и други називи), кои биле различни по облик и по големина, а за кои археолозите и етнологите сметаат дека има разлика меѓу нив, така што обетките најчесто се носеле протнати во ресичката на увото, а *наушниците* биле прикачени над ушите на ленти или на покривалото на главата и биле спуштени низ образите (Манева 1992: 38–62).

Во Толковниот речник на македонскиот јазик називот *наушници* се толкува само со едно значење ‘дел од капа што се спушта над ушите или одделно изработени заштитни парчиња на ушите’ (ТРМЈ 3: 310), а како што видовме, во македонската етнолошка и етнографска наука (Манева 1992: 38), во согласност со општословенските и со дијалектните називи, овој назив се употребува за означување накит што се става над ушите.

Во нашата анализа, освен на овие два називи, ќе се задржиме и на називите што ги забележавме во Прашалникот за Македонскиот дијалектен атлас (МДА), а се дел од Картотеката на македонската народна проза или поезија. Според Прашалникот на Македонскиот дијалектен атлас, информација за именувањата на *обетки*, *ушници* е прашањето бр. 67 во глава бр. VI (Видоески 2000: 111), во кое се бара одговор за ‘украсите што ги носат жените на уши’, а во самото прашање се наведуваат лексемите: *обетки*, *менџуши*, *цурајки*, *наушници*, *брници*, што значи дека проф. Божидар Видоески со своето огромно познавање на состојбата со лексиката, сметал дека ова се главните називи што означуваат обетки во македонските дијалекти.

Иако е јасно согледливо потеклото на двете лексеми, *наушници* и *обетки*, ќе започнеме најпрво со нивната етимологија.

Називот *наушници* е од словенско потекло и е синтагматско образување од предлогот *на-* и именката *ушници*. Именката *ушници* (еднина *ушник*) е

општословенска лексема добиена од *уво* (БЕР 4: 563), т.е. во основата го има називот *uho со кој се именува органот за слушање (*uho*, индоевр., балтословен., сесловенск., и прасловен. назив за дел од телото, Skok III: 539).

Скок допушта и вкрстување со заемката од готскиот јазик *usegez* = *uþegezi* f. pl., што означувала ‘наушници, брници’, како што може да се види и од примерот потврден од Лобковскиот паримејник, ракопис од крајот на 13 и почетокот на 14 век: *ѡко же ѡсеразъ злата в поздрехъ свинни тако жеѡѣ зловѡмѡѣ доброта* Pr11,22 Lobk (оусерагз Нлуд).

Во Бугарскиот етимолошки речник под заглавниот збор *наушници* го наоѓаме следново толкување: **наушки** ‘обетки’, **наушници** ‘накит, низа од стари бели пари, закачена на ушите’ – село Српци, Битолско, чсл. *паоушка* ‘*vestis qua edam*’, – срп.хр. *наушнице*, рус. *наушники*, чеш. *paušnice* (БЕР 4: 563).

А, ако се пребара по преводните речници, ќе се констатира дека истава лексема се користи и во словачкиот *paušnice*, во белорускиот *завушницы*, а во словенечкиот е од истиот корен, но со малку поинаков фонетски облик: *uhani*. Во полскиот јазик називот за обетки е *kolczyki* и во основата ја има лексемата *kolo*, а во украинскиот е *серезки* со етимологија од староруското *усерязь* (Фасмер III: 611). Од примерите може да се заклучи дека истава лексема, со мали фонетски разлики, се користи во повеќето словенски јазици.

Во македонските дијалекти, според материјалите објавувани во одделните монографии, со називите *наушници* и *ушници* се именува накитот што се става во увото, т.е. овие две лексеми означуваат всушност обетки и се единствен назив за овој вид накит на дел од македонската територија. Со оглед на фактот што во голема мера се губат старите начини на китење на жените, називот *наушници* го губи своето значење на накит што се закачува на врвки и сл., па се поистоветува семантички со називот *обетки*. Еве го толкувањето на оваа лексема во ТРМЈ: **ушник**, обично во множина ушници, сп. ушница (ТРМЈ 6: 215); **ушника**, мн. ушници, в. ушник (ТРМЈ 6: 215); **ушница**, мн. ушници ‘накит што се носи на ушите’; ‘обетка’, ‘обетки’, **ушничка**, мн. ушнички, дем. и хип. (ТРМЈ 6: 215).

На македонската дијалектна територија именувањето **ушници/ушник** е потврдено во: Тетовско, Гостиварско, Маврово, Дебарско, Смилево – Битолско, Кичевско, Држилово – Скопско, Г. Делчевско, Разлошко, Серско, Драмско, Кајларско, Лагадинско, додека именувањето **наушници**, според дијалектниот материјал, се среќава во: Гостиварско, Кнежино – Кичевско, Дуње – Мариовско. На даденава територија, според наши лични истражувања, називот *обетки* се употребува паралелно со наведениов на мала територија што се граничи со Прилепско-битолскиот регион.

Што се однесува до фонетските варијанти на овој назив, тие се мали и се работи за разлика во родот на еднинската форма *ушник/ушника/ушница*, што понатаму повлекува и разлика во множинските форми изведени од *ушника*, кои во северните говори гласат *ушнике* (Лаброска и др. 2012: 171).

Во картотеката на Македонската народна проза се забележани повеќе контексти со именувањето *наушници*:

1. Од с. Српци – Битолско (Шапкарев Сб. II 273): „Накит, наниз од стари бели пари, окачен покрај гушниците“.

2. Повторно од Битолско во опис на женски невестински костум, каде што наушниците се опишани како украс што виси покрај гушниците... (Шапкарев Сб. Дел III, оддел I и II, кн. 7, стр. 273).

3. Во опис на селска свадба од М. Ристески, објавен во Стремеж бр. 3 од 1961 г., стр. 50, запишан е следниов текст: „Наушниците биле пет низи нанижани од бели и црвени мерџанови мониста. Наушниците се клавале на двете уши и се протегале под гушата на невестата“.

4. Во прилогот за смилевската женска носија од Душко Хр. Константинов (објавен во Весник на МКД на НРМ, Скопје год. III, 1955, бр. 3–4, стр. 92) пишува: „На ушите жените закачуваат наушници со синџирчиња, коишто се зацврстуваат за дарпната.“

5. Во книгата за македонски народни носии (Скопје, 1963, стр. 15) можеме да прочитаеме: „Ушници од сребро – поткитени со стари сребрени пари и синџирчиња.“

Називот *обейки* е регистриран во запис од Болоњскиот псалтир, ракопис од првата половина на 13 век, во фонетскиот облик *овецѝ*: и даџь азъ еромонаџь даниль грѣшаны попадины си *овецѝ* позлащены и двѣ перьперѣ срьдѣтѣ града въ бытоли 127vВоп. Од расположливиот материјал што се користи за *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, ова е единствена потврда на именувањето на накит што се носел во и околу ушите.

Инаку, во македонскиот стандарден јазик називот *обетка* е толкуван со две значења: 1. ‘накит што се носи на ушите’ и 2. (бот.) сп. менџуша 2. (ТРМЈ 3: 421), од кои првото е основното и е предмет на анализа во нашиов прилог, а второто е метафорично пренесено на вид цвеќе што личи на обетка.

Лексемата *обейка* има словенско потекло, односно во основата е глаголот *оѝкружува*, сп. стсл. *овѣдъ*, *овѣдъ* (Болоњски псалтир), ‘прстен, алка’ од прасл. **ab-ved-* (**bv>*b*) од глаголот *ab-vesti со значење ‘опкружува’ (БЕР 4: 740). Ова објаснување се среќава и кај Фасмер, кој истакнува дека дијал. *овѣдъ* е добиено од *овведъ поврзано со редување на вокалите со *обод* (Фасмер III: 98). Оттаму е и *обод* (на шапка), а регистриравме и форма *обоѝки* од Кукуречани, Битолско – картотека на МДА (Snoj 2009: 816). Оваа лексема со формата *овецѝ* и со исто значење се сретнува уште во бугарскиот јазик, а отсутствува во другите словенски јазици.

Во македонските дијалекти оваа лексема ја среќаваме со повеќе фонетски разновидности: *овецѝ* (Тиквешко, Струмичко, Делчевско, Разлошко, Негован – Серско, Солунско, Кукушко, Дојранско), *обетки* и *обечки* (Шлегово, Кнежево, Овчеполско, Дебарско, Струшко, Охридско, Ресенско, Битолско, Прилепско, Демирхисарско, Кичевско, Скопско, Велешко, Мариовско, Еницевардарско, Леринско, Костурско, Солунско), што се резултат на втора палатализација.

Во картотеката на Македонската народна проза лексемата *обейки* е регистрирана во следниве книги:

1. Во народните приказни од М. Цепенков, каде што пишува: „дај сега два прстена цеваир [...], дај две рала обетки такуѓере“ (Скопје, кн. III, 1959, стр. 68);

...во трите лешници по еден прстен со бесценет камен, во друѓио обетки од цеваири и во треќио белегии, и тие со бесценети камење (Скопје, кн. I, 1958, стр. 123);

Тогај се променила и малата ќерка со најубајте алишта, со прстено од лешнико, со обетките, со белезите, што му и даде момчето. (Скопје, кн. I, 1958, стр. 121);

Во толкување на соништа, пак кај Цепенков (Сбну VII, 1892, стр.130) се вели: „Тешка ако се види да носит обетки, машко ќе родит, а пак ако се видит опашана со колан, женско ќе родит“.

2. Во книгата од А. Мазон (Dokuments, Contes et Chansons Slaves de la'Albanie du sud, 1936) е забележана лексемата *ubetka* со превод на француски 'boucle d'oreilles' и со забел.: bulg. *Obeci de obedec* s.-cr. *Oboci* cf. Miklosich pp. 376–377).

3. Во описот на Војислав Радовановиќ, на народната носија во Мариово (Гл. СНД XIV, стр. 150), како дел од даровите за невестите се наброени и *обейки* дополнето и со лексемата „менѓуши“, веројатно затоа што двата збора биле во употреба.

Истиот автор во друг број на Гл. СНД (XV-XVI, стр. 193) објаснува дека „обетки“ во Мариово носеле малите деца, како амајлија, кои се направени од стари „стребрени“ или „златни пари“, се клаваат на дупени уши, со алев, свилен или волнен конец. Кога женското дете ќе порасне, се ставаат купени обетки што се носат цел живот.

4. Називот обетки го регистриравме и во приказни од Црско – кичевско село на граница со Битолскиот Регион, во материјалите од Спиро Иванов (СБНУ 1903, кн. XIX, стр. 17): „На рацете прстење што носеше, и обетки на ушите, саде од најубај и најголеми бесценети камења, ко огон светеа.“

5. Кај Шапкарев, во приказна од Солунско (СБНУ III; 1890, стр. 230), среќаваме: „... та момата си извадила од ушите обечките и му гѓи дала на мџо си да гѓи продаде на пазар.“

Шапкарев, пак, во опис на дебарска невеста, објаснува: „Убетки. Украшение на ушите което се состои от по една златна монета, или две или три или повеќе, а може и до десетина. Носџт се запнати о мџката част на ушите и висат надолу като цели низи.“ (СБНУ III, оддел I и II, кн. VII, стр. 288).

6. Кај С. Тановиќ, во опис на народни обичаи од Гевгелиско (СКЗ, кн. XL, Београд, 1927, стр. 463), се наброени следниве именувања: *убечки*, *обоци*, *минѓуше*.

Со оглед на фактот дека во Гевгелиско не се карактеристични називите *обоци* и *минѓуше*, претпоставуваме дека се работи за толкување што го дава авторот на српски јазик, за читателите.

Во друг запис од Картотеката на македонската народна проза, од истиот автор, ни се потврди претпоставката: „У последње време поред алтана (новаца),

доноси се и златан крст и убечки (обоци, менѓуше) (СЕЗ, кн. XL, Београд, 1927, стр. 154).

7. Во објасненијата за таблите и кројките во книгата *Македонски народни носии* (Скопје, 1963, стр. 36) најдовме употреба на лексемата *обейќи* со значењето на наушници: „Обетки“ за на „чалма“ – накит за на глава, украсен со „трепки“, кувенциска изработка.

Последниов пример покажува дека во етнографските изданија, авторите соочени со фактот да означат накит што виси покрај ушите, го употребувале и називот *обейќи*, како заеднички назив за сите украси што се ставаат на и околу ушите.

8. Најдовме уште една потврда за оваа употреба на називот обетки. Имено, во опис на народна носија од А. Петрушева (ГЕМ, Скопје, 1965, 2, стр. 69) пишува: „Накитот што се носи на ушите – ’обетки ‘, ’убетки ‘ е од монистра и од стари пари. Муслиманките од овие две села носат обетки проврени не само во ушната школка („крцалот“).

Со други зборови, во двата последни примери од Картотеката на македонската народна проза се опишува дека обетките како украс можат да се носат над ушите или во самите уши. Од многубројните примери со називот обетки во македонската народна проза, како и од фактот што оваа лексема е најшироко распространета на македонската дијалектна територија, можеме да заклучиме дека се работи за автохтон македонски назив, а за што сведочи и потврдата за него од 13 век (видете погоре во текстот).

Именувањето **менѓуша**, **менѓушка** во ТРМЈ (3: 116) е забележано со две значења: 1. ‘обетка’, 2. ‘декоративно растение со цветови што потсетува на менѓуша, лити или четворни, чашката и венчето се во различни бои, а прашниците се подолги и излегуваат надвор од цветот’; ‘обетка’; *Fuchsia hybrida*.

Кај Скок (II: 405) оваа именка исто така е забележана со две значења: „1. obodac, ušnjak, naušnica, rinčice (hrv.-kajk.), rečine (v., Lika katolici), 2. (metafora) mènđe (BiH, hipokoristik), koza ili jarac što ima pod vratom resice, koje narod zove mendušipe« = на -an (tip Milan) mendan m »jarac«.“ Според него, именката *менѓуша* претставува балкански турцизам со персиско потекло (перс. сложенка māngōš, од mān ’тежина, тег‘ и gōš ’уво‘> турски menguş) и припаѓа на терминологијата на накитот.

Оваа лексема се среќава и во српскиот јазик *менђуш*, *менђуша* ‘обетка’, аром. minćiŕše ‘обетка’ (БЕР 3: 734).

На македонската дијалектна територија именката **менѓуши** се среќава во: Кривопаланечко, Кумановско, Скопско, Жеровница (Дебарско), Долно Дивјаци (Демирхисарско), Тајмишта (Кичевско), Порече, Пробиштипско. Во некои региони на западна Македонија, како последица на мешање со *џушник*, *џушниче* (назив на ѓердан што се носи околу гушата), ја имаме слушната лично и фонетската варијанта *менџушки*.

Во многу малку пунктови од МДА, само во 3: Драчево – Скопско, Висока – Солунско и во П’теле – Леринско, е потврдено именувањето **џурајки** за ‘обетки’. Потеклото на оваа лексема не е јасно. Можеби се работи за именка добиена од глаголот *џури* ‘тече’ бидејќи обетките како да течат од увото надолу.

Според Сној, глаголот *curljати* (slov.) сродно со хрв./ср. *curiti*, укр. *cjúruty*, *dzjurýty*, чеш. *courati*, е со ономотопејско потекло бидејќи течноста кога тече прави звук што се подражава во ова именување (Сној 2009: 77). Обетките со трепетушки или други додатоци создавале и звук при движењето што е исто така едно можно толкување за именувањето цурајки.

Именката *цурајка* во ТРМЈ се сретнува со ознака *дијал.* и со упатување в. обетка (ТРМЈ 6: 337). Во Дигиталниот речник на македонскиот јазик, покрај значењето ‘обетка, менѓуша’, имаме и второ значење: ‘двогодишно украсно цвеќе со розова боја’ *Fuchsia hybrida*, што веќе го споменавме погоре во текстот како второ значење и на именката *менѓуша*.

Во материјалот од Картотеката на македонската народна проза, под заглавниот збор *цурајка*, *цурачка*, најдовме записи за цвеќето што се именува со овие називи, а во еден запис од Кратово, запишан од Ст. Симиќ, именката *цурак* е забележана со значењето ‘минѓуша, минѓуше’: „Овј цурак је од злато, а твојите цураци са од сребро.“

Во Пожаране – Гостиварско е засведочена лексемата **брници**. За етимологијата на овој назив во БЕР (1, 83) го наоѓаме следново објаснување: Брнка – *метално колце, алка*, срхр. *брњица* од коренот на старословенската лексема *брънѣ*.

Скок (I: 215), пак, објаснува дека се работи за колце што му се става на домашно животно низ устата односно носот (најчесто на коза, на свиња).

Тој ја толкува оваа лексема како деминутив од *brnја*, што се користи, пак, како придавка за опишување вид кози што имаат изросток од носот (*brnjasto živinče*).

Како поткрепа на оваа констатација на Скок и ние ја приведуваме именката *брнушка* – ‘овците и козите имаат под вилицата *брнушки*’, евидентирана од Картотеката за потребите на МДА, од Лескоец, пункт бр. 101.

Скок, потеклото на оваа лексема, го доведува во врска со стсл. *brtnja*, *θώραξ*, панцир, што се наоѓа и во рус. *браня*, чеш. *brně* f. pl., старопол. *brnia*, како стара готска заемка со значење ‘панцир’.

Како дошло до семантичко поместување од панцир во едно колце од панцирот, не е многу јасно. Скок дозволува дека во значењето на овој збор во балканските јазици (ром. *briu* »куче« = алб. *bres*, *-zi* »одам« < *brenu, *brentiu*) може да се работи за илирско-тракиска заемка од сточарската терминологија (Skok I: 215).

Во Картотеката на македонската народна проза има само еден пример со именката *брњица* како заглавен збор и со следново значење: „Снопии разних конаца. Сп.: Кама си Ружа потражи, па ми пружи брњица със конците. Тија брњици ќе ги најдеш у големата крошна што је закачена на тавано“.

Записот е од Кратово, запишан од Ст. Симиќ, но нема податок за година и за наслов на изворот.

Како дел од накитот што имал функција на *обетика/менѓуша*, а всушност се украсните предмети што се закачуваат на главата и висат како украси од

двете страни на образите, во фолклорниот материјал сретнавме уште неколку називи што можеме да ги сметаме како дел од ова семантичко поле. Тоа се лексемите: *узобраски, намешушки, вешки, слепоочничарки*.

Узобраските, според *Кайџалоџиј на фолклорни елементи од региониот на Тешово*, претставуваат невестински накит за на глава, направен од бела ткаенина, украсен со сребрени пари. Узобраските се носеле прикачени над ушите и спуштени низ образите во должина на градите (објаснувањето е поткрепено со прекрасна фотографија (*Кайџалоџ на фолклорни елементи од региониот на Тешово, Придонес за зачувување на фолклорните вредности од Тешово*¹).

Во Мавровско Поле, Горни Полог, во склоп на украсите околу ушната школка се носеле *намешушки*, додека во Горна Река биле носени *вешки* – памучни долгнавести ленти на кои биле пришивани монети (Јаневски 2016: 6).

Според етнографските материјали (Манева 2012: 165), кај еден дел од македонското население украсите што се ставале над ушите се нарекувале и *слепоочничарки*. Според Манева, називот слепоочничарки е карактеристичен за оние области каде што *наушнициите* – *алчиња* се прикачувале на челна лента, високо над ушите: „Тие, веројатно, ја имале истата амулетска улога како и вообичаените наушници – алчиња што ги носеле сите старосни категории во средниот век, а особено, децата и од двата пола како профилакса од болештини и од подрек“ (Манева 2012: 165).

Од ексцерпираниот материјал согледаваме дека накитот што паѓал покрај ушите, образите, слепоочниците, најчесто бил украсен со ковани пари, парчиња метал, дополнет со украсен елемент, разни метални листенца – *џрејџлики, џрејџушки, џрејџулки, џиџрајки* или пак мониста – *синсурки, сундурки* и добивал назив или според местото покрај кое се носи (*слепоочничарки, узобраски*) или според начинот на изработка (*намешушки, вешки*).

Инаку, самите обетки што се носеле на увото можеле да бидат изработени од различен материјал и со различна форма, па според тоа добивале и различни атрибути, па така во фолклорниот материјал се среќаваат: *флоринкини обетки* (од злато), обетки *лојџарки* (Горни Полог – имаат триаглеста форма со богат поткит од сребрени трепки и синцири, овие ушници се едни од најмасивните воопшто), *обетки чарклии* (Прилепско), *обетки крлежи* (Прилепско) итн.

Заклучок

Од изложениов материјал можеме да заклучиме дека накитот што се носел во и околу ушите го сочинуваат лексеми, кои, во минатото, имале специфична семантичка дистинкција за местото на коешто се носел овој вид накит. Така, обетките се носеле протнати во ресичката на увото или на горниот

---

¹ Достапно на: <<https://civicamobilitas.mk/wp-content/uploads/2018/02/brosh-MK.pdf>> пристапено на 19.9.2022.

дел од ушната школка, додека наушниците, всушност, биле ленти што се прикачувале над ушите или се прикачувале на покривалото на главата и биле спуштени низ образите.

Екцерпираниот материјал од различни извори (в. Литература) укажа дека во македонските дијалекти со називите *наушници* и *ушници* се именува накитот што се става во увото, т.е. овие две лексеми го покриваат значењето на именката *обетки*. Па така ги среќаваме дијалектните именувања **ушници/ушник, наушници**, кај кои фонетските варијанти укажуваат на разликата во родот на единската форма ушник/ушника/ушница, што понатаму резултира и со разлики и во множинските форми изведени од ушника, кои во северните говори се среќаваат во формата ушнике.

И називот обетки се среќава во неколку фонетски разновидности обеци/обечки/обици, кои се јавиле како резултат на втората палатализација.

На ограничена дијалектна територија се среќава и лексемата *цурајки* за која претпоставуваме дека е добиена од глаголот *цури* ‘тече’, по аналогија, бидејќи обетките како да истекуваат од увото надолу.

На македонската јазична територија се среќаваат и две заемки. Едната е *менџуша*, која претставува балкански турцизам со персиско потекло, додека другата е *брници*, за која во литературата се смета дека претставува илирско-тракиска заемка од сточарската терминологија.

Ова семантичко поле е збогатено со уште неколку називи, кои во класична смисла не се ниту обетки, ниту менџуши, но сепак можеме да ги сфатиме како дел од китењето на ушите. Тоа се називите: *узобраски, намейушки, вешки, слепоочничарки* – разновидни ленти, кои биле украсени со монети, прикачени над ушите и спуштени низ образите, најчесто надополнети со разновидни украсни елементи, мали метални листенца, кои се познати како: *йрејейлики, йрејейуш(к)и, йрејейуљки, иййрајки*, таканаречени најверојатно заради нивното треперење при движење (сп. трепетлика – листопадно дрво вид топола, јасика – ТРМЈ 6: 104; трепетуша и трепетушка ‘вид женски накит’, и ‘гла што трепети’ – ТРМЈ 6: 104) или пак украсени со мониста – *синсурки, сундурки*.

Богатиот фолклорен материјал што ја обработува односена тема бележи и обетки направени со различна форма и со различен материјал. Низ материјалот ги забележавме: *флоринкиниџе обејки* (од злато), обетките *лојайарки*, обетките *чарклии*, обетките *крлежи* итн.

Обработуваната тема е мошне интересна од повеќе аспекти: антрополошки, етнографски, етнолошки, лингвистички. Сите промени и варирања во употребата, изгледот и изработката, како и промените во називите за овој вид накит се поврзани со традицијата, но и со подоцнежните влијанија во начинот на китење, односно гиздење. Сите овие промени можат да се поврзат со: статусната, естетската или симболичката порака, која била наменета и за тој што го носи накитот и за тие што го гледаат.

Користена литература

- Видоески Божидар. 2000. *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Јаневски Владимир. 2016. „Накитот и китењето суштинска одлика во сценските адаптации“. Зборник на трудови – *Илинденски денови 8*, Битола, 4–7.
- Лаброска и др. 2012. Вратничко-полошки говори – духовна ризница, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Макаријоска Лилјана. 2003. *Лексиката на материјалната култура во македонските црковнословенски текстови*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Манева Елица. 1992. *Средновековен накит од Македонија*. Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје.
- Манева Елица. 2000. *Средновековен накит*, Скопје: Гурѓа.
- Манева Елица. 2012. „Упум пар сѐгелорум – наушници – заушници – ушници – образници – наметушки – обеци – обетки“, *Жива Анџика*, Монографии 10, Прилози од меѓународната конференција 100 години од раѓањето на академик Михаил Д. Петрушевски (МАНУ, Скопје 14–15 октомври, 2011 г.), 161–175.
- Радојковиќ Бојана. 1969. *Накит ког Срба*, Београд: Музеј примењене уметности.
- Bikić Vesna. 2000. *Vizantijski nakit u Srbiji, modeli i nasleđe*. Arheološki institut, Beograd, posebna izdanja 48, Beograd.

Речници

- БЕР: *Български етимологичен речник*, т. 1 (А-З), 1971; т. 2. (И-КРЕПЯ), 1979; т. 3 (КРЕС¹-МИНГО¹), 1986; т. 4 (МИНГО-ПАДАМ), 1995; т. 5 (ПАДЕЖ-ПУСКА), 1996; т. 6 (ПУСКАМ-СЛОВАР²), 2002; т. 7 (СЛОВО-ТЕРЯСВАМ), 2010. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, Софија.
- ТРМЈ: *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. I (А–Ж), 2003; т. II (З–К), 2005; т. III (Л–О), 2006; т. IV (П), 2008; т. V (Р–С), 2011; т. VI (Т–Ш), 2014. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Skok P. *Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1 (А-Ј), 1972; 2 (К-Пони), 1972; 3 (Пони¹-З), 1973. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Snoj M. 2009. *Slovenski etimološki slovar*, Založba ZRC. Ljubljana.

THE NAMES OF THE EARRINGS IN THE MACEDONIAN LANGUAGE THROUGHOUT HISTORY

Summary: The paper analyzes the lexems that name the head jewelry, more specifically the jewelry that was worn in the area around and on the ears, this is witnessed in the Macedonian Church Slavonic texts, in the Macedonian dialects and the folk art. The excerpted material from the different sources confirmed that in the Macedonian dialects the names *naušnici* and *ušnici* are the jewelry what is put on the ear, i.e. these two lexemes cover the meaning of the noun *obetki*. In a limited dialectal territory the lexeme *curajk* is also noted, and from non-Slavic origin, we registered two loaned words, *mengjuša*, which represents balcan Turkism with Persian origin, and *brnici*, for whom in the literature is assumed that represent an illyrian-Thrakian loaned word form cattle breeding terminology.

This semantic field is enriched with some more names, *uzobraski*, *nametuški*, *veški*, *slepoočnicarski* -varying trays, that were decorated with monets, attached on the ears and pending to the cheeks, often enriched with varying decorated elements, small metal leafs, which are known as: *trepetliki*, *trepetuš(k)i*, *trepetuljki*, *titrajki*, that called due to their trembling during movement, or decorated with monista – *dzindzurki*, *dzundurki*.

The rich folklore which goes through this theme notes as well as earring made of different shapes and with different material. Throughout this research, we have noted: *florinkini obetki* (made of gold), earring *lopatarki*, earring *čarklii*, earring *krleži* etc.

Key words: jewelry, earrings, history of language, dialect vocabulary.

Лилјана Макаријоска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Бисера Павлеска-Георгиевска
НБРСМ – Скопје
Скопје

СЕМЕЈНИОТ ЖИВОТЕН ЦИКЛУС (РАЃАЊЕ, СТАПУВАЊЕ ВО БРАК И СМРТ) ВО МАКЕДОНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА

Апстракт: Предмет на нашиот интерес се фраземите поврзани со семејниот животен циклус документиран во фразеолошките речници, но и голем број други застапени во македонската литература, како и во медиумите. На пр.: дојде на (овој) свет, му дарува живот, му даде душа; стапне/застане на лудиот камен, влезе/влегува или заплива/заплови/вплови во брачни води, најде животен сопатник, го кажа судбоносното да, скокне во тавче, се заколне/завети на вечна љубов; испушти душа, (му) изгасна свездата, го покри црната земја, потоне во вечен сон, заминe во вечноста и др.

При анализата се задржуваме на функцијата на фраземите во конкретни контексти, на нивната семантичка мотивација, на структурата, односно на трансформациите и модификациите и сл. Се потврдува влијанието на христијанството врз сфаќањето на концептите раѓање, стапување во брак и смрт, што се одразува во македонската фразеологија. Од семантички аспект се забележува универзалниот карактер во процесот на создавањето на одделни фраземи, но и националната специфичност на метафорите и метонимиите врз основа на кои се градат фразеолошките концепти.

Клучни зборови: македонски јазик, фразеологија, култура, животен циклус.

Концептите на раѓањето, стапувањето во брак и смртта претставуваат универзалии што влијаат врз формирањето на одделните култури и системи и со нив се поврзани бројни обреди, обичаи, верувања. Лексиката поврзана со раѓањето, бракот и смртта сведочи за воспоставениот традициски систем, а е застапена во голем број фраземи, што заслужуваат посебно внимание имајќи предвид дека тие претставуваат огледало на колективниот поглед на свет, на културните, на општествените и на семејните вредности.

Предмет на нашата анализа се фраземите поврзани со животниот циклус документиран во фразеолошките речници, но и голем број други застапени во македонската литература, како и во медиумите, коишто се непресушен извор на нови и забележани фраземи. При анализата се задржуваме на функцијата на фраземите во конкретни контексти, на нивната семантичка мотивација, на стабилноста, односно нестабилноста од структурен аспект, на трансформациите

и модификациите и сл. Се потврдува влијанието на христијанството врз сфаќањето на концептите раѓање, стапување во брак и смрт, што се одразува во македонската фразеологија.

Животниот циклус е меѓу најкористените концепти во општествените науки. Концептите животен циклус, животен век и животен тек, иако имаат различни референции, сепак честопати се користат наизменично.

Најпрво ќе се осврнеме на фраземите што го означуваат концептот на животниот циклус воопшто, што на ваков или онаков начин го допираат или го опфаќаат целосно поимот живот како најчеста фраземска компонента. Лексемата **живот** ја среќаваме во фраземата кругот на животот ‘природата го зема животот и го враќа назад во земјата; бесконечноста на енергијата; ако нешто умре, тоа овозможува нешто друго да се роди’. Во однос на симболиката што ја носи поимот круг, Шевалие, Гербран (2015: 541, 542, 545) посочуваат дека тој се смета за вториот темелен симбол, со средиштето, крстот и квадратот. Кругното движење е совршено, непроменливо, без почеток и крај, без отстапувања. Во фраземата кругот на животот може да се пронајде поврзаност со симболичното толкување на кругот како симбол на божеството. Симболизмот на кругот го покрива симболизмот на вечноста или на постојаните почетоци. На пр.: И тоа е кругот на животот. Кога човекот е дете, сака да порасне, кога ќе порасне, сака да е дете, а кога ќе остари, сака да е млад (sekovska1999-wordpress-com). Овде се надоврзува и фраземата животот е тркало ‘животот е непредвидлив’: Не заборавај, животот е тркало. Оној кој денес има, утре ќе нема, а оној кој нема ќе има премногу (sekovska1999-wordpress-com).

За фраземата животот е скала ‘животот е непредвидлив, полн со подеми и падови’ послужила симболиката на компонентата скала како класичен симбол на успението, а може да означува не само искачување кон сознанието, туку и интегрирано издигнување на целото битие. Скалата може да има и негативен аспект: слегување, паѓање, враќање на земјата, дури и во подземниот свет (Шевалие, Гербран 2015: 918, 919): Животот е скалило, а секој ден една скала поблиску до целта (facebook.com). Сп. и векот е скала ‘животот е непредвидлив’: Дуњава е во постојано вртење! Векот е скала! (НМ).

Фраземата животот е отворена книга ‘текот на животот е непредвидлив’ се употребува и со значење ‘нечиј живот е јавен, сè е познато за конкретна, јавна личност’. Книгата е симбол на знаење и мудрост, но и симбол на светот (Шевалие, Гербран 2015: 471, 473). Пр.: Животот е отворена книга чија содржина заедно ја испишуваме (facebook.com).

Често употребувана фразема е од колевка до гроб што концептуално го опфаќа ‘целиот животен циклус’, претставен преку симболите на раѓањето и на умирањето, поточно бебешката колевка и гробот како последното престојувалиште на човекот. Сп.: Најверен слушател е – човековата осаменост и потреба некој глас да биде тука, до вас – од колевка до гроб (vistinomer.mk), Едниот е од колевка до гроб, а другиот оди обратно, од гроб до колевка (mkd.mk).

Семејството е основата на нашите први искуства со светот, нашите први врски и чувства за припадност во група. Човечкиот развој добива облик додека се движи и еволуира низ матрицата на семејниот животен циклус, вграден во

поширокиот социокултурен контекст. Пресвртниците околу кои се ориентирани моделите на животниот циклус (раѓање, брак, раѓање деца и смрт) имаат многу различни улоги во животот на семејствата во XXI век отколку во минатото (McGoldrick, Carter, Garcia Preto 1980: 1–2).

Повеќе фраземи го опфаќаат концептот на **раѓањето** на човекот, односно се употребуваат за да се означи започнувањето на животот. Животот се смета за дар, за нешто свето, скапоцено, што започнува од моментот на човековото доаѓање на овој свет, т.е. од самиот чин на раѓањето. Оттаму и фраземата дарува живот: Тие што ни го даруваа животот – крикнува постариот брат, вон себе, со ококоравени очи. – Родителите наши! (Или).

Сп. и дојде на (овој) свет: Едно ангелче, тукушто дојде на овој свет... нека е живо и здраво и најсреќно! (facebook.com), денес во 07:15 часот на овој свет дојде нашето мало ангелче, нашиот син Алексеј (zenskimagazin.mk), донесе на свет: Храбра жена: Се откажала од својот живот да ја донесе на свет својата ќерка! (kanal5.com.mk).

Фраземата со компонента **душа** го прикажува чинот на давање, односно дарување: му даде душа/живот ‘роди’, наспроти му ја зеде душата ‘му го одзеде животот, го уби; умре’.

За многудетноста се користат изразите се редат дечиња како грнчиња; секое летенце детенце ‘семејство со многу деца’: Другарите и другарките на Давид на шега велат дека секое летенце, Милошоски добиваат детенце (kurir.mk), се котат како зајаци: Минатиот месец папата ги навреди големите католички семејства велејќи дека нема потреба да се котат „како зајаци“ (m.mkd.mk).

Актуелни се неколку фраземи од туѓо потекло навлезени во поново време со компонентата **бебе**: бебе туризам: Бебе-туризам или „туризам на раѓање“ е практика во која трудници патуваат во странски земји за да се породат (novamakedonija.com.mk), бебешки бум: Фудбалски беби-бум. Каде за девет месеци ќе се родат најмногу бебиња? (fakulteti.mk), Бебешки бум девет месеци по затворањето, во кој треба да се потопиме, не се случи (madreshoy.com), бебе на пат: Второто кралско бебе е на пат. Војвотката од Кембриџ Кетрин е примена во приватното крило на болницата „Сент Мери“ (factor.mk).

Издвојуваме и неколку фраземи коишто се поврзани со обичаите и верувањата во врска со раѓањето на детето во македонската култура. Се издвојува обредот тиганици/мекици/лангиди (истиот или следниот ден по раѓањето) со кој се изразува прифаќањето на детето во семејната заедница, а блиските роднини и пријатели се покануваат на тиганици, со што се објавува веста за новиот член во заедницата (Макаријоска 2021: 31). Оттаму за објавување на веста за раѓање на новороденчето се користи фраземата прави/дава мекици ‘објавува вест за раѓање дете; прослава за новороденче’: Од породилиште на прослава: К. Ивановска направи мекици за бебето Кира (vistina.com.mk).

Во одделни фраземи се искажува односот спрема машкиот/женскиот пол на детето, па на пр. имајќи предвид дека немало поголема радост од моментот кога ќе се родел машки наследник во куќата, што ја продолжува лозата и останува во куќата, зашто женското е „туѓ касмет“ (Макаријоска 2021:

42), прилично честа е употребата на фраземата прво па машко: Прво, па машко ... една минута по полноќ се роди првото бебе во новата 2022 година (24.mk). Дека традицијата во врска со односот кон полот на детето низ годините се менува сведочи и варијацијата прво па женско: во склоп на јубилејното издание на фестивалот за феминистичка култура Прво па женско 10, ќе можеме да ја проследиме филмската програма, оваа година под наслов „Да играме!“ (prikazna.mk).

Наспроти радоста што традиционално на овие простори се искажувала за машкото дете, во изразот поврзан со раѓањето на женското дете се вели кога се раѓа женско и стреата плаче ‘жална е судбината на жената што дури и стреите плачат’: Уште мајка ми велеше: „Кога се раѓа женско и стреите плачат“. Јас тогаш не знаев оти така ми вели мајка, ама сега знам (Пир), а среќаваме и: кога женско се раѓа и стреата плаче, а на машко и огништето пее ‘се смета дека женското дете има потежок живот од машкото’: Се рекло, да не чуе Симка: кога женско се раѓа и стреата плаче. А на машко и огништето пее! (Печ).

Традиционално, **бракот** се дефинира како заедница меѓу маж и жена, а неговата најважна функција е создавањето потомство и грижа, одгледување и воспитување на потомството. За означување на чинот на стапување во брак се користат повеќе семантички еквивалентни фраземи, а мотивацијата се барала најчесто во контекст на христијанското учење. На пр. во фраземите влезе/влегува во брачни води и заплива/заплови/вплови во брачни води ‘стапи во брак’, главна компонента е лексемата вода чијашто симболика се поврзува со нејзиното библиско толкување, како метафора за постојани промени, премин од една животна етапа кон друга: Кај мажите, прв пат брак склучиле 487 лица, по втор пат во брачните води запловиле 15, а едно лице по трет го кажало судбоносното „ДА“ (babambitola.mk), Столе Стоилов влезе во брачните води (time.mk).

Неколку фраземи се образувани врз основа на конкретните христијански свадбени обичаи и обреди што се изведуваат на денот на венчавката, на пр. го кажа судбоносното да, си разменија прстени, се заколне на вечна љубов, љубовта ја круниса со брак, си дадоа збор, врзаа јазол итн. Имено, венчавката според црковните норми опфаќа: менување на круните (венците), ставање на прстените; фрлање жито, бонбони, пари и сл.; врзување на десните раце на младоженците (со платно) за вечно да останат „врзани“ заедно (Макаријоска 2021: 45) и сл., така што од наведените слики се изградиле и затврдените зборовни изрази што преносно упатуваат на бракот.

Фраземата љубовта/врската ја круниса со брак ‘се ожени/омажи’ се поврзува со обредот на менување на круните при чинот на црковното венчавање: љубовта со нејзиниот партнер ќе ја круниса со брак, сè да биде совршено до детали (kaferauza.mk), по низа скандали и шпекулации, ја круниса со брак повеќегодишната врска (dw.com), а од обредот на ставање на венчални прстени е мотивирана фраземата си разменија прстени ‘се венчаа’: Облечени во црни костуми, младоженците разменија прстени на музиката на Нет Кинг Кол и Френк Синатра (duma.mk). Се среќава и фраземата се заколне/завети на вечна љубов ‘стапи во брак’: Македонскиот ракометар стапна на лудиот камен: Во родното Крушево се заколна на вечна љубов (markukule.mk), парот се завети

на вечна љубов (ubavinaizdravje.mk), како и го рече/кажа судбоносното „да“: За неговиот роденден му го кажа судбоносното „ДА“ (kurir.mk).

Од официјалното регистрирање на граѓанскиот брак во матичните книги на венчаните се мотивирани фраземите стави потпис, се потпише на вечна љубов ‘стапи во брак’: Откако пред еден месец на својот хуманитарен концерт ја запроси љубената, вчера се потпишаа на вечна љубов (zase.mk) и удри параф (на бракот): И тој рипна во тавче: Столе удри параф на бракот! (republika.mk), а поархаична варијанта е се пиша/влезе во келеш-тефтер ‘се ожени’: Некој се свршил, се женил, знам сите се овде во келеш-тефтер... (dimchemalenko.com), Влегол во келеш тефтер (mia.mk).

Според Малнар-Јуришиќ и Вукша Наход (Malnar Jurišić, Vukša Nahod 2018: 420) фраземата стапна на лудиот камен, што во македонскиот јазик се употребува со значење ‘стапи во брак’, изразува лудост како последица на метафоричното дејство стоење на камен, коешто како и ненадејното чувство на вљубување, може да се интерпретира како непредвидена околност на животниот пат (камен на патот). Или, со употребата на оваа фразема за означување на чинот на стапување во брак, се алудира на лудоста на одлуката што води кон таквиот чин: Биба Додева повторно стапна на лудиот камен (kurir.mk).

Во однос на мотивацијата, фраземата рипне/скокне во (брачно) тавче ‘се ожени’, може да се поврзе и со значењето на фраземата скокне во оган (за некого), којашто всушност се користи за да се означи дека ‘некој останува покрај некого и во најтешките прилики, без оглед на опасностите’: К. скокна во брачно тавче (lisica.mk), Откако скокна од вселената, сега ќе скокне и во тавче (maxim.mk).

Под туѓо влијание, преку англискиот јазик, во поново време е навлезена и фраземата го врзаа јазолот ‘стапија во брак; се венчаа’. Но, мора да споменеме дека чинот на врзување јазол во церемонијата за брак, врз основа на кој е изградена фраземата и којшто се појавува во фолклорот на многу култури низ светот, не ѝ е туѓ ниту на нашата традиција. Впрочем, венчавката според црковните норми кај нас опфаќа и врзување на десните раце на младоженците (со платно) за вечно да останат „врзани“ заедно (Макаријоска 2021: 48): Мега славната холивудска двојка, актерката Анџелина Џоли и актерот Бред Пит конечно го врзаа јазолот од љубовната врска со интимна церемонија. (fashionel.mk).

Ќе ја споменеме и постарата фразема тропне на врата ‘побара за жена; стапи во брак’: Големи се децата, кај и да е ќе тропнат на врата (facebook.com). Значењето на оваа фразема се поврзува со доаѓањето на стројниците да посредуваат за стапување во брак, доаѓањето на момчето со родителите да ја побараат раката на невестата, влегувањето на невестата во новиот дом, во куќата на младоженецот.

Со брачниот живот може да се поврзат и неколку фраземи што означуваат конкретни времетраења на брачната врска, поточно јубилеи, на пр. сребрена свадба ‘дваесет и петгодишнина од бракот’, а мотивацијата произлегува од симболиката на среброт како симбол на мудроста и издржливоста, додека, пак, во заднинската слика на фраземата златна свадба ‘педесетгодишнина од бракот’ е златото како симбол на богатство, топлина,

вечна љубов: Сребрена свадба: Офелија и Зоран Џорлеви слават 25 години љубов (zenskimagazin.mk), Наместо да слават златна свадба, поплавата вечно ги подели! (factor.mk).

Со промените на сфаќањето за одредени етапи од семејниот животен циклус, поточно со излегувањето од она што го опфаќа традиционалната рамка на поимањето на бракот на нашите простори, се раѓаат и нови фраземи, иако може да се каже дека нивната форма сепак укажува на фактот дека различното однесување од она на кое сме навикнати не е сосем прифатено и оправдано. Таква е фраземата див брак којашто се користи за означување на ‘заедница помеѓу маж и жена кои не се венчани’: Која е жената која ќе стане премиер на Италија? Се противи на абортусот, ги почитува семејните вредности, живее во див брак (index24.mk), Подобро е „див“ отколку непромислен брак (lokalno.mk).

Ќе ја споменеме и фраземата (избра/најде) животен сопатник за ‘брачен другар, сопруг/сопруга’: Те избрав за животен сопатник и не планирам некогаш да го сменам тоа (zenskimagazin.mk), Се надеваат оти ќе најдат животен сопатник преку стрoјник (facebook.com).

Концептот на **смртта** претставува една од ретките универзалии што влијаела врз разновидните култури и системи на верување. Религијата и смртта биле нераскинливо поврзани низ историјата, а христијанството ја објаснувало смртта преку концепти како што се: спасение и реинкарнација, постоење на рајот, односно рај и пекол, воскресение (Џоѓиќ 2021: 3, сп. Kearl 1989: 172). Во македонската фразеологија се забележува дека најголемо е влијанието на христијанството врз начините на размислување за смртта, па и најбројни се фраземите што упатуваат на концептот смрт.

Човечката практика од памтивек ги создала погребните обичаи кои со текот на времето еволуирале според верските убедувања, верувања и суеверија (Макаријоска 2021: 60). Во природата на човекот е да не верува дека смртта претставува вистинскиот крај на животот, односно во согласност со религијата, да верува во задгробен живот. Човекот се плаши од смртта, па за да се избегне директното изговарање на зборот смрт, се користат концепти во кои смртта е претставена преку еуфемизмот отсуство на живот, при што овој концепт е искажан преку фраземи со основна компонента **живот**, на пр.: животот му бега/се лизга од рацете ‘умре’: Среќата е во малите нешта, во спознанието колку лесно може да ни се лизне животот од рака (skorjeinfo.mk), го загуби животот ‘умре’: во моментот кога се враќаа полека по страшната површина, момчето се лизна и го загуби животот (zase.mk), животот му згасна ‘умре’: Згасна животот на Андон Бошковски – шок и неверување помеѓу ракометна Македонија (sportclub.mk), Згасна млад живот во оваа разбојничка држава. Почивај во мир млад човеку! (twitter.com), се збогува со животот ‘умре’: Маргарет, е на смртна постела, но има последна желба пред да се збогува со животот (facebook.com), стави/става (тура) крај на животот ‘се самоуби’: 12-годишно момче стави крај на животот поради малтретирање на училиште (facebook.com), си го одземе животот ‘се самоуби’: 18-годишна ТикТок ѕвезда си го одзема животот (hashtag.mk), го дава животот ‘се жртвува со сопствената смрт’: Никој нема поголема љубов од оној кој го дава животот за своите пријатели (dw.com).

Во споменатите фраземи всушност се зборува за губење на земниот живот. Религиското сфаќање за животот, односно за смртта го има и фраземата вечен живот ‘живот по физичката смрт на човекот’ што е во основата на христијанската религија: Оној што непотребно го одложува своето крштавање може да ја изгуби можноста да добие вечен живот (glosbe.com).

Во некои примери животот е персонифициран, што значи дека му се дадени човечки карактеристики (Ćorić 2021: 29).

Со некои фраземи се искажува крајно животно загрозување, т.е. состојба блиска до смртта, на пр. си го става животот на коцка ‘се излага на смртна опасност’: Некои својот живот го ставаат на коцка за Македонија, а некои Македонија ја ставаат на коцка за својот живот (jadiburek.com), меѓу животот и смртта е ‘тешко е болен, се наоѓа во смртна опасност’: Колку пациенти во Македонија доживеале клиничка смрт? Дали тоа е состојба помеѓу животот и смртта? (sitel.com.mk), животот му виси на конец: Животот ми виси на конец од заборавена газа, а ме бркаат од болници (republika.mk), си игра со животот ‘се изложува на смртна опасност’: Овој човек буквално си игра со животот, скокна од највисоката зграда во Дубаи (time.mk) и др.

Душата претставува центар на мислењето, желбите и чувствата, таа се сфаќа како самостојна суштина во човекот или како совест. Според христијанското сфаќање, во моментот на смртта на човекот, душата се одвојува од телото и продолжува да живее, додека телото оди во гроб и се распаѓа (Ćorić 2021: 20). Со векови постоело верувањето дека душите на покојниците по смртта го напуштале телото и заминувале во подземниот свет – светот на мртвите, односно светот на душите, па соочувајќи се со разни предизвици, доаѓале до Подземјето каде што ја минувале својата вечност (Макаријоска 2021: 77).

Во голем број фраземи се содржи сликата на одвојувањето на душата од телото или заминување на душата/духот, односно се упатува на смрт, на пр.: бере душа ‘умира’, душата му излезе ‘умре’: Од тешката подмолна болест не можеше да се спаси, душата му излезе (facebook.com), Му излегувала душата... Луѓе, гооости сме на земјава, сите ќе одиме таму! (ПВ), испушти/пушти душа ‘умре’: Брат ми почина од леукемија, испушти душа пред мене (zase.mk), Митро, сваќа пресна, бргу носи вино, на трпеза чесна попов душа ќе ни пушти! (ЖП), му гасне душата: Згасна душата на Југославија! Ѓ. Балашевиќ, можеме слободно да констатираме, беше душата на Југославија (slobodenpecat.mk), му избега душата: Чекам само да паднам, да ми избега душата (Т), предаде/предава душа/дух (на бога, Господу): Бил спремен да ја предаде својата душа, односно живот, за грешното човештво (glosbe.com), си ја собира/збира душата: Си ја собира душата, како пред пцовисување (Т).

Постојат повеќе фраземи со соматизми, што упатуваат на концептот смрт, на пр. со **срце, глава, лице, очи, нос, јазик, нога** и сл., а најчести се оние со **срце** имајќи ја предвид значајноста на овој човечки орган и неговата паралелна употреба со душа: срцето ќе му прсне ‘ќе доживее многу голема тага’, ‘ќе умре’: Срцето ќе ви пукне: Почина детето кое сакаше да го погребат до неговата мајка (sitel.com.mk), срцето му застана/запре ‘умре; се исплаши многу’: Згасна неговиот живот. Запре неговото срце (oouracinkratovo.edu.mk) и др. Се izdelуваат и фраземи со компонентите **глава** и **лице**, **врат**, **грклан**:

главата му виси на конец ‘во животозагрозувачка ситуација е’: Друго, во тој момент кога главата му виси на конец (twitter.com), му падна главата ‘загина, умре’: Во таа борба паднаа најхрабрите глави (makedonski.gov.mk), му ја скина главата/вратот/гркланот ‘го уби, му го одзеде животот’: Ке ми се врати и мене ќе ми ја скине главата (ЈА), Ке ти го скинам вратот! (ЈА), му летна главата ‘настрада, загина’: Тогаш за малку ќе ми летнеше главата, и тоа точно од нив, од ослободителите (Т), ја загуби главата ‘умре’: Трајане, сега е ред и главата да ја загубиш, но зошто и за кого? (Т), лета/летне глава (од рамена) ‘се гине, настрада’, но и: ‘се губат позиции’ итн.: Ке „летаат глави“ во влада: Х. Л. добива црвен картон, на негово место М. Ц. (infomax.mk), Прав си, не еден склаф е земен, и кој не бил откупен му летнала главата од рамената (ПО), Време е да „летаат“ глави! Прв на удар е спортскиот директор Д. П. (sportmedia.mk). Сп. и со компонента **лице**: му поцрне лицето ‘умре’: Набргу, му поцрне лицето (drmj.eu) и др.

Бележиме и фраземи со компонента **очи**: и погледна на смртта во очи ‘во смртна опасност е’: И погледна на смртта во очи – параглајдерист се откачи од појасите при полетување (makfax.com.mk), ги склопи очите ‘почина, умре’: остана покрај неа додека не ги склопи очите (facebook.com), Ноќеска во 00:20 или 05:20 по наше време, нашиот страшен лав одлучи да ги склопи очите и да одмори (veseg.mk), затвори очи ‘умре’: Додека јас бев задлабочен во своите мисли, девојчето ги подаде рацете кон небото, се насмевна и беше толку среќно, што во истиот момент ги затвори очите, почина (press24.mk), затвори (заклопи) очи засекогаш ‘умре’: Засекогаш ги затвори очите, Ирена Папас, актерката со албанско потекло која процвета во Грција... (facebook.com).

Ќе ги споменеме и примерите со компонента **нога и рака**: со една нога е во гроб ‘се наоѓа пред умирање’: Нели велат додека жената се пораѓа едната нога в гроб ја става, нели многу мајки починуваат додека се пораѓаат (forumfemina.mk), дигне/дига (крене/крева) рака на себе ‘се самоубие’: Како што се наведува, Гиле дигнал рака на себе поради долгови, а зад себе остави сопруга и два сина (republika.mk).

Црната боја е симбол на смртта, на ѓаволот, на пеколот, на гревот, оттаму и бројни фраземи со компонента црн го означуваат концептот смрт: го покри црната земја ‘умре’: На денот кога црната земја го покри детето за мочана читаност и кликања се објавуваат ли вакви информации (forum.kajgana.com), си го чека црниот ангел ‘си ја чека смртта’: Беше свесен за тешката болест, си го чекаше црниот ангел (facebook.com), го покри црната земја/отиде во/под црна земја ‘мртов е, умре’: тие луѓе кои ги советуваа своите чеда да се омажат за богати партнери ги покри црната земја веќе одамна (forum.femina.mk), го завитка во црно ‘ужали некого со нечија смрт’: Да си ги оставел и оние двајца, уште две мајки ќе си завиткал во црно (ПП) и др.

Споредбата на смртта со **спиенето** е всушност многу логична со оглед на тоа што положбата на телото е лежечка, очите се затворени, човекот не слуша и не гледа ништо околу себе, па од ова произлегува метафората смртта е сон. Среќаваме фраземи во кои ја воочуваме споредбата на смртта со спиенето и во кои една од компонентите е лексемата сон или одмор, како еден од начините на еуфемистичко прикажување на смртта. Фраземата вечен сон е мотивирана од метафоричкото согледување на смртта како спиенје или одмор

што донесува мир и спокој. Се работи за христијанската метафора за смртта како награда на другиот свет: Тоше нејзе ѝ ја испратил последната порака пред да потоне во вечен сон: „Принцезо моја единствена...“ (daily.mk), вечен одмор: Легендата испратен на вечен одмор: Погребот на Марадона беше обележан со нереди (daily.mk). Сп. и се наоѓа на смртна постела ‘на умирање е’: Мерките го спречија Руте да си ја посети мајката на смртна постела (dw.com), Фудбалерот е на смртна постела: „Дојдете на мојата последна вечер“ (tocka.com.mk).

Во анализата се изделуваат и фраземи во кои метафорично се упатува на смртта преку патување. Според Ќорик (Ќорик 2021: 22) умирањето е замислено како патување по патот на животот од почетната точка до крајот. На пр. го напушти/остави овој свет: На денешен ден, во 1898 г., на 93 годишна возраст, овој свет го напуштил Илија М. Малешевски (maleshnet.mk), замина/исчезна од овој свет: Трагично и изненадно, од овој свет си замина уште една легенда од бивша Југославија (sitel.com.mk), замине/отиде на другиот/оној свет: Последните зборови на баба Ванѓа, моменти пред да замине на другиот свет (time.mk), се пресели во другиот/оној свет / од овој на оној свет, оди на оној свет: Почувствувајќи како срцето ми застапа, вака изгледа кога одите на оној свет (grid.mk), се пресели на небото/во небесниот живот: Господ Бог да ја земе нејзината душа и да ја пресели на небото (faktor.mk), се пресели од овој век/свет на другиот/оној: Ниту еден не се вратил откако се преселил од овој на оној свет (novamakedonija.com.mk), отиде во рајот ‘умре’: Кетрин отиде во рајот, но спаси три животи (mk.koshachek.com) и др.

Во некои фраземи крајната дестинација се Господ или ангелите, па се вели отиде/одлета кај ангелите ‘умре’: Одлета кај ангелите: Почина ќерката на познатата македонска пејачка и водителка (facebook.com), замина кај/при Бога ‘умре’: Си замина при Господа монахиња Синклитикија (bigorski.org.mk).

Според христијанското верување и црковно учење, смртта е премин од привремениот, земен во небесниот вечен живот. Лексемата **вечност** ја бележиме во фраземата отиде/премина/се пресели/се премести во вечноста ‘умре’: Денес овој свет го напушти и се премести во вечноста нашиот вардарец А. Пандовски-Пандо (vardarfans.mk), замине во вечноста: Монсињор Антун Циримотиќ замина во вечноста (srceisusovo.mk), замине одовде во вечниот живот/дом: Брзаше да замине одовде во вечниот живот (preminportal.com.mk).

Смртта замислена како последна фаза од нашиот животен век се искажува и преку метафората смртта е крај. Минувањето на времето на крајот ќе доведе до смрт, па се појавуваат метафори кои се фокусираат на крајната точка на тој процес, коишто може да се сметаат и како временски метафори (Ќорик 2021: 22). Такви се на пр.: му се ближи последниот час, му се ближи крајот, на крајот е, ги брои последните денови (дни)/ моменти од животот ‘на умирање е’: Му се радуваше на животот, не претпоставуваше дека му се ближи крајот, последниот час (twitter.mk), последно испраќање/патување, испрати некого на последниот пат/пат без враќање: Со емотивна песна го испрати на последното патување: Легендарниот О. Драгојевиќ замина во своето вечно почивалиште (time.mk), замина на пат без враќање ‘умре’: Заминаа на пат без враќање: Македонија тагува по 45-те жртви од страотната автобуска несреќа (lokalno.mk).

Ќе ги споменеме и фраземите: се урна столбот на куката ‘настапи смрт на домаќинот на куката, мажот, таткото во семејството’: Ништо не е исто кога ќе се урне столбот од куката (facebook.com), бијат камбаните за некого ‘умре’: Додека е жив, до последниот негов здив, ќе носам црно! А кога ќе ме видиш во бело, да знаеш – за него бијат камбаните! (ТССД), ангелот му свирна на труба ‘дојде времето за умирање’: Мене ангелот на смртта, ќе дојде деновиве да ми свирне на труба (Драк), (му) изгасна ѕвездата ‘умре’: Денот кога изгасна најсветлата ѕвезда, денот кога одлета единствениот ангел од земјата (facebook.com), се угаси како (пламен од) свеќа ‘умре’: се угаси брзо ко пламен од свеќа (facebook.com), дојде гробу до врата ‘на умирање е’: Иако дошол гробу на врата, сè уште се шета со презир од сите (ПСел), готов е за долна земја, двете нозе му се во еден опинок ‘на умирање е’: Готов е за долна земја, вели, двете нозе му се во еден опинок (Т), скине конци ‘умре’: Бил менаџер на Шкотска и скинал конци од нигде па САФ морал да ја преземе селекцијата (forum.kajgana.com), распука земјата за некого ‘умре’: На синчето од Радована Угриноски тука му била пукната земјата (Раск), ги фрли потковиците ‘умре’: Си го зел делот Наке, ги фрлил потковиците човекот (Пир), закука црната кукавица ‘смрт на близок’: Закука црната кукавица. Долета веста дека умрел татко (СР) и др.

Со животниот циклус се неразделно поврзани и **благословите**, преку посакувањето долг живот, среќен и плоден брак, на пр.: Да сте живи, да ви ја јадеме свадбата. Да сте живи и вековити (ПО), Живи-здрави! Господ да повели на венчавање, крштевање! (Печ), И на свадба да се радуваме! И на внуци да се радуваме! (Печ), На прво место за венчање, зашто човек еднаш се раѓа, еднаш умира, еднаш треба да се венча. Така е... Да си ми жива! (Б), Нека му е благ и животот, рече Ковилка стискајќи го детето во рацете (ПСел).

Со смртта пак се поврзуваат **клетвите**, или формулите за посакување смрт некому, на пр.: Вештерки душата да му е вадат! (СП), И пак се разденува! Даби да ми се не раздени! Ден и виделина да не ме види веќе! (Ч), Болест да те згази, рече... да те згази и да не те пушти. Дури душа не испуштиш да не те пушта, рече (Ск), душата да му појде во пеколот (ПСел), И колнеше: осун да не осунам, видело да не ме види, сонце и месечина да не ме огреат... господ да не ми се одсвие, на гробот никој да не ми дојде (НГ).

Македонското фразеолошко богатство посветено на животниот циклус е уште една потврда на посебноста на нашиот јазичен и културолошки систем, но и на универзалноста во поимањето на концептите раѓање, брак и смрт. Бројот на фраземите што ги обединуваат концептите на трите основни етапи од семејниот животен циклус, како и оние што се однесуваат на животниот циклус воопшто, не е целосно исцрпен, но нашата анализа што опфаќа околу 150 фраземи потврдува дека кај нив за опишување на животниот циклус, особено се истакнува религиската компонента, поточно христијанството како главна мотивација при нивното создавање.

Концептот смрт се опишува со најголем број фраземи, иако парадоксално за смртта човекот најмалку сака да зборува, односно од неа најмногу се плаши. Верувањето во животот по смртта, како религиозен феномен, ги ослободува луѓето од секојдневната свест за нашата конечност и стравот од ова сознание (Ćorić 2021: 3), а оттука и произлегуваат бројните

формули за означување на концептот смрт, главно преку еуфемистички оформени конструкции. Во останатите две групи, карактеристична е појавата на понови фраземи, најчесто калки, чија употреба е актуелна, на пр.: бебе на пат, бебе туризам, бебешки бум, стапна на лудиот камен.

Бележиме повеќе структурни модификации во кои може да се менува главната компонента со друга, но и некоја од другите компоненти на фраземата, на пр.: животот е скала/круг, му се зеде виделото/очите, даде/испушти душа, му дојде душата на јазик/нос, душата му дојде под грло/во носот, му се гасне душата/свеќата. Има и примери на целосни синоними со сосем различна структура, на пр. за 'стапи во брак': заплови во брачни води, рипна во тавче, го кажа судбоносното да, ја крунисаа љубовта со брак, стапна на лудиот камен, се пиша/влезе во ќелеш-тефтер итн. Понатаму за смртта, како и за претсмртната состојба, на пр. во прозата на П. М. Андреевски се употребуваат различни синонимни изрази: му гасне свеќата, му поцрне лицето, му истекла гаранцијата, ги скина конците, зајдена му е светлината и др.

И фраземите од оваа област имаат нагласена стилска употреба, на пр. во медиумите се застапени прилично често во насловите на написите, често е натрупувањето, и тоа на синонимни фраземи во рамките на ист контекст, на пр.: Запливаа во брачните води... Јана – „рипна во тавче“. Македонската актерка го кажа судбоносното ДА викендов, кога во саботата се омажи за нејзиното момче... Тие својата љубов ја крунисаа со брак, па така Јана пред да стане мама (зашто веќе е во петтиот месец од бременоста), стана госпоѓа! (infomax.mk). Бележиме и разни варијации, вметнувања, замени или сл.: Некои својот живот го ставаат на коцка за Македонија, а некои Македонија ја ставаат на коцка за својот живот (jadiburek.com) и др.

Користена литература

Макаријоска Лилјана. 2021. *Етнолингвистички студији*. Скопје.

Шевалие Жан, Гербран Ален. 2015. *Речник на симболиите*, Скопје: Табернакул.

Malnar Jurišić Marija, Vukša Nahod Perina. 2018. „Međuljudski odnosi u hrvatskoj dijalektalnoj frazeologiji“, *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie* / Będkowska-Kopczyk, Agnieszka; Pfandl, Heinrich (ur.). Hamburg, 415–425

McGoldrick Monica, & Shibusawa T. 2012. The family life cycle. In F. Walsh (Ed.), *Normal family processes: Growing diversity and complexity*. The Guilford Press, 375–398.

McGoldrick Monica, Carter Betty, Preto Nydia Garcia. 1980. *The expanded family life cycle: individual, family, and social perspectives*.

<https://terapia.co.uk/wp-content/uploads/2020/05/Systemic-block-Overview.pdf>

Čorić Matea 2021. *Koncept "smrti" u bugarskoj i makedonskoj frazeologiji*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet (Diplomski rad).

Извори

- Б – Васил Иљоски, *Беѓалка* – пиеса во пет чинови, Избор, „Кочо Рацин“, Скопје 1966.
- Драк – Дејан Дуковски, *Дракула*, Култура, Скопје 2012.
- ЖП – Благоја Ристески Платнар, *Железно џиле*, *Драми*, Избор, Арлекин-ГФ, Прилеп 2004, 257–307.
- Или – Александар Прокопиев, *Или ...*, Македоница, Скопје 1987.
- ЛА – Благоја Ристески, *Лејла Анѓелина*, Современа македонска драма, НИД Микена, Битола 2008.
- НГ – Петре М. Андреевски, *Неверни години*, Македонска книга, Скопје 1974.
- НМ – Трајан Петровски, *Нејорабена месечина*, Мисла, Скопје 1994.
- ПВ – Паскал Гилевски, *Посмртна венчавка*, Матица Македонска, Скопје 2013.
- Печ – Антон Панов, *Печалбари*, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје 1989.
- Пир – Петре М. Андреевски, *Пиреј*, Табернакул, Скопје 2006.
- ПО – Ристо Крле, *Париџе се ошешувачка*, Македонската драма меѓу двете светски војни, Македонска книга, Скопје 1976.
- ПП – Бранко Пендовски, *Под џирамидата*, Современа македонска драма, НИД Микена, Битола 2008.
- ПСел – Петре М. Андреевски, *Последниџе селани*, Табернакул, Скопје 2006.
- Раск – Трајан Петровски, *Раскази*, Мисла, Скопје 1998.
- СП – Миле Попоски, *Солунски џајртри*, Современа македонска драма, НИД Микена, Битола 2008.
- Сур – Живко Чинго, *Сураџи*, Култура, Скопје 1992.
- Т – Петре М. Андреевски, *Тунел*, Табернакул, Дневник, Скопје 2007.
- ТССД – Миле Попоски, *Тужо сакаме, свое не даваме*, Матица македонска, Скопје 2004.
- Ч – Васил Иљоски, *Чесџи*, Современа македонска драма, НИД Микена, Битола 2008.

THE LIFE CYCLE (BIRTH, MARRIAGE AND DEATH) IN MACEDONIAN PHRASEOLOGY

Summary: Subject of our interest are the phrasemes related to the life cycle registered in the phraseological dictionaries, including large number of phrasemes excerpted from Macedonian literature, as well as from the media. For e.g.: dojde na (ovoj) svet, mu daruva zivot, mu dade dusha; stapne/zastane na ludiot kamen, vleze/vleguva vo brachni vodi, zapliva/zaplovi/vplovi vo brachni vodi, najde zhivoten sopatnik, go kazha sudbonosnoto da, skokne vo tavche, se zakolne/zaveti na vechna ljubov; ispushti dusha, (mu) izgasna dzvezdata, go pokri crnata zemja, potone vo vechen son, zamine vo vechnosta etc.

This paper observes the function of phrasemes in specific contexts, their semantic motivation, their structure and its transformations and modifications, etc. The observed Macedonian phrasemes reflect the influence of Christianity on the perception of the concepts of birth, marriage and death. Regarding the semantics, one can notice the universality in the process of creating certain phrasemes, but also the national specificity of metaphors and metonymies built in the phraseological concepts.

Key words: Macedonian language, phraseology, culture, life cycle.

Лилјана Макаријоска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Мери Цубалевска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЛЕКСИКАТА ВО РОМАНОТ „ДОЛНА ЗЕМЈА“ ОД БЛАГОЈА РИСТЕСКИ-ПЛАТНАР

Апстракт: Јазичниот израз во уметничката литература претставува индивидуална творечка постапка, а преку изборот на лексиката се пројавува творечката способност на секој автор, неговиот поглед на светот и животот што го опишува. Јазикот во романот „Долна земја“ на Благоја Ристески-Платнар (1949 – 2004) се потпира на соодветноста на изборот на лексичките единици, употребата на стандардната, но и на архаичната, дијалектната лексика и туѓојазичните елементи. Зачестената употреба на црковнословенизмите придонесува за архаичност на авторовиот јазичен израз и за заживувањето на лексиката од пасивниот речник. Дијалектизмите ги носат особеностите, пред сè, на прилепскиот говор и се слеани во раскажувањето како средство за одредени стилистичко-функционални цели, за индивидуализација на ликовите, нивниот субјективен став кон нештата. Со својата честота особено се истакнуваат турцизмите, кои му даваат разговорен белег на исказот, а со нив се постигнува и потребната спонтаност во раскажувањето. И изборот на определени зборообразувачки модели исто така е во функција на стилското варирање.

Клучни зборови: лексика, архаизми, црковнословенизми, турцизми, дијалектизми.

Јазичниот израз во уметничката литература претставува индивидуална творечка постапка, а преку изборот на лексиката се пројавува творечката способност на секој автор, неговиот поглед на светот и животот што го опишува. Во рамките на уметничколитературниот стил и зборообразувањето се издвојува со уметничката креација и со слободата во однос на создавањето т.н. „текстуални“ зборови – зборови по потреба, најчесто според познатите зборообразувачки модели во македонскиот јазик. Во уметничколитературниот стил се истакнуваат инвентивноста и креативноста на авторите во однос на создавањето изведенки кои треба да ја истакнат индивидуалната творечка моќ на авторот и потенцијалноста на зборообразувачкиот систем (Велева 2020: 166, 170).

Јазикот во делата на познатиот македонски писател, драматург Благоја Ристески-Платнар (1949 – 2004) се потпира на соодветноста на изборот на лексичките единици од кои е структуриран неговиот авторски јазик и стил, употребата на стандардната, но и на архаичната, дијалектната лексика,

туѓојазичните елементи како стилски маркирани единици реализирани во литературен контекст. Со употребата на специфични архаични зборови, посветувајќи му особено внимание на богатството на македонскиот јазик, Платнар несомнено се вбројува меѓу авторите чиј јазик има високи стилистички вредности.

Според Стамески (2018: 352) Платнар покажува силна уметничка свест за креативна ресемантизација и редизајнирање на фолклорниот топос за идејно-естетските цели на својот текст, а ефектот од ваквите процеси е драма со вонвременски уметнички квалитети.

Ферид Мухиќ истакнува дека сè што напишал Платнар е напишано така да се знае дека го напишал Платнар... невозможно е да се згреши кој е авторот на кој било Платнаров текст – богатството на неговата лексика, без пример во целата македонска книжевна лексика, му овозможи на суптилниот дух на македонскиот јазик раскошно да изблиќне во дотогаш невиден огномет со кој ја украси, ја разубави и ја осветли вистинска моќ .... Ќе треба многу енергија, талент, усет и истражувачка систематичност, за во иднина да се разбере и систематски растолкува, со кои средства, техники, постапки и решенија, со каква инспирација, Платнар успеал македонскиот јазик да го престори во вистинската *Aurora borealis*, во празникот на илуминациското јазичко чудо, кое свети и ноќе, тогаш и таму, каде и кога другите јазици одвај борина запалиле! (<http://kritika.mk/album/blagoja-risteski-platnar/>)

Зачестената употреба на ретките зборови и варијантноста придонесуваат за препознатливост на неговиот јазичен израз и за заживувањето на лексиката од пасивниот речник. Покрај изобилството зборови кои претставуваат одраз на традицијата и кои поретко се употребуваат во македонскиот стандарден јазик, индивидуална боја на јазичниот израз на Ристески-Платнар му дава и изборот на зборообразувачки модели во функција на стилското варирање.

Употребата на црковнословенската лексика во романот „Долна земја“ и нејзината варијантност придонесуваат за архаичност на авторовиот јазичен израз и за заживувањето на лексиката од пасивниот речник: *беседа, бесеги, биџие, овери, исход, нишиџ, оџец, џасџва, џасџир, сконча, слови, слово, собиџие, џвар, џребник*: Уште и долго со него си зборува, леџи бесеџи си бесеџи и милни (ДЗ: 11), Виде сега што ти велаџ, што бесеџаџаџа, на кои гаџлиџа сум удрен (ДЗ: 106), го милуваџе и чуваџе од лоџи сторениџа и накани сматни на оние битиџа (ДЗ: 36), и сам, дверите адски си ги одманџалуваџ (ДЗ: 142), Друго ниту виде ниту ми пронаџде како исход за Зарета (ДЗ: 100), Толџав колџку азното им теџи, глеџаџа на паџвата ниџшта (ДЗ: 80), и нашиот отец и родител под кудеџе го тураџа (ДЗ: 101), Саџе си траџеше и Богу се молеџе, на сеџоџниот наш паџстир, да не му ја зема дуџшата на Зарета (ДЗ: 52), Јаџс заџминав при брата ми – сконџа Заре (ДЗ: 69), што ми слоџвиџ (ДЗ: 148), личен неџаре нарисан, неџти писџмом наџписан, слоџво по слоџво (ДЗ: 22), Низ веџков поџмираџкулни деџјаниџа и соџбитиџа се трџкалаџа (ДЗ: 13), Не моџеше да разлуџчи ... од какџва тџвар соџставена (ДЗ: 65), од поџпот маџнџиџата и псаџлтирот и треџбниџкот (ДЗ: 106).

Изобилството зборови кои на своевиден начин претставуваат одраз на црковнословенската традиџиџа и поретко се употребуваџа во македонскиот стандарден јазик, му даџваџаат индивидуална архаџична боџа на јазичниот израз на Платнар. Зборообразуџвачката вариџантност, каракџтеристична за

црковнословенските текстови, кај Платнар се должи на потребата од стилска диференцијација. За поголема стилска изразност се употребуваат, на пр. образувањата со суфикс -ние: *деание, исџизание, наказание, оџџисание, џонизание, џослание, џроџџение, разочарание, сџорение*: за грев не се есапело, ама за свето и Богу мило деание (ДЗ: 84), Има, му велеше, такви истизанија, од сторенија и анатеми стари што се плетат во повесма клетви и морници (ДЗ: 13), По раѓање јас сум ваква, по светоно наказание, од што, како словом јасним пред година време ми беше висветлено од тие луѓе скоти и кобници (ДЗ: 84), За прошка да бараш и отписание, а може и некоја амајлија (ДЗ: 34), и напати злотвори и во понижение урнисува (ДЗ: 65), за проштение и послание кое треба да се толмачи долго и дикатно (ДЗ: 72), мака недокрепима да види или разочарание од жена (ДЗ: 9), префиксираните форми со: воз-: останете во здравје крепко и радост вознесима со Благуна, мојта блага жена (ДЗ: 69), об-: Ни машка рака обгрлима, потресима, на моиве поли да ја личи (ДЗ: 54), А таму што да види, да би да обневиди за да не види што виде... (ДЗ: 60), префиксираните форми со негација *недодржим*: Живот не е неиздржим од тагата, тук е живот недодржим од лагата (ДЗ: 63), но и сложенките со прва компонента благо-, зло-, на пр. *благовешџение, злоџвори*: Кога со усните распукани, усни рассалени, неговите ги целива, небаре иконата на сите свети на Дуовден ја целива сред црквата, Свето Благовештение што се вика... (ДЗ: 83), Похотата да ја отвори и напати злотвори и во понижение урнисува (ДЗ: 65),

Со својата честота особено се истакнуваат турцизмите, кои му даваат разговорен белег на исказот, а со нив се постигнува и потребната спонтаност во раскажувањето.

На пр. потврдена е употребата на: *адеџ, анџар, арчи, бериќеџ, букаџи, давија, дерџ, дибидус, дикатџ, емиш, зарзаватџ, илјач, ихџиза, каил, куветџ, мајџаџ, марифеџ, мерак, џелџе, раатџ, резил, сураџ, џекар, џурли, ујдурма, чикмак*: Таков беше да ти бил адетот и насиеот (ДЗ: 25), ми го шибнаа анџарот под ребра, во најмекото (ДЗ: 60), За друго залуд ќе се арчат зборовите прелажими (ДЗ: 27), сето ќе го поништи, сиот имот и бериќет (ДЗ: 28), Во прангии не те тураам, ни букагии да ти нарадам нема, па ако ме кодошат, нека кодошат, ако давија тераат (ДЗ: 111), понапати и давија против него креваа, во укуматот и другаде (ДЗ: 30), Види, мајкин, испули се што дерт ме најде (ДЗ: 12), дус нагоре што ми беше, дибидус надолу небаре стомна наредина што е најширока (ДЗ: 107), Бона пополека, без брзање, со дикат и мерак тому соодветен и повеќе (ДЗ: 34), и сиот емиш и зарзават и сето друго од бафчанцилак страна (ДЗ: 86), бувнал при мене за некоја ихџиза илјач да бара... (ДЗ: 14), и почини, кувет земи (ДЗ: 111), молбом го молат и измолат каил да чини и да дојди у неа и, колку куветот му е, да помогни (ДЗ: 90), пред мајтапот негов и потсмебот негов што го удира кога е злорад и кривонасаден (ДЗ: 82), се фолираат дека беше да ти биле во марифети секакви упатени и во вештини (ДЗ: 80), Над мајка си виде дека очи, Спасија, немаше, саде две врчви развртени, две пелтиња згрутчени и модри (ДЗ: 17), делбата не е за раат и машала, за иншала не е, туку тоа ти е за омраза, за тешка пизма (ДЗ: 58), на часот резилот тате го прегрмил, прошка удрил, та дури и машала (ДЗ: 84), в очи не ти се пули, ниту сурагот ќе ти го денетиса (ДЗ: 8), Од текар го закрепи керпичот сегде каде што зјае (ДЗ: 75), Кој умее да токми, да готви, да истерезиса таман, јадења турли

(ДЗ: 78), за свој есап и намери, за својте матни ујдурми (ДЗ: 55), Три години занесимо се љубевме, се криевме по градскине чикмаци и за раце се држевме (ДЗ: 53), Благуна од дуќанот, во чикмакот од каршија, купи буков сандак со распетието Христово на капакот и со алки од туч измајсторени за носење (ДЗ: 70).

Чести се образувањата со продуктивниот турски суфикс *-лак*: *бавчанџилак*, *бовчалак*, *лакомшиџилак*, *мајстџорлак*, *мурдарлак*, *џамбазлак*: сето друго од бавчанџилак страна и за бостан ја биваше (ДЗ: 86), После во бовчалакот од асе везено, асе китено нешто јадење да му спреми за по пат (ДЗ: 36), Лакомштилак пусти не прашува (ДЗ: 108), од ѓавола нафаката, мурдарлакот, мајсторлакот (ДЗ: 11), или ако е лесничок и недоветен, за џамбазлак недосетен (ДЗ: 25).

Образувањата со суфиксот *-лија* во современиот македонски јазик наоѓаат сè помала употреба, станувајќи обележје на простонародниот говор, а треба да ги споменеме и оние заемки од турскиот јазик, со наставката *-лија*, што се употребуваат во придавска служба: *исавлија* човек, *белалија* човек, кафе *синџирлија* и сл. (Конески 1987: 313). Со овој суфикс се среќаваат пр.: *џрижовлија*, *кибарлија*, *мераклија*, *намузлија*, *чардаклија*, *чаршузлија*, *череллија*: И молкума отиде заповедта, на оној сунизок маж грижовлија и маж душевен (ДЗ: 62), и повелник, берикукник, кибарлија, на женска пола мераклија (ДЗ: 53), Туку беше жена намузлија, чаршузлија (ДЗ: 50), со боја чардаклија како вчера да беше бојосан (ДЗ: 30), Те чека, те чека и ракија-фефереклија во чоканче веќе ти тури, се клештеше Лисе (ДЗ: 30), и маж череллија и делија да е (ДЗ: 111).

Некои турски зборообразувачки елементи извршиле влијание на зборообразувачко рамниште, па станале продуктивни со словенска или друга основа, како на пр. суфиксот *-џија*, кој му дава на говорителот поголема слобода во именувањето, означувањето или карактеризацијата на определени групи луѓе (Макаријоска 2022: 332). Платнар ги употребува следниве образувања со *-џија*: *дулеџија*, *јабанџија*, *џазарџија*, *ракиџија*, *симидџија*: А од дулеџијата дулијата, од снајдерот утијата, од спицерот интијата, од попот мантијата и псалтирот и требникот (ДЗ: 106), од срамот ќе те куртули пред гостинон-јабанџија во сечко у тебе кондисан (ДЗ: 87), некои пазарџии веќе го разредуваа емишот по тезгињата, дулеџиите раце триеа, симидџиите стоејќи спиеа (ДЗ: 114), веднаш трај кај Пецо Ракиџија (ДЗ: 104).

Зачестената употреба на дијалектизмите ги носат особеностите, пред сè, на прилепскиот говор и се слеани во раскажувањето како средство за одредени стилистичко-функционални цели, за индивидуализација на ликовите, нивниот субјективен став кон нештата или стилот на авторот. На пр. *ајле* ‘прилично, доста, многу, значително’: Протата е свет човек и од светите книги црковни ајле одбира (ДЗ: 14), Очите му беа од пиле кое преку три гори гледа и потаму ајле (ДЗ: 49), *аулеџ-баулеџ* ‘вид детска игра’: Сега ене го кај бодина по сокаци, кај беснее, палавее, клиса кај ми игра, тутуркапа, аулеџ-баулеџ, бабе и ложена, челик-чомак и ашиџи-салката ашик тртка, за утеха на татка си (ДЗ: 109), *бруџи* ‘клинец’: не можеле веќе, двете волиња буша, да го крклаат бруто со кого чатијата се заздравува (ДЗ: 10), *бубаќ* ‘памук’: Ама и по некое ропче од нит од бубаќ ткаено за на зимо, за покрисрамота (ДЗ: 57), После го запали пливецот од бубаќ, во чашулето полно масло потопен, кое како кандило за сведни им

служеше (ДЗ: 19), *бубакестӣ* ‘памучен’: Исто така, саде помеко, зере помеко и бубакесто за Благуна (ДЗ: 61), *вајвек* ‘памтивек’: Од вајвек се знае: тоа што трага остава тоа го има (ДЗ: 13), *вири се* ‘собира вода во вглабнатина’: Вода пивка, за пиене, се вирела (ДЗ: 85), *вудвосан* ‘свиткан во половината (од старост, од болест)’, *вулогав* ‘улогав, сакат, со телесна мана’: Ке не оставиш со мајка Спасија, вудвосаната и вулогавата мајка Спасија (ДЗ: 9), До огништето, на струнено веленце, седеше Спасија, вулогавата и вудвосаната (ДЗ: 11), *вчериса* ‘удри’: и неколкупати ја вчериса со пратето (ДЗ: 8), *џајџур* ‘ној’: го обели алот небаре јајце од гајгур, ни сирка, ни просирка нигде (ДЗ: 76), *декшава* ‘проштева’: На леснење, да декшава твојта милост, в але, во кенефон долу (ДЗ: 107), И ништо не му рече, ни декшавај, ни проштавај оти дамна сето кажано беше, до збор, до крик (ДЗ: 23), *денетиса* ‘забележа, здогледа’: в очи не ти се пули, ниту суратот ќе ти го денетиса (ДЗ: 8), саде на збор може да се денетисаат (ДЗ: 80), Завал Крсте, секој друг што ќе денетисаше часкум (ДЗ: 50), *доклинкан* ‘дооден’: Во алот на Благуна, оф Благуна-анџиката, да се влечкаат климави, клифкави, доклинкани, во болештиње севозможни заринкани (ДЗ: 85), *оробен* ‘ситен’: се чинеше, небаре старо, извиткано и рџосано кутивче за бурмут, или кесе од мешин, кесе издупено за дребна пара што се носи (ДЗ: 17), *ореи* ‘облека, алишта’: стаса Бона-Божана и дреите да му ги испери, огништето да го завали (ДЗ: 36), *орчен* ‘лаком, алчен, ненаситен’: А над сè дрчна по полана машка, по Крстета, кого само еднаш во размин го смерила (ДЗ: 89), *орчотија* ‘лакомост, алчност, ненаситност’: Кај онаа дрчотија нескротима, кај онаа чупушка колку колец меѓник (ДЗ: 8), *дуле* ‘вид земјен сад за вода со шопурче за пиене; барде’: Да го затнат дулето од бардулето на снагата последната течност што ја дотекуваше (ДЗ: 64), *дуле-барде* ‘вид земјен сад за вода со шопурче за пиене’: Сладина до оние две дулиња-бардиња кои допосле со струнен конец му ги врзаа за да се исушат и чкорлосаат (ДЗ: 7), *дума* ‘збор’: никому не му рече збор упрекум, дума за отпуска и падење (ДЗ: 85), *журка* ‘коприва’: И зелник месеше Крсте и пита со журки и колпишмиде и кори со ориз (ДЗ: 79), *завали* ‘запали’: Ноќта стаса Бона-Божана и дреите да му ги испери, огништето да го завали и на него да ги исуши (ДЗ: 36), *исјули се* ‘погледа, разгледа’: Види, мајкин, испули се што дерт ме најде (ДЗ: 12), *канџур* ‘кантарион, засекник’: Тоа беше да ти била вода од кантур... (ДЗ: 43), *клеје* ‘потпирка, држач’: Клепиња за прикрепа осум на ногарките од креветот длаборезан стругна (ДЗ: 77), *кокал* ‘коска; глужд; зглоб’: ребра ми троши и кокали исто (ДЗ: 49), *колак* ‘колач, погача’: Кога во градите, два велигденски колаци, две колца воденички, му пукаа, на часот сам во вилаетот на претсмртните се преселив (ДЗ: 56), *колџимиде* ‘кокмишка, погача со кори, сечена пита’: И зелник месеше Крсте и пита со журки и колпишмиде и кори со ориз (ДЗ: 79), *колце* ‘коло, тркало’: натаму се преместуваше куќарето, како на колца да е, или на кутуци (ДЗ: 17), *креји* ‘потпира; поднесува, издржува, додржува, штити’, *докреји* ‘издржи, додржи’: Крсте недодржа, не достега, не докрепи од што не се крепи, та заплака (ДЗ: 19), *кроце* ‘полека, бавно, внимателно’: Без напор, нога за нога, кротце-кротце го изоди селото (ДЗ: 21), Кроце, кроце да си заминеш и да го отпишеш (ДЗ: 113), *лиоџ* ‘диво животно’: Му завива од болка душата неоти лиот здраво во слабиње со анџарон шибнат (ДЗ: 88), Зарем ваков олиџал лиот може куќите да ги брани, сермија да чува (ДЗ: 48), *мискоина* ‘пријатен мирис’: прортило и

никнало, небаре босилек расцутен, или цвеќено гумнарче, житно цвеќе-жетварче, жолто-зелено и мискојна миризливо (ДЗ: 70), Пивни де, мајчина му, не е афрота ракичето, белачето, афрота не е, мискојна мириса (ДЗ: 31), *наваса* ‘успее да заврши некоја работа до определено време, надомести, надополни’: Или ако нави снаата му ја навасале, најмалата таласуми најавнале, та ја гмечат (ДЗ: 15), Оти гладот беше да го скоптисал, да го навасал (ДЗ: 26), *нарисан* ‘насликан’: ете токму таму да ја положи, близу Стојана личен небаре нарисан (ДЗ: 22), Најпосле Крсте тучена каделница купи и кандило и икона на која нарисана беше Марија со детето дребно (ДЗ: 76), *наружса* ‘накити’: Ја натокми, ја наружса, ја наконти (ДЗ: 19), *одлушнаиѝ* ‘поткршен, оштетен со кршење’: Ја ли друг илјач и за тоа пари не бараат, оти за лека пари не се земаат, за кеманево мое од сите страни напрснато, одлушнато (ДЗ: 108), *однавал* ‘без да сака, само онака, безволно’: овој однавал офна придушено и вудве се преклука (ДЗ: 104), понапати се сили, се фалопрди и однавал се гневи (ДЗ: 9), *оѝули се* ‘погледне’: како сон претсказим што се гледа, она што ќе го видеше ако се опулеше назад (ДЗ: 20), *ѝамѝурче* ‘печка од лим’: беше нешто како кујниче со мијалник и со буренце тенекисено со шепурче над него за миене и заплакнување, со пампурче легаче таму скраја, за манци варење, лутана јанија, грав бел тетоец, мрсна сарма од лист од лоза (ДЗ: 57), завали го пампурчено-легачено, со дрво дабово (ДЗ: 62), *ѝанѝо* ‘вид креденец’: го обели алот небаре јајце од гајгур, ни сирка, ни просирка нигде, ама и на пангото нареди жежени бруќе. За да личи и приличи старото панго (ДЗ: 76), *ѝизма* ‘омраза’: и ништо не ме клука, не ме срди, не ме гневи, ниту пизма таму има, ни зловола, зла помисла и намера (ДЗ: 27), и замина до гуша полн со пизма и страв од умирачка (ДЗ: 98), *ѝизмен* ‘мразен’: на триножец седеше Барце – кметон селски и стопанон сурпет и пизмен од секого (ДЗ: 30), *ѝизми* ‘мрази’: Оти сето друго срамно, алавоста и алчноста безразумна, за умот чист и светол недостојна и пизмата исто што и пизма двојна: за пизмениот лека и лефтерна, за мајтап и поруга, за тој што пизми, со омраза се товари, неносима, потресима и одурна (ДЗ: 64), Една од кубирите, кои оваа во насие, од сет ниет и надежда сета, од што пизмеше сешто живо (ДЗ: 66), *ѝовјаса* ‘побрза’: Кога го чу, Крсте трчаница, нога прекунога, повјаса в куќи. Во собата со тланикот појде (ДЗ: 11), *ѝовѝува* ‘посакува, почувствува желба; се обидува’: Верно е дека саде кај мене Неделко коначи и кај никоја друга не повтува, на трпеза не седнува (ДЗ: 14), *ѝоѝомори* ‘скрие, присвои’: Засолнати се овде, со Бозгета за караца и стража, за да не се потоморат додека овој ужас трае (ДЗ: 45), *ѝочудување* ‘урочување’: Има, му велеше, такви истизанија, од сторенија и анатеми ..., а може да е и од сегашни почудувања и други бабски деветини (ДЗ: 13), *ѝошкроѝи* ‘попрска’: Ако дошол, пред сведни, леб да крене и да пошкропи со крстенана вода низ куќине сегде (ДЗ: 47), *ѝули* ‘гледа’: в очи не ти се пули, ниту суратот ќе ти го денетиса (ДЗ: 8), Пули вака и памети, ова што сега ќе ти го понудам... (ДЗ: 31), *саде* ‘само’: Оти таква ѝ била наладата, оти саде од тоа се распиљавувала (ДЗ: 10), Верно е дека саде кај мене Неделко коначи и кај никоја друга не повтува (ДЗ: 14), *саден* ‘цел ден’: Саден останаа така и од ручекта и вечерата исто (ДЗ: 66), *самотѝи* ‘веднаш до, сосема до, токму на’: За да не разбуди Благуна потоната во спијачката-лекувачката, до самоти уво му се наведна (ДЗ: 67), *сведен* ‘празник’: После го запали пливецот од бубаќ, во чашулето полно масло потопен, кое како кандило за сведни им служеше (ДЗ: 126

19), Ако дошол, пред сведни, леб да крене и да пошкропи со крстенана вода низ куќине сегде (ДЗ: 47), *слачен* ‘вкусен’: А да не суни кај сите комшии веднаш и да не кади, искорен корни и в чиришник мава ако лук се јало пред тоа, ил слачноно граше (ДЗ: 47), *слочка се* ‘се собори, се струполи’: Беше да се бутурисал, со намера јасна да се слочка долу, владиката градски и тоа, види унерија неразумна и срамна (ДЗ: 46), *сѝремишиѝе* ‘подготовка’: Да ја разбоздиса и од неа да дујдиса сандак за Спасија, спремиште последно и лежиште за мајка си (ДЗ: 18), *срдешница* ‘пролив’: И кога умираше, не умре како другите, од задув или од офтика, од тешкана срдешница од некоја здрава болештина од која светон од ред си се упокојува (ДЗ: 28), *сѝреволуши* ‘се потплаши, затрепери’: Крсте се стаписа, стреволуши и на ум стана (ДЗ: 31), *ѝаѝарник* ‘овчарска торба’: Черепот празен, празна стаја и ноќви празни, празно коритото, тагарникот и шиникот и тланикот без жарче, макар топла пуза, дисаѓите празни (ДЗ: 18), *ѝеѝли* ‘влече’: Сам го теглел ралото и до смрачка три долјуми, угул сам изорувал (ДЗ: 10), *ѝраѝи* ‘тресне, удри силно од или во нешто’: А тие тројца ни да чујат, го тратија, дибидус го баталија и го оставија тука нека цркни (ДЗ: 51).

И изборот на определени зборообразувачки модели во јазикот на романот „Долна земја“ исто така е во функција на стилското варирање. Емоционалниот однос кон нештата и приближување на раскажувањето кон читателската публика, се постигнува со употреба на деминутивно-хипокористични форми, со впечатливо потсилување преку употребата на повеќе вакви форми една по друга. Мошне чести се деминутивите со суфиксите *-уле*, *бардуле*, *деѝуле*, *свадбуле*, *чашуле*: Да го затнат дулето од бардулето (ДЗ: 64), земјана црница ја биваше: ... и за кромид колку од детуле главче (ДЗ: 86), саде за толку и за понекоје свадбуле скудно (ДЗ: 87), После го запали иливецот од бубаќ, во чашулето полно масло (ДЗ: 19), *-че*: *билбилче*, *блујарче*, *ѝуѝиѝче*, *кујниче*, *ѝамѝурче*, *ѝеленарче*, *собурче*, *ѝуѝаниче*, *чешмурче*, *шеѝурче*: беше нешто како кујниче со мијалник и со буренце тенекиено со шепурче над него за миење и заплакување, со пампурче легаче таму скраја (ДЗ: 57), Седи лепо мое пролетарче и гугутче, рано билбилче рано што ми пее... (ДЗ: 34), дете пеленарче, на скутови мило дете единаче (ДЗ: 36), додека уште беше пеленарче-мрсуларче, го капеше (ДЗ: 11), Но, ништо, во собурчето со тланикот кокошки немаше (ДЗ: 12), може тупаниче, од дете годиначе и блујарче, без нешто инкар да се провни (ДЗ: 61), Како од шепурче од чешмурче на пресушување и скапнување (ДЗ: 61). Од именките со аугментативно-пејоративно значење се среќаваат на пр. *водишиѝе*, *ѝемничшиѝе*, *смрдишиѝе*, *ѝиѝиѝиѝе*: црвено водиште почна да течи, ѝувезно и лепливо и реаво (ДЗ: 16), Ете него, утајум, од темница, темничиште непровидно (ДЗ: 52), Кој не турна во тоа смрдиште и тиѝиште, намерата каква беше ... (ДЗ: 64).

Во врска со глаголската деривација впечатлива е на пр. употребата на глаголите со префикс *об-*: до пукнувачка те прејадува, те обдува (ДЗ: 108), тормозите омекнаа, горчините облагнаа (ДЗ: 115), ја опфати, ја обгрли (ДЗ: 36), реши со нарав таква да нè обдари (ДЗ: 64), со суфиксот *-ее*: Те турив овде да семнееш (ДЗ: 113), да здравее болни и неолни да крева (ДЗ: 82), *-оса*: со боја чардаклија како вчера да беше бојоса (ДЗ: 30), Ке те алоса, та после сакат и посран ке клинкаш (ДЗ: 9), А и за да не подбеси, не ноќоса и гнојоса (ДЗ: 62),

да ти го зачивоса тоа суруклемето за да те боли (ДЗ: 8), скаперник бил Барце, да му го вотнам и зачивосам даму (ДЗ: 32), црв веќе фатило и мемлосало (ДЗ: 12), му ги врзаа за да се исушат и чкорлосаат (ДЗ: 7).

И со употребата на сложенките се потврдува индивидуалниот стил на Платнар. На пр.: *белокалица, злорад, кривонасаден, ѝокрисрамота, сешилоечим, скудолебен, лежилеб, ѝеџајмаковец, фалопрди, фалопрдилак*: Се превртува земјата црница и онаа пустинана земја белокалица и црвеница (ДЗ: 8), пред мајтапот негов и потсмевет негов што го удира кога е злорад и кривонасаден (ДЗ: 82), Ама и по некое ропче од нит од бубаќ ткаено за на зимо, за покрисрамота (ДЗ: 57), Како треба да се реди светот и што е лепо во векот скудолебен, век – мора до умора смртна (ДЗ: 81), Градските тепајмаковци и лежилеби нога за нога се враќаа накај дома (ДЗ: 114), понапати се сили, се фалопрди и однавал се гневи (ДЗ: 9), Платено и изградено од Лауцовци за здравје и фалопрдилак (ДЗ: 101).

Како препознатлив продуктивен зборообразувачки модел кај именките се издвојува сложувањето на двокомпонентните атрибутивни синтагми составени од две именки. Сложувањето е формално обележано со цртичка што ја маркира значенската унификација на двете компоненти. Ваквите атрибутивни синтагми претставуваат мошне препознатлива карактеристика на македонската народна поезија, а во овој случај актуализацијата на наведениот зборообразувачки модел во прозните текстови е искористена за креирање авторски индивидуализми (Велева 2020: 166). Пр. *душа-лузна какогоде грвелкање* (ДЗ: 87), *Те чека, те чека и ракија-фефереклија* (ДЗ: 111), *црвјето и бумбарите-лепешкари и сите други бурбатни* (ДЗ: 22), *од срамот ќе те куртули пред гостинон-јабанција во сечко у тебе кондисан* (ДЗ: 87), *После од дамацанчето-оканичето го дошмукаа ракичето за задуша* (ДЗ: 71), *Со алајките појде Крсте, со двете близначки-посмртки* (ДЗ: 90), *додека уште беше пеленарче-мрсуларче, го капеше* (ДЗ: 11).

И преку употребата на синонимите доаѓа до израз индивидуалноста на Ристески-Платнар во искористувањето на јазичните средства и внесувањето посебна стилска разновидност. На пр.: *Во прангии не те тураам, ни букагии да ти наредам нема* (ДЗ: 111), *и да ги скорнат дертовите, јадовите* (ДЗ: 87), *Дали си чул за Панка од Петрета Прчот најмалата, сугарната?* (ДЗ: 13), *А у мене снагата ломна, некрепима, недржима и трошна* (ДЗ: 22), *пците не го залаваа, ниту молкума му се загнуваа, ни стопаните и домаќините на порти не излегоа за Бог да прости да речат* (ДЗ: 20), *Со јабаната, со туѓината-пустината, што?* (ДЗ: 77), *чаре нема ни избава* (ДЗ: 15), *личен небаре нарисан, неоти писмом написан, слово по слово, буква по буква* (ДЗ: 22).

Осврнувајќи се на дијалектните особености во прозата на современите прозаисти Паноска (1972: 216) истакнува дека прозата е богата со фразеолошки изразни средства кои на нивното творештво му придаваат национален карактер. Овие средства употребени во авторската реч или во дијалогот придонесуваат за поцелосно предавање на содржината на кажаното; се оживува состојбата на говорителот и тој се приспособува кон неговата социјална и индивидуална карактеристика, иако тешко може да се разграничи што е дијалектна особеност, а што општонародна.

За јазичниот израз на Платнар се карактеристични и стандардните фразеолошки изрази, но и фразеолошките модификации за вклопување во дијалозите, за постигнување оригиналност и поголем стилски ефект, односно за потсилување на изразот (Макаријоска 2022: 362). На пр. *бабски девешини* ‘празни приказни, измислици, бесмислици’: Има, му велеше, такви истизанија, од сторенија и анатеми ..., а може да е и од сегашни почудувања и други бабски девешини (ДЗ: 13), *делење од усџа* ‘штедење’: Од устата делење душа-лузна какогоде грвелкање, ете по тоа за да ‘рзнат тапаните, за да корнат и да ги скорнат дертовите, ядовите... (ДЗ: 87), *му ѓагне на ум* ‘му текне’: Сето тоа на Крстета му падна на ум... (ДЗ: 10), *џи фрли ѓоџковициџе* ‘замина’: Папса летото, ги фрли потковиците... (ДЗ: 116), *ни за в бразда, ни за в угар* ‘за никаде’: Ке те алоса, та после сакат и посран ке клинкаш и за ништо не ке те бива, ни за в бразда, ни за в угар (ДЗ: 9).

Несомнен е придонесот на Ристески-Платнар за збогатувањето на лексичкиот фонд на современиот македонски јазик, што се должи на неговиот богат јазичен израз и од аспект на лексиката, употребата на ретки зборови, авторските неологизми и др., но и од аспект на зборообразувачките варијанти што имаат големо значење за развојот на македонскиот јазик.

Користена литература

- Велева Славица. 2020. „Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик“. Зборник на трудови *Погледи за македонскиот јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, МАНУ, Совет за македонски јазик, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 164–170.
- Конески Блаже. 1987. *Грамајџика на македонскиот лиџерајџурен јазик*. Скопје: Култура.
- Макаријоска Лилјана. 2018. „Црковнословенската традиција во драмските текстови на Благоја Ристески-Платнар“. Зборник од меѓународниот научен собир *Минаџоџо на јазичниот свеџи – денес и уџре* (15 – 16.11.2017). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 167–176.
- Макаријоска Лилјана. 2022. *Лексичкоџо боџајџсџво на современаџа македонска лиџерајџура*. Скопје.
- Муџиќ Ферид. 2004. *Живоџоџо како Sobria ebrietas, Кон монограмајџа Delirium tremens од Благоја Ристески-Платнар* <http://kritika.mk/album/blagoja-risteski-platnar/>
- Муџиќ Ферид. 2006. „Чуму Платнар во шашардисани времиња“. *Шашардисани времиња*. Скопје: Макавеј, 5–12.
- Паноска Ружа 1972. „Дијалектните особености во прозата на некои македонски прозаисти“. *Македонски јазик, XXIII*, Скопје, 205–219.
- Ристески-Платнар Благоја. 2011. *Долна земја. Колумни*. Скопје: Табернакул.

Стамески Трајче. 2018. „Ресемантизација на фигурите на меморијата во драмата Лепа Ангелина на Благоја Ристески-Платнар“. *XLIV меѓународна научна конференција на L меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 343–353.

THE LEXIS IN THE NOVEL "DOLNA ZEMJA" BY BLAGOJA RISTESKI-PLATNAR

Summary: The language of literature represents an individual creative process. The selection of vocabulary shows the creativity of the author, his perception of the world and the life he describes. The language in the novel "Dolna zemja" by Blagoja Risteski-Platnar (1949 – 2004) relies on author's selection of lexical units, the use of the standard, but also archaic, dialect lexicon, as well as foreign language elements. The frequent use of Church Slavonic lexemes contributes to the archaic nature of the author's expression and to the revival of the passive lexicon. Dialectisms belong mainly to the Prilep dialect and they serve as a mean for certain stylistic-functional goals, for character individualization, etc. Turkisms stand out with their frequency, thus contributing to vivid colloquial style, as well as spontaneity in the narration. The choice of certain word-formation models results in stylistic variations as well.

Key words: lexis, archaisms, church Slavonic lexis, Turkisms, dialectisms.

УДК 811.163.3'367.625:929Конески, Б.
УДК 811.163.3'367.625:929Лант, Х.

Андријана Павлова
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Борче Арсов
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ИНВЕНТАРОТ НА ГЛАГОЛСКИТЕ ФОРМИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НИЗ ПРИЗМАТА НА КОНЕСКИ (1967) И НА ЛАНТ (1952)

Апстракт: Во чест на јубилејот 70 години од објавувањето на „Grammar of the Macedonian Literary Language“ од Хорас Лант и на првиот дел од „Граматицата на македонскиот литературен јазик“ на Блаже Конески (1952), во рамките на овој реферат правиме споредба и анализа на начинот на прикажување на инвентарот на глаголските форми во македонскиот јазик во граматиките на Конески (1967) и Лант (1952). Ваквата споредба ни овозможува да откриеме кои критериуми и категории биле клучни за Конески, а кои за Лант при класификацијата и систематизацијата на глаголските форми во македонскиот јазик. Покрај тоа, правиме увид кои глаголски форми се опфатени во инвентарот на Конески и на Лант, односно на кои глаголски форми посебно се осврнуваат, а кои глаголски форми само ги наведуваат или воопшто не ги споменуваат.

Целта е да ги прикажеме сличностите и разликите во приодите на двајца врвни македонисти: Конески, наш (домашен) македонист и роден говорител на македонскиот јазик, од една страна, и Лант, странски македонист, од друга страна.

Клучни зборови: македонски јазик, глаголски форми, инвентар, Конески, Лант.

Вовед

Во трудов се прави споредба на граматиките на Лант (1952) и на Конески (1967¹), односно преглед на сличностите и на разликите во начините на презентирање на глаголските форми. Идејата за еден ваков труд е инспирирана од табеларниот приказ на глаголските форми кај Лант².

¹ Други изданија: 1966, 1967, 1976, 1981, 1982, 1987, 1996, 1999, 2004 и 2021.

² Табеларниот приказ на глаголските форми кај Лант е приспособен и преведен од авторите за потребите на трудов. (Lunt 1952: 80)

		ИНТЕРМИНАТИВНИ/ ИНТЕРМИНАТИВНИ		ТЕРМИНАТИВНИ	
		ДИРЕКТНИ	ДИСТАНЦИРАНИ	ДИРЕКТНИ	ДИСТАНЦИРАНИ
СЕГАШНО		решивам/учам	сум решавал	решам	сум решел
МИНАТО	ИМПЕРФЕКТ	решавав/учев		сум учел	
	АОРИСТ	решавав/учив		сум учил	решив
ИМПЕРАТИВ		решавај(те)		реши, решете	
Н/Т-ПАРТИЦИП		решаван		решен	
ПРИЛОГ		решавајќи			
ИМЕНКА		решавање			

Вториот дел од граматиката на Конески, посветен на формите, излегува две години по објавувањето на граматиката на Лант³. Лант високо го ценел и го почитувал Конески како лингвист, и во Предговорот оддава признание за советите и за насоките што ги добивал од Конески при пишувањето на делото. Од Предговорот на Конески, пак, дознаваме дека и Конески имал огромна почит и високо го ценел делото на Лант. Граматиката на Лант е наменета за странски слависти и лингвисти, додека Граматиката на Конески е наменета за македонската средина и имала за цел да послужи како основа за школските граматика.

Со овој труд, преку споредба и анализа на начинот на прикажување на инвентарот на глаголските форми во македонскиот јазик во граматиките на Конески (1967) и на Лант (1952), откриваме кои критериуми и категории биле клучни за Конески, а кои за Лант при класификацијата и при систематизацијата на глаголските форми во македонскиот јазик. Всушност, правиме увид во тоа кои глаголски форми се опфатени во инвентарот на Конески, а кои во оној на Лант, односно на кои глаголски форми посебно се осврнуваат двајцата автори, а кои глаголски форми само ги наведуваат или воопшто не ги споменуваат.

Споредба и анализа

Конески прави поделба на прости и на сложени глаголски форми⁴. Сложените форми, пак, понатаму ги дели на форми сложени со *сум*, *ке*, *би*, *има/нема*.

Лант разликува: лични глаголски форми, императив, родови глаголски форми, глаголски прилог и глаголски начин. Всушност, водејќи се по

³ Како што ѝ е познато на научната јавност, првиот дел од Граматиката на Конески (Дел I: Увод. За гласовите. За акцентот) излегува во 1952 г., а вториот дел излегува во 1954 г. (Дел II: За формите и нивната употреба). Потоа следуваат целосните изданија, а изданието на кое ние се повикуваме во трудов е од 1967 г.

⁴ Тој не ги разгледува посебно да-конструкциите и пасивните конструкции, туку само ги наведува, бидејќи смета дека тие се чисто синтаксички состави (Конески 1967: 382).

класификацијата и по терминологијата на Конески, кои се најприфатени во македонската научна средина, Лант ги опфаќа само простите глаголски форми.

Пред да се осврнеме на формите, правиме споредба во однос на глаголските категории. Лант зборува за три вида категории на глаголот: категории што се однесуваат на настанот; категории што се однесуваат на учесниците; категории што се однесуваат на односот на учесниците кон настанот.

КАТЕГОРИИ ШТО ГО КАРАКТЕРИЗИРААТ НАСТАНОТ					КАТЕГОРИИ ШТО ГИ КАРАКТЕРИЗИРААТ УЧЕСНИЦИТЕ		КАТЕГОРИИ ШТО ГО КАРАКТЕРИЗИРААТ ОДНОСОТ НА УЧЕСНИЦИТЕ КОН НАСТАНОТ		НЕЗАВИСНА КАТЕГОРИЈА
ВРЕМЕ	АПСОЛУТНИ ВРЕМИЊА	СЕГАШНО			РОД	НЕЗАВИСНИ ОДИСКАЗОТ	ЗАЛОГ	ТРАНЗИТИВЕН	ИМПЕРАТИВ
		МИНАТО	РЕЛАТИВНИ ВРЕМИЊА	АОРИСТ (СВРШЕНО ВРЕМЕ)				НЕТРАНЗИТИВЕН	
							ИМПЕРФЕКТ (НЕСВРШЕНО ВРЕМЕ)		
АСПЕКТ	ТЕРМИНАТИВЕН АСПЕКТ	ТЕРМИНАТИВЕН АСПЕКТ			ЛИЦЕ	ЗАВИСНА ОДИСКАЗОТ	НАЧИН	ПОТЕНЦИЈАЛЕН	
		ИНТЕРМИНАТИВЕН НЕТЕРМИНАТИВЕН АСПЕКТ						ПРОЕКТИВЕН (ПРОСПЕКТИВЕН)	
	ДИСТАНЦИРАН АСПЕКТ	ДИСТАНЦИРАН						ИНДИКАТИВЕН	
		ДИРЕКТЕН							

За разлика од него, Конески ги разгледува категориите на глаголот без да прави нивна поделба.

ПРЕОДНОСТ	ПРЕОДНИ
	НЕПРЕОДНИ
ЛИЦЕ	ПОВРАТНИ
	ЛИЧНА УПОТРЕБА НА ГЛ. ФОРМИ (1., 2. И 3. Л.)
РОД И БРОЈ	БЕЗЛИЧНА УПОТРЕБА (3. Л.)
	РОД БЕЗЛИЧНИ ФОРМИ
ВИД	БРОЈ ЛИЧНИ И БЕЗЛИЧНИ ФОРМИ
	СВРШЕНИ
	НЕСВРШЕНИ
ВРЕМЕ	ПОВТОРЛИВИ
	СЕГАШНО
	МИНАТИ И ИДНИ ВРЕМИЊА: МИНАТО ОПРЕДЕЛНО (СВРШЕНО И НЕСВРШЕНО), МИНАТО НЕОПРЕДЕЛЕНО (СВРШЕНО И НЕСВРШЕНО) ПРЕДМИНАТО, ИДНО, ИДНО ПРЕКАЖАНО, МИНАТО-ИДНО
НАЧИН	ИМПЕРАТИВ
	ПОТЕНЦИЈАЛ
	ИНДИКАТИВ
ЗАЛОГ	АКТИВЕН
	ПАСИВ (пасивниот однос Конески го смета за чисто синтактичка категорија)

Од паралелата се гледа дека категориите, во основа, се исти, со таа разлика што Лант го izdelува императивот како одделна категорија, а Конески, од своја страна, ја споменува и категоријата преодност. Во однос на категориите род, број и лице, не се забележуваат особени разлики.

Кај категоријата време, Лант ги вклучува само простите глаголски форми – сегашно/презент и минато време (само аорист и имперфект), за разлика од Конески (1967: 378–379), кој, пак, споменува дека различните времиња што ги познава македонскиот јазик се вметени на трите временски плана – сегашност, минато и иднина: сегашно, минато определено (свршено и несвршено), минато неопределено (свршено и несвршено), предминато време, идно, идно прекажано, минато-идно време.

Разлики има и кај останатите категории, а најзабележлива е онаа во однос на категоријата вид, односно аспект. Лант зборува за два аспекта: нетерминативен наспрема терминативен и директен наспрема дистанциран.

Диференцијацијата на *нејтерминајивен* наспрема *терминајивен* аспект, речиси соодветствува на поделбата на Конески на несвршени и на свршени глаголи. Во однос на термините *терминајивен/нејтерминајивен*, Лант во фуснота наведува дека се одлучува да ги користи нив наместо термините *терфекјивен/имтерфекјивен* за да избегне конфузија со терминот *имтерфекј*.

Вториот аспект се однесува на самата глаголска форма и се изразува преку внатрешната опозиција „дистанцираност : директност“. Со дистанцираниот аспект се укажува дека настанот е дистанциран, или во поглед на времето или во поглед на реалноста. Со него може да се означува дејство што почнало во минатото и му претходи на моментот на зборување или на друг референтен момент дефиниран во контекстот. Тоа дејство, на некој начин, може да биде релевантно за сегашноста, да претставува резултат од некое друго минато дејство, или, пак, да означува дека говорителот сака да биде изземен од одговорноста за вистинитоста на исказот. Директниот аспект, пак, упатува на засведочено дејство или на дејство прикажано реално (живо/сликовито). Поаѓајќи од оваа опозиција, при класификацијата на глаголскиот систем, Лант врши поделба на глаголските форми на директни и дистанцирани форми. За дистанцирана форма ја смета глаголската л-форма, додека, пак, формите за сегашно и за минато време (аорист и имперфект) ги смета за директни форми. Правејќи опис на значењата на л-формата, Лант ги разгледува и различните значења на составите во кои влегува таа, но ваквите состави/времиња не ги именува посебно. Притоа, во однос на составите *беше+л-форма* смета дека се неутрални во однос на оваа опозиција, а помошниот глагол *сум* има функција само да го посочи лицето. Оваа опозиција му послужила како инспирација на Роман Јакобсон (1957, 1984: 46) при дефинирањето на поимот *евиденцијал* кај словенските јазици.

Кај категоријата залог, исто така, има разлика. Лант вели дека македонскиот јазик познава два залога: транзитивен и нетранзитивен. Нетранзитивниот залог се изразува со лично-повратната замена *се* (за повеќе в. Lunt 1952: 101). Во делот кај овие форми и кај н/т-партиципот ја споменува пасивната употреба, но не го izdelува пасивот како посебен залог. Конески,

пак, разликува активен и пасивен залог, при што за пасивните конструкции вели дека се чисто синтаксички состави и не се осврнува посебно на нив.

Разлики има и во однос на категоријата начин. Конески зборува за потенцијален, императивен и индикативен начин. Лант, од своја страна, разликува потенцијален, проективен и индикативен начин, а императивот го смета за посебна категорија. Проективниот начин се однесува на формите со партикулата *ке* (*ке+ѵрезениѵ*, *ке+имѵерфектѵ*, *ке+имѵерфектѵна л-форма*). Според Лант, со овие форми дејството се прикажува „како реално или многу веројатно, но не веднаш присутно“ (Lunt 1952: 101). Нагласуваме дека Лант зборува за овие форми само во овој контекст и не ги izdelува како посебни времиња.

Понатаму, впечатливо е што Конески го прифаќа предлогот на Лант 3. л. еднина сегашно време да се земе за форма-назив на глаголот (Конески 1967: 410). Овде, *ке* се надоврземе и на начинот на кој Конески и Лант го дефинираат значењето на сегашното време. Конески, како основно значење на сегашното време го izdelува одвивањето на дејството во сегашноста, притоа посочувајќи дека „со значење на дејство што се одвива во сегашноста можат да се употребат само форми од трајните глаголи, додека итеративните и свршените глаголи веќе по сушноста на дејството што го изразуваат не можат да дојдат во таква употреба“ (Конески 1967: 412). Лант, за разлика од него, вели дека основното значење на презентските форми е засведочено дејство или „дејство што се перципира како живо/реалистично“⁵, без конкретно упатување на времето. Притоа, тој разликува терминативни и нетерминативни презентски форми. За разлика од македонскиот термин „сегашно“ време, кој побудува претстава за одвивање на дејството во сегашноста, терминот *ѵрезениѵ* (од лат. *praesent* – сегашен партицип од *praesesse*, од *prae* ‘пред’ + *esse* ‘сум/биде’) опфаќа пошироко значење. Со називот „сегашно“ време, тесно е поврзан и проблемот на кој посочува Саздов (2021: 91–93) околу забуните што се јавуваат кај студентите во однос на формата за 3. л. еднина сегашно време како основна форма од свршени глаголи. Саздов предлага дека овој проблем би се решил доколку за форма назив се земе формата за 3. л. еднина идно време. Ние, пак, иако сме свесни дека терминот „сегашно време“ е веќе широко прифатен во македонската граматика и сметаме дека е сосема соодветен, сепак, како можно (поново) решение го предлагаме терминот „нулта-време“ (како пандан на терминот *ѵрезениѵ*), или, како уште посмело решение, терминот „вонвреме“. Во првиот случај, го позајмуваме терминот „нулта-време“ (*zerotense*) од Кипарски (Kiparsky 1968: 36). А, во врска со вториот предлог, напоменуваме дека и самиот Конески го користи терминот „вонвременско“⁶.

Во однос на аористот и имперфектот има разлика во дефинирањето. Имено, според Лант, дистинктивен признак меѓу овие две минати времиња е истовременоста: имперфектот означува дејство што се одвивало истовремено со друго дејство од минатото, додека аористот означува дејство што се случило пред моментот на зборување и не се одликува со истовременост. Овие две

⁵ *Vividly conceived action* (Lunt 1952: 81)

⁶ „(...) Отаде е сегашното време најпригодно за употреба со **вонвременско значење**.“ (Конески 1967: 413)

форми, како директни, се сопоставуваат со л-формите. Кај Конески, а и генерално во македонските граматика, сопоставувањето на аористот наспрема имперфектот се темели на завршеноста на дејството – дали го сфаќаме во неговата завршеност или го восприемаме како извесен тек (Конески 1967: 423, 426).

Конструкциите *има/нема + н/ӣ-й̄ар̄ӣицӣй̄* Конески ги разгледува како форми сложени со *има* (негирано *нема*), при што изделува вкупно осум (можни) состави, и тоа: *имам земено, имав земено; сум имал земено, беше сум имал земено; ќе имам земено; ќе имав земено, ќе сум имал земено; би (сум) имал земено* (Конески 1967: 502–503). Лант не ги разгледува посебно овие конструкции, туку само ги споменува во рамките на делот за *н/ӣ-й̄ар̄ӣицӣй̄*.

Формите со лично-повратната замена *се*, Лант ги разгледува посебно, како форми со кои се изразува нетранзитивниот залог. Конески, пак, на нив се осврнува во делот кај повратните глаголи и кај пасивниот залог (т.е. пасивната употреба на повратните глаголи)⁷.

Во поглед на можниот начин, на глаголската именка и на глаголскиот прилог не се забележуваат посебни разлики.

Конески, иако ги имал на увид сознанијата на Лант за категоријата *дистӣнциранос̄ӣ*, сепак, за посоодветни ги сметал термините *о̄й̄ределенос̄ӣ*⁸ и *й̄рекажанос̄ӣ* (прекажаноста ја смета за начинска употреба на формите на минатото неопределено време).

Заклучок

Како заклучок од изложеното погоре, го приложуваме следниот споредбен (табеларен) приказ:

ПОДЕЛА НА ГЛАГОЛСКИТЕ ФОРМИ КАЈ ЛАНТ	ПОДЕЛА НА ГЛАГОЛСКИТЕ ФОРМИ КАЈ КОНЕСКИ	
ЛИЧНО-ВРЕМЕНСКИ ФОРМИ ◆ ПРЕЗЕНТ (граматички и неграматички) ◆ МИНАТО (аорист и имперфект)	ПРОСТИ ◆ СЕГАШНО ◆ ЗАКОНЕЦЕН НАЧИН ◆ МИНАТО ОПРЕДЕЛЕНО СЕГАШНО и МИНАТО ОПРЕДЕЛЕНО ВЕСЕРИШНО ◆ Л-ФОРМА ◆ ГЛАГОЛСКА ПРИДАНКА ◆ ГЛАГОЛСКА ИМЕНКА ◆ ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ	СЛОЖЕНИ ФОРМИ ◆ ФОРМИ СЛОЖЕНИ СО СУМ ◆ МИНАТО ВЕСЕРИШНО (сегашно и историско) ◆ ПРЕДМНАТО ВРЕМЕ
БЕНЕКАТЕРНИ		◆ ФОРМИ СЛОЖЕНИ СО ЌЕ ◆ ЕДНО ВРЕМЕ ◆ МИНАТО-ЕДНО ◆ ЕДНО ПРЕКАЖАНО и ЌЕ+ПРЕДМНАТО
РОДОВИ ФОРМИ ◆ АОРИСТЕН Л-ПАРТИЦИП ◆ ИМПЕРФЕКТЕН Л-ПАРТИЦИП ◆ В/Т-ПАРТИЦИП		◆ ФОРМИ СЛОЖЕНИ СО БИ ◆ МОЖЕН НАЧИН
ГЛАГОЛСКА ИМЕНКА		◆ ФОРМИ СЛОЖЕНИ СО ИМА/ НЕМА ИМАМ ЗЕМЕНО, ИМАВ ЗЕМЕНО, СУМ ИМАЛ ЗЕМЕНО, БЕШЕ СУМ ИМАЛ ЗЕМЕНО; ЌЕ ИМАМ ЗЕМЕНО; ЌЕ ИМАВ ЗЕМЕНО, ЌЕ СУМ ИМАЛ ЗЕМЕНО; БИ (СУМ) ИМАЛ ЗЕМЕНО
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ		

⁷ Конески 1967: 363, 381–382.

⁸ Потсетуваме дека Келески во својата Граматика (1946) ги користи термините *минашо одредено време* и *минашо неопределено време*.

Овој преглед ни овозможува да добиеме слика за два различни пристапа кон проучувањето, кон дефинирањето и кон класифицирањето на глаголскиот систем во македонскиот јазик.

Од денешна перспектива, пристапот на Лант се чини иновативен и во голема мера уникатен, што и самиот го најавува во предговорот. Имено, неговата цел била да го претстави македонскиот јазик целосно, во свои услови, *без нејојтребни сѝоредбени и истѝориски референции*⁹. Од друга страна, нагласуваме дека, денес, колку и да ни изгледа вообичаено, пристапот на Конески своевремено бил, исто така, уникатен, но, и пионерски во македонската наука за јазикот.

Користена литература

- Кепески Круме. 1946. *Македонска ѓрамаѝика*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија.
- Конески Блаже. 1967. *Грамаѝика на македонскиот ѝазик*. Скопје: Култура.
- Саздов Симон. 2021. „Грамаѝиката на Конески како вечна инспираѝија за проучување на македонскиот ѝазик“. *XLVIII меѓународна научна конференѝија на LIV леѝина школа на Меѓународноѝ семинар за македонски ѝазик, лиѝераѝура и кулѝура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 90–100.
- Lunt Horace. 1952. *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија.
- Kiparsky Paul. 1968. „Tense and Mood in Indo-European Syntax“. *Foundations of Language, Vol. 4, No. 1*. Springer, 30-35.
- Jakobson Roman. 1957. „Shifters, verbal categories, and the Russian verb“. Massachusetts: Harvard University Press., Dept. of Slavic Languages and Literatures. Reprinted in Waugh L. R. & Halle Morris (Eds.). Jakobson Roman. 1984. *Russian and Slavic Grammar: Studies 1931 –1981*. Berlin. Mouton Publishers, 41–59.

MACEDONIAN VERBAL FORMS OVERVIEW ACCORDING TO KONESKI (1967) AND LUNT (1952)

Summary: In this article, we compare and analyse pertinent aspects of Koneski's (1967) and Lunt's (1952) points of view on Macedonian Verbal System. In this regard, Koneski, as a Macedonian Linguist, and Lunt, as a foreign linguist, have different approaches. Our goal is to indicate the similarities and differences related to their insights about the Macedonian Verbal System. This comparison enables us to determine which criteria and categories were fundamental for Koneski, and which for Lunt in their classification and systematization of the Macedonian verb forms.

⁹With many quite unnecessary comparative and historical references (Lunt 1952: V)

Additionally, we examine which verb forms are included in the inventory of Koneski and Lant, respectively, and which verb forms they specifically address, as well as which verb forms they only mention or do not mention at all.

Key words: Macedonian Language, Macedonian Verbal System, Koneski, Lunt, comparative analysis.

Димитар Пандев
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

Марија Пандева
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ПАНОРАМСКИ ПОГЛЕД ВРЗ ЕКСЦЕРПЦИЈАТА ВО ГРАМАТИКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК НА КОНЕСКИ (ПРВ ДЕЛ), СО ПОСЕБЕН ОСВРТ ВРЗ ПРВОТО ИЗДАНИЕ ОД 1952 ГОДИНА

Апстракт: Во рефератот се разгледуваат примерите што Блаже Конески ги внел во првиот дел од *Грамајшката*, особено во првото издание од 1952, како (1) илустративен материјал за историска проекција на степенот на развој на јазикот, (2) за опис на јазичните факти, но и за (3) потврда на неговото лично (и јазиколично) активно становиште за прашањата чиешто решавање придонесува за унификација на литературниот јазик. Во тој контекст, во рефератот се разгледува (1) филолошката наобразба, (2) селектираната литература и (3) (пре)обработената лектира што му послужиле на Конески за неговите историскограматички и фонетски опсервации вложени како (архитекстуална) предлошка при работата над граматаката.

Основна цел на рефератот е да ги посочи изворите (контекстите) од кои Конески ги црпел, т. е. ги ексцерпирал примерите за во првиот дел од Граматаката.

Клучни зборови: филолошка наобразба, селектирана литература, (пре)обработена лектира.

Граматаката на Блаже Конески е составен и неодминлив дел од кодификацијата на македонскиот литературен јазик и претставува клучна алка во низата граматички опсервации изложени во целокупното негово творештво, особено на фреквенцијата меѓу статиите „Македонскиот литературен јазик денеска“ (Социјалистичка зора 1950; За македонскиот литературен јазик 1952) и „Стилски синтези“ (Литературен збор, 1/1992; Светот на песната и легендата 1993).

Во статијата „Македонскиот литературен јазик денеска“ Конески

– ја истакнува потребата од научна граматака:

„На прво место треба тука да се истакне потребата од една научна граматака на македонскиот литературен јазик, што со возможна опсежност и прецизност да го опфати неговиот материјал.“

- се сообразува со актуелните заложби во македонската филолошка и книжевна средина:

„Но битното е токму тоа што денеска се работи за подробности, на прво место од областа на речникот, додека само пред неколку години работата беше да се установаат правилата на нашиот литературен јазик, врз основа на дотогашната – не многу богата – книжевна практика.“

- отвора простор за понатамошните активности на граматички план:

„Дури кога ќе им дадеме повеќе помагала по македонски јазик, на прво место граматика, ќе можеме да го обезбедиме правилното и успешното изучување на мајчиниот јазик во училиштата.“

- го нагласува актуелниот степен од развојот на македонскиот литературен јазик во клучните сфери на неговата употреба: печатот, училиштето, постарите генерации:

„Треба да се забележи на прво место фактот дека со разрастувањето на нашиот печат, како и на училишната мрежа, за работа сврзана по најдиректен начин со јазикот се привлекоа голем број луѓе, журналисти, учители и др. што порано немале можност да го изучат основно својот јазик.“

Но, оваа статија не застанува само на изложување на првенствените цели и задачи на Конески (и на неговите соработници), – во зависност како се сфаќаат неговите констатации и становишта искажани со модален призив (треба + да-конструкција) наспроти програмски ангажираното „ние“, туку во неа се отвораат и редица прашања кои подоцна се вклопуваат во неговата *Грамајтика*. Исто како што со еден веќе посмирен тон, по успешно подготвена проекција, оваа потреба резултативно е објаснета во Предговорот: „Имав главна цел: да дадам таква македонска граматика што и по опфатот на материјалот и по начинот на неговото третирање ќе послужи во ова време како извесна основа за граматиките наменети специјално за школската практика...“ (Конески 1952: 5)

И не е (архи)почетокот на „Граматиката“ токму од 1950, туку од многу порано, ако се имаат предвид ексцерпирани примери вложени и заложени во неа (во согласност со Мисирковото „јазикот е сокроишче“, т. е. Де Сосировото „јазикот е трезор“), спознајнојазично, од првите статии и редактирања на Конески (1945), па и од неговите студентски денови (од 1939 г.).

Заклучните поставки од својот граматичарски ангажман, инаку неодделив од продлабочените истражувања во областа на функционалната стилистика (особено: „Јазикот на македонската народна поезија“, 1971) и на историјата на македонскиот јазик („Историја на македонскиот јазик“, 1981), Конески ги изложува во статијата „Стилски синтези“:

„Се уверивме колку се важни сигналите *однајпре*, искажувањата на стилисти што учествуваат активно во литературниот процес. Тие треба внимателно да се собираат и оценуваат во меѓусебна споредба. Натаму иде **пипава ексцерпција** на јазичниот материјал, негово подредување и разгледување, неразделно од историскиот фон на дадена епоха.“ (Конески 1993).

Ексерпцијата што ја води Конески од исписи од текстови и записи од говорена реч до нивно вклопување во предавања, статии, монографии и студии може јасно „да се реконструира“ врз соодветниот корпус, особено ако се има предвид дека и самиот тој грижливо водел сметка за секој искористен пример, па и за неговото место во елаборацијата на граматичкиот материјал, дури и во оние случаи кога ги употребил во книжевни цели, всушност, како негов „сигнал *однајпре*“.

Во таа смисла, ексерпцијата на Конески е длабоко „вгнездена“ во неговиот несебичен придонес во развојните фази на македонскиот литературен јазик, имено, од неговото активно научно и творечко учество:

- од фазата на нормализација на форми (1945) до установена граматичка структура (1950);
- од развотокот на јазикот во сите свои функции (Конески 1950) до стилските синтези во развојот на јазикот (Конески 1958; Конески 1993).

Оттаму, ексерпцијата на Конески, врз основа на неговите искажувања, може да разгледува:

- од фаза на интуитивно спонтана (1939) до пипава ексерцепција (1993), при што доаѓаат до израз процесите на изјаснување на подробностите во јазикот, или поконкретно кажано
- од првите (негови студентски) читања на македонските текстови застапени во „Сборник на народни умотворенија“ и во „Македонски преглед“ и ексерптите (исписите) од нив до последните (за)белешки и записи (според негов исказ) „Умреа батко Ѓорѓија“;
- од строго кодирана книжевна практика (заснована врз народнојазична санкција) до функционалната полиграфија (создавање творештво во сите повеќефункционални стилови, врз основа на слободата на употреба на јазикот во различни видови текстови).

Читајќи ја статијата „Македонскиот литературен јазик денеска“ во контекст на уредувачката политика на списанието „Социјалистичка зора“ (1950), орган на Централниот Комитет на Комунистичката партија на Македонија, во кое на горливо актуелни теми со свои прилози се јавувале Киро Миљоски, Данчо Зографски, Ристо Кантарџиев, Ксенте Богоев и други значајни имиња од македонскиот општественополитички и просветнонаучен живот, може да се заклучи дека поттикот за Граматиката нужно се искристализирал меѓу веќе јасно засведочената проекција на континуитетот на книжевната практика во Македонија наспроти „тоа што би сакале да го докажат информбировските раководители на БКП, т. е. дека нашиот литературен јазик бил исконструисан по некаков диктат“ (Конески: 1950).

Во 1950 г. Конески јасно ги имаше обмислено сите горливи (пред сè, историскофилолошки) прашања по однос на бугарското инфилтрирање во

македонското национална и јазична средина, па ги има изложено, дури и со еден по малку ироничен тон во студијата „Македонските учебници од 19 век: еден прилог кон историјата на македонската преродба“ – Скопје: Главен одбор на Народниот фронт на Македонија, 1949 – 99 стр., а претходно ги беше имал обезличено и остро им се има спротивставено на бугарските напади врз македонскиот јазик во брошурата „По повод најновиот напад на нашиот јазик“. – Скопје: Земски одбор на НР Македонија, 1948 – 48 стр., за во „Македонскиот јазик денеска“ да заклучи:

„Проникнувањето на бугарскиот литературен јазик во нашите училишта, во периодот по 1871 година, кога Егзархијата ја прошири својата просветна власт во Македонија, не можеше да го симне од дневниот ред прашањето за самостоен македонски литературен јазик. Дека е тоа така покажува јасно примерот со сп. *Лоза* (1892), кое целеше враќање кон јазичната традиција на македонските писатели од 19 век, и особено појавата на книгата од К. П. Мисирков *За македонските работи* (1903).“ (Конески 1950)

Ова бугарско проникнување во статијата Конески го поставува меѓу:

„Постепеното проникнување на нашиот народен јазик во литературата е еден процес што се забележува веќе кон 17 век, а веројатно бил изразен од малку порано.“

и актуелната ситуација по усвојувањето на македонскиот јазик и правопис (по чинот на кодификацијата на македонскиот јазик):

„Во овие години од примањето на правописот сме сведоци на сестраниот растеж на литературниот јазик, на неговата примена во различните области од народниот живот, на неговото сè пошироко проникнување во народните маси.“

Несомнено, „сестраниот растеж на литературниот јазик“ веќе овозможувал плодна ексцерпција на граматички материјал, но Конески сепак се ограничил на примери од престижна и широко прифатена, во тоа време, литература.

Воедно, Конески ги поставува работите врз граматиката на широк историски фон (и тоа јасно го искажува во статијата „Стилски синтези“ 1992/1993), со која ги заокружува своите теоретски поставки што произлегуваат од ексцерпцијата на граматичкиот материјал, па во статијата пишувана и преобјавена непосредно пред првиот дел од Граматиката најпрво му се навраќа на 17 век („Тиквешкиот зборник“), но и порано, сообразувајќи се со самостојно подредените сознанија за историскиот развој на македонскиот јазик, врз основа на научната и стручната лектира што му била не толку неопходна, колку достапна во текот на студиите.

Навраќањето кон јазичните особености на „Тиквешкиот зборник“ (најмалку врз основа на примерите приведени кај Цонев) преломно се вклопува во „сумарната слика за развитокот на јазикот на словенската писменост кај нас до најново време“, со што се отвора прашањето: За каква словенска писменост може да се зборува дури до најново време?

Одговорот на ова прашање суштествено ја истакнува самобитноста на македонскиот јазик од „јазикот на книжнината изграден врз основа на

солунскиот македонски дијалект“ до „формирањето на македонскиот литературен јазик, кое дојде како резултат на една продолжителна активност, во процесот на оформувањето на македонската нација“, имено кои се јазичните особености што опстоиле по извршените фонетско-граматички промени и нивниот одраз на лексички план.

Во основа, тоа е и функцијата на приведениот ексцерпиран материјал во Уводот на Граматиката!

Конески, во таа смисла, ги сумира податоците што ја илустрираат општествената кристализација на македонскиот јазик врз основа на својата филолошката наобразба од областа на словенската филологија, која му послужува да го издвои корпусот македонски текстови врз основа на веќе посочените нивни јазични особености во славистичката литература.

Својата филолошка наобразба Конески ја сообразил со неговата улога во кодификацијата на македонскиот јазик, исто како што ја ставил и во функција на македонската просвета, па во Уводот ретроспективно ги нагласува основните особености на македонскиот јазик и проспективно ги наведува јазичните процеси што го отвораат патот на диференцијација на македонскиот јазик од другите (пред сè, соседните) словенски јазици. Односот меѓу ретроспекцијата и проспекција во разгледувањето на јазичните податоци особено првенствено доаѓа до израз во случаите:

- ъ > о (сънь > сон), ъ > е (днь > ден): Оваа црта и денеска е карактеристичен белег на македонската јазична опшност. (т. 1)
- место ст.сл. група чл се пишува чж (чждо): поголема тежест треба да му се дава и на пишувањето јж за јл, на пример, јазик, јъзик, што иде од ѝжзыкъ...

Во подготовката на Уводот, Конески селектирал дел од престижната постојна филолошка литература во која перспективно се согледува самобитноста на македонскиот јазик, како што е убаво претставено во:

- V. Jagić, *Evangelium Dobromiri*, II, Wien
- A. Vaillant, *Manuel de vieux slave*, Institut d'études slaves, волумес 1-2, Paris, 1948
- S. M. Kul'bakin, *Du classement des textes vieux-slaves*, *Revue des études slaves*, II 1922, III 1923, IV 1924)...

па, во одредена мера и во

- А. М. Селищев, *Очерки по македонској дијалектологиј*, Казань, 1918.

Исто така, го ослободил македонскиот јазичен материјал од политички обвивки, кои во одредена мера тенденциозно или мимикриски се внесени, пред сè, во бугарскојазичната литература:

- Б. Цонев, *Опис на ръкописите и старопечатените книги на Народната библиотека в София*, София 1910
- Й. Иванов, *Български старини из Македония*, Българско книжно дружество, София 1908 (прво издание)
- Сп. Минало, *Българо-македонско книжно дружество*, уредник Г. Д Баласчев, кн I/ 1910, София

- Бењо Цонев, Опис на славјанските ръкописи в Софийската народна библиотека. том 2. Държавна печатница, София 1923
- „Какъ сж писали македонцитѣ преди 115 години“ (съобщава проф. В. Златарски) во: Македонски прегледъ, списание за наука, литература и общественъ животъ, издава Македонскиятъ научен институтъ, година V, кн. 1, София 1929, с. 117–120
- Б. Цоневъ, История на българский езикъ, А. обща часть, томъ първи, Издание на Софийския университетъ, Държавна печатница, София, 1919, с. 261–262...

Конески, сосема прецизно, врз основа на проучувањата на Цонев и Куљбакин, ги издвоил македонските текстови, чиј број не е за пренебрегнување. Во однос на класификацијата на Цонев, Конески потврдува дека и порано „фактички мораше да се прави секогаш разлика меѓу македонските и бугарските споменици од 12 до 14 век“, па читајќи го Цонев јасно се согледува кои ракописи се македонски, според нивната припадност кон Охридската и Кратовско-лесновската школа. Од друга страна, пак, „Куљбакин јасно (ги) различи(л) македонските споменици по онаа нивна особеност што ја покажуваат замената на еровите“.

Конески, исто така, се потпира и врз свои проучувања, меѓу кои особено ги истакнува:

– Б. Конески, Еден охридски текст од 19 век. – Македонски јазик – Скопје, 1951, II, 5, стр. 97–102...

Во Уводот Конески го наведува основниот корпус македонски ракописи, од постариот период (12-14 век): Охридски апостол, Болоњски псалтир, Битолски триод, Лесновски паренесис, Хлудов паримејник од 1353 г., Станиславов пролог од 1330, а од поновиот (од 16 до 18 век): Сводната грамота на Зограф, Калимановата грамота, Ерменија (?) од 1728 година. На првите им посветува попродабочено внимание во „Историја на македонскиот јазик (Конески 1965), во која првиот наведен пример е од Охридскиот апостол (т. 2).

По однос на корпусот текстови од 19 век и првата половина на 20 век (период што во „Македонски текстови“ (прво издание 1967, второ издание 1971) е именуван како „новомакедонски период“, во Уводот Конески панорамски се задржува врз повеќето од нив, поврзувајќи ги во една целина токму со констатацијата во т. 12: „Во 90-тите години на минатиот (19) век пак наоѓаат и печатен израз барањата да се продолжи македонската писмена традиција, да се следат во однос на јазикот направо: „стапките на одамнешната зафатена света работа од покојните наши соотечественици, Жинзифов, Миладиновци, отец Партениј“ (Езерски, Неколку кратки летописни бележки, Софија 1390).

Езерски (т. е. Ѓорѓи Баласчев), е еден од најактивните „лозари“ на филолошкоетнографски и книжевен план.

Исказот на Езерски, приведен од Конески, меѓу двете светски војни го актуализира Кочо Рацин, а тоа е веќе времето кога генерацијата на Конески активно се вклучува во афирмацијата на македонскиот литературен јазик.

И оваа активност наоѓа свое место во Уводот кон Граматиката (т. 15. – т. 18.).

ПОГЛЕД ВО ЕКСЦЕРПЦИЈАТА ЗА „УВОД“

Меѓу повеќето примери во првиот дел од Граматиката особен интерес предизвикуваат зборовите (збороформите) посочени од Тиквешкиот зборник: послатка, подобра, најблаго... мрџа, жерав, опаш, доупка, благо (= слатко), славѝ, стомна итн... рутиште (златоу роутицоу, брак (т. 8), како и од списанието „Лоза“: „Затоа во јазикот на „Лоза“ се форсираат македонизми (на пример членската форма на -от: животот, ближниот и сл., ред македонски зборови како: сакам, поплак, сид, мошне, сосем, исто, овој, ова, сите итн.) (т.12)“.

Примерите со степенување на придавките се од Словото за Сампсон (Слово ω Самсонѝ, с. 7-9): гдѝ хошеть подобра ѿ мене ѿбрѝсти 8, оть наилнота наиблго изѝдох 8, како и од Физиологот: иди и вижд коіа іес крвь послатка (Слово за ластовицоу, 52).

Ова не се единствените примери за степенување на придавките и прилозите во Тиквешкиот зборник, – нивниот број е поголем, како што е значително и присуството на народни македонски зборови, меѓу нив и приведените кај Конески:

мрџа: въпрос. камо море деваіетъ води еже идоут въ море. отвѝт іако же свѝроу мрџа тако мороу води (Разоумник о всех оупросе) 26б;

жерав: Жерав іес многогласна вещь (Слово о жеравѝ); 49б

опаш: Идропъ въ мори всем рибама воіевода. іес бо възоръ іако кон. и ходит по дноу. имат конскоу гривоу. и опашъ. и по грѝбоу іако и риба. (Физиолог, Слово за идроп); 47б

доупка: обонаваеть змиינוу доупкоу 48а (Слово за елена)

стомна: тоу на поути въ іедино оутро обрещеши отроковицоу прѝоукрашеноу . въ стомнѝ водоу носещи (Слово о аврамѝ и о заррѝ) 30а

славѝ: славѝ іес птица 51б

роутище: дамъ вамъ всемъ по коноу и по златоу роутицоу (Слово за Сампсон 8б).

Зборот брак (Слово за Езоп, 63 б) воопшто не го привлекол вниманието на Начов, но затоа Конески му посветува соодветен коментар, приклонувајќи го кон охридско-дебарскиот ареал.

Забелешка: Народните македонски зборови се ексцерпирани од „Разумникот“, кој се одликува со својата дијалогичност (прашање : одговор) и од „Физиологот“, кој по својата архитектонска структура е дводелен, при што првата структура е со референцијално значење (од светот на животните), а вториот со метафорично (од духовниот свет). Во „Словото за Аврам и Сара“,

народниот збор се однесува на апокрифен елемент од текст, а „Словото за Езоп“ обработува елемент од античката литература.

Примерите што Конески ги наведува од списанието „Лоза“ (животот, ближниот) се среќаваат уште на првата страница од првиот број на списанието; другите зборови се среќаваат во различни книжевни текстови, како што е расказот „На Мокров“ од Петар поп Арсов: „одете си, не ве сакам!“

ПОГЛЕД ВО ЕКСЦЕРПЦИЈАТА ЗА „ЗА ГЛАСОВИТЕ“

Конески не е само граматичар што ексцерпира примери, тој е поет што ги актуализира зборовите не само во поезија туку и во сите функционални стилови. Овој заклучок сам по себе ја наметнува „пипавата“ ексцерпција, – негова мисла-водилка, која ретроспективно-проспективно го отвора тријадниот (семиотички) однос речник – граматика – поетика. Со други зборови, изборот на зборовите што на Конески му служат како илустрација за образложување на фонетските партии не е случаен, туку е во согласност со неговиот активен речник вложен, од една страна, во неговата рана поезија, а од друга страна, се јавува и во неговиот научно-есеистички опус, како и, најзабележително, поголемиот дел од наведениот материјал го има во Правописниот речник од 1950 г.

Колку за илустрација, во продолжение примерите што се јавуваат во делот „За гласовите“ (од т. 20 до т. 25) речнички се илустрираат со примери (стихови) од поезијата што ја напишал пред Граматиката:

леб да бидам страден за корка леб (Мостот)

град И кога зад мост над градот чад се крена, (Мостот)

мраз по сека жилка мраз ти тече, (Средба со Жинзифов)

кола чкртаа по патот кирациски коли (Свезди)

мака многу маки ти ќе видиш (Илинденски мелодии)

крв нека падне в матни крви (На граница)

дрво Паднатите лисја ги викаат / тие што уште, / уплашени од неизвесноста на падот, / трепетат на дрвото: (Стебло)

срце остана само навреда, / на срце горок жал. (Камбани)

’рж со ’ржта бујна во ширно поле / никне и сињо цвеќе. (Пролетна песна)

за’рже Зеде здив, / прилегна / закопа, / за’ржа / и летна – (Мостот)

срже Часум подзапре, / срже, / замижа, / удрена од светлината. (Мостот)

Конески поетски се соживува со македонската лексика, па повеќето од овие зборови се составен дел од неговата поетика!

Повеќето од примерите од поглавјето „Испуштање на вокалите“ (навидум сувопарна тема изложена од т. 26 до т. 31) ги има во различни функционални стилови, од јазикот на македонската народна, но и современа поезија до разговорниот и публицистичкиот стил (сп. го односот старци :

големци : министри). Ова речничко богатство, како и актуелната терминологија добро му била позната на Конески:

старци О тешкото! Старци излегуват еве (Конески, Тешкото)

големци титулите шчо и носеа македонцките големци (Мисирков, За македонцките работи)

министри Владата на НРМ може да има и министри без ресор (член 80 од Уставот на Народна Република Македонија, Службен весник на НРМ, 1 јануари 1947).

Во однос на стандардизацијата на јазикот, од особен интерес се и формите во кои се „искористува губењето на *e* за разликување на значењата“. Во таа смисла веројатно првиот официјален пример за употреба на исказот „дрвна (индустрија)“ е: 522) Уредба за оснивање Генерална дирекција за дрвна индустрија (Службен весник на НРМ бр. 19/ 1950).

Сепак, од ова поглавје интерес претставуваат одделни двојни форми како на пример: **летци** (т. 28), спореди: „И летците ги носеа в канцеларија“ (превод на „Мајка“ од Максим Горки, Круме Кепески), наспроти „Во годините пред Втората светска војна почнува да се шири илегалниот партиски печат на македонски јазик, во прв ред *лейшоци* со различна содржина и извесни партиски документи“. (Блаже Конески, „Македонскиот јазик меѓу двете светски војни“, Нова Македонија бр. 70/1952, цитирано сп. електронското издание на МАНУ).

„Вистинската“ ексцерпција во делот „За гласовите“, сепак, започнува од т. 35 (Вокалите во непосреден допир), во којашто Конески наведува четири изразити примери за слеан изговор на два еднакви вокала: т. 36. Во нашата народна и уметничка поезија обично е два еднакви вокала пгго се изговараат слеано да се третираат како застапници на два слога. Така, на пример, во народната песна:

Собраа ми се, набраа
до седумдесет момчиња.

Во текстот не е наведена песната од која се ексципирани стиховите, но станува збор за варијанта од „Песна за Гоце Делчев“.

Конески одбрал мошне илустративен пример да се надоврзе на претходната (34) точка за редување на самогласките во коренот на зборот, што ја започнува со еден од основните примери во индоевропската споредбена граматика (бер-. бр-, бир-, бор-), па за оваа појава истакнува дека „е наследена од далечното минато, кога во јазикот играла очевидно улога на елемент за разликување значењето на зборовите.“ Но, Конески сега го наведува и новиот начин за разликување на значењата со помош на префикси.

Бездруго, станува збор за една мошне популарна меѓу народот песна, која произлегува од мисловниот свет на творците на македонската учителска поезија спроти Илинденското востание (бројот *седумдесет* е кодиран во „Четвртата книга царства“ за пророкот Илија (кому му е посветен апокрифниот текст од Тиквешкиот зборник „Оган паѓа од небото“, сп. Камен паѓа од небото). Се разбира, не изостанува ни актуализацијата, која е кодирања во чисто македонската форма: *момчиња*.

Од оваа точка, всушност, Конески отвора повеќе поетички прашања на фреквенција меѓу јазичната норма и фоностилистиката, т.е. ретроспективно од народнојазичниот изговор преку лирската метрика и народниот речитатив до фонолошките дистинкции кои овозможуваат стилски синтези во поетскиот текст („Думање“ од Константин Миладинов наспроти Лирски интермецо, мак. превод).

Дел од поетичките прашања Конески ги разгледува во врска со употребата на скратените форми за множина. Сп. т. 59.: Егејот син и волан / ќе шепне чудни *зборoj* / (Ацо Шопов, **На Грамос**), како и името: Митрејца (Владо Малески, Селанката од Копачка)

Една подетална анализа на примерите во делот „За гласовите“, во која би се преоткриле контекстите во кои се употребени тие во македонскиот јазик, од времето на Миладиновци преку Илинденското востание до времето на составување на Граматиката ќе го долови процесот на унификација и стандардизација на јазикот, нијансите што се јавувале при експресивно-импресивни јазични ситуации, како што се општествените односи и усвојувањето на туѓата лексика. Во таа смисла илустративни се примерите за употребата на еден од најкарактеристичните македонски гласови *s* (50): *sevgar* (Стале Попов), *Saka* (мајката на Конески), *Sana* (име во Прилепско, во село Марул). Спореди исто: *мамсер* (хомонимија) религиозен код напроти наспроти револуционерен код: 1. дете родено во инцестна врска 2. вид пушка (мауцкер).

ПОГЛЕД ВО ЕКСЦЕРПЦИЈАТА НА „ЗА АКЦЕНТОТ“

Фонетика и стилистика

Едно основно прашање што го дискутира Конески во своите статии се односот меѓу два стила во свеста (Конески 1950): зборувањето на „виш“ стил, подоцна (Конески 1968) актуализирано како однос меѓу разговорниот и поетскиот јазик, меѓу народниот речитатив (поетскиот речитатив – *скандирање*, наспроти наративниот речитатив)

Од аспект на стилските синтези овие прашања можат да се разгледуваат како преминување од еден стил во друг, од еден регистар во друг, од една форма во друга (од песна, рецитирање во приказна, раскажување од анегдота до расказ, повест, роман); преминување од народен во канцелариски јазик и административен стил со сите негови потстиливи, меѓу другото и со оглед на влијанието на (особено на) партискиот стил на изразување врз другите стилови.

Сите овие прашања Конески ги отвора во делот „За акцентот“, користејќи соодветен илустративен материјал, меѓу другото дури и негови исписи од (работнички и други) седници: работниците и намештениците. (Потврда за овој контекст има во печатот, сп. Службен весник, 29 мај 1946).

Фонетика, граматика и поетика:

Во фуснотата приведена кон т. 119 Конески ги наведува скратениците на изворите на примерите што ги анализира од аспект на нивното акцентирање., меѓу кои особено внимание привлекуваат примерите од неговиот превод на „Горски венец“ и од поезија на популарниот во тоа време Венко Марковски.

Примерите од „Горски венец“ може да се разгледуваат и од аспект на односот меѓу граматиката на зборуваачот и граматиката на слушачот, имајќи ги предвид разликите меѓу оригиналниот текст на Његош и архаизираниот јазик што го користи Конески и начинот како го акцентира стихот:

1597. **Докле свако за по грозд ухвати**, – туку секој по грóзд в рака држи.

1604. **У то рикни низ пазар ријека**; – Часум река низ пазар рикнала.

1607. **Кад ни воде ни од воде трага**, – Кога таму од вода ни трага.

Материјалот приведен во поглавјето „За акцентот“ предизвикува внимание од повеќе аспекти, особено од текстолошки аспект, како на пример: Мајка го веќе не раѓа (Грамматика 118в, Марковски): Повторно мајка не ќе го роди (Венко Марковски Климе – Песни за Тито –, Одбрани четива за македонски јазик во I, II, III клас 1946). А вакви примери се среќаваат и од поезијата на Коле Неделковски и Гане Тодоровски...

Со ова не се исцрпува регистарот на примери во Грамматиката на Конески, особено од делот „За акцентот“. Бездруго, неопходна е пипава (пре)ексцерпција, зашто повеќето од примерите едноставно се недостапни за современиот читател, а неопходно е потребно да се посочи точно изданието што го консултирал Конески, особено ако станува збор за примери од периодични списанија.

Користена литература

- Конески Блаже. 1950. „Македонскиот литературен јазик денеска“, *Социјалистичка зора II, бр. 1*, стр. 1–22.
- Конески Блаже. 1952. *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Кочо Рацин, стр. 60–92.
- Конески Блаже. 1952. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, дел I Увод. За гласовите. За акцентот, Државно книгоиздателство на НР Македонија, Скопје .
- Конески Блаже. 1957. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, дел I Увод. За гласовите. За акцентот, „Просветно дело“, Скопје.
- Конески Блаже. 1968. „Јазикот на македонската народна поезија“, *Литературен збор*, Скопје, бр. 1.
- Конески Блаже. 1992. „Стилски синтези“, *Литературен збор I*, Скопје.
- Конески Блаже. 1993. *Светиот на ѝеснаѝа и леѓендаѝа*, Гоце делчев, Скопје.

PANORAMIC VIEW ON THE EXCERPTION IN KONESKI' MACEDONIAN LITERARY LANGUAGE GRAMMAR (PART ONE), WITH SPECIAL REFERENCE TO THE FIRST EDITION FROM 1952

Summary: The paper examines the examples that Blaze Koneski used in the first part of the Grammar, especially in the first edition from 1952, as (1) illustrative material for historical projection of the level of development of the language, (2) for description of linguistic facts, but also for (3) confirmation of his personal (and linguistic) active position on issues whose solution contributes to the unification of the literary language. In this context, the report considers (1) the philological education, (2) the selected literature and (3) the (re)processed readings that served Koneski for his historicographic and phonetic observations invested as an (architextual) template in working on grammar.

The main purpose of the report is to point out the sources (contexts) from which Koneski drew, i.e. excerpted the examples from the first part of the grammar.

Key words: philological education, selected literature, (re)edited readings.

Марија Пандева
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

СУБЈУНКТИВОТ ВО КЛЕТВИТЕ И ВО БЛАГОСЛОВИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ШПАНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој реферат се разгледуваат клетвите и благословите во македонскиот и во шпанскиот јазик искажани преку субјунктивот, односно со да-контрукцијата. Во шпанскиот јазик, најчесто клетвите и благословите се изразуваат преку формите на субјунктив во сегашно време (воведено со *que*) како на пример: *Qué Dios te bendiga!* (Бог да те благослови). Во македонскиот јазик, тие се изразуваат најчесто со да-конструкцијата: *Да ти се ѝолајџај рацејџе; Бел ден да не видџи.* Во овој труд се прави паралела помеѓу клетвите и благословите во двете култури, како и нивна јазична анализа. Притоа, ќе се обидеме да покажеме дека значењето на клетвите и благословите во македонскиот јазик искажува субјунктивен начин.

Клучни зборови: субјунктив, да-конструкција, клетви, благослови.

Клетвите и благословите се важен и интегриран дел од секоја култура, бидејќи преку нив се одразуваат желбите и стравовите на народот, и особено неговата религиозност (со оглед на тоа што Господ/Бог наспроти ѓаволот/сатаната се главните фигури во овие конструкции). Корпусот на ескцерпирани материјали преку кои ги разгледуваме клетвите и благословите во македонскиот и во шпанскиот јазик се засновува на текстови што се напишани на народен јазик во кои е застапен фолклорот, па оттаму, овие говорни чинови често се среќаваат. Примерите на шпански јазик се преземени од збирката народни песни и епови *Романсеро* (XV и XVI век), од *Песна за Сиг*, средновековен шпански еп, кој најверојатно потекнува од крајот на дванаесеттиот век, и од *Селесџина* (1499) на Фернандо де Рохас, литературно дело со хибридна форма, што има драмски карактеристики, но и карактеристики на роман. Примерите на македонски јазик се од приказните собрани од Цепенков и од Шапкарев.

Во шпанскиот јазик, клетвите и благословите се искажуваат во времињата на субјунктивот, а во македонскиот најчесто се воведени со *да* или со *нека*. Според Тополињска (1995: 142-143) нефактивното *да* не е комплементарен конектор, туку формант на посебен глаголски начин за граматичко потчинување на еден предикативен израз на друг – субјунктивот. Од друг аспект гледано, можеме да го сфатиме и субјунктивното *да* како експонент на акомодација на формите на субјунктивот кон надредениот

предикативен израз. Таквата негова функција веројатно овозможила тоа да биде сфатено како конектор и да се појави како таков во фактивните комплементарни конструкции.

Субјунктивот претставува подреден начин. Според Бабамова (2014: 12) иако субјунктивот во независните реченици често се нарекува „независен“, сметаме дека тој и во самостојна употреба е подреден, поточно дека се јавува како аргумент на виртуелен, неоформен предикат на површината на текстот. Во класификацијата на модалните вредности на самостојниот субјунктив, направена од страна на Имбс (IMBS 1953) врз основа на нивната корелација со одредена интонација, се издвојуваат две главни оптативно маркирани групи, од кои првата е носител на волитивни значења (наредба, бодрење, индигнација), а втората е носител на желбените значења (молитва, пожелување, клетва, заклетва, жалење, одобрување и сл.). Така, интонацијата на да-конструкцијата со која се искажува желба, поскоро ќе биде со молитвен отколку со наредбодавен тон, па исказот ќе може биде оформен како молитва, пожелување, клетва.

Гарсија (García 2000), потпирајќи се на теоријата на Џон Остин (Austin 1962) за говорните чинови, клетвите и благословите ги сместува во илокутивните говорни чинови. Според Остин (Austin 1962: 149) илокуцијата претставува чин во согласност со стандардот чија цел е да постигне ефект. Остин разликува три степени во кои илокутивните чинови постигнуваат ефект (Austin 1962: 62-63):

1. разбирање на намерата на чинот,
2. промена на состојбата, т. е. на природниот тек на настаните,
3. предизвикување одговор, друг чин на говор.

Ако навистина со клетвите или со благословите може да се менува состојбата на природниот тек, во тој случај би настанал хаос, што е необично во реалниот живот, но не и во книжевноста.

Таков пример среќаваме во *Силјан Ширкој*, кога клетвата навистина се исполнува:

- **Пилци да се сторите** и од куќава наша да одлетате, **да в поле да појдете по трњето да стоите** и еден-друзида се барате, та **да не можете никогаш да се најдете**. Така куртулија од вас да имаме, од вашиве маки што ни ги давате.
- „**Да дадеше Господ една сипаница лоша да дојдеше и сите вас да ве собереше**, та после векот едно да не пркне; овде да се роди, ама бело море и црно да препливаат таткови и мајка ви, тамо да видат челад; откако ќе видат челад тамо, **еден Господ нека суди** и еве јас си умирам.“

Преку оваа клетва, Конески во *Грамајтикајта* (2021: 377) опишува една од употребите на минатото несвршено време: „Во овие клетви и благопожелувања

со формата за минато време се мисли заправо идност. Поблага заповед или молба се изразува со ова време“.

Во приказната *Силјан Ширкој* забележуваме дека благословите најчесто се искажуваат со *нека*, за разлика од клетвите искажани со да-конструкција:

- Здравје **нека** ни даде Господ и сè ќе биде.
- „Ба, братко, клку за тоа така си е, му рекле другите на стареата, **нека е жив Силјан**, многу итроштиње научил дури шетал по туѓи земји, да од тоа ќе знае и приказни што чул да ни каже и да не чуди.“

Ќе наведеме примери од клетвите и благословите собрани од Цепенков што се воведуваат со да-конструкција:

- - Честа чест носи – им рекол Зерзевул; **и вам да ви никнат рогаи**, тие ви се венец на глаите. (Зерзевулот, кога го истерал Господ од рајот)
- - На ви парите, бре – му рекол – на ви го и огламникот, **да нека пукни еднорогиот!** (Човекот што го караше и колнеше гаолот)
- **Господ да те поразуми да имаш мисла арна.** (Гаолот што влезе помеѓу три верни пријатели)
- - **Бог да прости ти што ме даруа**, светец али беше, гаол али беше, пак ќе речам Бог да прости што ме даруа, за да не легниме вечер гладни дома! (Гаолот што му се стори маска на владиката)
- - Даруј ме за Бога, за душа, едно парче леб, **да ти се најди пред Бога на тој век!** (Праведниот човек со калниот леб в рај)
- - **Ај да ти се благосоеени** книгите и дароите! (Христос, дванаесетте апостоли и комарцијата)

Во приказните на Шапкарев исто така ја среќаваме да-конструкцијата и во клетвите и во благословите:

- Тога дедо Господ, от кого шчо не можит нишчо да се скријат, го проколнал и му рекол: „**До века синко, лушченки да носиш во поланата.**“ (Дедо Господ и мајсторот)
- „Добор п'т и добор к'смет, – **добра печалба да му навратит Господ.**“
– **Здравје да имаш другару** – му отго'орил првијот п'тник.
–**Арно, Бог да ти поможит.**
(Божјето привиденние)

Нуњес Пинеро (Nuñez Pinero 2020: 43) ги дефинира клетвите и благословите како желбени конструкции затоа што се составени од граматички единици со своја структура што има прагматички, семантички, синтаксички и прозодични карактеристики преку кои се разликуваат од другите конструкции. За прагматичкиот аспект, Нуњес Пинеро (Nuñez Pinero 2020: 44) вели дека „илокутивната сила на желбените конструкции е во основа експресивна во смисла дека преку нив зборуваачот искажува дека посакува да се изврши дејството“. Преку прагматичните прототипи на желбените конструкции се искажуваат: благослови, клетви и желби за оддалечување или заштитување од некое зло. За семантичките карактеристики, Нуњес Пинеро (Nuñez Pinero 2020: 44) вели дека желбените конструкции имаат иреално значење; содржината на оваа конструкција не е реална во светот во којшто се зборува. Желбените конструкции се независни, не се подредени на други реченични членови и се маркирани преку иреална модалност, односно преку употребата на субјунктивот во шпанскиот јазик (Nuñez Pinero 2020: 45). Кон ова се надоврзува и прозодичниот аспект на желбените конструкции, тие имаат сопствена интонација во шпанскиот јазик (а и во други јазици) која се разликува од онаа на извичните реченици и на императивните.

Благословите во најголемиот број примери се со религиозна содржина. Централната фигура во благословите е Господ. Благословот може да биде и формула за збогување или поздрав.

Тоа го забележуваме и во примерите од *Песна за Сиг*:

- **"Ojalá lo quiera Dios"**. (Дај Боже (Господ да сака така))
- **¡Que Dios os guarde del mal!** (Бог да ве чува од лошото)
- **"¡Bendito seas, Dios mío, Padre que estás en lo alto!** (Благословен да бидеш, Господе мој, Татко што си на небото)
- **Seguid y que os proteja Dios con sus virtudes santas.** (Продолжете и Бог да ве чува)
- **Que Dios creador os valga y con Él todos sus santos.** (Господ Создателот да ве вреднува и со Него сите негови светци)

Во *Романсеро* исто така среќаваме благослови:

- **¡Dios os salve, el mi compadre, el mi amigo leal!**
(Господ да ве спаси, // пријателе верен)
- **Dios os perdone, el mi hijo** (Господ да ви прости // сине)
(Pártese el moro Alicante, Romancero Viejo)

Сите примери се во сегашно време од субјунктивот што соодветствува со синтаксичките карактеристики на желбените конструкции.

Во шпанскиот јазик клетвите се јасни и директни вербални агресији, често придружени со навреди. Голем дел од примерите имаат религиозна заднина. Според Даниел Хорхес (Jorques 1999: 127), субјунктивот во дискурсот

внесува одредена невозможност за верификација, па оттаму доаѓа последичната определеност и отсуството од референција кон идентична ситуација во реалноста. Исто така, тој додава дека „субјунктивот се однесува на надворешниот свет“ (Jorques 1999: 136), образложувајќи: „Субјунктивноста во многу прилики ни нуди систем од вредности проектирани врз реалноста со намера да ја обликуваме и да ѝ додадеме чувства“ (Jorques 1999: 141). Клетвите не произлегуваат од фантазијата, тие се поврзани со религијата, со болест или со правда.

Од делото *Романсеро* ги издвојуваме следниве примери:

- Una cosa muy preciada,
quien os la tomare, hija,
la mi maldicion le caiga. (мојата клетва да го фати)

(Romance de la doña Urraca, Romancero Viejo)
- ¡Oh, Valencia, oh Valencia,
de mal fuego seas quemada! (лош оган да те изгори)

(Romance del rey moro que perdió Valencia, Romancero Viejo)
- ¡Arriba, canes, arriba!
¡que mala rabia os mate! (лош бес да ве убие)

(Romance de Moriana y Galván, Romancero Viejo)

Во *Селестина* најчесто среќаваме клетви:

- Calisto: **¡Ve con el diablo!** (Да одиш по ѓаволите)
- Celestina: **Señora, que maldito sea el diablo e mi pecado.** (Госпоѓо, проклет да е и ѓаволот и мојот грев)
- Celestina: **Vete con Dios de mi casa.** (Да одиш со Бог од мојот дом.)
- Elicia: **Maldito sea él que en manos de tal azemilero se confía.** (Елисија: Проклет да е тој што верува во рацете на овој мазгација.)
- Elicia: **¡Ay! ¡Maldito seas, traydor!** (Aj! Проклет да си, предавнику)
- Celestina: **¡Landre me mate, si no me espanto en verte tan fiero!** (Парите да ме убијат, ако не се исплашам гледајќи те колку си свиреп)

По анализата на овие примери, заклучокот е дека и во македонскиот, и во шпанскиот јазик клетвите и благословите се многу слични, како според начинот на образување, односно искажување преку формите што искажуваат желбен начин, т. е. субјунктив, така и според нивната тематика. Во благословите преовладува Господ, Бог како централна фигура, додека во клетвите најчесто се појавува ѓаволот.

Користена литература

- Бабамова, Ирина. 2014. „Семантичко-функционалниот паралелизам помеѓу самостојна да-конструкцијата во македонскиот јазик и субјунктив (презент) во францускиот јазик“, *Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции*. Скопје: МАНУ
- Конески, Блаже. 2021. *Грамматика на македонскиот литературен јазик. Целокуќни дела на Блаже Конески, Критичко издание во редакција на Капица Кулавакова, приредиле: Елена Петроска Стјанислава-Стиаша Тофоска, соработник: Бобан Караџејовски*, Скопје: МАНУ
- Тополињска, Зузана. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Книга прва, синтакса I дел*. Скопје: МАНУ.
- Austin, J.L., 1962. Speech acts.
- García Macías, Hugo (2000): “Funciones de las bendiciones y las maldiciones en la *Celestina*”, *Función* 21:24, pp. 366-392.
- Jorques-Jiménez, D., 1999. *El verbo hispanico: fundamentación pragmatolingüística: (estudio de formantes)*. Universitat de València, Departament de teoria dels llenguatges.
- Imbs, P., 1953. *Le subjonctif en français moderne: essai de grammaire descriptive* (Vol. 11). Faculté des lettres de l'Université de Strasbourg.
- Nuñez Perera, Lorena. 2020. *Tesis doctoral: Las construcciones desiderativas en español clásico*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Facultad de Filología

THE SUBJUNCTIVE IN THE CURSES AND THE BLESSINGS IN MACEDONIAN AND SPANISH

Summary: In this paper, we examine the curses and blessings in the Macedonian and Spanish language expressed through the subjunctive mode in Spanish and the *da*-construction in Macedonian. In the Spanish language, curses and blessings are most often expressed through present-time subjunctive forms (introduced with *que*) such as: ¡Qué dios te bendiga! (God bless you). In the Macedonian language, they are expressed most often with the *da*-construction: *Da ti se pozlatat racete!*; *Bel den da ne vidish!* A parallel is drawn between the use of the curses and the blessings in both cultures, their meaning as well as their linguistic analysis. In doing so, we are showing that the meaning of curses and blessings in the Macedonian language expresses a subjunctive mode.

Key words: *da*-construction, subjunctive mode, curses, blessings.

Снежана Петрова-Џамбазова
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЈАЗИКОТ И ЛЕКТУРАТА ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПРОЗА

Апстракт: Во рефератов опфаќаме еден дел од една широка и актуелна тема: лектурата на современата македонска проза. Тоа се дела од пред неколку години на современи македонски автори – прозаисти, коишто третираат современи, актуелни или историски и вечни теми со свеж и богат израз и со поголемо искуство во писателската дејност, претенденти за наградата Рациново признание за 2022 година.

Клучни зборови: јазик, лектура, аналитизам.

Се зафативме со оваа тема со сознание дека е неисцрпна, секогаш актуелна и свежа со нови примери, секогаш произлегуваат нови проблеми за решавање и нови лектори (работници) за подучување за подобрување на нивната работа.

Имено, оваа година бев дел од комисијата за доделување на Рациновото признание, во рамките на манифестацијата Рацинови средби, којашто се одржува секоја година во месецот јуни во Велес и тоа ми овозможи и ме поттикна да обрнам внимание на повеќе прозни остварувања, издадени во текот на 2021 и 2022 година од современи македонски автори, на број 22 (дела), и ми наметна долг да позборувам и да се позанимавам со лектурата на овие прозни остварувања, по забележувањето дека сè уште има јазични проблеми и грешки коишто се недоволно усвоени или испуштени предвид од страна на лекторите. Тоа би било во корист на подобрување на стандардниот македонски јазик во публицистичкиот функционален стил, како еден од основните во јавната сфера којшто има свое влијание во правилното писмено и усно изразување на читателската публика.

Мораме да го изразиме нашето задоволство дека постојат изградени писатели со богат уметнички израз, со луцидна инвенција и креација, со педантен и сериозен истражувачки пристап кон своите дела, со третирање современи теми како особени за ова македонско поднебје, и со пошироки општествени осврнувања.

Како што ги консумиравме овие дела, така ни стануваше јасно дека за исцрпно разгледување на лектурата во сите дела потребен е еден поширок труд, односно првично поголем текст, на пример, за во списанието „Македонистика“,

а овој реферат е само дел од него, поради бројноста на примерите и проблемите во лектурата одразени во овие дела, коишто чекаат нивно објаснување и разрешување.

Јазикот е формата на едно книжевно дело, неговото обликување, формат, пакување, коешто исто така треба да биде изградено на соодветно високо ниво за содржината да си го добие својот полн сјај, атрактивност за читање и за препрочитување и делото да биде лесно и импресивно четиво за бројната (се надеваме) македонска читателска публика. Се разбира, не можеме да ги игнорираме и нелингвистичките фактори во прочистувањето на јазикот на делата (лектурата), факторот време, кусите рокови, моментното невнимание или несконцентрираност на лекторот и сл., но тоа не треба и да биде вечно оправдување за пропустите и грешките коишто се провлекуваат во голем дел од овие книжевни остварувања.

За овој реферат зедовме примери од три прозни остварувања: **Хотел меѓу две војни** од Александар Русјаков (којшто е и добитник на Рациновото признание); **Никогаш не кажувам** од Синоличка Трпкова и **Лебед** од Ана Стојаноска (коишто влегоа во најтесниот избор за Наградата). Првите две дела се во издание на *Арс ламина*, а последното во издание на *Полица*.

Забележавме поголеми групи примери, па во интерес на времето тука ќе се задржиме само на нив.

Ќе ги наведеме примерите по рамништа:

На морфолошки план забележуваме примери на погрешна употреба на родот кај именките (со придавски форми во женски, наместо во машки род, во којшто е именката), (ТРМЈ, том V, ИМЈ, Скопје, 2011, стр. 112): *...невообичаената кралска раскош на неговите мундир...* (невообичаениот кралски раскош) (ХМДВ, 11). Ќе наведеме еден пример и кај заменките: *Некое огнено зајдисонце за Нойр Дам, кој повеќе беше силуета ојколку цврста граба...* (која(што)) (Ј, 154). Претпоставуваме дека овде се работи за моментно невнимание на раскажувачот.

Како и во други текстови и во уметничката литература е присутна напреднатата фаза на аналитизмот со губењето на падежните форми за датив и акузатив кај одречните, неопределените и општите заменски форми: *...тој беше некој со кој тиа не сакаше да има ништо блиско.* (со кого) (Ј, 207); *Како може да сонуваш некој што никогаш не си го видел?* (некого); (Ј, 127); *И секој обид на некој од нив да ѝ предочи дека греша...* (на некого) (Ј, 229). Конкретно за падежните форми за лица од машки пол, Благоја Корубин допушта и употреба на кој: *Падежните форми на оваа замена, значи, не се задолжителни и кога ситанува збор за лица* (Корубин 1976: 74).

Исто така, кај заменските зборови употребата на формата *нивен*, Ј. М.-Ѓуркова (2000: 51) го наведува како пример за хиперкоректност, а како правилна наместо *нивен* се употребува формата *нивни* (за повеќе лица коишто поседуваат еден предмет, лице и сл.): *Додека одаа ѝ улицата, силен ветар дуваше во нивен правец.* (нивни) (Ј, 36); *Полицјатите, војниците и избобранците го имаат како нивен светец заштитник.* (нивни) (Ј, 296).

На морфосинтаксичко ниво кај глаголските форми ќе наведеме примери со употреба на несвршени форми на глаголите, онаму каде што треба да се употребат свршени:

... *Се завртіе* и *іврѣна* накај *врайіаіа*. (се заврти) (Л, 251);
 ... *Замолчеа*. (Замолчија). (Л, 217);
Ойќако *џо ойтсвире* *івривој дел од концеріој...* (отсвири) (Л, 250);
 ... *се іодзавртіе* само за да му рече:... (се подзаврти) (Л, 251);
 ... *Поцрвене*. (Поцрвени) (Л, 49);
Неџовојо извини, *іейка Марија*, *іпрозвуче* *сіудено...* (прозвучи) (Л, 193);
 ... *ойќако* *Габриел ірооде*, *нивниіе шейања* ја уморуваа *іовеке* од
 вообичаено. (Л, 54) (прооди);
Го іоіііішувам *куіој* *индекси* и *іоџледој* ми се заџлавува во *часовникој*
на сидој шіо со *џодини сіојеше* во *месіо*. **Прорабојел.** (Проработил) (ННК,
 36);
Но, најмноџу **срабоіеа** *Горан Сіефановски* и *Марјан Алчевски*. (сработија)
 (ННК, 48).

Поголема група примери ексцерпиравме со глаголот *свртіи*: **Се свртіе**. *Иво!*
Ја іреџрна и *долџо сіојеја іака*. (се сврти) (Л, 47); *Габриел се свртіе* и *лесно се*
врайіи...; (се сврти) (Л, 188); **Се свртіе** *кон іаваној...* (се сврти) (Л, 204); **Ја**
свртіе *фоіоџрафијаіа...* (сврти) (Л, 178); ... *іоџледој џо свртіе* *кон врайіаіа...*
 (го сврти) (Л, 211); ... *муабейој се свртіе* *во насока на іоа* дали се *задоволни*
од іоа шіо *џо имаіи*. (се сврти) (Л, 211); ... *Микаел само се свртіе...*; (се сврти)
 (Л, 222); *Поіоа џо свртіе* *іоџледој кон собайа*. (сврти) (Л, 252); *Габриел се*
свртіе и *іовіорно* *іосака* да *излезе*. (се сврти) (Л, 253); **Се свртіе** само за да му
џо каже іоа... (Се сврти) (Л, 257); **Се свртіе** *іолека* и *излезе од кревейој*. (Се
 сврти) (Л, 279)...*оједнаш неколку луџе од соседниіе маси се свртіеа* *кон нив*. (се
 свртија) (Л, 175); ... **се свртіеа** *да џо видай Габриел...* (се свртија) (Л, 210); ...
сііе се свртіеа *кон ірвиіе іонови...* (се свртија) (Л, 289);

На ова прашање, меѓу другите, се осврнувам и јас (Петрова-Џамбазова
 2020: 325–330) и оваа појава се разгледува како силно влијание на аналитизмот
 во македонскиот јазик под влијание на балканските јазици (тенденцијата за
 обопштување на една форма за свршен и за несвршен вид), којашто е длабоко
 навлезена во сите стилови на македонскиот јазик, па и во
 уметничколитературниот. Притоа, се забележува поголемо влијание врз
 конкретни глаголски форми, за разлика од други, каде што релативно добро се
 чуваат двете форми.

На морфолошки план во однос на глаголите забележуваме поголема
 група примери со лична употреба на модалниот глагол *іреб* (како влијание од
 соседните јазици – српскиот и хрватскиот). Иако е пишувано повеќе пати за
 овој проблем сè уште постојат вакви примери во официјална јазична употреба
 (Минова-Ѓуркова 2000: 157): *Дали е мојаіа одамна іресечена близначка од*
мене или нешіо шіо сум іребала *да бидам јас, но не сум іораснала наіаму*.
 (требало) (ННК, 10); *Мисијаіа на човејшвојо іребала* *да биде во іронаоџање*
блискосі во іуџііе самоііи. (требало) (ННК, 72).

На морфосинтаксички план, забележуваме и употреба на множинска
 форма од глаголот, кога треба да се употреби еднинска со сврзникот *со*: *едвај*
чекаше да дојде времеіо коџа ќе се видай со Иво. (ќе се види) (Л, 44).
 Предлогот *со* како субординациски бара глаголска форма во еднина.

На синтаксички план забележуваме поголема група примери со
 употреба на ИГ со придавката *іолн* со испуштен предлог: **со**. (Ова го

забележуваме во романот „Лебед“, можеби е дел од индивидуалниот стил на авторката, но го предочуваме како поголема група примери). Тодор Димитровски (1956) ги толкува овие примери како остатоци од партитивниот генитив. Забележуваме нивна широка распространетост и во уметничколитературниот (на пр. во делата на Славко Јаневски (Петрова-Џамбазова 2008: 46)) и во публицистичкиот стил (во рекламните пораки (Петрова-Џамбазова 2019: 58)): *Излезе со ѝо̀злео ѝолн музика* (полн со музика) (Ј, 214);... *џласоѝ на Микаел беше ѝолн вознемиреносѝ*. (полн со вознемиреност) (Ј, 119); ... *беше убаво уреден и ѝолн дрвја*... (полн со дрвја) (Ј, 62); *Дека е ѝолн консѝрукција, намесѝо ѝриказна*,... (полн со конструкција, наместо со) (Ј, 229); ... *џласоѝ на Микаел беше ѝолн ѝаџа*... (полн со тага) (Ј, 25); ... *ја делеше исѝаѝа сѝрасѝ за умесѝносѝа и за свесѝоѝ ѝолн ѝредизвици*. (полн со предизвици) (Ј, 250); ... *сѝ ушѝе во својоѝ свесѝ ѝреѝолн емоѝии за Габриел* (преполн со емоѝии); ... *сѝоејќи ѝред својаѝа ѝријаѝелка ѝолна одлучносѝ*... (полна со одлучност) (Ј, 229); ... *Ева, нејзинаѝа кума, беше добра жена, ѝолна ѝриказни за славни луџе*. (полна со приказни) (Ј, 48); *Ме држеа раџе ѝолни весѝрови*... (полни со ветрови) (Ј, 286).

Исто така, забележуваме мешање или употреба на несоодветен сврзник (сврзувачки збор) кај релативните зависносложени реченици (оваа појава е честа во разговорниот јазик, но не би требало да се прошири и во другите функционални стилови): *Уживај, мила моја, во нешѝо шѝо не може мно̀џумина да уживаат*... (во што) (Ј, 38).

Кај релативните реченици единствено со сврзникот *коџа* не се употребува *шѝо*, а најдовме и таков пример (Минова-Ѓуркова 2000: 255): *Оди коџа шѝо ѝреба, јас ќе џи чувам деџаѝа*. (Ј, 66).

На синтаксички план забележуваме и неправилен ред на зборовите кај ИГ со развиена определба, каде што може да дојде до неразбирање на содржината, повеќезначност (Минова-Ѓуркова 2000: 145–147): ... *сјаеше со најубаваѝа мајчинска насмевка на свесѝоѝ*. ((мајчинска насмевка, најубава на светот или сјаеше со најубавата насмевка на светот, мајчинската (насмевка)). *Се ѝреселил во Авсѝралија од неѝознаѝи ѝричини за Марија*,... (од причини непознати за Марија) (Ј, 43); *Со собрани нозе ѝред себе*..., Микаел личеше на осамен ѝаѝник... (Со нозе собрани пред себе) (Ј, 279); *Дали е мојаѝа одамна ѝресечена близначка од мене или нешѝо*... (мојата близначка, одамна пресечена од мене) (ННК, 10). Во последниот пример има и типична редунација: изразување присвојност и со присвојна заменска придавка: *мојаѝа* и со заменската форма: *мене*.

Употреба на несоодветни сврзници, сврзувачки зборови (мешање): ... *сѝоејќи ѝред својаѝа ѝријаѝелка ѝолна одлучносѝ за да ѝ објасни зошѝо не џо ѝишува романоѝ*... (да ѝ објасни) (Ј, 229); *Неџовоѝо оѝравдување*... само џо исѝровоџира Габриел за да му објасни ѝомалку (по малку) неѝријаѝелски... (да му објасни) (Ј, 225). Минова-Ѓуркова (2000: 281) во однос на овие реченици се изјаснува како за балканско влијание и дека се надвор од нормата.

Нејасни реченици од видот: ...*сеѝак се насмеа ѝо малку нервозно, оѝколку шѝо ѝребаше во ваква сѝѝуаџија*. (малку понервозно).

Неудвојување на објектот (во случаиве: индиректниот): ... *џо најѝера да се ѝосвесѝи на девојкаѝа*. (да ѝ се посвети); ... *со разбирање на кое би*

позавиделе и *најз̄олемий̄е ис̄точни муоречи*. (на кое би му позавиделе/позавидиле) (Л, 235); ... *оа се ӣрејуӣши на музика̄и* (да ѝ се препушти) (Л, 146). Ваквите примери се сметаат за отстапување од нормата (Минова-Гуркова 2000: 215).

Вторична преодност (на непреодни глаголи): ... *з̄о ф̄аӣи за рака̄и* и *з̄о зас̄тана*. (го сопре) (Л, 200); *Оди низ шума̄и околу десей̄ина минӯи. По убаво изз̄азена ӣаӣека. Мноз̄умина ӣред нег̄о ја оделе*. (оделе по неа/ја минеле/ја газеле) (ХМДВ, 13). Благоја Корубин (1990: 321) зборува за аргументација кај интранзитивните глаголи и во ваквите случаи тоа го поврзува со залогот. Лилјана Минова-Гуркова (2000: 77) забележува дека оваа појава можеби е резултат од контактот со балканските јазици, за постигнување поголема експресивност или како аналогија на блискозначен глагол: *оди – мине* итн.

Во Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи, том V (2001: 224) нема ниеден пример за глаголот *сведочи* кога тој отвора место за именски збор во функција на директен објект. Во ексцерпираниите примери најдовме и на такви (веројатно се работи за туѓо влијание): *Лара з̄о сведочеше ӣој миг̄*. (Лара беше сведок на тој миг./Лара можеше да посведочи за тој миг./Лара беше очевидец на тој миг.)(Л, 51); *Ти си з̄о сведочела ӣоа...* (Ти си сведок на тоа.../Ти можеш да посведочиш за тоа.../Ти си очевидец на тоа...) (Л, 244); *Тоа ӣӣо за Лара беше невино ӣријателс̄иво, за Марија, која з̄о сведочеше, беше ӣочеток на една врска...* (чијшто сведок беше/којашто можеше да посведочи за него итн.) (Л, 58).

На лексички план забележуваме употреба на колоквијална (сленшка) лексика: *За среќа, беше ок, само немаше ӣоӣреба некако веднаш оа му одговори на Микаел*. (беше добро, беше во ред) (Л, 226); во раскажувањето на омнисцентниот раскажувач; потоа: *оо с̄тар̄ӣ* (од почеток). Ретко, употреба и на србизми: *Не сакаше оа му одговори како ӣӣо ӣоа ӣрејходно з̄о ӣравеше со о̄паски*. (забелешки) (Л, 272).

Употреба на пароними: *Прво ӣоа ѝ беше ин̄тересно, з̄о ӣрејишуваше на нивна̄а близина...* (ѝ го припишуваше) (Л, 242); ... *но секогаш ӣоа з̄о ӣрејишуваа на с̄ирас̄ина̄а ӣрирода на Микаел*. (ѝ го припишуваа) (Л, 243). Тука своето внимание не го насочиле ниту авторот, ниту лекторот.

Исто така, неколку примери сведочат за обопштување на глаголската форма *ожени (се)* и кога подметот е лице од женски или лице од машки пол (наспроти глаголот *омажи (се)* кога субјектот е лице од женски пол, којшто се употребува паралелно во македонскиот стандарден јазик): *Лошиот̄ волшебник Рошбах, решен да ја ожени својата ќерка за кралскиот̄ син...* (да ја омажи) (Л, 30); *Се вљубиле, се ожениле, се родил Симон*. (се зеле, се венчале итн.) (Л, 36); ... *ӣаӣко ѝ решил да ја ожени за ӣринцот̄*. (да ја омажи) (Л, 61). Претпоставуваме дека тука свое влијание има дијалектот на раскажувачот, обопштувањето на формата *ожени се* се смета за карактеристика на источните дијалекти.

На правописен план (овојпат, како поголема група примери, ќе ја зафатиме само оваа појава, иако може да се зборува и за секој правописен знак одделно) забележуваме неупотреба на големата буква кај заменската форма за 2 л. мн. за обраќање кон едно лице, како употреба за множина од почит: *Виe, Вас, Ве, Вам, Ви*, како и присвојните заменски придавки *Ваи...*: *Сийе збороформи*

на **вие** и **ваши** се ипишуваат со голема почетна буква кога му се обраќаме на едно лице (Правопис 2015: 42): *Реков смрт, зайоа што **вие** помисливте дека...* (Вие) (ХМДВ, 17); *Па **вие** мене ми се иотсмевајте...* (Вие) (ХМДВ, 30); *Господо, зар немајте кој да дојде со **вас**?* (Ј, 53); *До државна болница, **ве** молам.* (Ј, 53); *Не **ве** разбрав, господине!* (Ве) (ХМДВ, 17); *Што најмногу **ве** привлекува?* (Ве) (ХМДВ, 18); *Ама речено ми е ова да **ве** правам...* (Ве) (ХМДВ, 18); *А што е тоа што силно **ве** одбива?* (Ве) (ХМДВ, 19); *Ве молам просјетете што **ви** ја задржав масата...* (Ј, 196); *...јас **ви** одговорив.* (Ви) (ХМДВ, 17); *Само името **ви** треба?* (Ви) (ХМДВ, 15); *Кој **ви** рекол?* (Ви) (ХМДВ, 18); *Тоа не можам да **ви** го кажам, господине.* (Ви) (ХМДВ, 18); *Кој **ви** е тој Пири...* (Ви) (ХМДВ, 30); *На кога **ви** личи?* (Ви) (ХМДВ, 30); *...; Ми треба **вашето** име, господине!* (Вашето) (ХМДВ, 15); *...кажете им на **вашите** чистајели...* (Вашите) (ХМДВ, 29); *Која е мислата водилка низ **вашата** животно кариера?* (Вашата) (ХМДВ, 30) итн.

Лектурата на јазичниот израз е неопходна во зачувувањето и негувањето на стандардната форма на македонскиот јазик. Постојаната грижа за јазикот е насушна потреба особено во овие виорни времиња кога се редефинираат и доведуваат во прашање многу веќе научно аргументирани поставки поврзани со македонскиот јазик и со неговата самобитност.

Користена литература

- Димитровски Тодор. 1956. *Значења и употреба на предлозите во македонскиот литературен јазик* кн. 7. Скопје: Катедра за јужнословенски јазици.
- Корубин Благоја. 1976. „Од кого, за кого и на кого“. *Јазикот наш денешен*, кн. 2, Скопје: Студентски збор, 72–74.
- Корубин Благоја. 1990. „За дезаргументацијата на транзитивните и аргументацијата на интранзитивните глаголи“. *На македонско драматички теми*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 317–322.
- Минова-Гуркова Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: МАГОР.
- Петрова-Џамбазова Снежана. 2008. *Збороредот во рамките на именската група во прозата на Славко Јаневски*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Петрова-Џамбазова Снежана. 2019. *Реклата како текст (со посебен осврт на јазичните особености на телевизиската реклама)*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Петрова-Џамбазова Снежана. 2020. „Категоријата вид во македонскиот јазик и современата употреба на видските парови во медиумите“. *Македонскиот јазик – извор на филолошки и на културолошки истражувања*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 325–330.

Речници

Инџенџијално-синџаксички речник на македонскиџе џлаџоли. Ред. Снежана Велковска, V. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2001: 224.

Правойџс на македонскиџиј џазик. 2015. Ред. Живко Цветковски, Скопје: УКИМ ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Толковен речник на македонскиџиј џазик. Ред. Кирил Конески, V. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2011: 112.

Ексцерпирана литература

Пусџаков Александар. 2022. *Хоџшел меџу две војни.* Скопје: Арс Ламина. (ХМДВ)

Стојаноска Ана. 2021. *Лебед.* Скопје: Полица. (Л)

Трпкова Синоличка. 2021. *Никоџаш не кажувам.* Скопје: Арс Ламина. (ННК)

THE LANGUAGE AND THE PROOF READING IN CONTEMPORARY MACEDONIAN LITERATURE

Summary: The proof reading of linguistic expressions is essential in the process of keeping and nurturing the standard form of the Macedonian language. The constant care for the language is of utmost importance, especially in these trying times when many scientifically established assertions, associated with the Macedonian language and its independence, are being redefined and brought into question. We have included only a small fraction of the current issues as well as the contemporary literature, knowing full well that there are numerous others that deserve our attention.

Key words: Language, proof reading, analitism.

Магдалена Симионска
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

ПРИМЕНАТА НА СТАНДАРДИТЕ НА ЕТИЧКО ОДНЕСУВАЊЕ ВО НАУКАТА ВО ДЕЛОТО *ЕТИКА НА НАУКАТА* НА ДЕЈВИД Б. РЕСНИК ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: *Етика на науката: Вовед* на Дејвид Б. Ресник е учебник по етика со опширен вовед во етиката во науката. Покрај сите основни концепти од ова поле, во книгата авторот разгледува дванаесет (12) стандарди на етичко однесување во науката. Овој труд е насочен кон анализа на примената и на применливоста на овие стандарди на етичко однесување во науката во контекст на Република Северна Македонија. По краткото дефинирање на етиката и на науката и нивно поврзување преку економијата (финансиите и финансирањето на науката) и технологијата, даден е краток преглед на секој од дванаесетте стандарди по што следи разгледување на конкретни примери од скорешниот македонски контекст, кои се поврзани со примената или пак со недостатокот на примена на стандардот на етичко однесување, за кој станува збор. Целта на ова истражување е да се види дали овие стандарди се функционални во нашата земја и дали постои потреба од потврдување или нивно повторно поставување во научната практика и во научното истражување во Република Северна Македонија.

Клучни зборови: етика, стандарди на етичко однесување во науката, примена, одговорност, Република Северна Македонија.

Вовед

Иновативноста и новите научни откритија, новото знаење и технологијата се од огромна важност за бизнисот и за државниот економски развој. Науката отсекогаш драстично ги менувала воспоставените општествени, производствени и развојни стандарди, но бизнисот (економијата) е оној што успева најбрзо да го увиди тоа и, следствено, навремено да реагира. Така, бизнисот ја финансира науката, која, пак, користејќи ги овие добиени средства, истражува, развива и наоѓа решенија, кои ги применува бизнисот (економијата). Оваа зголемена спрега меѓу науката и бизнисот ја зголемува зависноста на науката од бизнис-заедницата (финансиите) и индустријата, а тоа доведува до судир меѓу научните

и бизнис-вредностите. Оттука се доведуваат во прашање и финансирањето на науката (финансирање насочено кон одредена бизнис-цел), споделувањето информации и заклучоци меѓу научниците и институциите (конкурентност на пазарот), отворената соработка меѓу научниците итн. Сепак, оваа врска веројатно најмногу влијае на една од најзначајните вредности што треба да ја негуваат науката и научниците, а тоа е етиката во науката и во научноистражувачката работа.

Според *The American Heritage Dictionary of English Language*, етиката е систем на прифатени верувања, кои го контролираат однесувањето на луѓето, особено таков вид систем, кој е основан на морални вредности. Етиката е дефинирана и како изучување на општата природа на моралот и на специфичните морални избори што ги прават луѓето, но исто и како правила и стандарди, кои раководат со однесувањето на луѓето (научниците, истражувачите) или со членовите на одредена професија. Токму овие стандарди на етичко однесување ги разгледува Дејвид Б. Ресник (Resnik 2005) во својата книга *Еџика на науката*. Таа претставува еден сеопфатен вовед во етиката на науката и на научноистражувачката работа; своевиден учебник и основна литература за секој оној што сака и/или да се занимава со наука. Во книгата авторот покрива множество теми: од етички теории, примена, политики, цели на истражување, преку: отвореност, образование, чесност и конфликт на интереси, па сè до: истражувања со човекови испитаници, злоупотребување и социјална одговорност. Исто, во *Еџика на науката* се разгледуваат значајни студии на случај, како: клонирање луѓе и животни, несреќата со американската вселенска програма „Challenger“, и многу други. Тој нè воведува во етичките дилеми и прашањата, кои произлегуваат од научното истражување.

Подолу ќе се обидам да дадам краток преглед на неколкуте стандарди на етичко однесување во науката што ги разгледува Дејвид Б. Ресник во своето дело *Еџика на науката*, но исто така, преку примери од нашето секојдневие, за секој стандард одделно, ќе се обидам и да ја разгледам примената и применливоста, воопшто, на овие стандарди на етичко однесување во нашиот контекст, поточно во Република Северна Македонија.

1. Примена и применливост на стандарди на етичко однесување

1.1. Прв стандард

Првиот стандард на етичко однесување во науката, кој го наведува Ресник, е **чесност**, па вели: „Научниците не треба да измислуваат, да фалсификуваат или погрешно да прикажуваат податоци или резултати. Треба да бидат објективни, непристрасни и искрени во сите аспекти на истражувачкиот процес“¹ (Ресник 1998: 48). Авторот смета дека ова е најзначајниот стандард. Прави разлика меѓу нечесност и грешење објаснувајќи дека научниците се луѓе и луѓето грешат (најчесто ненамерно), но додава дека нечесноста од страна на научниците во науката (која може да биде од различна природа, како: фалсификување податоци и резултати, правилен избор на техники при

---

¹ Преводот на стандардите од англиски на македонски јазик е на М. Симионска. Видете Прилог 1 за стандардите на англиски јазик.

научноистражувачката работа, злоупотреба на статистички методи, преувеличување при пишување предлози за истражување за да се добијат (повеќе) средства итн., го загрозува истражувачкиот процес, го оневозможува постигнувањето на научните цели и ја поткопува довербата меѓу научниците.

1.1.1. Пример – екстерно тестирање

Еден таков пример на нечесност во научното истражување во нашата земја е примерот со „екстерното тестирање“ што е всушност надворешна (екстерна) проверка на постигањата на знаењата за учениците од четврто одделение (основно образование) до трета година (средно образование), соодветно. Целта на тестирањето беше преку низа прашања да се провери објективноста на наставниците и на професорите при оценувањето, поточно да се увиди дали има (големи) отстапувања во однос оценката доделена од наставниците/професорите со знаењето што го покажуваат учениците на екстерното тестирање. Односно, се донесоа измени во Законот за основно и Законот за средно образование, според кои, наставниците, кај кои ќе има најмали отстапувања во однос објективноста на оценката што ја дале на одреден ученик и постигнувањата на истиот ученик за истиот предмет при екстерното тестирање, ќе бидат наградени со зголемување на платата за петнаесет отсто. Но, на наставниците и на професорите, кај кои има најголеми отстапувања во добиените показатели, ќе им се намали платата за петнаесет отсто. Овие „стимулации“ од страна на Министерството за образование и наука доведоа до ситуација во која самите наставници и професори, во основните и во средните училишта широм земјава, почнаа, на самото екстерно тестирање, да им ги кажуваат точните одговори на прашањата на своите ученици за тие да соодветствуваат на оценките што им ги дале на учениците, со тоа учејќи ги учениците на нечесност што е сосема спротивно од она што треба да го прават просветните работници. Истовремено, тие, како дел од овој научноистражувачки проект, ги фалсификуваат, ги лажираат и ги заобиколуваат резултатите што, пак, несомнено доведува и до уште едно негативно влијание за образованието и за иднината на учениците, а тоа е фактот дека со лажирани резултати состојбата нема да може да се смени ниту да се подобри за учениците да имаат позитивни придобивки од сето тоа.

1.2. Втор стандард

Како втор стандард на етичко однесување во науката, Ресник ја наведува **внимателноста**, која ја објаснува на следниов начин: „Научниците треба да ги избегнуваат грешките во истражувањето, особено при претставување на резултатите. Треба да ги сведат на минимум експерименталните, методолошките и човечките грешки и треба да избегнуваат самозалажување, пристрасност и конфликт на интереси“ (Resnik 2005: 51). Слично како и за чесноста, авторот појаснува дека внимателноста при научноистражувачката работа ги намалува грешките во работењето и ги подобрува соработката и довербата меѓу научниците, обете нешта со далекосежни последици. Продолжува со разгледување на различни видови грешки при научните истражувања, како експериментални грешки, кои произлегуваат од научните инструменти при собирање податоци, методолошки грешки поврзани со

толкување и со анализа на податоци користејќи статистички методи, како и човечки грешки, кои можат да имаат различна природа (грешки при употреба на инструменти, при вршење пресметки, при пишување трудови итн.).

1.2.1. Пример – превод на *Хаклбери Фин*

Интересен пример, во нашата земја, во врска овој стандард на етичко однесување е примерот со преводот на професорката Калина Малеска од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје. Поточно, во 2008 година, тогашната Влада, заедно со Министерството за култура, започна книгоиздавачки преведувачки проект „Свезди на светската книженост“, кој опфати и превод на 560 тома на „свезди“ на светската книженост. Меѓу шесте книги што ги преведува Калина Малеска, во рамките на овој проект, е и делото на Марк Твен, *Хаклбери Фин*. Дејството во романот се одвива по должината на реката Мисисипи, па ликовите зборуваат на вернакуларен јазик (на дијалект), а не на стандарден јазик. Проблемот настанува кога преведувачката го предава готовиот текст на преводот, извршен на колоквијален јазик, а од редакцијата на издавачката куќа следуваат низа коментари (што потоа прераснува и во низа преписки со преведувачката) во кои тие бараат од Малеска да го ревидира преводот, поточно да го смени јазикот на кој зборуваат ликовите од колоквијален во стандарден. Малеска најпосле вметнува фуснота во која ја објаснува оправданоста на нејзиниот избор на колоквијалниот јазик, но сепак кога го купува објавеното дело увидува дека нејзиниот превод е изменет без нејзина согласност. Сето ова кулминира со јавно оградување на Малеска од текстот на објавениот превод преку објаснување објавено на веб-страницата на *Окно*, како и со приложување на истиот овој текст во секоја од копиите на *Хаклбери Фин*, достапни во библиотеките на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје.² Во него Малеска вели: „Овој потег, преведувачот да не се консултира за внесените измени буквално на сите страници, од првата до последната страница на книгата, е во најмала рака непрофесионален и неетички потег.“ На овој начин, Малеска, оградувајќи се од издадениот превод, укажува и ја посочува грешката, со што „е направено катастрофално осакатување на јазикот“³ и ги информира јавноста и студентите (идни преведувачи/научници) за една крајно неетичка постапка да не се консултира преведувачот за промените, кои се објавуваат во „туѓо“ име.

1.3. Трет стандард

Понатаму, Ресник ја набројува **отвореноста** како стандард и вели: „Научниците треба да споделуваат: податоци, резултати, методи, идеи, техники и алатки. Треба да им дозволат на други научници да ја рецензираат нивната работа и треба да бидат отворени за критики и за нови идеи“ (Resnik 2005: 52). Појаснува дека отвореноста ја унапредува науката преку критики и анализи од други научници, на тој начин градејќи атмосфера на соработка и доверба, која води кон ефикасно користење на ресурси и спречува догматика и пристрасност.

---

² Малеска К., „Зошто страв од колоквијалниот јазик?“, *Окно*, okno.mk/node/42715

³ Ibid.

Сето ова води и кон доверба од јавноста, која е од големо значење за науката и за нејзиниот напредок бидејќи јавноста е информирана за она што се работи.

1.1.3. Пример – „Дигитален речник на македонскиот јазик“

Како пример, во нашата земја, кој го прикажува горенаведеното е „Дигиталниот речник на македонскиот јазик“, кој е приватна иницијатива (финансиран од страна на SAM97 GmbH). Во импресумот на веб-страницата на „Дигиталниот речник на македонскиот јазик“ се наведени изворите од кои е црпено при неговото составување (наведено е исто дека сите текстови се слободно достапни во дигитална форма), меѓу кои се: *Речник на македонскиот јазик*, под редакција на Блаже Конески, I–III, Детска радост, 1994; *Толковен речник на македонскиот јазик*, I–VI, издаден од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003 – 2014; *Правописен речник на македонскиот литературен јазик* од Кирил Конески, Просветно дело, 1999, и други. „Дигиталниот речник на македонскиот јазик“ е алатка, која се користи од: преведувачите, учениците и студентите, како и од луѓе со различни професии, потоа од оние што го учат/изучуваат македонскиот јазик, како и оние што има потреба од проверка на референца или од потсетување за нешто поврзано со македонскиот јазик иако специјалистите по македонски јазик сметаат дека има недостатоци. Значајно е дека тој е достапен јавно и бесплатно.

1.4. Четврти стандард

Следниот, четврти стандард, на списокот, е **слободата**. Овој стандард Ресник го објаснува на следниов начин: „Научниците треба да имаат слобода да спроведуваат истражувања во врска со секој проблем или со секоја хипотеза. Треба да им биде дозволено да истражуваат нови идеи и да критикуваат стари.“ (Resnik 2005: 54). Тој додава дека слободата игра важна улога во науката и тоа преку проширување на знаењето, поддржување на научната креативност, потврдување на научното знаење преку критики од други научници, а најпосле и слободната мисла, изразувањето и дејствувањето, подразбираат и слобода во истражувањето. Интересно и вредно е да се спомене и дека авторот објаснува и случаи кога токму ограничувањето (до одредена мера) на слободата може да се оправда, па дури и да биде исправно етички. Логичен пример е да се ограничи слободата на научниците при научни експерименти или истражувања со човечки испитаници, при кои може да дојде до повреда на луѓето. Истото треба да важи и за животните и за растенијата.

1.4.1. Пример – „бомбите“

Тука сакам да го наведам примерот, кој, во нашето општество, е познат под името „бомбите“. На почетокот на 2015 година, македонската јавност ги слушна аудиоснимките од многуте незаконски прислушувани разговори на: новинари, министри, невладини организации, судии, обвинители, академици итн. Јавноста тогаш слушна за изборни измами, преговори за името на државата, нетранспарентно и неекономично купување службени возила, плацови и ред други сомнителни дејствувања. Сепак, за научниците, „бомбите“ претставуваат и нешто друго, богат материјал за работа. Па така, користејќи го обемниот материјал во аудиоснимките, како корпус, проф.

Виктор Фридман⁴ направи научно лингвистичко истражување разгледувајќи 130 000 зборови, кои се дел од прислушуваниите материјали („бомбите“). Преку споредбена анализа на вокабуларот употребуван во „бомбите“ и оној во делото на Крсте Мисирков, *За македонскиите работи*, Фридман го разгледува неформалниот јазик, особено турцизмите, употребувани во неформална комуникација.

Во општества и под услови на угнетувачки и авторитарни режими науката, истражувањата и научната креативност стагнираат, што веројатно води и кон регрес како на науката, така и на целото општество. Ограничувањето на слободата во науката е и ограничување на слободата на човекот и кршење на основните човекови права. Низ историјата, но за жал и денес, сме сведоци на закани по оваа слобода и сите имаме огромна обврска и одговорност да ја зачуваме и да ја унапредуваме слободата, каде што ја има, но и да се бориме за онаа и онаму, каде таа е ограничена.

1.5. Петти стандард

Петтиот стандард, кој се разработува во книгата, е **заслугата**. Ресник вели: „Заслугата се дава на оние што ја заслужиле.“ (Resnik 2005: 55). Точно дека овој стандард индиректно влијае на науката и на унапредувањето на знаењето, така што им дава мотив на заслужните научници, но и ги наградува. Овој стандард, исто така, посочува на припишување на заслугата, но и на неетичко однесување од страна на научниците, на пример при плагијат. Во овие случаи заслужните научници не ја добиваат заслугата што им следи и затоа треба да се најде начин да се обесхрабри (казни) практиката на плагијат.

1.5.1 Пример – #СегаКажувам

На почетокот на 2019 година, на социјалните мрежи во нашата земја, започна кампањата наречена #СегаКажувам, која беше поттикната од популарната кампања во САД – #MeToo, во која јавно и гласно се зборува за сексуалното вознемирување. Целта на обете кампањи е да ја подигне свеста во јавноста за сексуалното вознемирување и за сексуалните напади врз жените. Кај нас, оваа кампања ја започнаа неколку активистки, кои најпрво започнаа да споделуваат свои лични искуства, надевајќи се дека така ќе охрабрат повеќе жени и девојки да го сторат истото. Кампањата доведе до: општествени дискусии и анализи за сексуалното вознемирување, јавни дебати и настани, па дури и јавна поддршка од неколку наши министерства и, се разбира, пофалби и афирмација за организаторките. Истовремено, се појавија и избилство на реакции против движењето, критикувајќи ја, меѓу другото, неоригиналноста на идејата и обвинувајќи ги организаторките за плагијат.

Во овој случај сметам дека инспирацијата за, па на некој начин, и продолжувањето и проширувањето на оваа идеја и во други земји, не само што не е плагијат, туку е за огромна пофалба и е заслуга на организаторките бидејќи со дејствувањето на кампањата се работи во насока на заштита на

---

⁴ Американски лингвист чиј особен интерес претставува стандардизацијата на балканските јазици и централно – на македонскиот јазик.

човековите права, на превенција и на спречување на насилството (дури и спасува животи) не само врз жените, туку и врз девојчињата (децата). Неминовна е пофалбата за заслугата на организаторките на оваа кампања, од чии анализи и резултати произлегоа и дејства од организации, па дури и институции, работејќи на подобрување на состојбата во врска сексуалното вознемирување во Македонија. Меѓу другото, јавната општествена афирмација претставуваше поттик и за други организатори/организации да се продолжи со работата на ова поле за да се откриваат, да се спречуваат и да се казнуваат злосторниците зад случаите (како скандалозната група „Јавна соба“) чии членови јавно шиканираат и објавуваат експлицитни фотографии на малолетни девојчиња.

1.6. Шести стандард

Следи шестиот стандард, а тоа е **образованието**, кој се толкува на следниов начин: „Научниците треба да ги образуваат потенцијалните научници и да се осигурат дека тие ќе научат како да практикуваат добра наука. Научниците треба да ја образуваат и да ја информираат јавноста во врска науката“ (Resnik 2005: 56). Во самото објаснување Ресник се залага за две начела, а тоа е образование на нов кадар, од една страна, и образование на јавноста во врска науката и со научните истражувања, од друга.

1.6.1. Прво начело

Првото начело е повеќеслојно и бара формално образование на нов кадар, негово регрутирање, обучување, но и давање можност да се вклучи тој во групата (институциите) научници/истражувачи. Вложувањето и залагањето за нов кадар треба да биде државна политика бидејќи само на тој начин, преку обезбедување обучен кадар, ќе продолжи да се развива науката и ќе се постигнуваат резултати, кои ќе го придвижуваат и општеството напред.

1.6.2. Второ начело

Второто начело е нишка, која се провејува во неколку од стандардите на етичко однесување што ги наведува Ресник, а тоа е информирање на јавноста во врска со науката и со истражувањата, кои се спроведуваат, бидејќи науката зависи од поддршката на јавноста на неколку начини. Без поддршката на јавноста, на науката ѝ се заканува опасност од јавна осуда. Понатаму, токму ова незнаење на јавноста може да доведе и до ограничување на средствата наменети за науката и за истражувањето и најпосле може да дојде и до општествена стигматизација на науката, како професија, што пак ќе доведе до недостаток на нов и млад кадар, кој ќе ја продолжи работата во науката.

1.6.2. Пример – академски подмладок

Примерот кај нас, кој сакам да го наведам, е поврзан со првиот од двата дела од стандардот. Сведоци сме, во академската фела, на еден феномен со далекосежни негативни последици, а тоа е недостаток на асистенти и на демонстратори на државните факултети, кои би биле обучувани од менторите/професорите. Без ова, сега сме во ситуација во која на низа професори им претстои пензионирање, а за нивните предмети нема подмладок

на факултетите, па така предметите се под закана да згаснат, а со нив и развојот на знаењето и на науката и, се разбира, нивното пренесување на студентите. Значајна е одговорноста да се пренесе знаењето на идните генерации.

1.7. Седми стандард

Следи **социјалната одговорност** за која Ресник смета: „Научниците треба да избегнуваат да му наштетуваат на општеството и треба да се обидат да создаваат социјални придобивки. Научниците треба да бидат одговорни за последиците од нивното истражување и треба да ја информираат јавноста во врска со тие последици.“ (Resnik 2005: 57). Оваа одговорност носи бреме за научниците бидејќи налага обрнување внимание на: последиците од истражувањата, нивната природа и нивното влијание врз општеството. Налага и одговорност кон сите фактори и учесници во општеството бидејќи сите имаме одговорност кон општеството, пред сè, како луѓе, а секако и како научници, чии дејстувања можат да имаат далекосежни последици за секој член на и за сè, во општеството. Но, научниците треба да имаат и социјална одговорност да се залагаат за праведност и за доследност во информирањето на јавноста и на општеството во врска со резултатите од истражувањата.

1.7.1. Пример – „Толковен речник на македонски јазик“

Годинава, во мај, беше промовирано долгоочекуваното електронско издание на „Толковниот речник на македонски јазик“, кое, по само неколку дена, бурно ја разбранува и стручната и општата јавност. Станува збор за бурни општествени реакции против вклучувањето на одредени зборови во речникот со објаснување дека тие се навредливи за одредени групи граѓани. Примерите на спорните зборови вклучуваат: „циган“, „циганштија“, „циганчи се“, „курва“, „ороспија“, „Шиптар“, „Цинцар“, „Егеец“, „педер“ итн.

По само неколку дена од објавувањето на „Толковниот речник на македонскиот јазик“, од електронската верзија на Речникот, кој беше изработен од Институтот за македонски јазик, исчезнаа горенаведените и други зборови. Место да се внесуваат нови зборови, кои ќе го збогатат Речникот, кој, пак, треба да биде отворен ресурс за: лингвистите, студентите и сите други корисници во земјава и надвор од неа, што ќе помогне за развојот на јазикот и на науката, овој проект се претвори во еден вид цензура. Токму тука лежи социјалната одговорност на научниците: да се избораат против оваа цензура и да ја информираат јавноста за неа, а особено за последиците од цензурите.

За пофалба е дека токму ова го покажаа и го направила голем дел од лингвистите и научниците во земјава, односно јавно образложија, кои се негативните последици од ова повлекување на зборовите од Речникот, што кажува за негативниот институционален став кон ова прашање, а тие јавно го објавиле и застапаа зад нивното сериозно несогласување со оваа постапка.

1.8. Осми стандард

Осмиот стандард за кој Ресник вели: „Научниците треба да ги почитуваат законите во врска со нивната работа при процесот на истражување“ (Resnik 2005: 58) е **законитост**. Законските обврски и последиците од нивното непочитување се еднакви и важат за сите луѓе и за сите професии. Но,

последниците за: науката, истражувањето и нивниот развој се катастрофални ако научниците не се придржуваат до законитоста и до одредбите од законите, наменети за нив.

1.8.1. Пример

Како во сите општества и земји, така и кај нас, незаконитоста, корупцијата и криминалот се присутни насекаде. Доколку јавно ги знаеме конкретните примери на отстапувања од овој стандард на етичко однесување во науката кај нас и имаме доволно информации и податоци да пишуваме за нив во трудови и во медиуми, веројатно ќе живеевме во помалку корумпирана држава. Тоа, за жал, кај нас не е можно.

1.9. Деветти стандард

За деветтиот стандард, или **можност**, во книгата се вели: „На научниците не треба, на нефер начин, да им се скрати можноста да користат научни ресурси или да напредуваат во научната професија“ (Resnik 2005: 59). Ова е значаен стандард за развојот на науката бидејќи секое оневозможување на можности, без разлика дали од: политички, финансиски или културолошки причини, води кон стагнација, догматика и предрасуди. Авторот, исто така, зборува и за тоа дека помалите истражувања не добиваат можност да се остварат поради фактот дека повеќето финансирања се насочуваат кон големите и значајните научни политики. Понатаму зборува и за фактот дека жените и малцинствата сè уште не се застапени доволно во научноистражувачкиот свет иако има значаен напредок во овој поглед.

1.9.1. Пример – „Истражувачка репортерска лабораторија – ИРЛ – Скопје“

Како пример ќе го земам скорешниот случај кај нас со здружението „Истражувачката репортерска лабораторија – ИРЛ – Скопје“. Поточно, новинарите од ова здружение истражуваа неколку горчливи теми, кои влијааа и влијаат на нашето општество и на нашиот живот, како што се: загадениот воздух, корупцијата, криминалот и многу други. Токму поради чувствителноста на темите што ги истражуваат, здружението најде на негативни коментари и на осуди дури и од високи функционери кај нас, што пак доведува до поттикнување сомнеж во кредибилноста на нивната работа, а со тоа и до ограничувања на нивниот понатамошен развој. Имено, ова поткопување на работата на новинарите може да доведе и до недоверба кај јавноста и кај можните фондови и извори на финансирања достапни за оваа професија, што, пак, ќе ја попречи нивната можност кон следни истражувања и резултати. Во овој случај, тоа доведува до: дополнителна неинформираност на јавноста, несвесност за одредени општествени состојби и, секако, преку несоодветно реагирање од страна на одговорните институции и до намалување на квалитетот на животниот стандард за сите граѓани.

1.10. Десетти стандард

Следен на списокот од стандарди е **заемна почит**, за кој се вели: „Научниците треба да се однесуваат со почит кон колегите“ (Resnik 2005: 60).

Ова начело лежи и врз основа на морал, но би рекла и на човечност. Почитта кон другиот научник отвора врата за подобрена соработка, споделување на информации, податоци, согледувања и резултати, што, пак, доведува до остварување на научните цели, подобрување и поддржување на научното истражување, интердисциплинарност во развојот на науката и во научното истражување и секако афирмација и зајакнување на местото и на улогата на науката и на истражувањето во општеството.

1.10.1. Пример – „Дигитален речник на македонскиот јазик“ и „Толковен речник на македонски јазик“

Она што сакам да го разгледам, како пример, од нашиот контекст, се две инстанции споменати во примерите погоре во овој текст, а тоа се: „Дигиталниот речник на македонскиот јазик“ и „Толковниот речник на македонски јазик“, или луѓето што работат и стојат зад овие два речници. Во случај на заемна почит меѓу нив е очекувано да дојде/дојдеше и до нивна соработка, која несомнено ќе даде/дадеше плод. Поточно, со споделување информации, кои ги поседуваат, и со здружување на научните сили, ќе се дојде/дојдеше до сознанија, кои позитивно ќе влијаат врз развојот на јазикот и на науката, ќе има/имаше зголемена ефикасност во нивното работење и применливост на добиените резултати од истражувањата (в. стандард единаесет подолу), па следствено и порационално користење (соодветно пренаменување) на ресурсите, и се разбира, создавање можност за понатамошна научна соработка, која би можела да даде нови научни плодови.

1.11. Единаесетти стандард

Претпоследниот, или единаесеттиот стандард, кој се разгледува, е **делотворност** и Ресник појаснува: „Научниците треба делотворно да користат ресурси.“⁵ Иако ова навидум се чини јасно, логично, па и морално, сметам дека е многу значајно во научноистражувачката работа кај нас, а и во светот. Како научници и истражувачи сме соочени со сериозноограничени ресурси за истражување во нашата земја, па таканареченото „рециклирање“ на научни трудови (објавување на истите трудови со мали измени во нив и нивно претставување како нови истражувања) дополнително ја влошува оваа ситуација.

1.11.1. Пример – (ре)избори

Во академската заедница, сепак, се случува една појава, која неминовно доведува до ситуација на маѓепсан круг. Поточно, академските научници се соочуваат со чести избори и реизбори во своите звања на факултетите и во институтите, каде што работат, за што им се потребни бодови, кои ги добиваат од објавување трудови во зборници и во списанија од нивната област. Големите број потребни бодови и кратките временски периоди меѓу овие (ре)избори создава стрес за академиците, па така тие немаат секогаш доволно време да се посветат на одредено ново истражување од кое ќе произлезат и нови

---

⁵ Ibid.

согледувања и, секако, објавувања на трудови во врска со нив. Тие ги преработуваат веќепостоечките трудови и повторно ги објавуваат за да ги соберат потребните бодови. Така доаѓаме до множество објавени трудови без голема иновативност, што пред јавноста (но и меѓу самите колеги академици) остава слика на слаба научноистражувачка работа, која секогаш не е вредна за финансирање. Ова, пак, доведува до сеопшто отежнат пристап до ресурси и до финансирање научни истражувања и на тој начин дури и новите креативни истражувачки идеи не добиваат финансии, а цената ја плаќаат сите – од: научниците, студентите, економијата и индустријата до: општеството, развојот на државата и самите граѓани.

1.12. Дванаесетти стандард

Последниот стандард е **почит кон испитаници**. За него Ресник вели: „Научниците не треба да ги нарушуваат правата или достоинството на човековите испитаници, кои ги користат за своите експерименти. Научниците треба да се однесуваат кон испитаниците (кои не се луѓе), односно кон животните, со соодветна почит и грижа кога ги користат за експерименти“ (Resnik 2005: 61). Научниците и истражувачите ќе се придржуваат до и ќе го почитуваат овој стандард ако ги почитуваат основните човекови права, за чие прекршување следат санкции и казни. Она што претставува проблем е односот кон животните, па и кон растенијата. Сведоци сме на сè поголемо уништување на животинскиот и на растителниот свет, и природата воопшто, за потребите на човекот, а веројатноста дека продолжува таа практика и при истражувања и при експериментирања е многу веројатна. Државните легислативи ширум светот може и треба да се првите што ќе ги заштитат сите живи видови, на тој начин менувајќи ја парадигмата, кога станува збор за употреба на живи суштества во научноистражувачката работа.

1.12.1. Пример – „Медена земја“

Тука би сакала да дадам пример во врска со вториот дел од стандардот, а тоа е нарушувањето на достоинството на испитаниците. Во овој случај, примерот е позитивен, а станува збор за тимот што работеше на филмот „Медена земја“ (анг. „Honeyland“). „Медена земја“ е документарен филм, во режија на Тамара Котевска и Љубомир Стефанов, за пчеларката Атице Муратова, која одгледува диви пчели во овчеполското село Бекирлија. Кај нас е веќе позната максимата на Атице: „Пола за мене, пола за вас“, поточно концептот според кој пчеларката собира од медот, но само половина, а останатиот им го остава на пчелите (на природата).

Но, целта на овој пример е да го покажам односот на режисерите кон Атице Муратова, кон другите ликови во филмот и кон пчелите, за време снимањето, а и по тоа. Иако во природата на документарните филмови е да се долови што поголема реалност на предметот (субјектот) на филмот, за пофалба е достоинствениот начин на кој режисерите ги снимаат условите во кои живее херојката на филмот, нејзината болна мајка, како и многудетното семејство, кое се појавува во документарецот. Без осуда, ниту со критика, тие ја прикажуваат реалноста на овие несреќни луѓе, главно, насочувајќи се кон неверојатниот дух и кон силата на главниот лик и кон необичните животни навики и на сите други

ликови. Тие, исто така, внимаваат и да ја зачуваат точната локација на дивите пчели во тајност пред јавноста (гледачите) за да ги заштитат пчелите од можни злоупотреби од страна на луѓето.

2. Заклучок

Етиката во научноистражувачката работа на површина ги вади проблемите во врска со неетичките однесувања, но и со етичкисомнителните однесувања, како што се: плагијати, измами, прекршувања на закони, искористувања на испитаници, дискриминации итн. Етиката е во темелот на научното истражување и е потребно ревностно придржување кон нејзините начела. Неетичките однесувања и постапувања можат да се појават во секакви форми и облици, а обврска на правните институции е да го санкционираат несоодветното однесување. Сепак, главната одговорност, но и обврската за придржување кон етичките начела, е кај секој од нас, кај секој поединец, кај секој научник и истражувач. Придржувањето кон етичките начела и принципи значително ја подобрува кариерата, а како што видовме и општеството, па затоа важноста на етиката не може, доволно, да се нагласи со зборови. Преку примерите, наведени и објасните во овој труд, сметам дека реафирмација на етичките принципи во науката е многу потребна.

Прилог 1

Стандардите на етичко однесување во науката, во делото: *Етика на науката* на Дејвид Б. Ресник, на оригинален англиски јазик:

1. *Honesty*: Scientists should not fabricate, falsify, or misrepresent data or results. They should be objective, unbiased, and truthful in all aspects of the research process.
2. *Carefulness*: Scientists should avoid errors in research, especially in presenting results. They should minimize experimental, methodological, and human errors and avoid self-deception, bias, and conflicts of interest.
3. *Openness*: Scientists should share data, results, methods, ideas, techniques, and tools. They should allow other scientists to review their work and be open to criticism and new ideas.
4. *Freedom*: Scientists should be free to conduct research on any problem or hypothesis. They should be allowed to pursue new ideas and criticize old ones.
5. *Credit*: Credit should be given where credit is due but not where it is not due.
6. *Education*: Scientists should educate prospective scientists and insure that they learn how to conduct good science. Scientists should educate and inform the public about science.
7. *Social Responsibility*: Scientists should avoid causing harms to society and they should attempt to produce social benefits. Scientists should be responsible for the consequences of their research and they should inform the public about those consequences.
8. *Legality*: In the process of research, scientists should obey the laws pertaining to their work.
9. *Opportunity*: Scientists should not be unfairly denied the opportunity to use scientific resources or advance in the scientific profession.

10. *Mutual Respect*: Scientists should treat colleagues with respect.
11. *Efficiency*: Scientists should use resources efficiently.
12. *Respect for Subjects*: Scientists should not violate rights or dignity when using human subjects in experiments. Scientists should treat non-human, animal subjects with appropriate respect and care when using them in experiments.

Користена литература

- Диџитален речник на македонскиот јазик*. 2021. верзија: 1.2.062. 21 декември.
<http://drmj.eu/impresum>
- Малеска, Калина. *Зошто страв од колоквијалниот јазик?*. ОКНО.МК.
<https://okno.mk/node/42715>
- Медена земја*. 2019. Режија Тамара Котевска и Љубомир Стефанов. Dogwoof. Македонија.
- Голем англиско македонски речник*. 2001. Второ издание. Скопје: Автор, Мургоски, Зозе.
- Официјален диџитален речник на македонскиот јазик*.
<https://makedonski.gov.mk/>
- Панзова, Виолета. 2003. *Наукаа како занает*. Филозофски факултет: Скопје.
- Resnik, B. David. 2005. *The Ethics of Science: An Introduction*. London: Routledge.
- Soukhanov, H. Anne. 1992. *The American Heritage Dictionary of English Language*. Third Edition, Houghton Mifflin.
- The National Committee for Research Ethics in Science and Technology (NENT). 2008. *Guidelines for Research Ethics in Science and Technology*.

APPLICATION OF THE STANDARDS OF ETHICAL CONDUCT IN SCIENCE IN THE ETHICS OF SCIENCE BY DAVID B. RESNIK IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

Summary: *The Ethics of Science: An Introduction* written by David B. Resnik is a textbook on ethics with a comprehensive introduction into ethics in science. Apart from all the basic concepts of ethics in science within it the author examines twelve standards of ethical conduct in science. This paper attempts to look at the application and applicability of these standards of ethical conduct in science in the context of the Republic of North Macedonia. First, a brief review of all the standards is provided followed by an exploration of specific examples from the recent Macedonian context pertaining toward the application, or lack thereof, of the respective standard. The goal of this research is to see whether these standards are functional in our country and whether there is need for reaffirming these said standards into the practice of science and scientific research in the Republic of North Macedonia.

Key words: ethics, standards of ethical conduct in science, application, responsibility, Republic of North Macedonia.

Људмил Спасов
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

Далибор Јовановски
Филозофски факултет – Скопје
Скопје

ЛИЧНОСТА И ДЕЛОТО НА КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКОТО МИЛЈЕ (ВО ЧЕСТ НА 100 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА ТОДОР ДИМИТРОВСКИ)

Апстракт: Мултиетничноста и/или мултирелигиската припадност, полека но сигурно навлегувала во Турското Царство, меѓу другото, и поради желбата Империјата да се сочува во новите европски општествени услови и настани, кои, постепено, тргнувајќи од крајот на 19 век, па потоа забрзувајќи се, во првите децении на 20 век доведуваат до распаѓање на мултиетничките монархии во Европа: Австро-Унгарија на северозапад и на Турското Царство на југоисток на Европа. Статијата има цел да придонесе кон објективен одговор на прашањето дали Миладиновци, поточно Константин се сметал себеси за Бугарин во денешна смисла и својот јазик го сметал за бугарски, како што тврдат бугарските филолози. Одговорот е секако: НЕ! Се разбира дека не можеме да тврдиме дека тој се сметал за Македонец во денешна смисла, но со сигурност можеме да кажеме дека тој не се сметал и за Бугарин во смисла на бугарската нација која била во почетно формирање. Не бил ниту Ромеј за да не се поистовети со грчката/хеленската нација како најнапредна на овие простори во тоа време.

Клучни зборови: Турско Царство, браќата Миладиновци, националност, јазик.

Овој труд во поднасловот го содржи името на Тодор Димитровски кому и му е посветен. Ова не е случајно. Токму тој, Тодор Димитровски, според нашето мислење, ја направи во нашата лингвистика и книжевната стилистика, најсуптилната анализа на јазикот и стилот на К. Миладинов употребен во неговите текстови, поетски и прозни, и докажа дека тој е особен, не во смисла на авторски, туку е особен во смисла на неговата замисла за тоа како треба да изгледа писмениот односно литературниот јазик со кој треба да се служи македонското население односно Македонците во Турското Царство. Еден од авторите, Људмил Спасов, резултатите на истражувањата на Т. Димитровски (в. Димитровски 2000) ги користел во повеќе свои трудови и нему му е благодарен (в. Спасов 2005).

Да се потсетиме дека мултиетничноста и/или мултирелигиската припадност, полека но сигурно навлегувала во Царството, меѓу другото и поради желбата империјата да се сочува во новите европски општествени услови и настани, кои, постепено, тргнувајќи од крајот на 19 век, па потоа забрзувајќи се, во првите децении на 20 век доведуваат до распаѓање на мултиетничките монархии во Европа: Австро-Унгарија на северозапад, како и на Турското Царство на југоисток на Европа.

Токму во еден таков контекст го гледаме делото на К. Миладинов.

Поленаковиќ пишува за тоа како се изговарало презимето Миладиновци (Поленаковиќ 1953: 91): Миладинови или Миладиновци. Ние денес велиме: браќата Миладиновци, Спомен-дом на Миладиновци и сл. На таков начин во струшкиот говор се именуваат фамилиите: Стојковци, Перевци, Митревци... Што се однесува до презимето, а во тоа време тие не постоеле во форма како денес, како во 20 век, тоа можело да биде, на пример: Ристе (од) Миладиновци, подоцна Ристе Миладин, но, особено во градските (варошките) средини се јавила и наставката –ов/–ев, на пример: Робев, Робевци, Пандев, Пандевци за подоцна да превладее народната –ски/–ска: Миладино(в)ски. Можела да се сретне и варијантата: Миладинис што лесно се толкува како влијание на грчката/елинската културна и политичка пропаганда.

Досега кажаното отвора и едно друго прашање: дали Миладиновци, поточно Константин, себеси се сметал за Бугарин во денешна смисла на овој поим и дали својот јазик го сметал за бугарски, како што тврдат бугарските филолози. Одговорот е секако дека НЕ! Се разбира дека не можеме да тврдиме дека тој се сметал за Македонец во денешна смисла, но со сигурност можеме да кажеме дека тој не се сметал и за Бугарин. Не бил ниту Ромеј за да не се поврзе со грчката/хеленската нација како најнапредна на овие простори.

Интересна за анализа е преписката на браќата Миладиновци, објавена во Софија и тоа во однос на прашањата негрчкиот јазик на кој пишувале, но и за неговото именување (Поленаковиќ 1967: 353–392). За бугарската наука, што е познато, вообичаено дека тоа е бугарски јазик. Сепак, анализата на нивните писма ни дава сосема поинаков одговор. Имено во писмата, при што поголем дел се на грчки јазик, гледаме различно именување на јазикот: болгарски, славјански, славјано-пелазгиски, пелазго-бугаромакедонски итн. Од друга страна, кога се во прашање нивните писма што не се напишани на грчки јазик, тие се напишани на стилизиран јазик при што преовладува струшкиот дијалект, а тоа од своја страна покажува дека и тие, впрочем како и сите наши преродбеници, не го прифаќаат бугарскиот јазичен стандард што во тоа време бил во формирање и, посредно, покажува дека не се сфаќаат како дел од современата бугарска нација, исто така во формирање во тоа време¹. Јазичните прашања врзани со јазикот на К. Миладинов, како и за Зборникот, образложено се анализирани кај Тодор Димитровски (Димитровски 2000: 129-158; 253-283).

---

¹ Да подвлечеме овде дека ниту еден македонски преродбеник од втората половина на 19 век не го има прифатено стандардниот бугарски јазик, во тоа време во формирање.

Константин Миладинов му пишува на бугарскиот преродбеник Раковски: „...и ја имам многу македонски песни, кои сакам да издадам мало подоцна; зашто сега не ми позволјавет опстојателствата“, (К. Миладинов, на 8 јануари 1859 од Москва до Г. С. Раковски). И неговиот пријател Жинзифов, како и рускиот пријател Рачински, во своите написи за Зборникот, песните од тој Зборник ги нарекуваат македонски, онака како што ги нарекувал и самиот Константин (Поленаковиќ 1967: 353–392).

Овде доаѓаме и до едно од главните прашања на темава, а тоа е именувањето на зборникот на народни песни како *Бјлѓарски народни ѝесни*, Загреб, јуни 1861 година (Миладиновци 1861). Ова, патем речено, можеме да го читаме како б'лгарски или болгарски како што дозволува овој правопис².

Едно од толкувањата во науката вели дека кога требало дефинитивно Зборникот да влезе во печат, Константин не лесно можел насловот да го даде само врз база на материјалите што ги имал и бил принуден да побара бугарски народни песни за да може Зборникот да го именува *Бјлѓарски народни ѝесни*. Кога еден ден ќе се најде автографот на Зборникот – тогаш со сигурност ќе може да се каже како го замислувал Константин насловот на својот зборник (Поленаковиќ 1973: 224-225).

Но, да не забораваме дека и Верковиќ (Верковић 1860) својот зборник го именува *Народне ѝесме македонски бугара*. Овде важна е белешката дека тоа се *македонски Бугари*, а некои други Бугари. Многу поважно е прашањето, како што истакнавме претходно, дали тогашното именување *Бугари* може да се изедначи со денешниот поим *Бугарин* – припадник на современата бугарска нација.

Тука доаѓаме до главното прашање произлезено од времето на македонската преродба, а тоа е: Зошто кон крајот на 19 век и почетокот на 20 век се пројави интерес за Македонците и за нивниот јазик? Зошто се правеа истражувања и анализи околу прашањето дали јазикот на Македонците е бугарски, српски, а не се правеа анализи за дијалектите на тракиските и добруцанските Бугари? Одговорот е едноставен: за такви истражувања и анализи не постоела причина!³

Прашањето за т.н. споделени истории се разгледува од страна на Далибор Јовановски (Јовановски 2018: 103-111). Нужно и именувањето на својот, како и јазикот на другиот, влегува *grosso modo* во оваа проблематика. За тоа на повеќе места има пишувано и Људмил Спасов (Спасов 2005: 31-36; 65-71).

Дилемите околу именувањето на јазикот на некој еден народ, особено во време на преродбата, времето на формирањето на современите нации, не е единствен и не е осамен македонски случај. Тоа го имаме, на пример, во Финска, во Норвешка во Украина, кај Тарас Шевченко... Така, кога се преведува библијата за Скандинавците, таа е преведена на шведски, дански и исландски, но не и на норвешки јазик. Сепак, денес Данците или Исланѓаните не велат дека

² Правописот на Марин Дринов се официјализира подоцна, дури во 80-тите години на 19 век.

³ Натамошно прашање е зошто требало да има посебни читанки на „свој говор“, како што предлага Шапкарев, за македонските деца да го разберат заедничкиот писмен (меѓу Македонците и Бугарите) јазик?

нема норвешки јазик или дека тој е дански или исландски според своето потекло.

Натаму, сакаме да дадеме неколку примери за јазикот што бил користен кај некои народи од почетокот на нивната преродба, за личности кои се значајни за два соседни народи, но и за именувањето на сопствениот јазик од страна на преродбенските дејци.

Тарас Шевченко, најголемиот украински преродбеник, во една фаза од своето работење, украинскиот јазик го именува *јужноруски*. Дали тоа значи дека не постоел украинскиот јазик или пак украинскиот јазик бил и е само дијалект на рускиот јазик? Не, напротив, самото означување како *јужноруски* прави разлика. Да ја споменеме и првата украинска граматика издадена во 1818 година од страна на Алексеј Павловски, кој украинскиот јазик го нарекол малоруски дијалект. Во 1827 била објавена збирка на украински народни песни, објавена од страна на Михајло Максимович, кој украинскиот јазик го нарекол *малоруски*.

Чешкиот историчар и теоретичар на нациите и национализмот на помалите народи, Мирослав Хрох, пишувајќи за појавата на словачкото национално движење забележал: „Специфична особеност на словачкиот културен развој бил фактот дека тој развој бил тесно преплетен со чешката земја. Чешкиот бил општоприфатен јазик на лутеранската реформација во Словачка, словачките студенти заминувале во Прага, а во Словачка се носеле книги на чешки“ (Хрох 2014: 98).

Затоа воопшто не треба да нè чуди фактот дека некои личности имале придонес за традицијата и културата на два соседни блиски народи. Нивното потекло не значи дека тие не биле и не се важни за историјата на двата народа. Па така може да забележиме дека Јан Колар, значајна личност за словачката култура и историја, Словак по потекло, интелектуалец и застапник за словенското единство, сметал дека сите Словени биле дел од една словенска нација и зборуваат на еден словенски јазик, но бидејќи се поделени на племиња зборуваат на различни дијалекти (Maxwell 2006: 160). Тој сметал дека Словаците и Чесите му припаѓале на едно племе и се спротивставувал на создавање на посебен словачки јазик. (Maxwell 2006: 161). Колар ги пишувал неговите текстови на архаичен чешки јазик и се обидува да го прошири користењето на тој јазик во Словачка (Bakke 1999: 131).

Бранот на националното движење кај Финците, во културолошка и јазична смисла бил поврзан со Јохан Вилхелм Снелман. Јохан Вилхелм Снелман му придавал големо внимание на јазичното прашање. Во едно свое писмо до Топелиус, тој забележал: „Доколку сите ќе бевме Швеѓани според јазикот, јас би бил радосен. Меѓутоа, бидејќи сега нашата вечна судбина е да живееме издвоено од Швеѓаните, нешто оригинално мора да биде развиено меѓу нас самите – некој вид на сопствена акција во светската историја, а тоа е цивилизацијата... Бидејќи сите од нас не се Швеѓани и не можеме да станеме Швеѓани, ниту во современите услови, а уште помалку да станеме Французи – што останува тогаш? Ние мора да станеме Финци (...) Станувајќи Финци ние

мора да добиеме национален јазик, мал агол во светската историја, цивилизација...“ (Saukkonen 2012: 3). Ова значи дека Снелман јасно го поставил прашањето на јазикот како приоритет за создавањето на финската нација⁴.

Ерик Хобсбаум (Хобсбаум 1993: 150) осврнувајќи се на дејствувањето на финските интелектуалци забележал дека финското литературно друштво, основано во 1831 година, било формирано од Шведгани, а неговата документација била водена на шведски. Исто така сите текстови на идеологот на финскиот културен национализам Снелман биле напишани на шведски.

Всушност, во Финска, членовите на интелигенцијата која го користела шведскиот јазик, минале низ лингвистичка конверзија инспирирана од идеите на германскиот филозоф Хердер за значењето на јазикот во процесот на создавањето на нацијата (Kaljundi, Laanes, Pikkanen 2015: 29).

Заклучокот на оваа студија е еднозначен: деветнаесеттиот век е времето кога во Европа и на север и на југ и на исток и на запад, се одвива еден широк и значаен процес на формирање на нациите во денешно значење на поимот, а овој процес е тесно поврзан со создавањето на стандардните/литературните јазици на соодветните нации. Македонскиот случај не е исклучок, туку е потврда на правилото.

Користена литература

- Bakke Elisabeth, *Doomed or failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1918-38*, PhD Dissertation, Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Oslo, 1999, p. 131
- Верковиќ Стефанъ И. 1860. *Народне ѱесме македонски Бугара. Кнь. I, Женске ѱесме.* У Београду: Правителственомъ Кньигопечатњом.
- Димитровски Тодор. 2000. *Подвигоѱ на Миладиновци (јазични и книжевноисториски ѱрилози).* Скопје: Матица македонска.
- Димитровски Тодор. 2000. „Руските партиципи и герундии во јазикот на К. Миладинов“ [во:] *Подвигоѱ на Миладиновци (јазични и книжевноисториски ѱрилози).* Скопје: Матица македонска, 129-158.
- Димитровски Тодор. 2000. „Транскрипција на текстовите во Зборникот на Миладиновци“ [во:] *Подвигоѱ на Миладиновци (јазични и книжевноисториски ѱрилози).* Скопје: Матица македонска, 253-283.
- Јовановски Далибор. 2018. „Споделени истории, личности, традиции. Европски примери“, *Годишен зборник, кн. 71*, Скопје: Филозофски факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Калјунди Linda, Laanes Eneken, Pikkanen Ilona. 2015. „Historical fiction, cultural memory and nation building in Finland and Estonia“ [во:] Kaljundi Linda, Laanes Eneken, Pikkanen Ilona (ed.).

⁴ Чешкиот славист од македонско потекло, Иван Доровски, познат по своите ставови за припадност на автори кон повеќе култури, забележал дека истакнатиот фински преродбеник Јохан Лудвиг Руненберг, автор на финската национална химна, е типичен таков пример на писател.

- „Novels, histories, novel nations. *Historical fiction and cultural memory In Finland and Estonia*“. Helsinki: *Studia Fennica, Historia*, 5-35.
- Методиј“ – Скопје, 103–111.
- Maxwell Alexander, 2006. „Hey Slovaks, where is my home?“ Slovak lyrics for non – Slovak national songs“, *Philologica Jassyensia* II, 1, 151-163.
- Миладиновци браќа. 1861. *Бжлѓарски народни ѓѓсни. Собрани оѓџ, Димииѓрија и Консијаниѓина и издадени оѓџ Консијаниѓина*. Загребџ. Книгопечатница на А. Јакича.
- Поленакоевиќ Харалампие. 1973. *Сѓѓуди за Миладиновци*. Скопје: Мисла. .
- Поленакоевиќ Харалампие. 1953. „Три прилога за запознавањето на Браќа Миладиновци“. *Годишен зборник на Филозофскиоѓ факултеѓет – Скопје* 6, Скопје: Филозофски факултет – Скопје, 87–104.
- Поленакоевиќ Харалампие. 1967. „Нови материјали и студии за браќа Миладиновци (I)“. *Годишен зборник на Филозофскиоѓ факултеѓет* 19, Скопје: Филозофски факултет, 353–392.
- Saukkonen Pasi. 2012 „The Finnish paradox: Language and politics in Finland“, *RECODE working papers series* 5, 2-10.
- Спасов Људмил. 2005. *Избрани ѓѓглавја од исѓоријаѓа на македонскиоѓ јазик/Бојаѓа на јазикоѓ. Прв дел*. Скопје: Култура.
- Спасов Људмил. 2005. „Прилог кон дискусијата за македонското јазично прашање во XIX век“ [во:] *Избрани ѓѓглавја од исѓоријаѓа на македонскиоѓ јазик/Бојаѓа на јазикоѓ. Прв дел*. Скопје: Култура, 31-36.
- Спасов Људмил. 2005. „Белешки за јазикот на браќата Миладиновци, или – како Константин Миладинов го замислува македонскиот стандарден јазик“ [во:] *Избрани ѓѓглавја од исѓоријаѓа на македонскиоѓ јазик/Бојаѓа на јазикоѓ. Прв дел*. Скопје: Култура, 65-71.
- Хобсбаум Ерик. 1993. *Нациоѓиѓе и национализмоѓ*. Скопје: Култура.
- Хрох Мирослав. 2014. *Оѓиѓиѓесѓвени ѓѓредуслови за националноѓа ѓѓреродба во Евроѓа. Комѓарайѓивна анализа на оѓиѓиѓесѓвениоѓ сосѓав на ѓѓиѓриоѓскиѓе ѓѓруѓи кај ѓѓмалиѓе народи*. Скопје: Арс студио.

THE PERSONALITY AND WORK OF KONSTANTIN MILADINOV IN THE SOUTH SLAVIC ENVIRONMENT (IN HONOR OF THE 100TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF TODOR DIMITROVSKI)

Summary: Multi-ethnicity and/or multi-religious affiliation slowly but surely enters the Turkish Empire, among other things, due to the desire to preserve the Empire in the new European social conditions and events, which, gradually, starting from the end of the 19th century, and then accelerating , in the first decades of the 20th century lead to the disintegration of the multi-ethnic monarchies in Europe: Austria-Hungary in the northwest and the Turkish Empire in the southeast of Europe. This article aims to contribute to an objective answer to the question of whether Miladinovci, or rather Constantine, considered himself a Bulgarian in today's sense and considered his language Bulgarian, as Bulgarian philologists claim. The answer is 186

of course: NO! Of course, we cannot claim that he was considered a Macedonian in today's sense, but we can say with certainty that he was not considered a Bulgarian in the sense of the Bulgarian nation that was in its initial formation. Neither was Romeus so as not to be identified with the Greek/Hellenic nation as the most advanced nation in these areas at that time.

Key words: Turkish Empire, the Miladinov brothers, nationality, language.

Марина Спасовска
Филолошки факултет, Универзитет во Тетово
Тетово

Марина Даниловска
Филолошки факултет, Универзитет во Тетово
Тетово

'ДИСТАНЦИРАНИТЕ ФОРМИ' ВО ГРАМАТИКИТЕ НА ХОРАС ЛАНТ И НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: Предмет на интерес во овој труд се формите на минатото неопределено време во Граматиките на Лант и на Конески. Всушност, правиме преглед на значењата што се карактеристични за оваа аналитичка глаголска форма (основното и модалните) и во двете граматики, укажувајќи на сличностите и на разликите. Американскиот славист Хорас Лант формите на минатото неопределено време ги нарекува 'дистанцирани форми', коишто го искажуваат дејството како дистанцирано, и тоа во поглед на времето во кое се одвива настанот или во поглед на вистинитоста на искажаниот настан. Историски погледнато, функцијата на стариот словенски перфект била резултативноста, но дури подоцна, во времето кога освен од аористната основа започнале да се образуваат и форми на перфектот и од имперфектната основа, тој развил и нови функции. Токму прекажаноста е една од неговите нови модални функции, со којашто, како што посочува Конески, се прекажуваат дејства кои 'лично не сме ги восприемале'.

Клучни зборови: Конески, Лант, глаголски форми, основно значење, модално значење.

Годината 1952 е значајна година за македонскиот јазик, година кога се печатени две граматики: Граматиката на Конески¹ и Граматиката на Лант. Првата, со огромно значење за македонскиот јазик и за македонскиот народ, објавена во вистинско време, како насушна потреба на секој човек. Втората, претставува прв обид за синхрониско оцртување на структурата на

---

¹ Првиот дел од Граматиката првпат е излезен од печат во 1952 година: *Грамајќика на македонскиот литературен јазик. Дел I: Увод. За гласовите. За акцентите.* и е ревидиран во изданието од 1957 година, со промени сведени на скратувања и прецизирање на определени формулации. Вториот дел од Граматиката првпат е излезен од печат во 1954 година: *Грамајќика на македонскиот литературен јазик. Дел II: За формите и нивната употреба.* Двата дела од Граматиката за првпат во една книга се објавени во 1966 година: *Грамајќика на македонскиот литературен јазик. Дел I и II* (Конески 2021: 7).

македонскиот литературен јазик² и има позитивно влијание врз неговата афирмација во странство.

За оваа пригода се решивме да ги разгледаме формите на минатото неопределено време во Граматиките на Лант и на Конески. Всушност, правиме преглед на значењата што се карактеристични за оваа аналитичка глаголска форма (основното и модалните) и во двете граматики, укажувајќи на сличностите и на разликите³.

Со минатото неопределено време во македонскиот јазик се искажува дејство што се случило воопшто во минатото, без точно да се определи моментот на неговото извршување. Конески (1967a: 461) за таквата нијанса во значењето на неопределеното време вели дека „ќе ја почувствуваме, така да се рече, во чист вид – во такви реченици каде што не се јавуваат други зборови со временско значење, преку кои поблиску се одредува временската ситуација кога се вршело дејството“. Преку примерот *Сум ѝи кажал некогаш и ѝак ќе ѝи кажам*, авторот ја претставува особеноста на ова време да изразува дејство кое е извршено во минатото, и за кое „во моментот соопштуваме како за факт, без да се содржи во глаголската форма само по себе некаква претстава за сооднесување со еден момент или временски отсек во минатото“.

Американскиот славист Хорас Лант (Lunt 1952: 91) формите на минатото неопределено време ги нарекува ’дистанцирани форми’, коишто го искажуваат дејството како дистанцирано, и тоа во поглед на времето во кое се одвива настанот или во поглед на вистинитоста на искажаниот настан. Тој посочува дека говорителот може да ја отфрли одговорноста во врска со точноста на информацијата, со образложение дека тој не бил сведок на настанот.

И Конески и Лант истакнуваат дека од историска гледна точка, функцијата на стариот словенски перфект била резултативноста⁴, но дури подоцна, во времето кога освен од аористната основа започнале да се образуваат и форми на перфектот и од имперфектната основа (*молил-молеl*), тој развил и нови функции. Токму прекажаноста е една од неговите нови модални функции, којашто, како што посочува Конески (1967b: 176) се развила како резултат на тоа што „се зачувале аористот и имперфектот наспрема перфектот“. Тој истакнува дека минатото неопределено време во македонскиот литературен јазик се користи и за директно кажување и за прекажување. Притоа, дека основна функција му е прекажувањето, бидејќи лицето коешто зборува не е сведок на настанот, и го предава онака како што му го кажале или пак, како што посочува. Сепак, употребата на минатото неопределено време за прекажување е

---

² В. Конески 2010: 159.

³ Сите наведени примери во текстот се земени од Граматиките на Конески и на Лант.

⁴ Тополињска (1995: 205–206) истакнува дека „под резултативна глаголска конструкција се подразбира една конструкција на којашто ѝ е својствен двоен сооднос со временската оска. Имено, се констатира актуелноста (траењето) на резултатите (последичите) на еден поранешен настан. Со други зборови, се констатира постоењето на една состојба сфатена како резултат на еден поранешен настан“

најкарактеристична за третото лице, што е сосема природно, ако се има предвид меѓусебниот однос на граматичките лица: - *И најјосле дојде глас: загинал ѝо ѝајѝој ѝушѝе, во борба со ѝоѓанецојѝ.*

Лант во својата Граматика истакнува дека разликата помеѓу засведочените и 'дистанцираните' дејства е доста изразена во разговорниот јазик, така што преку интересни примери земени од праксата го илустрира значењето на прекажаност на ова време: - *Тој беше во Скопје – односно бил, не ѝо видов.*⁵ / - *Тој ја чиијал вашајѝа сѝајѝија, и многу ѝофално се изрази за неа*⁶.

И двајцата автори истакнуваат дека, вообичаено, во народните приказни се употребува минатото неопределено време, односно т.н. дистанцирани форми, но честопати има мешање на формите за директно кажување и за прекажување, со цел поживо претставување на нарацијата.

Во врска со употребата на формите на минатото неопределено време за прекажување дејства, односно за искажување незасведочени дејства, за чие одвивање дознаваме од други, Конески (1967а: 477) посочува дека ваквите форми најмалку се поврзани со првото лице, затоа што, всушност, „тоа соопштува за дејство што самото го вршело“. Авторот додава дека и со првото лице понекогаш можеме да искажуваме незасведочени дејства, а тоа е најчесто кога некој ни раскажувал за нас, а ние не се сеќаваме на случката: *Мајка ми ми кажала дека коѓа сум била мала еонач сум се изѓубила* (јас не се сеќавам на случката).

Конески (1967а: 464) во својата Граматика наведува редица случаи во кои минатото неопределено време се употребува за „директно соопштување“. Ваквото предавање на дејството е најчесто поврзано со првото лице, кое е директен учесник во настанот и истиот го предава како засведочен: - *Јас сум осѝарела со сѝројниклак; - ...како заек сум изријал од ѝосѝела.* Токму во ваквите случаи се гледа поврзаноста меѓу ова време со аористот и имперфектот, за кои е карактеристично учеството на говорителот во минатиот настан, кој го предава како сведок. Авторот истакнува дека ваквите форми понекогаш можат дури и да се заменат со формите на минато определено (свршено или несвршено) време: - *Јас осѝарев со сѝројниклак; - како заек изријав од ѝосѝела.*, но не секогаш, бидејќи во повеќето случаи би се изменила смислата на исказот.

Покрај првото лице еднина, за директно кажување се употребува и првото лице множина, односно кога дејството се врши во видокругот на лицата кои се учесници или пак сведоци на истото: - *Ех, не сме имале среќа, Сѝојанке; - Нека знаајѝ како сме се мачеле.*

⁵ Од примерот се забележува дека говорителот прво употребува имперфектна форма (*беше* – со која се изразува засведоченост), но веднаш ја менува со *бил* – форма за прекажување (бидејќи со самото појаснување (*не ѝо видов*), посочува дека дејството му е пренесено).

⁶ Од примерот се забележува дека говорителот употребува форма за прекажување (*чиијал*), со која се оградува од одговорноста дека статијата навистина е прочитана, а со формата *се изрази* го искажува дејството како засведочено.

Конески (1967а: 468) посочува дека покрај со првото лице (еднина или множина), употребата на минатото неопределено време за директно кажување може да биде поврзана и со останатите две лица. Според него, тоа се поретки случаи кои, на некој начин повторно се поврзани со првото лице, и кои „спаѓаат во кругот на неговото знаење и опит, па како такви и бидуваат од него лично засведочени“: *Ми рекол и друѓ ѝај и знае шћо му одговорив.; - И ошћогај, еве никој не сирнал кај мене.*

Во врска со ова, тој во својата Граматика (Конески 1967а: 470) го споменува поимот констатација, за кој вели дека доколку констатираме нешто со формите на минатото неопределено време, тогаш таа констатација треба повторно да произлегува од првото лице, за да имаме директно кажување⁷, при што посочува неколку примери, меѓу кои: - *Многү си се научил да зайоведуваш, шћу секој не ѝи се ѝлаши;* - *Ни кога била малечка, кога ѝајко ѝ донесувал жевреци од црква, не се радувала шћолку.*

Двајцата автори истакнуваат дека честопати со формите на минатото неопределено време во македонскиот јазик можеме да искажеме и констатација во моментот на зборувањето за нешто што станало во минатото, но е со очигледен резултат во сегашноста: - *Ти ѝак си ѝил, ѝрошейна...;* - *Уф, сонцейшћо изгреало!* - *Сише играај, шћој се одделил сам.* Токму поради тој резултат е присутен степен на изненадување, на чудење: - *А види, види како ја исчешлал Дане косајша, како крава да го лижела.;* - *Не сум го видел година и комај... Колку се изменил!*, кој некогаш е посилено изразен: - *Ти си бил маж!*, на неверување: - *Јас сум му ги зел ѝарише!* Всушност, тоа се т.н. адмиративни искази, нашироко познати под името „балкански адмиратив“, (в. Тополињска, 1995: 245) – експресивни варијанти на дубитативот.

Како посебен вид констатација поврзана со сегашниот момент и Конески и Лант ја посочуваат онаа кога дејството се случило без знаење на говорителот, иако тој бил засегнат од тоа дејство, односно истото се извршило во негово присуство, но тој не бил свесен за тоа, односно не го забележал неговото извршување: - *Така, шћака, сум засјал.;* - *Јас не забележав кога зоврела водајша и кога фрлиле во шћенекешћо лија.//* - *Нишћо да не сејам, сум го скршил шћишешћо.;* - *Сме ја ошћавиле врајајша ошћворена и некој нè обрал.*

Разгледувајќи ја модалната употреба на ова време во македонскиот јазик, Конески ја споменува и неговата употреба во прашални реченици, кои, се разбира, најчесто ги поставуваме за да дознаеме нешто, но постојат и такви прашања, кои ги поставуваме за да ја дознаеме причината за едно дејство, што го констатираме во моментот, како во примерите: - *Зар шћака... без суд? Можело ли без суд?;* - *Шћо си се развикал, бре Трендо...*

За ова време во македонскиот е карактеристично и модалното значење современост, односно омнitemпоралност, или како што посочува Конески, со

⁷ Бидејќи, како што посочува Конески (1967а: 470), „ако се констатира нешто (или што е, всушност, исто – се соопштува) како од второто или третото лице – со самото тоа го носи белегот на прекажаност“.

него се искажуваат и вонвременски дејства, коишто се најизразени во пословиците: - *Се мажила мома, да не седи дома.* - *Се сѝркалало ѝоклојчейѝо, си љо нашло ѝенѝерчейѝо.*

Во транспозициска употреба, минатото неопределено време во македонскиот јазик може да го замени и сегашното време, и тоа: за искажување заповед: - *Немој да си се извалкала!...* или со значење идност: - *Земѝ си љи нозейѝе и бељај додека не сум зел дрво да ѝе исѝудам.*

Како последни во редот на случаите кога ова време во македонскиот јазик се употребува без значење на прекажаност, Конески ги споменува изразите што значат благослов или клетва, во кои тоа има идна временска интерпретација: - *Дал ѝи Госѝод добро!;* - *Си оѝигоа, ољан љи изљорел!*

Од прегледот на формите и функциите на минатото неопределено време може да се забележи дека оваа конструкција во македонскиот јазик располага со развиен систем на модални или вторични значења, со чијашто помош, ова време покажува својства на повеќезначност. И Конески и Лант во своите граматички преку соодветни примери, генерално, ексцерпирани од уметничката проза, но и од говорниот јазик, ги илустрираат основната и секундарната употреба на ова време. Секако дека Конески прави поподробна анализа на сите контекстуални варијанти на минатото неопределено време, поткрепувајќи ги со бројни примери, додека, пак, Лант, со навистина изразен 'усет за јазичната стварност', ни ги доближува значењата на т.н. 'дистанцирани форми' во македонскиот јазик.

Користена литература

- Конески Блаже. 1967а. *Грамаѝика на македонскиоѝ лиѝтерайѝурен јазик*, Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 1967б. *Исѝорија на македонскиоѝ јазик*, Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 2010. *Прилози за современиоѝ македонски јазик*, Скопје: МАНУ.
- Конески Блаже. 2021. „Предговор кон том XI“. *Грамаѝика на македонскиоѝ лиѝтерайѝурен јазик*, Скопје: МАНУ.
- Тополињска Зузана. 1995. *Македонскиѝе дијалекѝи во Ељејска Македонија, Синѝакса*, I дел, Скопје: МАНУ.
- Lunt Horace. 1952. *A grammar of the Macedonian literary language, Две американски љрамаѝики на современиоѝ македонски сѝтандарден јазик*, Скопје: МАНУ, 30-155.

'DISTANCED FORMS' IN THE GRAMMARS OF HORACE LUNT AND BLAZHE KONESKI

Summary: The subject of analysis in this paper are the forms of Past Indefinite Tense in the Grammar by Lant and Koneski. We are doing an overview on

the meanings that are specific for this analytical verb form (the basic and modal) in both grammars pointing out the similarities and differences. The American slavacist Horace Lant refers to the forms of Past Indefinite Tense as distant forms which express the action as distanced and that in terms of the truth of the expressed event. Historically speaking, the function of the old Slavic perfect was resultative, but only later, in the time when, apart from the aorist base, forms of the perfect and the imperfect began to be formed, it developed new functions. Exactly retelling is one of its new modal functions, which, as Koneski says, retells actions that "we have not perceived".

Key words: Koneski, Lant, verb forms, base meaning, modal meaning.

Фани Стефановска-Ристеска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НА ФРАЗЕМИТЕ СО КОМПОНЕНТА *КУЧЕ* ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Компаративната анализа на зоонимните фраземи побудува сè поголем интерес и станува предмет на анализа во повеќе јазици. Во овој труд ќе се задржиме на фраземите со компонента *куче* во македонскиот и во полскиот јазик, со цел да се покажат сличностите и разликите во значењата на овие фраземи во двата јазика.

Клучни зборови: фразеологија, зооними, македонски јазик, полски јазик.

Компаративната анализа на зоонимните фраземи побудува сè поголем интерес и станува предмет на анализа во повеќе јазици. Во зоонимната фразеологија во сите светски јазици кучето се јавува во состав на голем број фраземи. Фраземите со компонента *куче* се мотивирани од особините на животното, неговиот надворешен изглед, однесување, но и преку односот на животното спрема човекот и на човекот спрема животното. Зоонимните фраземи ги карактеризира антропоцентричност и главно, негативна конотација. Споредбата на лексичките значења на зоонимот *куче* во речниците ни покажува дека основното значење и во македонскиот и во полскиот јазик е ‘домашно животно’, а како секундарни се јавуваат преносни значења со негативна конотација.

куче 1. Домашно животно што лае и обично има улога на чувар, пес; *Canis familiaris*. 2. (прен.) Лош човек, крвник, проклетник. Со исти значења како синоним се јавува и лексемата **пес**.

pies 1. Zwierzę domowe mające cztery łapy, ogon i wilgotny czarny nos, wydające odgłos zwany szczekaniem, hodowane przez człowieka dla towarzystwa, do pilnowania domu lub pomocy przy wykonywanych obowiązkach, uważane za wroga kota. 2. (pot. pejorat.) Osoba, do której mówiący jest w negatywny sposób, ponieważ uważa, że nie zasługuje ona na szacunek.

Фраземите се затврднати јазични единици составени од најмалку два збора кои имаат единствено значење, односно значењето на целината не може да се изведе од значењето на секој збор одделно. Единственото значење на фраземите кое се нарекува глобално или општо значење е особено интересно за

лексикологот. Во фразеологијата, покрај фраземите чие единствено значење не се заснова врз семантиката на секој одделен збор од кој се составени, сепак се јавуваат и фраземи врз чие вкупно значење влијае основното, или почесто, некое секундарно значење на една од лексемите што ја сочинуваат. Така на пример, семантичката компонента ‘непријател на мачката’ која се јавува како диференцијална или потенцијална сема кај основното значење на зоонимот куче станува активна кај поголем број фраземи во чиј состав се јавува овој зооним, на пр.: *живеаат како кучеџо и мачеџо; се гледаат како куче и маче; се сакаат како кучеџо и мачеџо; żyć z kimś jak pies z kotem; kochać się jak pies z kotem.*

Во развојот на значењето на еден збор некои активни семантички компоненти овозможуваат развој на секундарни значења. Секундарните значења најчесто се добиени по пат на различни типови метафоричка асоцијација. И. Видовиќ Болт смета дека во фразеологијата при припишувањето на човечки особини на животните доаѓа до двојна метафоризација, бидејќи особините што им се припишуваат на животните потоа им се припишуваат и на човекот (А. Bunk; М. Оpašić 2011: 238). И во македонскиот јазик и во полскиот јазик називите коишто ѝ припаѓаат на тематската област *живојни* содржат одредена семантичка компонента којашто овозможила развој на секундарни значења со кои се именува некоја особина на човекот, така што секундарните значења стануваат активни и во фраземите и одигруваат важна улога во метафоричните слики врз кои се заснова семантиката на фраземата. Секундарните преносни значења најчесто се резултат на одредени стеротипи (најчесто со негативна конотација) што човекот ги изградил во однос на некое животно. Со секундарно преносно значење ‘лош човек, крвник, проклетник’ ја среќаваме и лексемата *куче* во македонскиот јазик, односно *pies* со пејоративно значење ‘osoba, do której mówiący jest w negatywny sposób, ponieważ uważa, że nie zasługuje ona na szacunek’ во полскиот јазик.

Во фраземите кучето се јавува со позитивни и со негативни конотации. З. Николиновски (2016: 222), врз основа на анализа на фигуративните значења во францускиот и во македонскиот јазик, дава семиолошка дефиниција на кучето, истакнувајќи дека кучето со одредени свои семиолошки признаци (кучето воопшто, одредни раси на кучиња, функцијата на чување и на ловење на кучето) има *позитивни карактеристики* (пријателство, верност, доверба), додека со одредени други признаци (одредени раси на кучиња, исхраната на кучето, лаењето, касањето, беснилото на кучето) кучето симболизира *негативни карактеристики на луѓето* (неблагодарност, егоизам, кукавичлак, стврност, глупавост, сервилност, злоба, перверзност).

Во овој реферат ќе се задржиме на фраземите со зоонимна компонента *куче* во македонскиот и во полскиот јазик, со цел да се покажат сличностите и разликите кај овој вид фраземи во обата јазика. При анализата го користевме ексцерпираниот корпус од *Фразеолошки речник на македонскиот јазик I – III, Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник, Толковен речник на македонскиот јазик*, том I – VI и *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* (2007), *Słownik frazeologiczny* (2008) и *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* (2002).

Фраземите со компонента *куче* се групирани во повеќе тематско-семантички макрополиња: *човечки особини, сосијојба, односи, улоги и сџајус, оценки и вреднувања, движење, бројносџ, временски услови и инџензиџеџиџ. Во рамки на тематско-семантичките макрополиња се izdelуваат различни концепти, кои опфаќаат фраземи од исто семантичко поле, кои немаат нужно иста структура. Доколку на ист концепт припаѓаат фраземи на два јазика, тие се целосно или делумно еквивалентни.*

1. Во тематско-семантичкото макрополе **човечки особини** ги вклучуваме семантичките полиња *физички особини или надворешен изглед* и *каракџерни и морални особини*.

1.1. Во рамки на семантичкото поле *физички особини или надворешен изглед* ги вклучуваме фраземите со кои се опишува физичка особина или надворешен изглед на човекот. Тука ги izdelуваме концептите:

слаб, мршав: *нема куче каде да џо џризне* со значење ‘многу слаб, неухранет’. Во полскиот јазик како еквивалент се јавува фраземата *chudy jak patyk*.

лош надворешен изглед: *wyglądać jak psu z gardła wyjęte* со значење ‘што е со стуткана, изгужвана облека’ како општа оценка за лош надворешен изглед на човекот. Во македонскиот јазик како еквивалент се јавува фразема со зоонимна компонента *крава*: *како да џо џвакала крава*.

1.2. Семантичкото поле *каракџерни и морални особини* вклучува поголем број фраземи со компонента *куче* во кои преку метафорички асоцијации се опишуваат карактерните и моралните особини на човекот. Тука ги izdelуваме следниве концепти:

злоба, лошоџија: *зобен (зол) како куче, од џџри кучиња џолош е; zły jak pies*. И во македонскиот и во полскиот јазик со значење ‘многу злобен’ се јавуваат еквивалентни фраземи со компонента *куче*.

мрзеливосџ: *мрзлив како куче* со значење ‘многу мрзелив’. Во полскиот јазик со слично значење се јавува фразема со зоонимот *wilk*: *jak wilk w czasie праћи* која се среќава и во македонскиот јазик: *како волк на џриџек*.

себичносџ, еџоизам: *лошоџо куче ни само ја јаде коскаџа, ни на друџо ја дава; pies ogrodnika* со значење ‘тој што не дозволува друг да користи нешто коешто нему не му е потребно’.

џрижливосџ, заџиџиџа: *џо чува како куче* со значење ‘максимално се грижи за нечија безбедност’ фразема мотивирана од основното значење на лексемата *куче* и неговата улога на чувар.

лажливосџ, бесрамносџ: *си кладе од куче очи; łgać jak pies* со значење ‘бесрамно лаже’.

кукавичлук: *на мр̄иво (умрено) куче нож вади* со значење ‘покажува храброст откако ќе помине опасноста’.

неблагодарност̄: *рани куче да ѝе лае* со значење ‘неблагодарен човек’.

верност̄: *верен како куче (ѝес); wierny jak pies* со значење ‘многу верен’. И во двата јазика верноста, приврзаноста е претставена со еквивалентни фраземи. Фраземата *верен како куче* којашто припаѓа на концептот *верност̄*, се јавува со изразито позитивна конотација, но таа не мора нужно да има позитивна обоеност бидејќи безусловното, слепо верување буди и негативна конотација означувајќи ‘понизен, сервилен човек, послушник’ со што таа може да се вклучи и во концептот *сервилност̄*.

искус̄тво: *ст̄аро куче ст̄адо варди* со значење ‘човек со богато животно искуство, искусен човек’. Во полскиот јазик како еквивалент се јавува фразема со зоонимна компонента *wróbel: stary wróbel*.

свое̄гласовст̄: *кучиња̄а лаа̄и, карвано̄и си врви; psy szczekają, karawana idzie dalej* со значење ‘и покрај приговорите и забелешките, продолжува да си работи по свое’.

2. Во тематско-семантичкото макрополе **сос̄тојба** ги вклучуваме семантичкото поле *ѝсихичка сос̄тојба* и *емоции* и *физичка сос̄тојба* на човекот.

2.1. Семантичкото поле *ѝсихичка сос̄тојба* и *емоции* ги опфаќа следниве концепти:

бес, лутина: *бесен како куче, како бесно куче; wściekły jak pies* со значење ‘многу бесен, лут, агресивен’. Агресивноста исто така може да се изрази и со фраземата *како куче на синџир* бидејќи отсуството на слобода создава бес и лутина. Од друга страна антонимот *како куче одвртано (ѝуш̄иено) од синџир; szaleć jak pies spuszczone z łańcucha* означува ‘слободен човек кој не е контролиран или ограничен од никого’.

осаменост̄: *нема ни куче ни маче* ‘нема никој’. Бидејќи мачката и кучето се животни кои најчесто живеат во домот на човекот со фраземата *нема ни куче ни маче* се нагласува осаменоста на човекот кој нема семејство. Во полскиот јазик со блиска семантика се јавува фраземата *samotny jak palec*.

љубомора: *љубоморен како куче* со значење ‘многу љубоморен’.

рамнодушност̄: *dbać o coś jak pies o piątą nogę* со значење ‘рамнодушен човек, кој ништо не го засега, не се грижи за ништо, кој омаловажува, потценува нешто’.

2.2. Во семантичкото поле *физичка сос̄тојба* ги вклучуваме концептите:

глад: *гладен како куче (ѝес); głodny jak pies* со значење ‘многу гладен’.

умор, истшошћеност̄, исцрћеност̄: уморен како *їес*; *czuć się jak zbity pies* со значење ‘многу уморен’.

брзо, лесно заздравување: *ке їи їомине како на кућре; goi się, zagoiło się na kims̄ jak na psie* со значење ‘лесно, брзо заздравување на раната, повредата, брзо оздравување’. Фраземата е мотивирана од искуството дека кучињата се сметаат за отпорни животни кои брзо се опоравуваат по некоја болест или повреда.

3. Во тематско-семантичкото макрополе **односи** ги вклучуваме семантичките полиња: *меѓучовечки конїакїи* и *односи* и *онос кон рабоїаша*.

3.1. Во семантичкото поле *меѓучовечки конїакїи* и *односи* ги вклучуваме следниве концепти:

оїсусїво на љубов, симїаїи: *мил му е како на кучейо каменой̄; kochać, lubić kogoś jak psy dziada (w ciasnej ulicy)*. Фраземите се јавуваат со значење ‘воопшто не сака, не поднесува, не трпи некого’.

оцрнување, омаловажување: *ktoś, coś wiesz psu na kims̄, czymś* со значење ‘оцрнува, омаловажува некого’.

клеветїење: *jak, jeśli się chce psa uderzyć, to kij się znajdzie* со значење ‘ако некој сака да нападне, да обвини некого, секогаш ќе најде причина и повод’.

меѓусебна неїрїеливост̄, неслога, омраза, неїрїаїелсїво: *живеаї како кучейо и мачейо; се сакааї како кучейо и мачейо; се зледааї како куче и маче; żyć z kims̄ jak pies z kotem; kochać się jak pies z kotem*. Во рамките на овој концепт и во двата јазика се јавуваат фраземи со две зоонимски компоненти *куче* и *мачка* кои во своето основно значење ја содржат диференцијалната или потенцијална сема ‘непријател на мачката/непријател на кучето’.

нечовечност̄, суровост̄: *му фрла како на куче; їосїаїува како їес со некого; traktować, potraktować kogoś jak psa, wyrędzić, wyrzucić kogoś jak psa* со значење ‘постапува нехумано, нечовечно, понижувачки кон некого’. Нечовечноста, свирепоста и немилосрдноста на човекот се изразува и со фраземите *żo оїейа, żo убие како куче (їес); zabić, ubić kogoś jak psa, zbić kogoś jak psa* со значење ‘убие некого безмилосно, свирепо, немилосрдно, претепа некого’.

кавга, зајадливост̄, несогласување: *се јадаї како кучиња їреку їлої; се јадаї како їци* со значење ‘постојана караница, зајадување, несогласување, живеење во неслога’.

3.2. Во семантичкото поле *онос кон рабоїаша* ги вклучуваме концептите:

внимаїелност̄, їрїейазливост̄, неоодлучност̄: *се врїи како куче околу врела (жорешїа, врука) каша; zabierać się do czegoś jak pies do jeża* со значење

‘започнува, обично некаква работа, внимателно, пополека, се зафати со големо внимание за некаква работа’.

йовршно работиње: како *кучейто (йесой) со оїаикайїа, йромавїа како йесой со оїаикайїа* со значење ‘сврши некоја работа површно, згора-згора’. Во полскиот јазик со значење ‘лошо извршена работа, недоволно, површно сработено’ како еквивалент ги среќаваме фраземите *piąte przez dziesiątę* и *zrobić coś po lerkach*.

4. Тематско-семантичкото макрополе **улоги и сїаїус** вклучува фраземи кои се однесуваат на статусот и улогата на човекот во општеството и средината во која живее. Тука ги среќаваме концептите:

сиромашїија, беда: Тешкиот живот во беда, сиромаштија и во двата јазика се поврзува со кучето преку фраземите: *живее како куче; użyć jak pies w studni* и *умре како куче; zdychać jak pies*.

йоореденостї, омаловажување: Омаловажување и потценување на човекот поради неговата општествена или социјална положба во полскиот јазик се изразува со фраземата *nie dla psa kielbasa, nie dla kota spryka* со значење ‘тоа не е за сите, туку само за одбрани’. Во македонскиот јазик како еквивалент се јавува фраземата *не е за жускаїа сено*.

оїфрленостї, неїрифайїеностї: како *йес на йанажур; potrzebne coś komiś jak psu piąta noga* со значење ‘излишен, непожелен, непотребен’. Со полската фразема *całuj psa w nos* со значење ‘откачи се’ се означува ‘непожелно лице, лице што не е прифатено во друштвото’.

жубење сїаїус: *ktoś, coś zszedł, zeszło na psy, ktoś, coś schodzi na psy* со значење ‘изгуби реноме, позиција, статус; пропаѓа морално, оди на полошо’. Во македонскиот јазик како еквивалент со значење ‘оди од подобро на полошо’ се јавува фраземата *йадне од коњ на маѓаре*.

безредие, анархија: *село без кучиња* со значење ‘место без ред и поредок, каде што секој прави што сака, несредена состојба без контрола’. Со фраземата *нашол село без кучиња* се означува ‘самоволие, човек кој ги користи условите на безредие за да ги спроведе своите намери без ограничување и без почитување на вообичаеното однесување’.

5. Во тематско-семантичкото макрополе **оценки, вреднувања** ги вклучуваме фраземите во кои е изразен ставот на човекот кон животот и светот, како и ставови кои се прифатени како животни вистини. Тука ги вклучуваме следниве фраземи:

куче касайско не сїанува овчарско со значење ‘тој што чека (добива) сè на готово, никогаш нема да научи да работи’.

dobra psu i tucha со значење ‘треба да си задоволен со помала корист дури и кога не го добиваш тоа што си го посакувал’. Со исто значење во

македонскиот јазик се јавува фразема составена од две зоонимни компоненти *врайче* и *џулаб*: *подобро врайче во рака ојшколку џулаб на џранка*.

psu na bude, psu na buty со значење ‘нешто што е безвредно, бесполезно и бесмислено; нешто за што е залудно да се вложува напор’. Во македонскиот јазик како еквивалент со исто значење се јавува фразема со компонента *мачка*: *може да ѝ љо врзе, закачи на мачкаџа за ојашкаџа*.

tanie mięso psy jedzą, tanie mięso jedzą psy со значење ‘не купувај поевтино, бидејќи ниската цена значи слаб квалитет; тоа што е со слаб квалитет е наменето за лекомислени, сиромаси’. Во македонскиот јазик со блиско значење се јавува фраземата *сиромавиоџи овайаџи џлака*.

tu jest pies pogrzebany со значење ‘тоа е суштината на работата, тоа е одговорот на прашањето’. Како еквивалент во македонскиот јазик се јавува фразема со зоонимна компонента *зајак*: *овде лежи зајакоџи*.

ostatnich gryzą psy со значење ‘тој што дозволува во дадена ситуација да биде надминат, претекнат од некој друг е во најтешка положба’.

6. Во тематско-семантичкото макрополе **време** ги вклучуваме концептите: **лоши временски услови, невреме**: *да џи е жал куче да врзеш нагвор, куче да врзеш ќе љо скине синџироџи, кучеџо и мачеџо заедно ќе сџијаџи; psa by nie wурędził, psa by nie wуgonił, psa by z domu nie wуgonił* со значење ‘многу студено време’ и **никогаш**: *коџа беше волкоџи куче, коџа ќе сџане волкоџи куче* со значење ‘никогаш, во никое време и во никакви околности’. Фраземите се семантички мотивирани од фактот дека кучето е потомок на волкот.

7. Во тематско-семантичкото макрополе **количесџтво, бројносџи** ги вклучуваме следниве концепти: **сџџе**: *до маче до куче*; **никој**: *ни куче ни маче; pies z kulawą nogą* и **во љолем број**: *и маче и куче; gdzieś jest ludzi, dzieci, turystów itp. jak psów* со значење ‘во голем број’. Со значење ‘во голем број, настрвено, лакомо’ во македонскиот јазик се јавува и фраземата *се насџрвиле (се собрааџи) како џци на мрша*.

8. Во тематско-семантичкото макрополе **начин на движење** го izdelуваме концептот **сџоро, бавно движење**: *се влече како џреџеџано куче; како џреџеџан џес* со значење ‘одвај, со последни сили се влече, се движи; споро, бавно движење поради умор, исцрпеност’. Во полскиот јазик се јавува фраземата *włóczyć się jak pies* со значење ‘бесцелно, споро движење’.

9. Тематско-семантичкото макрополе **инџензиџеџи** го опфаќа концептот **слаб инџензиџеџи, неизразносџи**: *ni pies, ni wуdra* со значење ‘нешто или некој без изразени обележја, црти; нешто неодредено’. Во македонскиот јазик како еквивалент се јавува фраземата *ни риба, ни девојка*. Во ова тематско-семантичко макрополе ја вклучуваме и полската фразема *jeden pies* со значење ‘исто е, нема разлика’. Во македонскиот јазик како еквивалент се среќава фраземата *исџи џавол*.

Врз основа на компаративната анализа на фраземите со компонента *куче* во македонскиот и во полскиот јазик можеме да заклучиме дека и во двата јазика овие фраземи се најбројни во тематско-семантичкото макрополе *човечки особини* во кое преку метафорички асоцијации се опишуваат карактерните и моралните особини на човекот (верност, злоба, себичност) и во тематско-семантичкото макрополе *односи* во кое преку метафорички асоцијации се опишуваат меѓучовечките контакти и односи (непријателство, нечовечност, оцрнување, клевететење, зајадливост) кои се со исклучиво негативна конотација. Контрастивната анализа на фраземи од два јазика резултира со релативно мал број на целосно идентични единици, а многу почести се фраземите меѓу кои постојат помали или поголеми отстапувања на формален, семантички, мотивациски или друг јазичен план.

Во групата целосни (апсолутни) еквиваленти ги вклучуваме фраземите со ист лексички состав, структура и значење: *верен како куче (џес)* – *wierny jak pies*; *злобен како куче* – *zły jak pies*; *бесен како куче* – *wściekły jak pies*; *џаген како куче (џес)* – *głodny jak pies*; *ке џи џомине како на куџре* – *goi się, zagoiło się na kimś jak na psie*; *се сакааџи како кучеџио и мачеџио* – *kochać się jak pies z kotem*; *џосџаџува како џес со некоџо* – *traktować, potraktować kogoś jak psa*; *џмре како куче* – *zdychać jak pies* и др. Фраземите што припаѓаат на овој тип еквиваленција неретко се темелат на идентичен начин на мислење или пак се мотивирани од заеднички стереотипи.

Во групата делумни еквиваленти ги вклучуваме фраземите кои имаат исто значење, но различен лексички состав и/или структура. Овој тип еквиваленција ја сочинуваат фраземи кои имаат семантичко совпаѓање или идентична мотивираност, но формално се разликуваат по својот лексички состав т.е. фраземата од едниот јазик во споредба со другиот може да биде претставена со синоним или со лексема од исто семантичко поле: *џуѓладаќ џак пси з гардла џуѓете* – *како џа џо џвакала крава*; *сџапо куче сџаџо варџи* – *stary wróbel*; *мил му е како на кучеџио каменеџи* – *kochać, lubić kogoś jak psy dziada (w ciasnej ulicy)*; *се врџи како куче околу врела (џорешџиа, врџка) каџа* – *zabierać się do czegoś jak pies do jeża*; *ни пџес, ни џудра* – *ни риба, ни девојка* и др. Во оваа група ги вклучуваме и фраземите кај кои постои само семантичка еквиваленција, односно фраземи кои имаат приближно исто значење, но тоа значење се изразува со различни компоненти: *како кучеџио (џесоџи)* *со оџаџкаџа* – *piąte przez dziesięte*; *ктоѕ, соѕ зсзедл, зсзло на пси, ктоѕ, соѕ счодзи на пси* – *џаџне оџ коњ на маџапе*; *танџе мџесо пси једзџ, танџе мџесо једзџ пси* – *сџромаџоџи џџаџи џлаќа* и др.

3. Нулта еквиваленција ја сочинуваат фраземи за кои немаме еквивалентен парник, односно структури со единствено значење за кои во фразеологијата на јазикот што се споредува не може да му се најде еквивалент: *на мрџиво (умрено) куче нож ваџи, нашол село без кучиња*.

Иако кучето се смета за најдобар пријател на човекот, сепак досегашните истражувања на анималистичките фраземи во различни јазици

покажуваат дека најлош статус има токму кучето кое во најголем број фраземи се јавува со негативна конотација.

Користена литература

Единици на кирилица

- Блажевска-Ристовска Ивана. 2015. „Фразеологизми со компонентата пес (куче) во македонскиот јазик“. *Зборник на трудови од научниот собир „Значењето низ времето и просторот*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 129–135.
- Велковска Снежана. 2008. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје.
- Велјановска Катерина. 2001. „За споредбените фраземи во македонскиот и во словенечкиот јазик“. *XXVII Научна конференција на XXXIII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 153–156.
- Никодиновски Звонко. 2017. „Семиолошката семантика како теориска рамка за проучување на единиците од фраземското и од комуникативното рамниште“. *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор ошвора*“, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 213–228.
- Стефановска-Ристеска Фани. 2020. „Споредбени фраземи со зоонимна компонента во македонскиот и во полскиот јазик“. *Monografia ze studiów slawistycznych IV „Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura*“, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 219–226.

Единици на латиница

- Błaszak M. 2017. „Zwierzęta w Macedońskiej i Polskiej frazeologii“. *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор ошвора*“, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 103–112.
- Ana Bunk; Maja Opašić. 2011. *Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome i češkome jeziku*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 137–250.

Речници

- Димитровски Тодор. Ширилов Ташко. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том I – III. Скопје: Огледало, 2003 – 2009.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I – VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003 – 2014.
- Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, pod red. Stanisława Dubisza i Elżbiety Sobol, opracowanie Anna Kłosińska, Elżbieta Sobol, Anna Stankiewicz. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2007.

- Bąba, S., Liberek, J. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2002.
- Kłosińska, A. *Słownik frazeologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008.

SEMANTIC ANALYSIS OF PHRASEMES CONTAINING *DOG* AS A COMPONENT IN THE MACEDONIAN AND IN THE POLISH LANGUAGE

Summary: The comparative analysis of zoonymic phrasemes has brought to an increased interest in the research of many languages. The semantic analysis of the phrasemes with *dog* as a zoonymic component in the Macedonian and in the Polish language aims to show the similarities and differences of these phrasemes in both languages. During the analysis, we use the conceptual analysis method, which implies a superordinate term that unites the meanings of the phrasemes, i.e. comprises phrasemes from the same semantic field.

Keywords: phraseology, zoonymic phrasemes, Macedonian language, Polish language.

Диана Столац
Универзитет во Риека, Филозофски факултет
Риека

Весна Граховац-Пражиќ
Универзитет во Задар
Госпиќ

РАКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА ШИМЕ СТАРЧЕВИЌ

Апстракт: На почетокот на 21 век се пронајдени ракописи на хрватскиот граматичар и верски писател Шиме Старчевиќ (Житник, 1784 г. – Карлобаг, 1859 г.). Во оваа статија познатите податоци поврзани со неговиот печатен опус се дополнуваат со податоците за пронајдената ракописна граѓа. Се коментира утврдувањето на авторството на ракописот.

Клучни зборови: хрватски јазик, граматика, учебник, 19 век, Шиме Старчевиќ.

Статијата е подготвена во рамките на проектот *Хрватскојто ѝшшано наследсѝво од 18 до 20 век*, кој финансиски го поддржува Универзитетот во Риека.

Вовед

Појавата на првите лингвистички книги, посебно на граматиките, е значајна за секој народ. Така, значајно име за хрватската лингвистика е Бартол Кашиќ¹, автор на првата објавена граматика на хрватскиот јазик од 1604 година, но значајно име е и Шиме Старчевиќ, автор на првата граматика на хрватскиот јазик, чиј метајазик не е некој странски, туку токму хрватскиот јазик. Пред појавата на оваа граматика се отпечатени дваесетина контрастивни граматики на хрватскиот јазик и други јазици, латински, германски, италијански... Покрај нив, бележиме и неколку граматики во ракопис, кои не учествувале во процесите на стандардизација (затоа што не биле отпечатени). А текстови со описи на системот на хрватскиот јазик има повеќе, од буквари до наставни подготовки во ракопис.

Се разбира дека на печатените дела им претходеа дела во ракопис кои настанувале низ вековите за потребите на образованието и школувањето. Сепак,

¹ Бартол Кашиќ е автор на првата печатена граматика на хрватскиот јазик: *Institutionum linguae Illyricae libri duo / Основи на илирскиот јазик во две книги*, Рим, 1604 г. Метајазикот е латински.

таквите прегледи и истражувања се во помал број, а не постои ни воспоставена методологија на истражување за да може да го разгледуваме тој сè уште неутврден корпус. На лингвистиката примарни ѝ се истражувањата на постарите ракописи од периодот пред пронаоѓањето на печатарската машина и од раниот период на печатарството, за кој е воспоставена методологија на истражување. Во 19 век печатарството е во полн ек, тогаш не им се обрнува големо внимание на ракописите, граѓата во ракопис е помалку истражувана и не е воспоставена методологија.

Овде ќе стане збор за пронајдените ракописи на Шиме Старчевиќ². Ќе наведеме само неколку податоци за овој плоден автор, свештеник, лингвист, верско-катехетски писател. По школувањето во Сењ, Загреб, Вараждин и Грац и по замонашувањето во Сењ (1808 г.) службува во Сењ, Госпиќ, Лички Нови, Удбина, а од 1814 година до својата смрт во Карлобаг. Во текот на животот објавил три граматика. Две граматика се на хрватскиот јазик, *Nova ricsoslovica iliriska vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena* (1812 г.) објавена како книга и *Ričoslovje* (1850/1852 г.) објавена во продолженија во списанието „Гласник далматински“. Во 1812 година објавил контрастивна граматика на хрватскиот и францускиот јазик, *Nova ricsoslovica iliricko-francezka*, која сведочи за тоа дека хрватскиот јазик се учел во Европа. Објавувал полемики, проповеди и катехетска литература.

Во 2008 година библиотекарот на Дружба Исусова во Загреб, патар Валентин Миклобушец, архивирајќи ја оставштината на свештеникот Мартин Даворин Крмпотиќ³, која пристигнала од Америка, случајно пронашол ракописи со потписот на Шиме Старчевиќ.

Ракописна оставштина

Ракописната граѓа се состои од два омота со 16 тома со работен наслов: „Лингвистички дела“ (во девет тома со ознака А) и „Верски дела“ (во седум тома со ознака Б), вкупно повеќе од деветстотини листови. Лингвистичките теми опфаќаат речиси 600 страници со ракописот на Старчевиќ (томот А има 670 страници, но во него е вклучен и учебник по математика). Следува преглед на ракописите со основните податоци:

ОЗНАКА	НАСЛОВ	ГОДИНА	СТРАНИЦИ
A1	<i>Csista Bekavica Iliricka latinskim i Cirilianskim slovim upisana na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah</i>	1831	66
A2	<i>Csista Bekavica Iliricka za Pucska Ucsilishta Horvatske Kraine, i Primorja</i>	1832	45
A3	<i>Abecedia</i>	–	102

² Шиме Старчевиќ (Житник, 1784 г. – Карлобаг, 1859 г.)

³ Мартин Даворин Крмпотиќ (1867 – 1931), мисионер на хрватските иселеници во САД (1901 – 1931), културен работник и верски писател. Повеќе види кај: Столац 2020.

A4	<i>Текст без наслов (учебник како во А3)</i>	–	39
A5	<i>Текст без наслов (учебник по мајемајика)</i>	–	93
A6	<i>Текст без наслов (хрватско-лајинска драмајика)</i>	–	92
A7	<i>Текст без наслов (драмајика на хрватскиот јазик)</i>	–	120
A8	<i>Текст без наслов (речник и хрватско-германска драмајика)</i>	–	70
A9	<i>Текст без наслов (разговори)</i>	–	43
B1	<i>Svagdanja Poboxnost i Prava Izpovid Kerstjanska</i>	1852	171
B2	<i>Nauki Kerstjanski za Odrasliche, i vas Puk Katolicsanski</i>	1835	76
B3	<i>Svetopismene Bogocsastja Zakona Dogodovshtine na Upotreblenje Slavorodnih Uchilishtah Iliriskoga Kraljevstva</i>	–	93
B4	<i>Svetopismene Dogodovshtine Pravoga Bogoshtovja na Upotreblenje Pucskih Ucsilishtah</i>	1844	65
B5	<i>Uvod u Poznanje Temeljah Bogoshtovja na Upotreblenje Pucskih Ucsilishtah</i>	–	48
B6	<i>Knjiga Shtivenja od Pravotvornosti i od Ljubavi Domovine na Upotreblenje Pucskih Ucsilishtah</i>	1844	97
B7	<i>Gercko Odcipljenje</i>	–	20

1. Табела со ракописи⁴

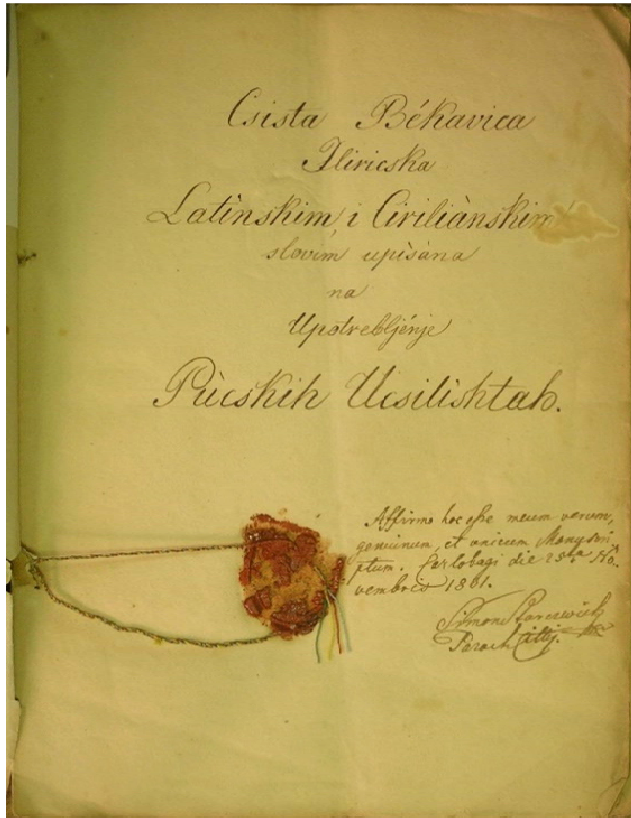
Утврдувањето на автентичноста е направено врз основа на ракописниот потпис и датумот, потоа со споредување на печатеното дело и ракописот, а анализирани се и писмото, лингвистичката терминологија и лингвистичките погледи на авторот. Тешко би можело да се направи анализа на ракописот затоа што Шиме Старчевиќ долго боледувал, во последните години од животот тешко се движел и со тешкотија пишувал, за што постои податок во неговата биографија⁵.

Еден од ракописите за кој имаме релевантни податоци и за кој без

⁴ На овој начин се коригирани податоците за бројот на страниците во табелата објавена во книгата Столац – Пражиќ 2015.

⁵ За својата болест Старчевиќ му пишува на лингвистот Игнат Алојзије Брлиќ, а во споменицата на жупата Карлобаг постои запис за тешката болест на свештеникот Старчевиќ.

сомнеж можеме да му го припишеме на Шиме Старчевиќ е ракописот со ознаката A1. На насловната страница на ракописот со ознака A1 – *Csista Bekavica Iliriska latinskim i Cirilianskim slovim upisana na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah* видлив е автографот на Старчевиќ и датумот 25 ноември 1831 година, со потврда за автентичноста на текстовите:

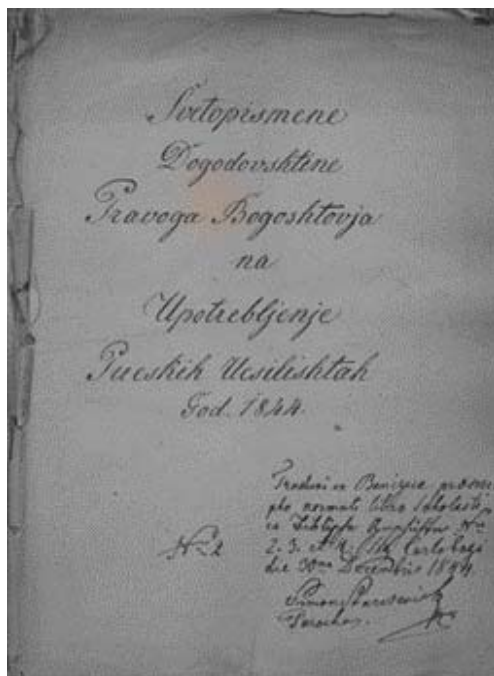

2. Насловната страница на ракописот A1

Посебно е значаен потписот затоа што Старчевиќ не ја прифаќал Гаевата реформа и барал името да му се пишува со писмо без дијакритички знаци, како што пишувал целиот свој живот. За тоа пишува во „Зора далматинска“: *da mi ondi, gdi sam ja čisto, sladko, gladko i ugodno i upisao, ě osedlano u naše riči ne postavljaš, i da moje Ime i Pleme, ako bi ga kada trebalo napomenuti, ne s' nagerdjenim, nego s' čistim slovim utištiti pustiš* (Zora dalmatinska, 1846: 345).

Потпис на авторот и датум наоѓаме и во ракописот со ознака A2: *Csista Bekavica Iliriska za Pucska Ucsilishta Horvatske Kraine, i Primorja, U Karlobagu na 25. Studena 1831*. Потписот на авторот го наоѓаме и меѓу верските текстови, како што е видливо во примерот на насловната страница од ракописот B4:

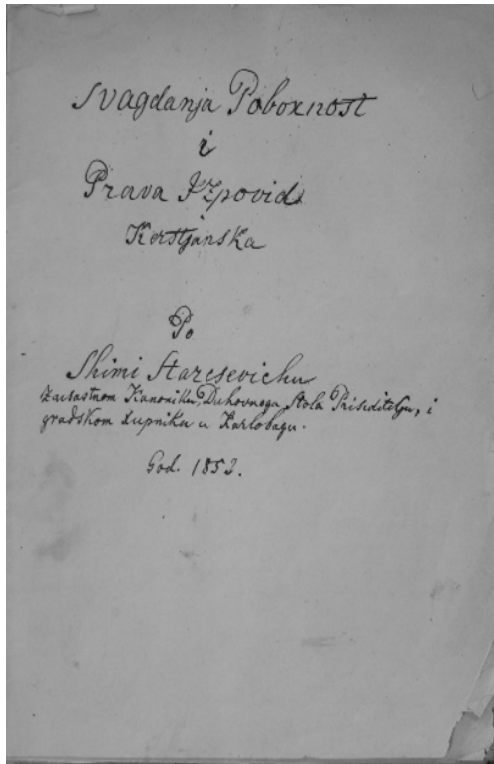

3. Насловната страница на ракописот Б4

Meѓу ракописите со верска тематика се наоѓа ракописот со ознака Б1, *Svagdanja Pobožnost i Prava Izpovid Kerstjanska*, кој е отпечатен додека авторот бил жив⁶. Споредбата покажа дека содржината е идентична со содржината на печатената книга. Книгата е печатена во Загреб со илирска граfiја, што е видно уште на насловната страница на делото:

⁶ SVAGDANJA POBOŽNOST I PRAVA IZPOVID KERSTJANSKA po Šimi Starčeviću, začasnom kanoniku, duhovnog štola prisiditelju i gradskom župniku u Karlobagu. S dopuštenjem oblasti duhovne. U Zagrebu 1854. Tiskom i troškom Franje Župana (286 stranica).

4. Фотографија од ракописната и печатената насловна страница

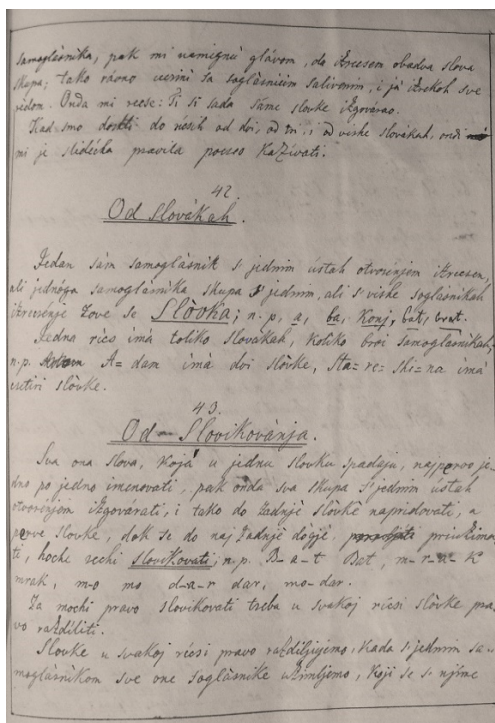
Лингвистички погледи

Ракописите се одличен извор за анализа на лингвистичките ставови на авторот затоа што, за разлика од печатените дела, може да ги прикажат фазите на создавање на готовиот текст.

Шиме Старчевиќ творел во времето на изедначување на хрватската латинична графија и ја прифатил графијата без дијакритички знаци и со диграфи. За време на неговото дејствување предложена е, а по релативно кратко време и прифатена, Гаевата графија со дијакритички знаци. Старчевиќ не го прифаќал таквиот графиски систем, иако при крајот на животот морал да попусти во некои ставови за да му бидат отпечатени текстовите. Во ракописите можел да ги задржи своите ставови, така што во оваа ракописна граѓа очигледна е систематската примена на неговите графиски начела, со што се поддржува ставот дека станува збор за негови текстови.

И во однос на јазикот бил свој, не бил подготвен да го менува ставот за икавската штокавштина која (според него) била најдобар темел за стандардниот јазик. Неа ја користи од првата печатена граматика до последните објавени трудови. А така е и во оваа ракописна граѓа.

Значи, анализираниот корпус е пишуван со штокавска икавица и со графијата на Старчевиќ, што е видливо на овој лист од ракописот A2:

5. Страница од ракописот A2

Следува краток извадок во препис како илустрација на кажаното:

Jedan sam samoglasnik s jednim ustah otvorinjem izrecsen, ali jednoga samoglasnika skupa s jednim ali s' vishe soglasnikah izrecsenje zove se Slovka; n. p. a, ba, konj, bat, brat. Jedan rics ima toliko slovakah, koliko broi samoglasnikah n. p. A=dam ima dvi slovke, Sta=re=shi=na ima csetiri slovke.

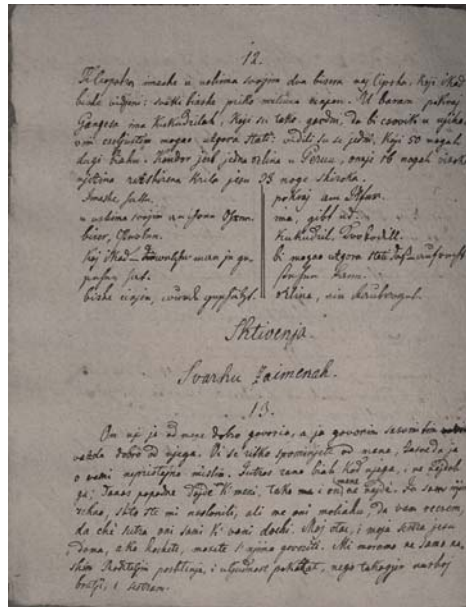
Од печатените граматика на Шиме Старчевиќ евидентно е дека добро го поимал концептот граматика. Печатената граматика *Nova ricsoslovica ilircska vojnickoj mladosti krajicsnoj poklonjena* од 1812 година има 126 страници и ваква структура: Предговор, Почетно пишување (1. глава и дел од 14. глава), Морфологија (од 2. до 11. глава), Синтакса (од 11. до 16. глава), Посланија (16. глава). Како што е веќе споменато, пишувана е со штокавска икавица и со морфонолошки правопис. Во граматиката пишува дека нема потреба да се позајмува од други јазици, што е најјасно изнесено во *Ričoslovje*, граматиката печатена во списанието *Zato doklegod imamo naših vlastitih ričih, nesmimo se služiti s'tugjim* (Старчевиќ 2009: 121).

Старчевиќ користи хрватска граматичка терминологија, која ја среќаваме и во ракописното наследство. Тоа ќе го покажеме на примерот – видови зборови, наведувајќи термини од печатената граматика и од ракописите:

Видови зборови во хрватскиот јазик	Nova ricsoslovica iliricska	Ракопис А7 Хрватска граматика	Ракопис А6 Хрватско-латинска граматика
	1812 г.	без датум	без датум
imenice	ime samostavno	ime	ime
zamjenice	zaimе	zaimе	zaimе
pridjevi	ime pridavno	ime pridavno	ime pridavno
brojevi	brojiricsi	brojiricsi	brojiricsi
glagoli	vrimenorics	vrimenorič	vrimenorič
prilozi	priricsak	priričak	priričak
prijedlozi	pridstavak	pridstavak	pridstavak
veznici	veznik	spojnik	spojnik
uzvici	medjumetak	medjumetak	medjumetak
riječce	/	/	/

6. Табела со приказ на видовите зборови

Потврда за хрватската терминологија наоѓаме и во ракописот со ознака А8, контрастно со германскиот јазик, како што е видно од фотографијата на страницата, каде што станува збор за заменките *Od zaimenah*:

7. Страница од ракописот А8

Во некои ракописи се видливи и поправања, на некои места и по повеќе пати. Во ракописот A2, во делот со текстот за цвеќето има многу поправки: *cvitnjak misto perivoj, vartal; lale misto tulipani*. Очигледни се пуристичките ставови на Старчевиќ, евидентно е дека бил воден од мислата дека не треба да се презема од други јазици. Следуваат неколку примери од ракописот:

Vinica misto konoba, pivnica, skale misto batmaci, stanica misto kamara, sprema misto ormar, oneredishte misto smardishte, odar misto krevet, csasokazi misto ure, sati, stol misto terpeza, viljuška misto vilica.

По истото начело во ракописот *Bekavica Iliriska* за народните училишта во делот *Od Razdiljenja Vladanjah* ги именува наставните подрачја, *Liposlovka, Zvizdoznanstvo, Kopnomirje, Dogodovshatina iliti Zgodopisanje, Mudroslovstvo, Bogoslovstvo, Zakononauk, aliti Pravdoznanstvo* и *Likarstvo* (A2).

Во ракописното наследство со ознаката Б преовладува верско-поучна тематика наменета за духовно воспитување на возрасни и неколку ракописни учебници за потребите на училишната практика, кои содржат поуки за читање и воспитно-образовни текстови. Во нив исто така е очигледна склоноста на Старчевиќ за непозајмување, односно за избегнување да се позајмуваат зборови од други јазици. Во ракописот со ознака Б6 со наслов *Knjiga Shtivenja od Pravotvornosti i od Ljubavi Domovine na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah* во третата глава во делот насловен *Od znanosti* пишувајќи за градското општество ја дели науката на четири подрачја: *Bogoslovstvo, Pravdostovlje, Ricsosovlje* и *Plemenite znanosti*. Потоа ги набројува уметностите и науките:

likarstvo ricsoslovje, zgodopisanje, mudroslovske znanosti, razbrojstvo, glasomirje, skladnoglasje, zemljomirje, zviezdoznanstvo, slikopisanje, midodubje, slikodiljanje, hitrogradje, skladnoglasje, rukotvorstvo.

Очигледен е трудот на Старчевиќ да создава во духот на хрватскиот јазик, покажува креативност и, и денес овие кованици изгледаат симпатично и препознатливо иако не заживеале во хрватскиот јазик.

Заклучок

Шиме Старчевиќ имал јасни и цврсти погледи во однос на хрватскиот јазик на кои останал доследен во творештвото, и во лингвистичкото, и во верското, и во публицистичкото. Тие принципи се засноваат на графија без дијакритички знаци, на штокавската икавица како темел за стандардниот јазик, и на вербата во можноста хрватскиот јазик да зборува за себе и со него да може да се изрази човековиот свет. Раните години ги посветил на лингвистичката работа, зрелите – на верската работа, а доцните на учебничко-дидактичко пишување. Верувал во потребата за образование и учење, иако според него учењето не можело да се оддели од верското воспитување.

Покрај печатените граматика, во автобиографските записи Старчевиќ споменува уште една граматика што ја подготвувал. Во архивата на Сењската бискупија се чува леток со повик за претплата за граматиката на Старчевиќ, во записникот на Матица илирска (1851 г.) се споменува таа граматика, а ракописната граѓа покажа дека постојат подготвителни трудови за споменатата граматика.

Освен хрватската граматика, ракописната граѓа содржи текстови за користење во наставата по хрватски јазик и граматички описи на латинскиот и на германскиот јазик.

Се обидовме да ја покажеме вредноста на пронајдените ракописи за хрватската лингвистика и доследната примена на лингвистичките погледи на Шиме Старчевиќ изнесени во печатените дела, со што неговото авторство е потврдено. Доследна примена на неговите лингвистички погледи се среќава и во ракописната граѓа, со што и таму се потврдува неговото авторство.

Користена литература

- Starčević Šime. 2002. *Nova ricsoslovica iliricska*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (*pretisak*).
- Starčević Šime. 2009. *Ričoslovje*. Zagreb: Pergamena.
- Stolac Diana –Grahovac-Pražić Vesna. 2015. *Šime Starčević od riči do Ričoslovja*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- Stolac Diana. 2020. „Šime Starčević i Martin Davorin Krmpotić“. *Hrvatska izvan domovine: svezak III*, ur. Josipa Mijoč, Marin Sopta, Tanja Trošelj Miočević. Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva, 431–437.
- Zora dalmatinska, 1846, br. 44 od 2. studenoga, III. godina.

Ракописи

Rukopisi Šime Starčevića. Arhiv Družbe Isusove u Zagrebu, A1-A9, B1-B7.

MANUSCRIPT HERITAGE OF ŠIME STARČEVIĆ

Summary: At the beginning of the 21st century, the manuscripts of the Croatian grammarian and religious writer Šime Starčević (Žitnik, 1784 – Karlobag, 1859) were found. In this paper, the known data about his printed opus were supplemented with information about discovered manuscript material. The determination of the authorship of the manuscripts is commented.

Key words: Croatian language, grammar, textbook, 19th century, Šime Starčević.

Лидија Тантуровска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЗА ЕДНА ЈАЗИЧНА ПОЈАВА ОБРАБОТЕНА ОД ТОДОР ДИМИТРОВСКИ

Апстракт: Во рамките на анализата ќе стане збор за неправилната употреба на заменската придавка *исти, иста, исто, исти*. За неа има пишувано Тодор Димитровски во првите броеви од списанието „Литературен збор“. И покрај тоа што е образложен јазичниот проблем и е апсолвиран во нормата на македонскиот јазик, сè уште неправилно се употребува во различни видови текстови/контексти.

Клучни зборови: заменската придавка *исти*, употреба во современи текстови/контексти, Тодор Димитровски.

Тодор Димитровски (Подлес, Велешко, 19.II 1922 – Скопје, 15.XI 2000) е еден од првите научни советници во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Со својата лексиколошко-лексикографска дејност, Димитровски се јавува како еден од составувачите на „Речникот на македонскиот јазик“, 1 – 3 (1961 – 1966), еден од авторите на „Правописот на македонскиот јазик“ (1991 и во следните изданија), потоа како автор на „Речникот на македонската народна поезија“, кн. 1 – 2, и уредник (1983 – 1987), автор на „Речникот на Бели мугри на Коста Рацин“ (1990), автор на „Речникот на литературни изрази“ (1996) итн., а негов интерес се и македонските дејци од деветнаесеттиот век. Втора негова специјалност е преведувањето, па покрај тоа што е преведувач во Македонската редакција на ТАНЈУГ, неговото име се јавува и како претседател на Сојузот на литературни преведувачи на Македонија, а е и почесен член на Друштвото на писателите на Македонија.

Покрај сето ова, Тодор Димитровски се потпишува и под голем број „ситни прилози“, кои, поради жилавото опстојување низ времето, сè уште им создаваат „главоболки“ на лекторите, па и на македонистите, воопшто.

Ваквите написи од Тодор Димитровски (исто како и од другите негови современици, колегите од Институтот – негови соавтори на капиталните дела на македонистиката), во првите децении по стабилизирањето на кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, се разбирливи од причина што со нив се допрецизираат извесен број јазични проблеми во рамките на нормата на македонскиот стандарден јазик. Голем дел од нив е објавен во првите броеви на списанијата „Македонски јазик“ и „Литературен збор“.

За една таква јазична појава пишува Годор Димитровски уште во 1955 година во списанието на Друштвото за македонски јазик и литература „Литературен збор“ (1955, Година II, Број 3 – 4: 176–177). Станува збор за неправилната употреба на заменската придавка *исти, истиа, истио, истии*, која се среќавала, пред сè, во административниот стил, односно, како што пишува Димитровски (Димитровски 1955: 176), во *административно-канцеларискиот јазик*, која потоа почнала да се шири и во: *научни расправи, во литературни есеи*, па и на страниците на списанието „Литературен збор“, за кое Димитровски вели: „... и на страниците на нашево списание“ (Димитровски 1955: 176). Според ова е очигледно дека Годор Димитровски се занимавал и со јазикот на законските акти, од каде што почнала да се шири неправилната употреба на споменатата заменска придавка.

Кога веќе станува збор, конкретно, за законодавно-правниот потстил, кој се реализира преку закони, статuti, наредби и сл., да се потсетиме дека станува збор за клиширани текстови (Тантуровска 2018: 12), чиј автор не се знае, а потпишаното име на крајот од текстот е името на одговорното лице. Од тие причини, треба да се одбележи дека овие текстови, како и други официјални документи, се оформуваат според општоприфатени норми за изложување на содржината и со тоа се олеснува и се упростува составувањето. Правниците обично важат за „конзервативни“ во однос на какво и да е менување на ваквите текстови, со истакнување дека „не смее да се интервенира“ кога станува збор за законски текстови, па и за друг вид официјални документи. Меѓутоа, токму тука и токму така се пренесуваат затврдените конструкции во кои се провлкуваат јазични пропусти.

По овој повод, по случаен избор, се земени предвид **Законот за учебници за основно и за средно образование (ПДФ)**, **Законот за високото образование**, **КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ** („Службен весник на Република Македонија“ бр. 82/2018 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 178/2021), **Законот за научно-истражувачката дејност**, **КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ** („Службен весник на Република Македонија“ бр. 46/2008, 103/2008, 24/2011, 80/2012, 24/2013, 147/2013, 41/2014, 145/2015, 154/2015, 30/2016 и 53/2016 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 257/2020 и 163/2021) и **Законот за култура**, од каде што се извлечени илустративните примери.

1) Прва група примери:

- Член 6: Учебниците за учениците во јавните основни и средни училишта се бесплатни. (2) Издавачот има право да го пушти во слободна продажба одобриениот учебник, по цена по која Министерството го откупува истиот (Закон за учебници за основно и за средно образование).
- Член 20: Министерството е должно учебникот од македонски јазик да го преведе и издаде на јазикот и писмото на припадниците на заедниците кои истиот ќе го користат (Закон за учебници за основно и за средно образование).¹

---

¹ Примерите се земени без да бидат лекторирани и коригирани.

- Член 29: (1) За прекршоците утврдени во член 27 од овој закон, државниот просветен инспектор должен е на сторителот на прекршокот да му издаде прекршочен платен налог, согласно Законот за прекршоци. (2) Доколку сторителот го прими прекршочниот платен налог, истиот треба да го потпише. Примањето на прекршочниот платен налог од сторителот на прекршокот се забележува во записник (Закон за учебници за основно и за средно образование).
- Член 3: Подзаконскиот акт од членот 1 од овој закон се донесува во рок од 30 дена од денот на влегувањето во сила на овој закон. По донесувањето на подзаконскиот акт од ставот 1 на овој член истиот веднаш, а најдоцна во рок од 24 часа се објавува на веб страницата на Министерството (Закон за изменување и дополнување на Законот за учебници за основно и средно образование, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 135/2011).
- (8) Собранието на Република Македонија го разрешува членот на Националниот совет, на Предлог на Националниот совет, доколку истиот подолго од шест месеци не ги извршува обврските утврдени со закон и со другите прописи (Закон за високото образование).
- Член 60: Доколку сторителот го прими прекршочниот платен налог, истиот треба да го потпише. Примањето на прекршочниот платен налог од сторителот на прекршокот се забележува во записник (Закон за научно-истражувачката дејност).
- Член 5: (2) Ако авторот смета дека има потреба од учебно помагало (работна тетратка, вежбанка и слично) на ракописот за учебник, истата ја приложува во електронска форма (Закон за учебници за основно и за средно образование).
- Член 18: (2) Ако авторот на учебник на конкурсот понудил дополнителна литература согласно со членот 15 став (2) од овој закон, истата е должен да ја отстапи без пренос на материјалното авторско право (Закон за учебници за основно и за средно образование).
- Член 26-б: (6) Доколку лицето или установата над која се спроведува едукација се јави на закажаната едукација и истата ја заврши, ќе се смета дека е едуцирано по однос на утврдената неправилност (Закон за учебници за основно и за средно образование).
- Член 26: „Студиска програма“, е збир на наставни компоненти од едно или повеќе студиски подрачја, засновани на резултати од учењето, кои се признаваат за доделување на конкретна квалификација, која му дава можност на лицето кое ја завршило истата да врши некоја професионална дејност или да ги продолжи студиите (Закон за високото образование).
- Член 23: Основачот одлучува за престанок на установата доколку истата не ја врши дејноста утврдена со актот за основање и закон, или престане интересот за чие остварување е основана. Имотот, правата и обврските на установата ги презема основачот (Законот за култура).

- Член 23: (3) Во националната установа покрај директорот се избира и уметнички, односно програмски директор кој ја води реализацијата на уметничката, односно стручната работа на установата и за истата е одговорен. Со актот за основање и статутот можат да се предвидат и пвеќе уметнички, односно програмски директори (Законот за култура).
- Член 44: Секое правно лице може без регистрација да врши и дејност од областа на културата, ако истата е во функција на остварување на дејноста за која е регистрирано, доколку со закон поинаку не е определено (Законот за култура).
- Член 14-а (1): Ако се констатира дека во одобрените учебници се потребни одредени исправки или дополнувања од стручен, методолошки, технички аспект, како и од аспект на превод и адаптирање, а истите не претставуваат повеќе од 30% од содржината на учебникот, Педагошката служба ќе достави барање до издавачите, односно авторите да предложат исправки и/или дополнувања во текстот на учебникот во рок од 30 дена од денот на добивање на барањето (Закон за учебници за основно и за средно образование).
- Член 23 (2): Педагошка служба утврдува список на учебници кои се употребуваат пет учебни години и список на учебници кои се заменуваат секоја учебна година и истите се објавуваат на веб страната на Педагошката служба и на веб страната на Министерството (Закон за учебници за основно и за средно образование).
- Член 27: Планирањето на научно-истражувачката дејност ги опфаќа и студиските програми од третиот циклус-докторски студии и истите треба да бидат составен дел на годишните програми (Закон за научно-истражувачката дејност).
- Член 50: За финансирањето на годишните програми за научно-истражувачката дејност, Министерството склучува договор со субјектите за вршење на научно-истражувачката дејност во кој се уредуваат нивните меѓусебни права и обврски. Доколку од истражувачкиот проект произлезе патент или иновации во кои Република Македонија софинансирала, согласно со закон, е сосопственик на истите сразмерно на делот на софинансирањето (Закон за научно-истражувачката дејност).

Од примерите може да се забележи дека заменската придавка *истӣ*, *истӣа*, *истӣо*, *истӣи* е неправилно употребена. Во дадените примери можат да се употребат соодветни облици на личната замена за трето лице, показна замена + именка, претходноспоменатата именка – членувана, присвојната заменска придавка за трето лице *негов*, *негова*, *негово*, *негови* итн. Во продолжение ќе дадеме неколку коригирани примери.

2) Втора група примери:

- 8) Собранието на Република Македонија го разрешува членот на Националниот совет, на Предлог на Националниот совет, доколку тој, подолго од шест месеци, не ги извршува обврските утврдени со закон и со другите прописи (Закон за високото образование).

- Член 44: Секое правно лице може, без регистрација, да врши и дејност од областа на културата, ако е таа во функција на остварување на дејноста за која е регистрирано, доколку со закон поинаку не е определено (Законот за култура).
- Член 27: Планирањето на научно-истражувачката дејност ги опфаќа и студиските програми од третиот циклус-докторски студии и тие треба да бидат составен дел на годишните програми (Закон за научно-истражувачката дејност).
- Член 6: Учебниците за учениците во јавните основни и средни училишта се бесплатни. (2) Издавачот има право да го пушти во слободна продажба одобриениот учебник, по цена по која Министерството го откупува учебникот (Закон за учебници за основно и за средно образование).
- (3) Во националната установа покрај директорот се избира и уметнички, односно програмски директор кој ја води реализацијата на уметничката, односно стручната работа на установата и за неа е одговорен. Со актот за основање и статутот можат да се предвидат и повеќе уметнички, односно програмски директори.
- Член 23: Основачот одлучува за престанок на установата доколку таа установа не ја врши дејноста утврдена со актот за основање и закон, или престане интересот за чие остварување е основана. Имотот, правата и обврските на установата ги презема основачот.

Неоспорен е фактот дела во споменативе примери, според нормата, може да се употреби и заменската придавка *исти*, *истиа*, *истио*, *истии* со нејзината вистинска функција. Во ексцерпираниот материјал наидовме и на такви примери, кои, за жал, беа во помал број:

3) Трета група примери:

- Член 69 (2): Ако се утврди дека потребниот број на лица се избрани во наставно-научни, научни и наставни звања согласно со член 61, став (1), алинеја 4 и ставовите (3) и (4) од истиот член и ако се исполнети и другите услови утврдени со овој закон и со решението за акредитација, министерството надлежно за работите на високото образование во рок од 60 дена од денот на поднесувањето на барањето од ставот (1) на овој член донесува решение за почеток со работа на високообразовната установа (во натамошниот текст: решение за почеток со работа), кое е конечно (Закон за високото образование, КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 82/2018 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 178/2021).
- Член 39: Рецензионата комисија се состои од најмалку три члена од кои повеќе од половината се лица со истражувачки и наставно-научни звања од истото научно подрачје во научната област во која се избира кандидатот, а другите членови се од соодветната научна област (Закон за научно-истражувачката дејност).

Примери со заменската придавка *исти*, *истиа*, *истио*, *истии* во неправилна употреба се среќаваат и во законски текстови од периодот од пред

осамостојувањето на Македонија, значи од периодот кога Република Македонија е во рамките на југословенската федерација и кога републичките законски акти се усогласувани со законските текстови што се однесувале на сојузната власт (напишани на тогашниот српскохрватски јазик). Оттука сметаме дека произлегува влијанието на оваа јазична појава, која се среќава и во нив (на српскохрватски јазик).

Според истражувањето на Димитровски, ваквата употреба на заменската придавка *истӣ, истӣа, истӣо, истӣи* не може да се најде во народниот јазик, па затоа пишува: „... и во литературниот нејзе ѝ нема место, зашто е ненужна и ја груби нашата реч. Таа се покажала ненужна и во другите јужнословенски литературни јазици, од лошите обрасци на кои и била пренесена кај нас.“ Според Димитровски, „... изворот ѝ е во немскиот јазик, којшто милува ваква употреба на својата заменска придавка *derselbe, dieselbe, dasselbe, dieselbe*.“ Со оглед на фактот што германскиот јазик долго време бил службен јазик во северните делови на југословенските простори, според Димитровски, „сосем [е] природно што српскохрватскиот канцелариски стил (...) примил ред искази од него“, од каде што, впрочем, подоцна, е и влијанието во македонскиот јазик.

Денес, оваа заменска придавка во функција на заменка е многу фрекветна и ја среќаваме и во другите функционални стилови: во научниот, во уметничколитературниот, во публицистичкиот и во разговорниот, какви што се примерите што следат.

4) Четврта група примери:

- На 02.12.2005 година околу 20,30 часот во с.Ореше-Велес од страна на непознат сторител било извршено „Убиство“ над лицето Лазар Милошевски (71) (1934) од истото село.
- Додека Лазар се наоѓал во сопствената куќа во која живеел сам и истата била заклучена од внатрешната страна, непознат сторител од огнено оружје непозната марка испукал два (2) куршуми во правец на прозорот, од кои едниот куршум удрил во фасадата на куќата над прозорот, а другиот куршум го погодил Лазар во пределот на десното рамо, при што истиот починал на самото место. Увид на лице место извршиле Истражен судија, Заменик јавен обвинител и екипа од СВР-Велес. По наредба на Истражниот судија телото на починатиот е дадено за обдукција. СВР-Велес превзема мерки за пронаоѓање на сторителот.
- На 03.12.2005 година околу 14,00 часот во с.Чајле-Гостивар од страна на Г.М. (50) од с.Форино-Гостивар било извршено „Убиство“ над лицето Фазлиу Фадил (1966) од с.Чајле.
- Од преземените мерки е утврдено дека Г. М. со сопственото возило „Ауди 4“ се движел од с.Балиндол кон с.Форино, во с.Чајле забележал дека на средината од патот имало паркирано возило „Југо 55“ со гостиварски рег.таблици, од кое излегле Фадил и уште едно непознато лице. Г.М. застанал со возилото при што Фадил се упатил кон него, ја отворил вратата од возилото и му се заканил дека физички ќе го нападне. Во тој момент Г.М. од појасот извадил пиштол марка „Црвена Застава“ кал.7,65мм кој го поседувал без дозвола и испукал два (2) куршуми во правец на Фадил погодувајќи го во пределот на главата, од

што истиот починал на самото место. Со Г. М. е извршен разговор и по целосно расчистување и документирање на случајот, против него ќе биде поднесена кривична пријава.

(<http://arhiva.mvr.gov.mk/ShowAnnouncements.aspx?ItemID=2488&mid=1102>)

- Резултатите добиени од анкетното истражување претставуваат основа за креирање на активни програми и мерки за вработување, кои имаат за цел да ги подигнат вештините на невработените лица заради зголемување на нивната конкурентност на пазарот на трудот и да придонесат во создавање на услови за подобро функционирање на истиот, преку вкрстување на понудата и побарувачката од соодветно квалификувана работна сила. (Агенција за вработување <https://av.gov.mk/analiza-na-potrebi-od-veshtini-na-pazar-na-trudot.nspх>)
- Попустот секојпат ќе претставува намалување на објавената цена на аранжманот, или пак ќе биде пресметан во веќе објавената цена на истиот, а која ќе се однесува само за членовите на SAVANA Travel Club. (<https://www.savana.travel/savana-travel-club>)
- Болеста се ширела брзо и Кејтлин останала без 57 отсто од својата кожа. Поради ова морала да оди на неколку операции за да ги санираат оштетените подрачја. Големiot број операции биле поврзани со земаше кожа од подрачјата кои не биле погодени од менингитисот, како што е кожата на грбот и пренесување на истата на воспалените рани. (<https://hashtag.mk/se-razbolela-i-ostanala-bez-polovina-telo-denes-eshminkerka-koja-sozdava-chuda-bez-race>)
- На 16.03.2014 год. во 10.30 часот, А.Х.(30) од Скопје пријавила дека на 15.03.2014 год. околу 23.00 часот на плоштад Македонија додека се движела со нејзиното седум месечно бебе и нејзиниот вонбрачен сопруг (татко на бебето) И.Р. истиот го побарал бебето за да ја носи по кафулињата и да проси. Бидејќи И.Р. бил видно под дејство на алкохол таа не му дозволувала да го земе бебето, по што настанала расправија и истиот и го грабнал бебето од раце и почнал да бега а таа викала по него по што и обезбедувањето од кафулињата се стрчале по него но не успеале да го фатат. А.Х. го барала цела ноќ бебето низ Центар, а воедно истата појаснила дека често била малтретирана и тепана од нејзиниот вонбрачен сопруг. (<http://arhiva.mvr.gov.mk/ShowAnnouncements.aspx?ItemID=13299&mid=1367&tabId=358&tabindex=0>)
- Што е оперативна поддршка и зошто секоја компанија има потреба од истата? (<https://www.facebook.com/events/bitola/%D1%88%D1%82%D0%BE-%D0%B5-%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B4%D1%80%D1%88%D0%BA%D0>)

%B0-%D0%B8-%D0%B7%D0%BE%D1%88%D1%82%D0%BE-
%D1%81%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D1%98%D0%B0-
%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1
%98%D0%B0-%D0%B8%D0%BC%D0%B0-
%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0-
%D0%BE%D0%B4-
%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0/97093234344517
8/)

- Не плукај по нешто со што утре можеби ќе бидеш горд на истото. Ќе ти биде непријатно! Оваа соопштение на владата денес за изградбата и отворањето на втората фабрика на Кемет Електроникс, со задоволство ме присети на две работи. (MP, <https://www.vesti.mk/article/634e22531544ee7a30de3ed1>)
- Притоа, напоменуваме дека договорните органи можат, но не се должни да го користат моделот на технички спецификации. Доколку договорните органи го применуваат моделот на технички спецификации, истите, по сопствена процена и потреба, можат да прават измени и/или да спроведуваат технички дијалог со економските оператори согласно член 76 од Законот за јавните набавки. (Биро за јавни набавки <https://www.bjn.gov.mk/category/modeli-na-tehnicki-specifikacii/>)
- Идентификацијата и карактеризацијата на одредени материјали од живописната палета послужија во создавањето на развојната линија на сликарската дејност во Македонија. Во оваа смисла, податокот за употребата на синтетизирани бои кои датираат од XVIII-тиот век и истите можеле да се најдат на европскиот пазар, укажуваат за трговскиот подем во Македонија во периодот на XIX-тиот век и амбицијата на зографите за облагородување на своевидниот занает. (м-р Лидија Робева-Чуковска, авторезиме на докторската дисертација: Ермениите и македонската зографска традиција, стр. 4 УКИМ „Св. Кирил и Методиј“, ИФ „Марко Цепенков“, Скопје)
- Храната побрзо ќе ја изедеме, а истата и побрзо ќе ја свариме. (Прилог за чили-пиперките, А1, 6.1. 2011, 7 ч. и 15 мин.)
- Можат да се најдат различни книги на попуст, а просечната цена на истите е 100 денари. (Прилог за саем на книгата, МТМ, 30.1.2011, 20 ч.)
- Ви ја честитам Новата година и во истата Ви посакувам многу здравје, љубов и среќа. (Новогодишна честитка)
- „Се претпоставува дека предметите, документацијата и паричните средства биле изнесувани од просториите на ул. Перо Наков б.б. во текот на денот додека инспекторите беа изолирани во одредени простории во објектот. Истите биле изнесувани од возачи, но се уште се работи на прибирање дополнителни докази“, рече Јанкуловска и додаде дека сознанијата ќе бидат подготвени соодветно во консултација со Јавното обвинителство, по што ќе следува пријава (Вест, 27.11.2010)

Од последниов пример може да се забележи исказ на „парафразиран административен функционален стил“ односно на канцеларизам, кој може да се

сретне и во друг стил, односно и во јазикот на политичарите, кога станува збор за искази поврзани со законите.

Во продолжение особено сакаме да нагласиме дека спомената заменска придавка често се среќава во наслови на новнираски прилози како во електронските, така и во печатените медиуми:

- Мачињата се сместени во пансион, итно се потребни средства за истиот и млеко во прав за нив (<https://www.facebook.com/watch/?v=2287011498215695>)
- Потреба од Дом за стари лица во Кочани има, но дали ќе се изгради истиот сè уште неизвесно (<https://www.facebook.com/watch/?v=1168665090378954>)
- Студентите што користат стипендии од утре ќе можат да ги продолжат истите (<https://meta.mk/studentite-shto-koristat-stipendii-od-utre-kje-mozhat-da-gi-prodolzhat-istite/>)
- Учениците што користат стипендии можат истите да ги продолжат до крајот на месецов (<https://meta.mk/uchenicite-shto-koristat-stipendii-mozhat-istite-da-gi-prodolzhat-do-krajot-na-mesecov/>)

На крајот да ја подвлечеме причината зошто денес, по овој повод, одбравме да зборуваме за споменатава јазична појава. Секако тоа е прилогот на научниот советник Тодор Димитровски: „Уште еден германизам во нашата пишана реч“ објавен пред точно шеесет и седум години во списанието „Литературен збор“. Иако се обидува „да му прости“ на овој канцеларизам што навлегол во административниот функционален стил, односно „да им прости“ на сите оние што го употребуваат во споменатиов стил, Димитровски не може да го прифати фактот што се среќава и во другите стилови: „Не би сум се почувствувал толку побуден да пишувам за еден груб германизам во нашата реч ако тој си останеше таму кај што поникнал и кај што е извонредно тешко, да речам и невозможно да се исфрли, – да си останеше во административно-канцеларискиот јазик и стил“ (Лзб. 1955: 176).

Во таа насока дозволете да заклучиме: Не би сме се почувствувале толку побудени да пишуваме за оваа јазична појава, која се раширила толку и живеа денес ако не бевме зачудени од фактот што толку долго жилаво опстојува во македонскиот јазик.

Користена литература

- Димитровски Тодор. 1955. „Уште еден германизам во нашата пишана реч“, *Литературен збор 3-4*, Скопје, Сојуз на друштвото за македонски јазик и литература: 176–177.
- Минова-Ѓуркова Лилјана. 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.

Тантуровска Лидија. 2008. *Законодавно-јравниот јојсџил на администрајивниот функционален сџил врз јримери од македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Ексерпиран материјал

- **Закони:**

Закон за учебници за основно и за средно образование, ПДФ КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ Закон за учебници за основно и средно образование („Службен весник на Република Македонија“ бр. 98/2008, 99/2009, 83/2010, 36/2011, 135/2011, 46/2012, 24/2013, 120/2013, 29/2014, 146/2015, 217/2015, 30/2016 и 21/2018).

Закон за високојо образование, КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ („Службен весник на Република Македонија“ бр. 82/2018 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 178/2021).

Закон за научно-исјражувачкаја дејностј КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ („Службен весник на Република Македонија“ бр. 46/2008, 103/2008, 24/2011, 80/2012, 24/2013, 147/2013, 41/2014, 145/2015, 154/2015, 30/2016 и 53/2016 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 257/2020 и 163/2021).

Законой за кулјура (Законот е објавен во „Службен весник на РМ“, бр. 31/98 – 1714; Решение на Уставен суд на РМ, У. бр. 30/99 објавено во “Службен весник на РМ”, бр. 28/99 – 1674)

- Примери од електронските и од печатените средства за јавно информирање.

ABOUT A LANGUAGE PHENOMENON PROCESSED BY TODOR DIMITROVSKI

Summary: Within the framework of the analysis, we will talk about the incorrect use of the pronominal adjective: *ist, ista, isto, isti* in the Macedonian language. Todor Dimitrovski has written about her in one of the first issues of the "Literaturen zbor" magazine. Despite the fact that the language problem is explained and resolved in the norm of the Macedonian language, it is still used incorrectly in different types of texts/contexts in the contemporary Macedonian language.

Keywords: the pronominal adjective *ist, ista, isto, isti*, use in contemporary texts/contexts, Macedonian language, Todor Dimitrovski.

Искра Тасевска Хаџи-Бошкова
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

КНИЖЕВНОЕСТЕТСКИТЕ И СТИЛСКИТЕ МОЖНОСТИ НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА

Апстракт: Текстот се занимава со истражување на клучните категории поврзани со литературата за деца (нејзиното дефинирање, проблемот на авторот и читателот, текстот како феномен и сл.), кои сведочат за природата на ова специфично подрачје во литературата. Дополнително, се анализираат можностите на литературата за деца, како стилски така и естетски, кои го исцртуваат и патот по кој таа научно се истражува. Во таа смисла, потесен предмет на нашата анализа ќе биде романот за млади *Имаш ѝчела на носот* (роман за њуџајмери и олоџајмер иџинејмери) од реномираниот македонски автор и професор, Венко Андоновски. Овој наш избор произлегува првенствено од фактот дека се работи за автор кој со оваа книга зачекорува цврсто во подрачјето на македонската литература за деца, а дополнително и од тоа што во овој текст, на еден мошне карактеристичен начин, се преиспитуваат стилските можности на литературата воопшто, што истовремено ја демистифицира строгата тематска/жанровска поделба.

Клучни зборови: литература за деца, автор – читател – текст, Венко Андоновски, стил, жанр.

Истражувањето на литературата за деца претпоставува најпрво внимателно разграничување на клучните концепти, од кои прашањето за детето како реципиент, односно предмет на интерес на тоа одделно подрачје од литературата е едно од клучните прашања. Терминолошки, во македонската наука е втемелен терминот „литература за деца“ наспроти „детска литература“ (Владова 2001: 12–14), кој се чини дека ги ограничува очекувањата на читателот и вредносно го потцртува карактерот на текстот. Читањето или пишувањето на литературата за деца вообичаено подразбира дека тоа подрачје се разгледува и се дефинира во контекст на литературата за возрасни, како пол кој се поставува наспроти литературата за деца. Тој пристап го следи и руската теоретичарка Марија Николаева, која го определува развојот на литературата за деца во функција на постојната литературна традиција. Таа смета дека литературата за деца претставува „адаптација на постојната литература за возрасни и на фолклорот“ (Nikolaeva 2016: 95), и тоа е нејзината прва фаза од развојот. Другите две фази се определени со создавањето на дидактичките дела и со формирањето на литературниот канон. Овие одделни етапи се, според Николаева, видливи во која било литературна традиција, независно од

контекстот во кој таа се развива. Тоа покажува дека иако повеќето анализи на литературата за деца се насочени кон одредена прескриптивност, таа е најчесто неодржлива токму поради тоа што тоа подрачје ја избегнува строгата дефиниција на неговите граници.

Во еден дел од својата студија, Николаева се осврнува на рускиот теоретичар Михаил Бахтин, во однос на неговите ставови за полифонијата во литературниот текст. Според неа, иако оваа повеќегласност, како што ја дефинира Бахтин, може најдобро да се забележи во развојната линија од епот до романот, во литературата за деца таа доаѓа до израз на специфичен начин. Таа „плуралност од гласови и свести“, за кои зборува Бахтин (Bakhtin 1984: 6), во рамките на литературата за деца се прикажува како аспект не само на говорот на јунакот, туку и на неговиот светоглед. Различните жанрови кои се присутни во подрачјето наречено литература за деца ја покажуваат токму оваа специфичност, бидејќи различните цели кои се постигнуваат преку нив јасно го потцртуваат фактот дека тие не можат да се ограничат само насоодветната употреба на јазикот. Иако Николаева се ограничува на темелната опозиција меѓу епот и романот (односно полифонијата), па на таков начин ја перципира и литературата за деца (исклучиво во однос на литературата за возрасни), развојните тенденции и елементи кои се присутни во делата наменети или осмислени во контекст на детскиот светоглед покажуваат дека таа констатација е далеку од вистината.

Детето, во суштина, претставува многу повеќе од предмет на литературата за деца. Во таа смисла, може да се рече дека тоа е многу повеќе „телос“, односно целина која ги преиспитува границите и квалитетот на дискурсот, кој е главно самодоволен. Детето ги поставува под прашање границите меѓуприродата и културата, на мошне сличен начин како што тоа го прави и митолошкиот наратив, па оттука може да се рече дека претставува специфично место каде се среќаваат централно поставениот и субверзивниот дискурс. Во тој контекст, Дона Харавеј во познатиот „Манифест на киборзите“ го дефинира киборгот како еден од клучните концепти во сега доминантната постхумана визија за животот и мисли токму на хибридноста која ја потцртува тоа суштествување. „Киборгот е неизбежно потцртан со плуралноста, иронијата, интимизмот и перверзноста. Тој е опозициски, утописки и целосно лишен од невиноста.“ (Nagawau 2004: 9) По таа аналогија, може да се заклучи дека детето несомнено претставува една од појдовните точки за промислување на позицијата помеѓу, во која се наоѓа современиот човек, кој мора да ја сфати својата егзистенција нужно како коегзистенција (независно дали се работи за неговата релација со останатиот жив свет, или со светот на техничките достигнувања).

Во контекст на централистичката концепција на литература, која го исцртува затворениот канон на литературните жанрови (Fowler 1982: 5 – 6), литературата за деца вообичаено се поставува на маргините од стабилизирачкиот процес. Питер Хант забележува дека „во литературата за деца, 'читателот' е многу повидливо иманентен лик (карактер).“ (Hunt 1999: 4) Тоа е нешто кое несомнено сведочи за посебниот комуникациски процес кој го подразбира литературата за деца, бидејќи таа најчесто ја надминува

исклучителната фокусираност на примачот и го обликува во динамичен елемент кој го обезбедува животот на литературното дело. Така може да се објаснат творечките постапки на нијансирање на дистанцата меѓу раскажувачот и читателите, како и активната размена меѓу нив. Примерите за таквите постапки се многубројни и тие ја потврдуваат валидноста на прашањата поврзани со начинот како тоа подрачје треба да се дефинира. Како што забележува Карин Лесник-Оберштајн, сложеноста на дефинирањето на литературата за деца се открива во посебниот карактер на истражувачките прашања кои се поставуваат. „Но дали книгата за деца е книга напишана од деца, или за деца? И посуштествено: што значи да се пишува литература 'за' деца, дали е книгата за деца ако се чита исклучиво од возрасни? А што е со книгите за 'возрасни' кои ги читаат и децата – дали се и тие 'литература за деца'?“ (Lensnik-Oberstein 1999: 15) Дилемите кои ги истакнува авторката индиректно сведочат и за специфичниот проблем на авторството на текстот, особено кога станува збор за текст кој имплицитно или експлицитно го поставува детето како феномен во средиштето на дискурсот.

Во историска смисла, литературата за деца подразбира следење на идеолошките структури кои се специфични за секој културен контекст. Според Шила Реј (Ray 1996: 645), на почетокот мал број книги биле печатени исклучиво за деца. Поради тоа, развојот на литературата за деца природно се поврзувал со сказните и со народните приказни. Сепак, не може да се тврди дека таа едноставно презема теми, мотиви и ликови од фолклорот, бидејќи во голема мера го надминува таквиот однос и подразбира специфичен пристап кон литературниот текст. Во таа смисла, може да се рече дека за литературата за деца е нужна релацијата со определен претходен текст, но како сопоставеност, а не како едноставна опозиција која подразбира некаква негација на претходното. Зборувајќи за француската средина, Ботигхајмер упатува на фактот дека на приказните на Шарл Перо, кои се појавуваат во аристократскиот салон, им претходат училишните книги, граматиките и упатствата и тие се адаптирани подоцнежнo, што повторно ја потврдува нужната релација меѓу текстовите. Од друга страна, сказните се издвојуваат како текстови специфични за литературата за деца, а со тоа и фикцијата, како нејзина диференција специфика, што во голема мера ги услови и состојбите на пазарот со книги (Bottighimer 2004: 262 – 263). Литературата за деца ја отвора можноста детето да се перципира како посебен субјект, издвоен од сенката на возрасниот човек, но и како дејствувач во споделената сфера на општочовечкото искуство. Во тој контекст, Зои Жак заклучува дека „дури ни најмалото дете не треба да го гледаме како целосно безгласно или недејствувачко битие“ (Jacques 2015: 9), разбирајќи ја неговата посебна улога во светот на книгата и текстот. Само преку ваквото афирмирање на издвоените својства на детето, кое е проектирано во еден уметнички свет, можеме да допреме до вистинската целина на човековиот универзум, кој недвосмислено ги опфаќа сите животни појави и процеси.

Освен фикцијата, која се смета за подрачје кое е загарантирано за литературата, и покрај тоа што уште Нортроп Фрај ја покажа заблудата зад дефинирањето на фикцијата како својство на литературата (Frue 1979: 342), жанровските определби (својства, знаци) се исто така дел од валидното

преиспитување на границите меѓу одделните видови литература. Универзалноста на сказната како жанр кој е својствен за литературата за деца ги покажува аспектите кои лежат во основата на овој вид литература. Тоа е, пред сè, нејзиниот трансемпорален карактер, втемелен во формулата „си беше еднаш“, која го означува субверзивниот и несигурен хронотоп, којшто ги надминува дури и најхрабрите обиди за негово врамување во времето и во просторот. Од друга страна, иако Проп ја потврди стабилноста на функциите во сказната наспроти ликовите (Propp 2000: 52), многу често може да се забележи дека токму ликовите ја обезбедуваат онаа флуидност и трансформативност на жанрот, која пак ги овозможува иновативноста и растежот. Тоа е јасно видно во многубројните примери кои сведочат за надминувањето на границите на жанрот, а индикативен пример е, во тој контекст, Цепенковата авторска сказна „Силјан Штркот“. Таа не само што ги преиспитува темелните жанровски својства, туку го поставува и уметнички градениот лик како центар околу кој се фабулираат одделните настани, пренесувајќи ги раскажувачките потенцијали во сферата на веродостојното и доверливо раскажување. Тоа, од друга страна, ја разнебитува предвидливоста сказноликите функции, водејќи ги кон сферата на случајното и на можното. На таков начин, литературата за деца само формулира еден можен прототип на лик и настан, кој може (но не мора) да потсетува на некој феномен од претходната литературна традиција и во суштина претставува негов своевиден симулакрум.

Литературата за деца ја потенцира важноста на внимателното читање на одделните творечки структури, во духот на Калеровиот метод наречен „читање одблиску“, кое прави читателот „да внимава на деталите на наративната структура и да се занимава со комплексноста на значењето.“ (Culler 1997: 52) На идентичен начин како што се формира ликот на детето, во делото се гради и ликот на читателот, кој треба да биде подготвен за да се движи низ лавиринтите на текстот. Во таа смисла, Жаклин Роуз смета дека начинот на кој Џ. М. Бери го конструираше ликот на Петар Пан е проблематичен, бидејќи на почетокот раскажувачот се поставува на работ на „траумата на растењето“, што го проблематизира начинот на кој се гради детската свесност. „Писателите за деца мора да ги знаат и да ги разбираат децата; инаку тие воопшто не би можеле да пишуваат за нив. Но тие мора да знаат и кои се тие (како возрасни); инаку она прво знаење ќе го стави под прашање нивниот идентитет како писатели.“ (Rose 1984: 70) Ова искажување всушност покажува дека литературата за деца недвосмислено мора да ја ограничи лиминалноста и хибридноста на ликовите и на инстанциите во текстот, во функција на тоа да се задржи стабилноста на претпоставениот уметнички свет. Сепак, тоа не треба да биде направено така за да се ограничи потенцијалот на ликовите и на ситуациите кои се наоѓаат „на меѓата“, туку напротив, текстот треба да се отвори во смисла на едно динамично преобразување, коешто се откажува од крајните одговори во корист на бесконечното (само)испитување.

Појавата на романот на Венко Андоновски во 2021 година, под насловот *Имаш ѝчела на носот* (роман за њуџајмери и олџајмер џинејмери), претставува негов прв роман во подрачјето на литературата за деца. Импресионира фактот дека се работи за роман за млади, еден сегмент од

литературата за деца кој најчесто не се третира на идентичен начин како она (или оние) поврзани со раната возраст. Тоа е, пред сè, поради фактот што тој роман се појавува како еден вид природно надоврзување на делата кои му припаѓаат на подрачјето определено во книжевната критика како „фикција за млади возрасни луѓе“ (young adult fiction), чии почетоци во македонската литература се етаблирани со повеста/романот „Улица“ од Славко Јаневски уште во 1950 година. Како што забележува Јадранка Владова (2001: 19), Славко Јаневски со ова свое дело „ги удира темелите и во литературата за деца и во литературата за возрасни“, а тоа искажување го дополнува и Весна Мојсова-Чепишевска (2019: 234), забележувајќи го клучното izdelување и втемелување на литературата за млади преку романот на Јаневски. Во литературата за млади е клучен проблемот на растењето и биолошките односно физиолошките промени кои се случуваат во неговиот тек, првенствено поради тоа што тие се далеку поинтензивни од оние во претходните фази. Не е случајно што аспектот на телото е еден од клучните концепти околу кои се фокусира оваа литература. Во таа смисла, Викторија Фланаган (2014: 60) забележува дека „постхуманото тело игра важна улога во овие фикции, бидејќи неговата способност за интеграција и ексклузија се истражува преку начините на кои се произведува постхуманата субјективност.“ Тоа во суштина значи дека не само што се преиспитуваат можностите како читателот се идентификува со ликот (делото), туку и дали воопшто може да се зборува за некаква идентитетска стабилност среде постојаните промени кои одат подалеку од прашањето на припадноста и идентитетот.

Специфичноста на романот на Андоновски се открива најпрво на ниво на структурата на текстот, како ткиво кое е составено од два дела, кои асоцијативно се надоврзуваат на претставите за телесноста (на текстот и на човекот). Тие делови неслучајно се наречени „женска книга (дневникот на Стела)“ и „машка книга (она што требаше да биде дневникот на Сани)“. На таков начин, текстот веднаш ја поставува дуалноста како концепт кој ќе биде детално разработен, а со тоа и проблемот на женското и машкото писмо, кое оди подалеку од прашањата за полот и за родот. Почетокот на раскажувањето нè соочува со перспективата на 15-годишната Стела, која евоцира сеќавања за своето детство и, особено, за своето тогашно тело, во времето кога имала само четири години. Овие нејзини сеќавања се потенцирани преку вклучената сликовна претстава, која е всушност илустрација базирана на нејзиното искажување, направена од илустраторот на книгата во која таа подоцнежнo е вклучена. Типично за литературата за деца, оваа илустрација овозможува да се забележат мноштвото специфичности кои индиректно зборуваат за ликот и за неговата преобразба. Во таа смисла, мошне е важен фактот дека главата на Стела е прикажана во еден несразмерен однос кон останатите делови од телото, т. е. таа е поголема, а на сличен начин во фокусот се поставени и одредени типични женски својства. „Срам не срам, ќе кажам: не сум баш девојче... Односно, сум девојче, ама не сум баш ептен девојче... Нозете ми се како шпагети, косата црвена како сос за болоњезе... а немам ни гради, а тоа ми се чини најважно за девојче... и не е фер, на сите им растат, на некои веќе и престанаа да им растат, како на Ана-Марија... А мене не ни почнаа...“

(Андоновски 2021: 10) Оваа констатација на девојката која е веќе влезена во пубертет, а која се надоврзува на претставата која е насликана кога таа имала 4 години, всушност ги радикализира општоприфатените стандарди за женската и за машката убавина, со што се потенцира и субверзивната природа на ликот. Тоа е мошне видливо во делот каде се опишува Сани, како судбоносно алтерего на Стела, роден во истиот ден и час како и таа. Острицата на критичноста на Стела е сепак поблага кога станува збор за Сани и неговиот изглед (а густавноста е еден аспект кој изникнува од самиот опис). „Гледате дека и тој, како и јас, не е баш најубав. Нему рацете му се како шпагети, а косата му е како мајонез. Но барем не е болоњезе сос. Понекогаш си мислам дека чичко Ненад нè цртал гладен штом само мајонез, шпагети и сосови му паѓале на памет додека нè цртал. Баш му било гајле како ќе се чувствуваме кога ќе се видиме во сликовницава по единаесет години.“ (Андоновски 2021: 14)

Двата централни лика во романот се сопоставени дополнително преку перспективата која ја нуди дневничкиот дискурс, но тоа се менува во одредени делови каде тој се преобликува во епистоларен, модулирајќи го идентитетот на примачот. На таков начин се поставуваат прашања за идентитетот на ликовите, минувајќи од телесноста кон нивната суштинска човечка егзистенција. Така, меѓу двата лика е поставен уште еден, трет лик, наречен Видан, а неговиот идентитет е откриен дури подоцна во текот на романот. Тој е поставен како идеален соодветник и момче на Стела. За таа цел служи и вметнатата приказна во ткивото на романот, која го потенцира проблемот на растењето како суштествен аспект во развојот на човекот. Еден клучен елемент поврзан со адолесценцијата претставува интегрирањето во заедницата, што е перспективирано и преку проблемите низ кои Стела поминува за да стане рамноправен член на училиштето во кое се вклучува. Нејзиното доаѓање таму скоро моментно го обележува нејзиниот статус како абјектна личност, поставена во меѓупросторот, бидејќи таа не е во состојба да се вклучи во новата средина на очекуваниот начин. Тоа е мошне видливо исцртано во ситуацијата кога таа станува свесна дека одејќи по тревникот згазнала на измет од куче, со што дополнително се проблематизира нејзиниот и онака нестабилен идентитет. Во функција на приказната, но и со одредена дидактична нота, нејзината субверзивна позиција е олеснета и канализирана со утешителните зборови на нејзината професорка. „Тоа е лекција“, рече. „Лекција за видливоста на несреќата, а невидливоста на среќата“, додаде и продолжи: „Луѓето секогаш ја гледаат несреќата, а никогаш не ја гледаат среќата што ја имаат. А понекогаш им е пред носот, дури и на врвот од носот. Еден ден ќе ти слета и пчела на носот, не мува. Мувата ќе ја сетиш, оти те плука и скокотка, ама пчелата не, зашто е мирна, и без да сетиш ќе пушти капка мед на тоа твое чпртаво носе.“ (Андоновски 2021: 26)

Карен Коутс (Coats 2004: 138) детално го анализира проблемот на општествената и психолошка абјектност во литературата за млади, односно во адолесцентската фикција. Тој феномен се изразува преку неприпадноста кон определена општествена група, или преку поставеноста на личноста на маргините од заедницата, што е овозможено од специфично дефинираниот групен идентитет. Според Лакан и Кристева, културните конвенции се местото

каде се одвива предедипалната игра и абјектот се поставува како нужна присутност, рамо до рамо со субјектот. Коутс тоа го потенцира преку тврдењето дека „идентитетите, општествата и нациите се 'вечно кршливи' конструкти бидејќи се изградени врз абјектноста, која ги загрозува нивните граници.“ (Coats 2004: 141) Поставеноста „на меѓата“ во адолесценцијата претставува аспект кој Кристева не го зема предвид во нејзината анализа на абјектот, според Коутс, а тоа е мошне важен период кога се стекнува поинаков однос кон сопственото тело и кон својата поставеност во културата, како обид да се дејствува без желба од себеистакнување, обележен со конфликтот меѓу татковскиот закон и мајчинската желба. Симболичкиот ред подразбира сублимација на абјектините енергии, па затоа абјектниот херој е обележен со нагонот за смрт. Токму тој аспект се зема предвид во романот на Андоновски, директно и јасно во т.н. машка книга, додека момчето Сани се обидува да ја зацврсти својата позиција во општествената група која се состои од Тихо и неговите пријатели. Тие го поставуваат на границите од групиниот идентитет, бидејќи тој не е доволно популарен, а со тоа ја поттикнуваат и неговата амбивалентна поставеност кон девојката Наде, во која е вљубен. Сепак, Сани не дозволува да биде потчинет на нивните услови, кои подразбираат негово ограничување во сферата на абјектниот херој, па тој се трансформира во Лакановски херој, кој претставува комбинација од пасивен отпор и активна дијалогска насоченост. Ова особено се забележува во една од епизодите каде се поставува прашање за еден интересен аспект поврзан со адолесцентската сексуалност – воајеризмот и методите за негова контрола. Спротивно на очекувањата, Сани активно дијалогизира со авторитетите и со тоа повторно ја потврдува својата подготвеност да не биде пасивен чинител од сферата на абјектот. Тоа е всушност една директна алузија на Бенвенистовата теорија на дискурсот и на начинот како „јас“ и „ти“ ги менуваат своите позиции во говорот. Истовремено, тоа е потврда на неможноста да се реализира едногласноста и изолираноста во дискурсот, како отпор против ограничувачките погледи на субјектите од сферата на симболичното. „Се исплашив и веќе видов наслов во утрешен весник: 'Откако сиркал во женска соблекувална, го убил директорот на гимназијата!' Потоа броев до десет, и откако се уверив дека ми се разбистри, му реков: 'Кажете *јас*, директоре!' Тој гледаше во мене како бомба пред пукање. 'Да кажам *јас*?' 'Ете, кажавте. И кој е тој *јас*? Тоа сте вие, директорот. А гледајте сега: *јас* ќе кажам *јас*. Ете, кажав. Кој е сега *јас*? Сега *јас* сум *јас*, Сани. Како што гледате, *јас* прво значеше *дирекџорой*, а потоа значеше *Сани*. *Јас* може да биде *џи* и *џи* може да биде *јас*.“ (Андоновски 2021: 158)

Сферата на дејствувањето на ликот Сани во романот истовремено потврдува дека вклучувањето на трансформираниот јунак во општествениот ред никогаш не се случува без соодветен отпор, и тоа е токму нивото на кое повторно се испитува прашањето за идентитетот. Преобразениот Сани подоцна присуствува на презентацијата на проектот на неговиот татко и тука тој ја среќава трансформираната Наде, која повеќе не е девојката која е импресионирана од Тихо. Таа овде се појавува како нужна алка која ја овозможува успешната интеграција на Сани преку јавното потврдување на

сопствениот идентитет (бришењето на привремената тетоважа). Со тој чин, таа се вградува во постојниот општествен ред, правејќи пат и за успешната идентификација на Сани. Романот е особено интересен поради отворената романескна структура која е мошне видливо посочена на крајот. Имено, читателот е повикан да ги „реконструира“ (односно создаде и преобликува) случувањата кои проследиле по клучната средба меѓу Стела и Сани, која се случила во текот на славењето на Новата година. Иако читателот е мотивиран да го направи тоа и со едно упатување за наградата која издавачката куќа ја нуди за најдобрите раскажувачи кои ќе испратат свој текст, вистинскиот потенцијал зад оваа задача лежи во можноста која му се нуди на читателот да се вклучи во играта со сопствената субјективност во дискурсот. Тоа е видливо и низ симболичната променливост на идентитетите. На таков начин, романот ја потенцира вечно отворената и незавршена дијалогичност, која обезбедува втемелување во сферата на општествено очекуваното и остава простор за многу ненадејни развојни линии на сето она што се нарекува дискурсен идентитет.

Литературата за деца недвосмислено е поставена како подрачје во литературата каде се преиспитуваат темелните категории како на литературата/естетиката така и на општествените науки, особено на психологијата. Може да се рече дека тоа е едно од почувствителните и поспецифични подрачја во кои употребата на јазикот сведочи за раскошните можности коишто му се нудат на еден автор, истовремено обременувајќи го со огромна одговорност за напишаното и за изреченото. Во тој контекст, романот на Андоновски недвосмислено ги преиспитува границите меѓу литературата за деца и литературата за возрасни, потенцирајќи го нивното активно преплетување. Сето тоа е направено не само во функција на изборот на стилот и на јазичните средства, туку и пошироко, на рамништето на дискурсот, односно онаму каде се преиспитува, вредносно и творечки, значењето на уметничката вистина и на создадениот уметнички свет. Затоа романот на Андоновски е роман наменет за младите читатели, но и роман кој го поттикнува преобликувачкото сеќавање на возрасните кои некогаш биле деца.

Користена литература

Андоновски Венко. 2021. *Имаш ѝчела на носоѝ (роман за олдѝајмери и њуѝајмер ѝинејѝери)*. Скопје: Паблишер.

Владова Јадранка. 2001. *Литература за деца*. Скопје: Ѓурѓа.

Мојсова-Чепишевска Весна. 2019. *Клуч во клучалката на деѝѝвоѝо*. Скопје: Матица македонска.

Bakhtin Mikhail. 1984. *Problems of Dostoevsky's Poetics*. London, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bottigheimer Ruth B. 2004. "Fairy tales and folk tales". *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, London and New York: Routledge, 261 – 274.

- Culler Jonatan. 1997. *Literary Theory: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Coats Karen. 2004. *Looking Glasses and Neverlands (Lacan, Desire, and Subjectivity in Children's Literature)*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Flanagan Victoria. 2014. *Technology and Identity in Young Adult Fiction (The Posthuman Subject)*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fowler Alastair. 1982. *Kinds of Literature*. Oxford: Clarendon Press.
- Frye Northrop. 1979. *Anatomija kritike (četiri eseja)*. Zagreb: Naprijed.
- Harraway Donna. 2004. "A Manifesto for Cyborges: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s". *The Harraway Reader*, London and New York: Routledge, 7 – 45.
- Hunt Peter. 1999. "Introduction: The World of Children's Literature Studies". *Understanding Children's Literature*, London and New York: Routledge, 1 – 14.
- Jacques Zoe. 2015. *Children's Literature and the Posthuman (Animal, Environment, Cyborg)*. New York and London: Routledge.
- Lesnik-Oberstein Karin. 1999. "Essentials: What is Children's Literature? What is Childhood?". *Understanding Children's Literature*, London and New York: Routledge, 15 – 29.
- Nikolayeva Maria. 2016. *Children's Literature Comes of Age (Towards a New Aesthetic)*. London and New York: Routledge.
- Propp Vladimir. 2000. "Fairy Tale Transformations". *Modern Genre Theory*, London: Longman, 50 – 67.
- Ray Sheila. 1996. "The World of Children's Literature: An Introduction". *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, London and New York: Routledge, 645 – 654.
- Rose, Jacqueline. 1984. *The Case of Peter Pan or the Impossibility of Children's Fiction*. London and Basingstoke: The Macmillan Press LTD.

LITERARY-AESTHETICAL AND STYLISTICAL POTENTIALS OF CHILDREN'S LITERATURE

Summary: This paper aims to scope and investigate the key concepts related to children's literature (its definition, the problem of author and the reader, text as a distinctive phenomenon etc.), as a clear testimony of the nature of this specific literary field. Additionally, the stylistic and aesthetical possibilities of children's literature are also taken into account that pave the way of scientific researches in literary criticism. In this regard, a proper subject of our analysis will be the young fiction novel *You have a bee on your nose (a novel for new timers and old timer teenagers)*, by the renowned Macedonian author and professor Venko Andonovski. Our interest stems from the fact that with this novel Andonovski steps for the first time and very firmly into the field of Macedonian children's literature. Also, the research is propelled by the understanding of this text as a reevaluation of the stylistic

potentials of literature overall, thus demystifying the strict thematic/generic classifications.

Клучни зборови: children's literature, author – reader – text, Venko Andonovski, style, genre.

Васка Ташова
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКИ ОСОБЕНОСТИ НА ЕПИТЕТОТ ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПРОЗА

Апстракт: Во овој труд преку примери од ексцерпираниот материјал од прозното творештво на Венко Андоновски (ВА), Петре М. Андреевски, (ПА), Славко Јаневски (СЈ), и Влада Урошевиќ (ВУ), епитетот ќе биде разгледан на лингвистичко рамниште, односно преку анализата на јазичните типови (модел) на епитетот: **инверзивен епитет, бинарни синтагми во кои во функција на епитет се јавуваат именки, плеонастички епитет, метафорски епитет и синестезиски епитет.** Оваа анализа подразбира изделување на темелните јазични форми во кои се остварува епитетот.

Клучни зборови: епитет, инверзивен епитет, бинарни синтагми, плеонастички епитет, метафорски епитет, синестезиски епитет.

Значењето на јазичните единици може да се согледа преку анализата на фигурите на значењето или тропите, како важни изразни средства во прозата, преку кои се формира фигуративниот израз, како битен елемент на величината на уметничкото дело. Уметнички обработениот збор е експресивен потенцијал, слика на авторовата замисла и размисла, уметничка реализација и освежување на изразот.

Фигурите, по својата природа, претпоставуваат осмисленост, воведување нов семантички елемент во текстот, нова димензија, нова конотација, а не елемент кој ќе ја доведе во прашање значенската кохерентност на текстот. Фигурите отвораат нова смисловна перспектива во исказот, нова слика во текстот, а тоа значи дека во фигуративниот говор доминира тенденцијата на повеќезначност, повеќеслојност и повеќесмисленост.

Конотативната вредност на тропите е тоа што со нив се укинува автоматизмот во употребата на јазичните знаци, тие донесуваат онеобичување, очудување во еден исказ. Тие се синоними на принципот на креативност во јазикот. Тропите по правило се врзуваат за одреден збор, но се одразуваат и врз семантичката вредност на вкупниот контекст, што говори дека тие причинуваат извесно поместување во значењето и на другите лексичко-семантички единици. Фигуративноста на текстот е во тесна врска со неговата литерарност/поетичност, со неговиот стил и неговата естетичност.

„По својата граматичка структура епитетот е атрибут – додаток на именката, но тој не ја дополнува нејзината основна идеја, туку ја карактеризира попартикуларно, во смисла на истакнување на некое нејзино повидливо или поскриено својство, пертинентно или импертинентно (Fontanieur 1977: 124). Функцијата на епитетот е атрибуирање на особините на луѓето, предметите и појавите, истакнување на обележја кои ја засилуваат, опишуваат или ја карактеризираат самата именка, со цел да се изрази емотивен став кон неа, исказот да биде експресивен, да се понуди естетска информација во уметничкиот текст.

Инверзивен епитет. Инсистирањето на постпозитивните форми на епитетот во еден уметнички дискурс претставува стилистичка интервенција на авторот чија цел е да внесе ефекти на маркираност во самиот исказ. Станува збор за утврден степен на аграматикалност како еден од суштествените услови за појава на фигуративен говор. Со инверзијата сликовитата функција на епитетот уште повеќе се истакнува, така што епитетот добива нагласена експресивност. Двојните елементи во содржината на епитетот (фигуративноста и инверзијата) го прават епитетот стилистичка категорија на изразот со нагласена сликовита функција:

Море над глава, море познајќо само од авантуристичкиите свески за џусари, а на неѓо бела ѝена – облачиња, нејаки, нежни, недојирливи (СЈ: Кловнови и луѓе, 42-43); „Блажени нека се воздухот, ѝрозрността неѓова, и свејлината **Божја**, ошќи во нив живееле свејшќи, **невидливи, зрачни**, без ние да сме знаеле и без да сме ѝи виделе!“ (ВА: Фрески и ѝрошески, 49); *Појде и одеше со мене, додека не дојдовме таму каде шќо завршуваат ѝајќишќајќа на ѝрешишќе, во ѝорземје **ѝробно**, ѝред одајќа **зайагна, кобна*** (ВА: Пајокошќи на свејошќи, 70); *Или можеби и не ја ѝрашал наеднаш со чувствќо дека е болен во шејќи на ѝрев **ѝрејешќлив** и **врел**, со залешќена коса врз исќошќеношќо чело* (СЈ: Тврдоглави, 160); *И лозје, винород **румен** работќи, ѝо цел ден* (ВА: Вешќишќа, 281); *...време шќо ѝече, шќи време **несќрошќливо, неќобедливо*** (ВА: Вешќишќа, 288).

Бинарни синтагми во кои во функција на епитет се јавуваат именки. Во функција на епитет се употребуваат и други јазични форми со атрибутивни својства, а таквите додатоци кои опишуваат, карактеризираат или истакнуваат одредени особини на појавите, личностите или предметите, на перципираниот свет, се нарекуваат **епитетизми** (Fontanier 77: 355). Тоа значи дека освен придавката чија функција, по однос на супстантивот во некоја бинарна синтагма од назначениот вид е детерминативно-рестриktivна, таква служба може да вршат и другите зборовни групи, како на пример, именките. Во тој случај имаме работа со бинарни синтагми во кои се јавуваат само именки:

*А женашќа **лебед** и мажошќи **лебед** се насмеаја ѝрозно со ѝлас на нечесќивошќи...* (ВА: Азбука за неќослушќишќе, 57); *...убиен е неѓде во Скојје ѝоешќошќи **мешќашќел** Селшќик-беѝ* (СЈ: Тврдоглави, 9); *...неѓовишќе барале од власќа да ѝо смири ѝоешќошќи **ѝредавник**...* (СЈ: Тврдоглави, 10); *...скржаво да зайвори сќошќишќи ѝладни усќи. Судбинашќа **алќохоличар*** (СЈ: Две Маришќи, 35);

Мрак, рече. Докѝор **мрак** (СЈ: Две Мариш, 69); ...уодирааѝ над неѝовиѝе слеѝоочници чекориѝе на коѝаникоиѝ **време** – ѝика-ѝак, ѝика-ѝак – и се мешааѝ со ѝеснаѝа на олуциѝе, ѝиѝо ѝродира низ клучалкаѝа на враѝаѝа (СЈ: Две Мариш, 108); ...со клунови на злокобни и крајно безмилосни ѝѝици **одмаздници**... (СЈ: Тврдоглави, 163); Девер **младоженец**, деѝе слаѝко, злаѝно, калешо, ненаѝѝрано (ВА: Веѝиѝица, 218); Грозен му е ѝрсиѝеноѝ **ѝечайѝлија** на малиоѝ ѝрсиѝ, и нокѝиѝе чисѝи и неѝувани... (ВА: Веѝиѝица, 255).

Плеонастички епитет. Синтагмите со плеонастички епитет се состави кои покажуваат висок степен на гласовна совпадливост на единиците што ги образуваат. И не само што постои гласовна совпадливост, туку има и висок степен на значенска совпадливост. „Плеоназмот како семантичко повторување, потенцира и увеличува одредени места во исказот, внесува афективност и инсистира врз веродостојноста на кажаното“ (Ќулавкова 1984: 70):

... ѝавол ли е Прозрачниоѝ, ѝиѝом од свеѝѝлина умеѝе да сочиѝи **ѝемно ѝемничиѝиѝе**, сенка (ВА: Фрески и ѝроѝески, 49); А, леле, колку долѝи и мачни ноѝи имаѝе коѝа ке ѝ се вовлечеѝе во ѝосѝелаѝа, коѝа ке ја налеѝнеѝе **ѝеѝика ѝежѝина** (ПА: Неверни ѝодѝини, 121); ...но езероѝо не беше видливо – ѝаѝаму каде ѝиѝо се ѝроѝеѝаѝе имаѝе само **ѝрна ѝрнина** (ВУ: Дива лиѝа, 246); И ѝаѝиѝиѝаѝа неѝови ѝвоѝи ѝаѝиѝиѝа се, Јовано, оѝну **оѝносан** (ВА: Веѝиѝица, 255); А кај да ѝе скријам, си мислам, кај да ѝе скријам, мако моја **мачна** (ПА: Пиреј, 258).

Метафорски епитет. „Ако се уважи критериумот реткост или непретположливост (нестандардно) на епитетот на даден исказ, тогаш ке треба да се каже следново: реткоста моделира значење, а пак значењето доаѓа во резултат на некој семантички конфликт меѓу елементите кои образуваат фигуративен состав. Од тоа пак секако следува дека метафорските епитети ке се потврдат како фигуративно ефикасни“ (Вангелов 1986: 204). Така, на пример, составот **мрѝвоѝо оѝниѝиѝе** во исказот. Ги слушав од својоѝ ѝрѝиножеѝ ѝред **мрѝвоѝо оѝниѝиѝе** (СЈ: Тврдоглави, 180), има вредност која се совпаѓа со исказот **изѝасеноѝо оѝниѝиѝе**. Во исказот: Во ѝаа жила 'рѝаѝи **ѝрни** сонѝиѝа (СЈ: Тврдоглави, 31), метафорскиот епитет **ѝрни** може да се замени со неметафорскиот **лоѝи**: Во ѝаа жила 'рѝаѝи **лоѝи** сонѝиѝа. Во исказот: Чу, јадрѝиѝе заби оробеа јадрѝи лешѝници, се забуѝуваа в месо, ѝи мелеа **оѝровниѝе зборови** (СЈ: Две Мариш, 53), метафорскиот епитет **оѝровниѝе** може да се замени со неметафорскиот **лоѝиѝе**: Чу, јадрѝиѝе заби оробеа јадрѝи лешѝници, се забуѝуваа в месо, ѝи мелеа **лоѝиѝе** зборови.

Во уметничкиот дискурс на современите македонски прозаисти голем е бројот на наративните секвенции со епитет кои во себе содржат фигуративна вредност:

... во срѝаѝа на сиѝе се всели **сомниѝав сиѝур**... (ВА: Кварѝоѝи на лириѝариѝе, 18); ... доживувајќи ѝо својоѝ **злаѝен** сон, искраѝа ке вивне од себе самаѝа... (СЈ: Тврдоглави, 19);... **ѝладен** живоѝи, еѝе каков (СЈ: Две Мариш, 35); Волчи ѝлуѝѝници в снеѝ, заклани овѝи, заклана надеж (СЈ: Две Мариш, 35); Во

возбудениот воздух *пролетта* созреваше во *младо лето* (ВУ: Знаци, 69); *Наоштрбавиот* *сид* *насурнуваше* *глава* на *посидар* човек... (ВУ: Лов на еднорози, 120); *Сè* беше како *смрзната* *сегашинос*, *суров* закон, *недвосмислена* *сиџурнос*... (СЈ: Месечар, 101).

Синестезиски епитет. Со синестезијата, кај предмети и појави од една сетилна област се бараат и се истакнуваат својства кои ѝ припаѓаат по својата основна вокација на предмети и појави од друга сетилна област. Оттука, со употребата на синестезиските епитети се меша перцепцијата, сензациите се усогласуваат и се совпаѓаат, небаре се истородни: чујното се доловува преку видното, боите се топли или ладни, звуците се благи, светли, темни, со окото се допира, со увото се гледа, со кожата се слуша, се претчувствува... Застапеноста на синестезиските епитети е значителна во современата македонска проза, зашто отстапката од основното значење е мошне силна, со што и ефектот на семантичко ниво е поизразен:

Несоидрливоста на *тешината* *каеше* *врз* *играчката* *бесшумна* *тага*. *Таа, лилавата* *тешина* (СЈ: Две Мари, 11); ... шум на вода *што* *паѓа*, *извици* на *дејата*, *што* *некаква* *тешина*, *зелена* и *мека*... (ВУ: Знаци, 88); ...*од* некоја *црква* се *огласи* со *сребрен* *глас*... (СЈ: Тврдоглави, 99); *Пејзажот* *добиваше* *жорчлив* *изглед* *поради* *кашранот* (ВУ: Знаци, 115); *Сите* *сонитата* се *бела* *измама* (СЈ: Две Мари, 127); ...*не* ја *знаел* *темната* *јаросанос* на *Куно* *Бунџур*... (СЈ: Тврдоглави, 134); ...*сами* *ке* *ашакуваат* и *ке* *грабаат* со *темна* *можност*... (СЈ: Тврдоглави, 197).

Од анализата на ексцерпираниот материјал може да се заклучи дека епитетот е афективна категорија на јазичниот израз и стилистичко средство кое има значајна функција во уметничката креација. Епитетите имаат разновидна вредност, а покрај основното метафорично, имаат и метонимско и персонификациско потекло. Преку нив се типизираат ликовите, се сликаат состојбите и физиономијата на ликовите. Епитетот ја гради сликата на природата, сликата на дејството, но тој може да има и саркастична и психолошка изразна вредност.

Користена литература

Вангелов Атанас. 1986. *Семантичкиот фигури во македонската народна лирика*. Скопје: Македонска книга.

Ќулавкова Катица. 1984. *Фигураативниот говор и македонската поезија*. Скопје: Наша книга.

Fontanieur Pierre. 1977. *Les figures du discours*. Paris: Flammarion.

Извори

- Андоновски Венко. 1989. *Квартиоѝ на лиричарийѝе*. Скопје: Мисла.
- Андоновски Венко. 2001. *Фрески и ѓројѝески*. Скопје: Табернакул.
- Андоновски Венко. 2001. *Пајокоѝ на свејѝоѝ*. Скопје: Култура.
- Андоновски Венко. 2006. *Вешѝиѝа*. Скопје: Култура.
- Андреевски М. Петре. 1974. *Неверни ѓодини*. Скопје: Македонска книга.
- Андреевски М. Петре. 2006. *Пиреј*. Скопје: Табернакул.
- Јаневски Славко. 1954. *Кловнови и луѓе*. Скопје: Книгоиздателство Кочо Рацин.
- Јаневски Славко. 1967. *Две Марии*. Скопје: Македонска книга.
- Јаневски Славко. 1987. *Тврдоглави*. Скопје: Македонска книга.
- Јаневски Славко. 1993. *Месечар*. Скопје: Детска радост.
- Урошевиќ Влада. 1969. *Знаци*. Скопје: Мисла.
- Урошевиќ Влада. 1983. *Лов на еднорози*. Скопје: Мисла.
- Урошевиќ Влада. 2004. *Дива лиѓа*. Скопје: Магор.

**LINGUISTIC FEATURES OF THE EPITHET IN MODERN
MACEDONIAN PROSE**

Summary: The epithet is a stylish figure which, in addition to the basic metaphorical, has metonymic and personifying origins. Epithets typify characters, describe the states and face of characters. There are several language models of the epithet: inverse epithet, binary syntagms in which nouns appear as epithets, pleonastic epithet, metaphorical epithet and synesthesia epithet. This analysis determines the thorough language forms in which the epithet occurs.

Key words: epithet, inverse epithet, binary syntagms, pleonastic epithet, metaphorical epithet, synesthesia epithet.

Кристина Тодоровска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Људмил Спасов
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

Агим Пољоска
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

СПОРЕДБА НА НАЧИНИТЕ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА ГЛАГОЛСКИОТ ВИД МЕЃУ МАКЕДОНСКИОТ И АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Македонскиот јазик се смета за еден од словенските јазици чија граматичка структура подлежи на голем број лексички и граматички влијанија и промени, настанати како резултат на неговиот непосреден контакт со балканските несловенски јазици. Токму со ваквата структура тој сè повеќе се оддалечува од своето матично семејство и му се приближува на балканското јазично семејство. Албанскиот јазик спаѓа во групата на илирско-тракиските јазици и со другите балкански јазици го сочинуваат балканскиот јазичен сојуз, кој опстојува на еден простор каде што низ текот на времето се одвивале јазични вкрстувања кои довеле до голем број заеднички лингвистички појави.

Клучни зборови: глаголски вид, македонски јазик, албански јазик, континуативен вид, моментен вид.

Во однос на изразувањето на глаголскиот вид, македонскиот јазик покажува типично словенска структура, што значи дека различните глаголски видови, односно свршеноста наспрема несвршеноста се изразуваат преку префикси, инфикси и глаголски суфикси или преку менување на основата на глаголот.

На пример:

падне – паѓа – bie – rënë

оди – заоди – shkoj/ec, përmbahet

замине – заминува – shkoj/ik (избега, побегна, се исели), largohem

умре – умира – vdes

пука – пукне – shtie, pëlças – pëlçet, thyhet

Во однос на изразувањето на глаголскиот вид може да се претпостави влијанието на балканските несловенски јазици, кај глаголите што завршуваат на **-ос-а**, особено онаму каде што типично непреодните словенски глаголи се употребуваат како преодни.

На пр.

дрв **-о - са**

Ракијата го дрвоса човекот.

Rakia njeriu e **bën** dru. U **bënë** tapë. Njeriu u **bë** tapë.

Влагата го мувлоса лозјето.

Lagështia e myku vreshtën.

Јазичната семантика се занимава со внатрешното значење на јазичните знаци, кои надворешно или на површината ги гледаме како морфеме, лексеми, реченици и текст. Јазиците се разликуваат според начинот на кој го изразуваат надворешниот вид. Внатрешниот вид го имаат сите словенски јазици, меѓу нив и македонскиот јазик. Тие имаат посебни морфеме за изразување на глаголскиот вид.

Несловенските јазици, меѓу кои спаѓа и албанскиот јазик, семантиката на внатрешното значење и несвршеноста ја покажуваат на поинаков начин од македонскиот јазик. Тоа се гледа во следниов пример:

-Детџетџо џагна.

Fëmija ra.

Fëmija u rrëzua.

Глаголскиот вид во македонскиот јазик го разгледуваме во однос на неговата структура, како и во однос на неговата семантика, бидејќи според прифатената теорија на Станислав Каролак, а применета во одделни монографии на Људмил Спасов и на Искра Пановска-Димкова, сметаме дека секоја морфема и лексичка и граматичка може да изрази несвршен (континуативен) и свршен (моментен) вид. Комбинацијата на овие два основни вида ги даваат аспектните конфигурации.

Простите аспекти (видови) – моментниот и континуативниот, можат да се комбинираат и да станат доминанта во сложените аспекти (видови), т. е. конфигурации. Тоа значи дека постојат некои/неколку конфигурации со доминанта момент и некои/неколку конфигурации со доминанта континуум.

Ова може да се види од следнава табела:

Глаголскиот вид во македонскиот јазик	
Свршен вид	Несвршен вид
1. прост моментен вид	1. прост континуативен вид
2. сложен вид (видски конфигурации)	2. сложен вид (видски конфигурации)
<ul style="list-style-type: none"> • инхоативна • терминативна (финитивна) • резултативна • трансформативна • дистрибутивна • лимитативна 	<ul style="list-style-type: none"> • телична • мултипликативна • хабитуална (потенцијална)

Меѓу индоевропските јазици, албанскиот јазик покажува посебна група меѓу кентумските и сатемските јазици. Исто така тој покажува врска со своето античко минато, но истовремено и врска со романските јазици, особено со италските јазици. Во албанскиот јазик наоѓаме и словенско влијание.

Глаголите во албанскиот јазик се формираат со следниве префикси: *për-* за и *sh-* (*ç-*, *zh-*). Освен овие префикси, во формирањето на глаголите учествуваат и префиксите: *s-*, *z-*, *n-*, *m-*, *më-* *ïo*, *mbi-* на, нао, *nën-* *ïoo*, *stër-* *ïра*, *ïре* (за *ïрекумерно* *увеличување*), *shpër-*, *de-* *ge* како и префиксот *para-* *ïред*.

а) Префикс *për-*:

Со овој префикс главно се формираат релативно голем број глаголи, коишто се изведени од самите глаголи и од именките. На пр.: *për-caktoj* – *oïредели*, *уïврди* *ïточно*, *дефинира*; *përhap* – *шири*, *раширува*, *расïросïани*; *përmbyt* – *ïоïлави*, *ïоïоïи*, *наоïде*, *гоïече*; *përkujtoj* – *сïомен*, *сïоменува*, *наïоменува*; *përmbaj* – *држи*, *содржи*, *зайïра*, *зайïре*; *përpunoj* – *ïрерабоïи*, *обрабоïи*; *përqesh* – *исмее*, *се* *ïодбива*, *исмева*, *изиïра*, *изиïрува*; *përgëzoi* – *чесïиïи*, *ïоздравува*, *ïофали*; *përball* – *оïсïроïиïва*, *насïроïи*; *përbuz* – *омаловажува*, *ïоïцени*; *përdor* – *уïоïреби*, *ïримени*, *ïримунава*; *përkrah* – *ïомоïне*, *даде* *ïомош*, *ïодоршка*, *оодорби*, *храбросïи*;

б) Префикси *sh-* (*ç-*, *zh-*)

Префиксот *ç-* се користи пред самогласките и пред сонантските согласки *-l-*, *-m-*, *-n -*, *-r-* и *-rr-*: *ç-armatos* – *разоружува*, *обезоружува*; *ç-liroj* – *ослободи*, *ослободува*; *ç-mallem* – *коïнее* (*ïо некоïо*); *ç-ngjyros* – *обезбоïува*, *декорира*; *ç-*

regjistroj – *брише, оштрише*; **ç-rregulloj** – *йрави збрка, безредие, йобрка*; **ç-mend** – *йолуди, избезуми*.

Префиксот **zh-** се користи пред звучните согласки: **zh-duk** – *уништи*, *уништиува, истиреби*; **zh-vesh** – *соблече, соблекува*; **zh-vleftësoj** – *обесцени, соборува, намалува*.

Во сите други случаи се користат формите **sh-**: **sh-palos** – *расклои*, *раздйли, размавйа*; **sh-qep** – *рашие, расйара*; **sh-thurr** – *разгради, расйлеи*; **sh-faq** – *изнесе (на виделина), гаде (мислење), йриреди*; **shthurr** – *разгради, расйлеи*; **sh-faq** – *изнесе (на виделина)*.

в) Префикс **z-/s-**

Овој префикс, не е толку продуктивен и најчесто се јавува во две форми: **z-** и **s-**, од кои префиксот **z-** се среќава почесто. Формата **z-** се користи пред звучни согласки, како: **zgjat** – *йродолжи, йодаде, йрошегне, (и)сйружи*; **zbuloj** – *ошкрие, йронајде нешйо ново*; **zbardh** – *бели, обели*; **zbut** – *омекне, смекне*; **zgjat** – *йродолжи, йрошегне, йрошегне (и)сйружи*; **zverdh** – *пожолтува и други*, додека **s-** се употребува пред беззвучните согласки, како: **skuq** – *наирвени, бојадисува ирвено*; **spastroj** – *чисйи, исчисйи, йрочисйи*.

г) Префикс **n-/m-**

Префиксот **m-** се користи пред усните согласки **-b, -p**, додека во сите други случаи се користи формата **n-**.

Со овој префикс се формираат одреден број глаголи чија зборообразувачка основа веќе не се среќава како збор сама по себе. Следствено, раздвојувањето на овој префикс кај глаголите од типот, **ngul** – *йрикова, закове, набие*; **mbulloy** – *йокрие, крие* и др., е можно само преку соочување со спротивставените парови од типот: **shkul** – *корне, ошкорне, скубе*; **zbuloj** – *ошкрие, одвие* итн.

д) Префикси **mbi-** и **nën-**

Со овие два антонимни префикси се образуваат неколку глаголи што се изведени само од глаголи. Глаголот формиран со префиксот **mbi-** именува дејство што е над или е поинтензивно од дејството изразено со зборообразувачката тема, на пр: **mbi-çmoj** – *наййцени, йрейшерано цени, йреценува*; **mbingarkoj** – *йрейшовари, йреойшовари, найшовари*; **mbikqyr** – *надзира, гледа, надгледува*; **mbivlerësoj** – *йрецени, наййцени*; **mbizotëroj** – *надвие, надваса, доминира*.

Глаголот формиран со префиксот **nën-** именува дејство што е подолу или е помалку интензивно од дејството што е изразено со зборообразувачката

основа, на пр. **nën-çmoj** – *ïoñциени, оцени нешиïо, некоïо со омалуважување*; **nën-qesh** – *се смешка, се смее*.

г) Префикс **ndër-**

Со овој префикс се образуваат мал број глаголи што се изведени од глаголи како што се: **ndër-hyj** – *вïлеïе, сïлеïе, се замеша*; **ndërlidh** – *ïовïорно врзе, сïои, сосïавува*; **ndërmarr** – *ïреïïриема, зайочна да работи нешиïо*; **ndërpres** – *ïрекинува*.

е) Префикс **ri-**

На овој префикс, што стана доста продуктивен во албанскиот литературен јазик, му претходат само глаголите. Глаголите формирани со овој префикс именуваат дејство што се врши повторно: на пр.: **ribotoj** – *ïечайиï ïовïорни, ïреïечайиï*; **rifilloj** – *ïочне ïовïорно, зачне*; **rimëkëmb** – *доведо ïовïорно во добра сосïојба, обнови, оживи*; **ringjall** – *оживи, ïрероди*; **riorganizoj** – *реорïанизира*; **ripyllëzoi** – *ïовïорно ïошумува*; **rishikoi** – *ïреïледа ïовïорно, ревидира*.

ж) Префикс **stër-**

Со овој префикс, со кој се изразува зголемувањето или вишок, се образуваат малку глаголи како што се: **stër-holloj** – *исïанчи, сийниччи*.

Во литературниот јазик се среќаваат глаголи коишто се навлезени од трите јазици, односно се заемки од типот: **decentralizoj** – *деценïрализира*; **degradoj** – *деïрадира (некоïо)*; **dekompozoi** – *декомïонира, раздели, расчлени*; **demaskoi** – *демаскира, оïкрие, разобличи*; **demoralizoi** – *деморализира*; **deshifroi** – *дешифрира* и др.

Голем број изведени глаголи се образуваат со истовремено додавање на префиксот и суфиксот на зборообразувачката основа, која во повеќето случаи е именска, а поретко придавска.

Наставките што учествуваат во формирањето на глаголите од овој тип, главно се **-o-**, **-so-** и **-zo-**. Овие наставки се карактеристични за глаголите од прва конјугација: **për-fund-o-j** – *заврши, завршува, сврши*; **për-jetë-so-j** – *овековечи, вечен*; **sh-fryt-ëzo-j** – *ексïлоаïира, искорисийи* и др.

Кај глаголите од втората конјугација ги имаме само: **n-gur-os** – *скамени, ïреïвори во камен*; **ç-morr-it** – *ïреби, чистиши вошки* и **për-tëri -t** – *ïовïорува*.

Во образувањето на глаголите од овој тип главно учествуваат префиксите **për-** и **-sh-** (**zh-**, **ç-**):

1. Глаголи од типот **për-** + зборообразувачка основа + суфикс. Тука се изделуваат две подгрупи:

а) **për-** + именска основа + -o = **për-fund-o-j** – *заврши, завршува, сврши; përgënjeshtrorj* – *демантира, сировиствува*; **përmalloj** – *игоџнува, возбуди, разжали*; **përqafoj** – *игоџнува, џушка, игоџне*;

б) **për-** + именска основа (заменка или придавка) + -so-: **për-faqe-so-j** – *игоџува, засиائي, засиайува*; **përjetësoj** – *овековечи, вечен*; **përgjithësoj** – *воишйува, генерализира*; **përvetësoj** – *земе, ирисвои, бесйравно нешйо како свое, усвои*; **përmirësoj** – *йодари, йойрави, унайреди*.

2. Глаголите од типот **sh- (zh-)** + зборообразувачката основа + суфикс. Кај глаголите од овој типот **sh- (zh-)** + зборообразувачката основа + суфиксот се изделуваат следниве подгрупи:

а) **sh-** + именска основа + (-ë) zo: **sh-fron-ëzo-j** – *огземе некому игоџол*; **sh-fryt-ëzo-j** – *искорисйува, ексийлоаийра*;

б) **sh-/ç-** + именска основа + -so- /-o-: **sh-kripë-so-j** – *оийсоли, огземе извесна количина сол*; **sh-flet-o-j** – *иголисйува*, **ç-lyrë-so-j** – *оийсийрани, оийсийрани мрсноййја*;

в) **zh-** + именска основа + -o- /(-ë) so-: **zh-dogan-o-j** – *йлака царина*, **zh-gjak-ëso-j** – *огмазди, осветий (за нешйо)*.

3. **z-** + придавка основа + -o-: **z-bukur-o-j** – *разубави, разубавува, украси, украсува*; **z-gjer -o-j** – *йрошири, рашири, шири*.

Постојат и некои глаголи што се образуваат од глаголска основа со истовремено додавање на префикс и суфикс како: **nën-viz-o-j** – *йоийрийа, нагласи, исйакна*; **pa-vdek-ëso-j** – *чини бесмрийен, обесмрийи*; **n-gur-os** – *скамени, игоейвори во камен*; **ç-morr-it** – *йреби, чисийи вошки*; **për-sëri-t** – *йовийори, йовийорува*.

Повеќето од изведените глаголи што се без **афикс** й припаѓаат на втората конјугација. Во оваа група спаѓаат глаголите од типот: **krip** – *йосоли, насоли*; **qelb** – *заџади, заџадува, засмрди*; **shosh** – *йомине низ решейо*; **ndryshk** – *'рџосува*; **sëmur** – *разболи*; **kuq** – *йоцрвени*; **verdh** – *йожолийи, (ог игоидавска основа)*; како и **përsëdyt** – *йовийори, йовийорува* (што се образува со соединување на прилошката фраза *për së dyti* – за вториот).

Во албанскиот јазик, глаголите што се вбројуваат во групата на сложенките се малобројни. Во оваа група глаголи, главното место го заземаат сложените форми од типот прилог + глагол. Такви се, на пример, глаголите што се формирани со учество на прилозите **mirë, keq** како: **mirë-kuptoj** – *разбира, сфака*; **mirëmbaj** – *зачува, зайази*; **mirëpres** – *убаво игоечека, добро иримйи*; **keq-**

interpretoj – лошо, ѓоѓрешно т̄олкува, ѓоѓрешно инт̄ерп̄рет̄ира; **keqkuptoj** – лошо сфат̄и, ѓоѓрешно разбере, не сфаќа; **keqpërdor** – малт̄рет̄ира, мачи, злоуѓошт̄реби и др. Кај сите вакви сложенки првиот дел го одредува начинот на извршување на дејството што е изразено со вториот дел.

Во албанскиот јазик има и некои побројни образувања, во кои глаголот му претходи на прилогот, односно ги има земено суфиксните наставки. Такви се глаголите коишто се образуваат со учество на прилозите **bashkë, drejtë para, tej**, или со заменката **vetë**. Како на пример: **bashkëbisedoj** – разговара; **bashkekzistoj** – коекзистира, живее заедно; **bashkëjetoj** – живее заедно; **bashkëpunoj** – соработува; **bashkëveproj** – содејствува; **drejtpeshoj** – урамноштежи, еквилибрира; **drejtrreshtoj** – нареди, наредува; **paracaktoj** – ѓредоѓредели, однаѓред оѓредели; **paralajmëroj** – најави, соопштит̄и; **paramendoj** – предомислува; **parapaguaj** – ѓреѓѓлатит̄и; **parashikoj** – ѓредвиди, ѓроѓнозира, насеѓи; **tejkaloj** – надмине, ѓрејде и други; **vetëdrejtoj** – се насочува; **vetëflijohem** – се жрт̄вува; **vetëkuptohet** – се разбира.

Но и во структурата на албанскиот јазик се гледа влијанието на другите балкански несловенски јазици, особено на грчкиот.

-ос-а:

брад-ос-а – lëshoi mjekër (пушти брада)

вар-ос-а – lyejti me gëlqere

дрв-ос-а – u drunjos, i drynjosur

-ис-а:

кала-ис-а – i kallaisur

Во овој труд направивме една можна анализа што ќе ја покаже споредбата меѓу начините за изразување на глаголскиот вид како и начините за структурното изразување сфатени како семантичка категорија меѓу македонскиот и албанскиот јазик.

Многу е интересно како родените зборувачи на албанскиот јазик го прифатиле глаголскиот вид и како се изразуваат кога зборуваат на македонски јазик. На пример, многу често ја форсираат глаголската наставка **-ува**, за да покажат несвршеност. Ова покажува дека од правилата на граматиката на албанскиот јазик тие спонтано се обидуваат секаде каде што е можно да ја упростат структурата на глаголскиот вид во македонскиот јазик.

Примери со **-ува**:

паѓа – паднува – bie – rënë

доаѓа – дојдува – vij – ardhur

праша – прашува – pyes – pyetur

каже – кажува – tregon – treguar

следи – следува – vijon – vijuar

работи – работува – punon – punuar

треба – требува – duhet (nevoitet – има потреба)

Користена литература

- Каролак Станислав. 2005. *Семантика и синтаксис на глаголскиот вид во македонскиот јазик*, Проект: Глаголскиот вид (аспектот) во македонскиот јазик, главен истражувач: Људмил Спасов, Скопје.
- Конески Блаже. 1954. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик, дел II*. Скопје: Култура.
- Мемети Кани. 2004. *Албански без мака 30+1*. Скопје.
- Пановска-Димкова Искра. 2002. *Лингвистична видска конфигурација во македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Пановска-Димкова Искра. 2011. *Видската категорија хабитуалност во македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Пољоска Агим. 2005. *Прилог кон проучувањето на македонско-албанските јазични контакти*. Скопје: Менора.
- Спасов Људмил, Пановска-Димкова Искра. 2011. *Категории на глаголската множественост во словенските и во несловенските јазици (синхронизација и дијахронизација)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Аспектолошка комисија при Меѓународниот славистички комитет.
- Спасов Људмил. 2011. *Резултативна видска (аспектна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје.
- Шабан Демирај. 1995. *Балканска лингвистика*. Скопје: Логос А
- Beci Bahri. 2005. *Gramatika e gjuhës shqipe*, Logos-A, Focus-Prishtinë.
- Fatmir Agalliu, Engjëll Angoni, Shaban Demiraj, Ali Dhrimo, Enver Hysa, Emil Lafa, Ethen Likaj. 2002. *Gramatika e gjuhës shqipe*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i gjuhësisë dhe i letërsisë, Botimi i akademisë së shkencave, Tiranë.

COMPARISON OF THE WAYS OF EXPRESSING THE VERB ASPECT BETWEEN THE MACEDONIAN AND ALBANIAN LANGUAGES

Summary: The subject of analysis in this paper is the comparison between the ways to express the verb aspects and as well as the ways structural expression understood as a semantic category between the Macedonian and Albanian languages. Regarding the expression of the verb aspect i.e. configuration, the Macedonian language shows a typically Slavic structure, which means that the different verb aspect, are expressed through prefixes, infixes and verbal suffixes or by changing the base of the verb. According to the semantic theory of verb aspect in the Macedonian language two simple aspects are distinguished: continuative and moment. With their combination compound aspects, i.e. configurations are derived: compound imperfective aspect and compound perfective aspect and in each of the configurations the continuum or moment is dominant. Inchoative, terminative (finitive), resultative, transformative, distributive, as well as the limitive belong to the compound perfective aspect, while multiplicative, habitual and telic aspect configuration belong to the compound imperfect aspect, i.e. to the configurations with continuative dominant.

In the Albanian language verbs are expressed through prefixes: pë-, sh- (ç-, zh-), s-, z, n-, m-, më-, mbi-, nën-, stër-, sprë-, de-, para-. Also, they may be expressed with adverbs: mirë, keq, bashkë, drejtë, para.

Keywords: verbal aspect, Macedonian language, Albanian language, continuative aspect, momentary aspect.

Катица Топлиска-Евроска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Олгица Додевска-Михајловска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

БЛАГИТЕ ЈАДЕЊА ВО ТРАДИЦИОНАЛНИТЕ ПРАЗНУВАЊА (етнолингвистички пристап)

Апстракт: Храната и нејзиното подготвување се неодминлив и карактеристичен дел од секое празнување, но и дел од националното, верското и традициското наследство.

Во овој труд ќе се задржиме на називите на различни видови благи јадења кои се подготвувале за верски и семејни празнувања. Наша цел е да се направи преглед и опис на собраниот материјал, ексцерпиран од етнологишки, но и други истражувања. Дел од лексичкиот материјал припаѓа и на личното искуство, на присетување на нашето детство, на запаметените слики од семејните и другите видови свечени пригоди.

Клучни зборови: семантика, лексика, храна, благи јадења, празнување.

Храната е културен код. Таа има огромно значење во рамките на културните процеси и на симболичките вредности на човековата дејност. Храната е еден од најдостапните и најсугестивните медиуми за изразување на идентитетот на поединецот и на колективот, силен симбол преку кој се препознава етничкиот идентитет. Етничката кујна е еден од најјасните начини на препознавање и афирмација на колективниот идентитет. Во современото општество со процесот на глобализацијата сè повеќе се губат етничките разлики, а концептот етнички идентитет под дејство на различните општествени и културни влијанија сè потешко се дефинира. Етничноста, секако дека не изгубила од значење и важност, но етничките социјални мрежи, кои некогаш претставуваа темел на етничките кујни, радикално се променија. Поради ова, некои истражувачи сметаат дека одделни традиционални етнички јадења почнале да исчезнуваат од исхраната и дека етничката кујна сè уште се практикува првенствено за празниците. Резултат на оваа состојба е преземањето на рецептите од списанијата за храна, и во најново време од специјалните готвачки интернетски канали, од една страна, а од друга страна, можноста во урбаната средина да се обезбедат различни видови етнички јадења, кои некогаш биле ограничени само за определен регион, а денес се достапни до секого во

рестораните и во големите маркети. Меѓу другото, современите трендови во начинот на исхраната го исклучија и преземањето рецепти од рака на рака, од колено на колено.

Во овој труд ќе се задржиме на називите на различни видови благи јадења кои се подготвувале за верски и семејни празнувања. Наша цел е да се направи преглед и опис на собраниот материјал, ексцерпиран од етнологски, дијалектолошки и друг вид истражувања. Дел од лексичкиот материјал припаѓа и на личното искуство, на присетување на нашето детство, на запаметените слики од семејните и другите видови свечени пригоди.

Фраземата *секој ден не е Великден* има заднинска слика што ја претставува некогашната цврста врска меѓу определен вид храна и конкретен празник, којашто сè уште се чува во традицијата, но и постепено ослабнува, особено со подобрувањето на материјалните услови за живот и промената на навиките.

Синтагмата *блази јадења* семантички се поврзува со лексемата **благо** во *Толковниот речник* дефинирана со две значења од кои второто е: 'Општ назив за секое јадење приготвено со шеќер'. *По ручекој, секогаш благо. Се ѝочестија со благо.* (ТРМЈ 2003: 143). Ова значење произлегува од народниот јазик, па така и денес во народните говори се среќаваат формите: **благо**, **блакце**, **блаж'ина**. Пр: *Уише едни блакца имаше, се сеќаам ѝојчиња беа, ѝојчиња со оравчиња ошозгора* (ТВ 166).

Во зимскиот период **благо** било овошјето и тоа сушеното овошје, познато како **ошав**, **ошавки**, **сушел'ки**, **воќки**. Лексемата *ошав* се јавува со две значења: 1. Сушено овошје и 2. Компот од ошав (сушено овошје) Пр.: *...ошав (комјој од суви сливи ошавки, кои ги има во изобилие на Шар Планина)* (Е 156).

Овошјето коешто содржи природен шеќер се употребувало и термички обработено, поточно во вид на маџун и пекмез. **Маџунот**, првенствено, се правел од грозје, но потоа и од др. овошје коешто е со голема концентрација на овошен шеќер. Грозјето е карактеристично за македонското поднебје, оттаму и неговата општа употреба во традиционалната исхрана: *Едно време ѝ'ук се ѝр'аеше маџун од ѓр'озџе, ..., с'аа ѓр'озџејо го кор'исѝај ѝ'овеке за в'ино и за рак'ија, а ѝоџ'ај го корисѝ'иле ѝ'овеке за маџун* (РГ 248). Кај оваа лексема се изделуваат три значења: 1. Засладувач: *... ѝ'ел д'ен ќе вр'иеш да св'ареш ѝр'ав маџун... Па, нем'ало ѝ'оџ'ај шик'ер, намесѝо шик'ер (сѝ'арѝе са го н'оџо јад'еле...* (РГ 249); *... качам'ак са с'варе... Некои и са с'исело мл'еко го ј'адеја, а некои са маџун* (РГ 248). 2. Лек: *... ѝроѝиф л'агноѝо б'ил маџуно; една ч'ашка... н'ајзраф е ѝ'ај маџун, ѝр'ироден, ќе се нај'иеш са б'аале една ч'ашка маџун, не ос'екаш л'агно и ѝ'ојло ѝѝ д'рже ун'аѝре, ѝемѝераѝ'ураѝа сѝ ј'урж'ава* (РГ 249). 3. (прен.) Исклучително вкусно, благо јадење (разг.). За лековитоста на маџунот сведочи и современото навраќање кон природните додатоци во исхраната и негово индустриско производство. Лексемата **пекмез** е синоним на лексемата **маџун** во значењето *засладувач*. Кај оваа лексема можат да се изделат три нијанси во значењето, од кои првите две се однесуваат на тоа од што е добиен: **а)** пекмез од грозје: *...коа сум дошла кај свекрва-ми сме вареле ѝекмез од ѓрозје, ѝоа е бааѝи ѝешика рабѝа, ама ѝа е ноџу убава* (ТВ 166); **б)** пекмез од друг вид овошје; а третата нијанса се издиференцирала според

начинот на подготовка: **в**) печено овошје без шеќер (најчесто сливи). Маџунот и пекмезот биле традиционални засладувачи во исхраната сè до појавата на шеќерот кој се јавува со индустријализацијата и тоа во поимотните градски средини. Имено, на почетокот, кога се појавил индустрискиот шеќер, бил многу скап за што наоѓаме потврда и во следниот пример:... *за сѝ'ара Јуџосл'авија за шик'ер да к'уѝеш, не м'ош да к'уѝеш – чеѝир ѝеѝи д'ена ѝиѝ ѝр'ебе, за ѝ'еѝи н'адници ѝр'ебе за едно к'ило шик'ер, ѝ'еѝи д'инара беше... а за ѝр'и д'инара к'оѝаа л'озѝе...* (РГ 249). Конкретниот пример временски ја определува употребата на овие традиционални засладувачи наспроти шеќерот како индустриски производ.

Природните засладувачи се употребувале и при подготовката на слатко од различни видови овошје. Така се подготвувал **речелот** – вид слатко од тиква, грозје и сл., кој се варел во маџун, пекмез, гроздов сок, шира: ... *речалиѝе, ѝоа је од ѝиква, ѝа се сѝавааѝи во вар, во ѝврѝило два-сѝаѝи и ѝосле се сѝавааѝи, се вараѝи со ѝекмезоѝи заедно.* (ТВ 166). Со природен засладувач се подготвувало и **ашурето** – благо од толчена, лупена пченица, варена со различни житарки (пченка, грав, суво грозје и овошје, засладено со пекмез) што се подготвувало за Бадник, во Галичник (Макаријоска 2021: 241).

Постепеното навлегување на индустрискиот шеќер во употреба ги заменува и полека ги истиснува природните засладувачи (медот, маџунот и пекмезот) при подготовката на благо. Шеќерот се користи за подготвување на благото, особено во градските средини, каде било визитно послужување за време на зимските слави и за свечените семејни поводи. **Пелте, сулц**, како и **китникес** се преработки од овошје и шеќер добиени со долга термичка обработка. Лексемата *ѝелѝе* со основното значење 'густо сварен сок, најчесто од дуњи, со (додаден) шеќер' е апсолутен синоним на лексемата *сулц*. И двете лексеми навлегле во македонскиот јазик преку турскиот јазик. Лексемата *ѝелѝе* развила и второ значење 'благо од нишесте и шеќер'. Овој вид благо се подготвувало во отсуство на свежото овошје, но и како поевтина алтернатива кај посиромашниот дел од населението. *Киѝникесоѝи*, пак, е благо од овошје, 'густо сварени, пелтосани рендани дуњи со шеќер и сечкани ореви'.

Зимските празнувања подразбираат и подготовка на трпеза која вклучува и **благо**, посно или мрсно, според црковниот канон. Најпрвин, ќе ги споменеме: **алвата, таан-алвата, локумот**. *Алваѝа* се подготвувала првично од брашно, а потоа и од гриз. Според лични сознанија, во Штипско, поточно во с. Пиперово се подготвувала алва со плод од бела црница како засладувач наместо шеќер. *Таан-алваѝа* се појавува со отворањето на слаткарските работилници, исто како и *локумоѝи* и **шеќерчињата, шеќерлемињата, шеќерните бонбончиња** кои заедно со леблебијата и сувото грозје биле послужување за гостите кои доаѓале да честитаат верски празник или семеен повод (свршувачка, свадба и сл.): *Празници, ѝа сѝѝе ѝразници сеѝа шо се ѝрааѝи... се ѝравеа имиња... Сеа блага немаше коо ѝоѝај ноѝу, ама сѝе овија шеќерлемињаѝа ѝи ѝраеја со калаѝчиња... со калаѝчиња – од ѝиѝа блага – ѝаѝно...* (ТВ 165).

Пеѝковден е првата зимска слава. Во Радовиш се поврзува со **блага погача** којашто се носела во црква за овој празник како благодарствен дар за

изминатата година, за плодовите од природата што се резултат на Божјата милост. **Благата погача**, освен за верските празници се правела и за семејни поводи (свадби и др.). **Постапалките** биле обредно благо од тесто, поросени со шеќер, но, во поединечни помали парчиња што наликуваат на стапалче на годиначе. **Мекиците**, **тиганиците** и **крофните** се правеле по повод доаѓањето на новороденче, се правеле од неутрално, по вкус, пржено тесто, а се посипувале со шеќер во прав со што се истакнува позитивната конотација на обичајот (благот вкус и белата боја). Се правеле и суви посни колачи од сипкаво тесто: *Уше едни блакца имаше, се сеќаам, **џојчиња** беа, **џојчиња** со оравчиња оџозџора, а внатре... **џака** беа не-знам – ја се сеќаам на **џие**. Имало многу **џакви**. Торџа немало. Имаше и **срџчиња**, ама **џие** беа џомалку, џомалку, да речам, вредни и мајка-ми коа сакала дома **џака** да не израдува или џо џовод некој и **џака**... **џи** **џравеше** **џие** и си **џи** **јадевме**. А за именден, зарад-**џоба** **џиџо** беа со џомала вреднос, **џие** не **џи** изнесуваа, или.. ако **џи** изнесаџ, меѓу нив **сџаваа фил** – едно **срџче** доле, **џа фил** некаков и оџозџора **џоа**... (ТВ 166). Во зимскиот период се правеле колачиња и од мрсно сипкаво тесто, како на пр. **ванилички** (**ванилицы**, **колачиња со сало**, **салчиња**): *Тоџа немаше еклери, немаше **џулумби**, **џраефме** **ванилицы** и **џандиџџањи**, **ванилички** и **џандиџџањи** (ТО 170).**

Посебна и најрепрезентативна група се благите јадења прелиени со шербет. Тие се познати во говорите како: **татлија**, **шербетлија**, **парено благо**, **топено благо**. Од овие лексеми, лексемата **џаџлија** се изделува како семантички еквивалент на **блаџо** и овие две лексеми напоредно се среќаваат во народниот јазик со значење 'секаков вид благо јадење': *Теџка ќе џраи **џаџлија** од **каџаџ** (Кратово). Лексемата **шербет** има значење 'сварен сируп од шеќер и вода со кој се прелеваат благи јадења', па оттаму и општиот назив **шербеџлија** за 'благо прелиено со шербет': *Гураџии се џравеа, ама џоџџо **џураџиџиџе** се, нели, со **шербеџ**, не **џи** **сџавале** на **дискус**. **Гураџиџиџе** мајка-ми **џи** **џраела** **коџа** **слава** **џребе** да **џраиме**... **слава**, **ке** **наџраи** или **џураџии** или **џа**... **каџи-џи**... **каџаџ** и **шербеџлија** е и **џаа**... **араванија**. **Еџе**, **џие** **блаџа** биле **џоџај** – **џураџии**, **араванија**, **каџаџ** (ТВ 167).**

За општопознатиот назив **раванија** регионално (Куманово и Кумановско) се среќава називот **сунџерка** што е понова тенденција во именувањето на овој вид благо. Во македонскиот јазик постојат и полусложени називи за **блаџо** **џрелиено со шербеџ**: **ермикли** и **гурџби** и (Штип), **назлифатме**, **шеќер-паре** и сложени именувања: **посен парен колач** (обично за Свети Никола и други посни слави, во Куманово и Кумановско) и др. Анализата на лексичкиот материјал за овој вид благо покажа дека се среќаваат називи само за определени региони: *После, **славџиџе**, **славџа** се џраело, ние **Свеџи-Никола**, **џа** **Свеџи-Аранџел**, **Свеџи- Аџанас**, **џосџи** се **канело**...**Блаџи**, **џоџено** **блаџо**, **фурма**, **фурма** се џраело, **фурма** **џака** **сџеџално со** **џвич**... (ТВ 165).*

Приведените примери се илустрација за различната традициска врска на определен вид благо јадење со конкретно празнување. Ова е особено изразено кај **баклаваџа**, која ја издвојуваме како благо јадење што има посебно место во нашата традиционална кујна. Таа се правела за најголемите црковни празници (Божик, Прочка, Велигден) и за најголеми семејни поводи (свадба, свршувачка): *Ех, **алва**, **џака**, се џравеше **џојке** за **џрвичеџо**, некој кој имаше **баклава**, ама*

йорейко баклава дека *йоскайо иџ* беше: алва, обична алва *йраеја*... (ТО 82). Таа била најзастапена на трпезата и била најценета меѓу другите видови благо. Како традиционално послужување за време на празниците најчесто се поврзува со градските средини и со конкретни региони, како на пр. за Прочка во Штип и Штипско, во Велес, во Прилеп и на др. места каде што била редовно послужување, наспроти *раванија* за истиот празник во Куманово и Кумановско, *йајлија* во Радовиш и Радовишко и *кадаиф* на други места. Баклавата во нашата кујна има најдолга традиција. Таа опстојува и до ден денес како послужување за време на големите празници и за различни видови семејни свечени пригоди.

Јајцата и млекото биле составен дел на благи јадења кои се правеле исклучиво по големи поводи од причина што биле ценети состојки во традицијата, а се поврзувале и со годишните циклуси на добивање принова кај добитокот. Со нив се правела **раванија** којашто е широко распространет вид благо. Во Радовиш, Струмица, Штип, пак, карактеристична е **татлијата** којашто покрај јајцата и млекото содржи и младо сирење. Со овие состојки се подготвувале и други видови благо: *Ја се секаам на кајмачињата на мајка-ми. Мајка-ми беше ишшијанка и йраеше многу убави кајмачиња, кајмачиња – од јајца и шеќер... Кајмачиња се служеа, се служеше йосле некоја бисквиј, бисквиј-йорџа и йаја била најубава за йоа време – бисквији со некој фил од смокви... од йака нешйо. Вакви работи немало коо сеа...* (ТВ 166). Празничните лебови, **милиброд** и **козињак**, се правеле со млеко и јајца по повод Велигден и Божиќ во градските средини. За Велигденското празнување се подготвувало и друг вид благо, на пр.: *...на Велики чейврџок... се йригойвувале и слајки за Велигден, се месат йуји – вид бисквији (Крајово) и жевреци* (Делиниколова 1960: 160).

Во Скопје се правеле **мафиши** по повод свадба. Тоа е вид благо од пржено, најfino изработено лиснато тесто, посипано со шеќер во прав што го носеле *мафишариите*. Тоа се гостите кои оделе на честитање кај младоженецот во попладневните часови по свадбениот ручек. Гостите и обичајот (*одење*) *мафишари* се именувале според благо што се носело по тој повод. Во поимотните градски средини се правеле и **грклани**, пржено лиснато тесто со цевчеста форма, исполнето со снег од белки и посипано со шеќер во прав, вид благо кое се подготвувало за свадбени честитања, прво видување на новороденче и сл.

Традиционалните етнички јадења сè повеќе стануваат предмет на интерес во повеќе научни области, особено поради тоа што ослабнува традиционалната врска на храната со нејзините симболички значења. Луѓето веќе не зависат од годишните времиња. На пазарот може да се најде сè и во секое време. Па, оттука, во македонската кујна сè уште е силна традиционалната врска на благите јадења и празниците и тоа најчесто од сентиментални причини, од почит кон традицијата, или од навиките што се носат од семејството.

Користена литература

Делиниколова Зорка. 1960. „Обичаи сврзани со поедини празници и неделни дни во

Радовиш“. *Гласник на Етнологио̀и музеј*, бр. 1, Скопје.

Макаријоска Лилјана. 2021. *Етнолингвистички ситуации*, Скопје: Графоден.

Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за

македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Škaljić Abdulah. 1989. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, šesto izdanje, Sarajevo: Svjetlost.

Извори со скратеници

(Е) *Етнологѝ*. 1997. Списание на здружението на етнологите на Македонија, Година V, бр.

7–8, Скопје: НИПРО „Нова Македонија“.

(РГ) Бојковска Стојка. 2003. *Радовишкиот ѓовор*. Скопје: Институт за македонски јазик, „Крсте Мисирков“, едиција Посебни изданија, кн. 40.

(ТО) *Така се зборува во Охрид*. 1999. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, книга I.

(ТВ) *Така се зборува во Велес*. 2007. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, книга III.

THE SWEET DISHES IN TRADITIONAL CELEBRATIONS (Ethnolinguistic approach)

Summary: Food is a cultural code. It holds significant importance in cultural processes and the symbolic values of human activity. Food is one of the most accessible and suggestive media for expressing both individual and collective identities. It is a strong symbol through which ethnic identity is recognized. In this paper, we have focused on the names of different types of sweet dishes that were prepared for religious and family celebrations. Our goal was to make an overview and give a description of the collected material, excerpted from ethnological and other research, and to determine the relationship between this type of food and Macedonian traditional celebrations.

Keywords: semantics, vocabulary, food, sweet dishes, celebration.

Сунчица Трифуновска Јаниќ
Меѓународен универзитет „Визион“ – Гостивар
Гостивар

ИЗРАЗУВАЊЕ НА НЕГАЦИЈАТА ВО ГРАМАТИКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: Негацијата претставува комуникативна категорија која ја менува вистинитоста на исказот и изразува комуникативна функција на одбивање и одрекување. Во овој труд се анализираат различните видови негација од *Грамаџикаџа на македонскиот литературен јазик* од Блаже Конески. Негацијата како сложена логичка категорија има повеќе начини на изразување во рамките на реченицата. И покрај нејзиното долго проучување, таа и денес останува да биде актуелно прашање во науката со нејзината двосмисленост и можна нејаснотија, посебно при комуникацијата во дијалектите и интерпретацијата што ја добива реченичниот состав. Нашата интенција е со толкување на нејзината улога во ексцерпираниот материјал од *Грамаџикаџа на македонскиот литературен јазик* на Блаже Конески да се согледа важната функција што ја има негацијата при градење богат, развиен и убав јазичен израз на македонскиот литературен јазик.

Клучни зборови: негација, граматика, македонски јазик, реченица, реченична негација, полинегација, мононегација.

Овој труд ќе го започнеме со еден цитат од Блаже Конески „Послушајте Македонци! Јазикот е единствената наша татковина. Сè додека го чуваме, го негуваме, го вардиме, го гледаме јазикот наш македонски – ќе може да сметаме дека ја имаме татковината. Како куќа, како дом, како огниште.“

Делото на Блаже Конески е несомнено големо за македонскиот литературен јазик. Со својот богат опус како поет, лингвист, есеист, книжевен историчар и преведувач оставил длабоки траги врежани во развојот на македонскиот јазик. Тој го има комплетирано и заокружено описот на македонскиот литературен јазик на сите рамништа. Секој негов потег во изучувањето на јазикот е длабоко промислен. Конески претставува великан на македонската лингвистика, кој зад себе ни оставил голем број лингвистички дела поврзани со историјата на македонскиот јазик, со неговата граматика како и со книжевноста.

За целите на овој труд беше ексцерпиран материјал од *Грамаџикаџа на македонскиот литературен јазик* на Блаже Конески, во кој ќе може да се согледа важната функција што ја има негацијата при градење богат, развиен и

убав јазичен израз на македонскиот литературен јазик, како и сите специфики на формален план што македонскиот јазик ги има како дел од големото словенско јазично семејство.

Општо е познато дека одрекувањето и тврдењето се заемно поврзани. Речиси секоја реченица можеме да ја потврдиме и одречеме во зависност од контекстот и желбата на говорителот. Ќе посочиме еден пример: *Ненад чииа книџа*. (потврдна реченица) и *Ненад не чииа книџа*. (одречна реченица). Секое одрекување претставува тврдење на спротивното и целосно одбивање на вистинитоста на исказот од страна на говорителот, каде што тој со негирање одбива да признае дека нешто се случило или во моментот се случува или искажува став спротивен на очекуваниот.

Според ова кратко образложение можеме да потврдиме дека негирањето е многу поретко во јазикот отколку тврдењето. Затоа секоја јазична анализа на видовите негација во даден јазик е предизвик, не само за да се најдат соодветни примери, туку и за да се направи соодветна анализа на тие примери.

Колку и да се кратки зборовите *да* и *не* тие бараат сериозна размисла. (Питагора).

Како што претходно кажавме негацијата во реченицата служи за одрекување, односно неизвршување на дејството. Во македонскиот јазик најчесто негираме со партикулата *не*, без разлика дали тоа е во разговорна или во писмена форма, а поретко со партикулите *ни* и *нишју*.

Партикулата *не* претставува основна, главна и најчесто употребувана партикула за одрекување. Во *Грамајшиката* на македонскиот литературен јазик од Блаже Конески оваа партикула е многу фреквентна на реченично рамниште и ја среќаваме во повеќе примери од кои ќе ги издвоиме следниве:

1. *За жалење е само шиио неговииа книџа не можеше веднаш да биде раширена во народои.* (Конески 1981: 43);
2. *Освен прецизирањето на одделни формулации, не се вршени други йоважни измени во шексией на прешходнойо издание.* (Конески 1981: 7);
3. *Не се ограничувааше шиаа сега само со црковниие луѓе.* (Конески 1981: 31);
4. *По шиаков начин неговоийо йишување не се разликува во нишиийо биийно од денешнойо наше йишување.* (Конески 1981: 43);
5. *Не може да се рече дека рабощаиа на оваа јазична комисија беше солидно йодгойвена.* (Конески 1981: 55);
6. *Јасно е дека йериферниие зовори не можай да дагай основа за литературен јазик, баш йоради шийој својсмесен карактйер.* (Конески 1981: 75).

За разлика од негацијата *не*, партикулите *ни* и *нишју* немаат чисто одречна функција, туку имаат функција на нагласување и засилување на

негацијата. Партикулата *ни* претставува хиерархизиран спој од предикатот на негацијата ‘и не’ (Тополињска, 1995: 271). Во *Грамаџикајџа на македонскиот литературен јазик* забележавме голем број реченици со овие партикули-сврзници, од кои ги изделуваме:

1. *Тоѓаш ќе нема ниџу можносџ да се уџврди неџшо џозиџивно во лиџератџурниот џазик, а ќе џаднеме во ред колебања и неусџановеносџи.* (Конески 1981: 72);
2. *Ниџу речничкоџо боѓаџсџиво шџо се содржи во дијалекџиџе, ниџу оние начини на исказ, на џоврзување речениџиџе, шџо им се џознаџи, - можасџ да џи задоволаџ најолно џоџреџе за изразување шџо сџојаџ џред еден современ лиџератџурен џазик.* (Конески 1981: 73);
3. *Меѓу именџиџе имаме денеска џакви кај кои не можеме да различиме ниџу од каде се џроизведени ниџу со каков зборообрзаувачки елеменџ (сџол, лук, маса).* (Конески 1981: 270);
4. *Меѓуџоа факџичкаџа сосџојба во овој џоѓлед во нашиот современ џазик е џаква шџо не одѓовара ниџу едниот ниџу оруѓиот џермин ....* (Конески 1981: 432);
5. *Но нема ни некоја сџроѓа џраница меѓу џруџиџе шџо џи сџоменаваме.* (Конески 1981: 545);

Од дадените примери можеме да забележиме дека најчесто е употребувана партикулата *ниџу*, која нема изразена негација, туку се употребува како показател и засилувач на негацијата на главниот предикат кој е негиран со *не*.

Како средства за одрекување служат и одречните заменки, заменски придавки и прилози: *никој*, *ниџшо*, *ниџиј*, *никаков*, *никаде*, *никоѓаш*, *никако*, *николку*. Од *Грамаџикајџа на македонскиот литературен јазик* ги ексцерпиравме следниве примери:

1. *Ниџшо џодобро не џо илусџира ова џврдење од факџиот дека веќе во дамаскиџе џонови од џреџисџе на Гриѓориевиот џревод џазикоџ наѓло се доближува до народниот.* (Конески 1981: 24);
2. *Ниџшо чудно џоѓаш шџо во џочетџокоџ на џој век фатџија да се јавуваат и џечатџени релиѓиозно-џоучни книѓи на македонски џазик.* (Конески 1981: 26);
3. *По џаков начин неѓовойо џишување не се разликува во ниџшо биџно од денешноџо наше џишување.* (Конески 1981: 43);
4. *Никој и не џомислувал, на џриме, дека џреба да се бара некаква замена на зборовиџе алва или сџомна шџн.* (Конески 1981: 77);
5. *На крајот на зборот во нашиот џазик не се јавува никоѓаш s.* (Конески 1981: 111);
6. *Ваква одречена уџоџреба на џ, ниџшо чудно шџо во некои дијалекџи џоа е или веќе заѓубено или на заѓубување.* (Конески 1981: 113);

7. Во 3 л. мн. **не** се уопштебува во литературниот јазик **никогаш** форми со в во насивката: *викаа, зедоа (не: викава, зедова)*. (Конески 1981: 124);
8. *Покрај сејко ова што го изнесовме, во нашиите зборови со претсложен акцент има и извесни варирања во однос на образувањето на вакви акцентни целости, но за штоа засега немаме речиси **никакво** изучување.* (Конески 1981: 171);
9. *Не треба да ја поставуваме во исто рамниште, бидејќи **иаа не** изразува **никакво** посебно бројно значење, **никаков** посебен поим на множественоста, ами врши служби како и обичната множина, **иа** ише една со друга и се заменуваат.* (Конески 1981: 245);
10. *Избројната множина **не** е **никако** обична кај овие именки што означуваат лица, кои се споменати подолу во ш. 59, 1.* (Конески 1981: 246);
11. *По значење **немаме** **никаква** разлика меѓу: **при оружара (оружари)** и **пројца оружари**.* (Конески 1981: 328);

Од дадените примери можеме да заклучиме дека се работи за тотална реченична полинегација, специфика не само на македонскиот јазик туку и на другите словенски јазици (Минова-Гуркова, 2000: 155).

Цветковски (1996: 253) нагласува дека две или повеќе негации не треба да бидат поставени во непосреден допир, со исклучок на примерите со одречни заменски зборови. Во Грамајшиката имаме примери каде одречниот заменски прилог и негацијата стојат едно до друго во реченица.

1. *Ако е од двата вокала **в**ториот и или е, **пред** нив **никогаш не** се ишува **ј**.* (Конески 1981: 103);
2. *Ако за **иа**кво **вра**ќање на **деј**ството може да се зборува кај **г**лаголот се **ми**, **никако не** може да се види **иа**кво нешто на пример кај **г**лаголот се **сме**.* (Конески 1981: 361);
3. *Можеме слободно да речеме дека **г**лаголите како **сед**нува имаат чисто **повторливо** значење, и **никако не** е обично да се **уопштебуваат** ише со значење **прајно**.* (Конески 1981: 372);
4. *Но до колку се ваквите целости со **повеќе** од **при** слога, **што**аш акцентот **никогаш не** може да го **замине** **в**ториот **сло**г од **крајот**.* (Конески 1981: 179);

Во Грамајшиката на македонскиот литературен јазик, среќаваме и примери со лексичка негација, која се добива со некои префикси пр.: **не-** (несериозен), **без-** (бездомен), **ни-** (никаков) итн. од кои ќе ги издвоиме следниве примери:

1. *Но еден **иа**ков **суд** ќе биде **површен** и **неправилен**.* (Конески 1981: 50);

2. *Иако работата на првата комисија стигаше од ред слабости, и нејзините предлози не се усвоија, сепак таа работа не мина сосем некорисно.* (Конески 1981: 56);
3. *Несомнено тоа значи нужно подобрување на состојавот од комисијата.* (Конески 1981: 56);
4. *Во народниот јазик тоа преминува во такав случај во несложовен глас, образувајќи дифтонг со претходниот вокал.* (Конески 1981: 99);
5. *Гласот ј го изговараеме неинтезивно, само малку поинтензивно од вокалот и.* (Конески 1981: 102);
6. *Наставките како оваа се сега **непроизводни, непродуктивни.*** (Конески 1981: 271);
7. *Покрај наставките што ги споменавме, има и уште некои, **непродуктивни**, со кои се изведени мал број именки од глаголниот дел.* (Конески 1981: 278);

Иако ни е општо познато и веќе дадовме такви примери погоре, важно е да напоменеме дека од квантитативен аспект, т. е. од аспект на бројот на одречни зборови во реченицата, се разликуваат: еднократна и повеќекратна негација, односно мононегација и полинегација. За македонскиот јазик и за другите словенски јазици е карактеристична полинегација, која може да биде: двојна, тројна, четворна итн. додека мононегацијата е карактеристична за англискиот, германскиот и некои други јазици (Минова-Гуркова, 2000: 155).

Во *Граматицата на македонскиот литературен јазик* најзастапена е двојната негација која заслужува одделно внимание. Оваа негација ја среќаваме во следниве примери:

1. *По такав начин неговото пишување не се разликува во **ништо** битно од денешното наше пишување.* (Конески 1981: 43);
2. ***Никој** и **не** помислувал, на пример, дека треба да се бара некаква замена на зборовите **алва** или **сјомна** итн.* (Конески 1981: 77);
3. *Ако за **такво** враќање на **дејството** може да се зборува кај **глаголот** се мие, **никако не** може да се види **такво** нешто на пример кај **глаголот** се смее.* (Конески 1981: 361);
4. *Но до колку се ваквите целости со повеќе од три слога, **што**аш акцентот **никогаш** не може да го замине вториот слог од крајот.* (Конески 1981: 179);

Во ексцерпираниот материјал од *Граматицата* имаме и реченици со повеќе зборови на негација, и може да констатираме дека најзастапена е реченичната негација, нешто што е и општа карактеристика за македонскиот јазик.

1. *Тие **настануваа** таму каде што **влијанието** на словенската книга беше слабо, **беа** пишувани од луѓе кои **често** не знаеја **ни** да ја*

- чийаа кирилицата ја зајгоа **не** можеа **ни** да се влијаат во поглед на јазикот од она што кај нас постојало се пренесуваше се уште главно преку црковнословенската книжевина. (Конески 1981: 30);
2. Иако работата на првата комисија стана од ред слабости, и нејзините предлози **не** се усвоја, сепак таа работа **не** мина сосем **некорисно**. (Конески 1981: 56);
  3. Сосем јасно дека **никој не** помислувал **ништо** пак се обидувал да ги заменува оние турцизми или грцизми што, означувајќи извесни предметни или односи во нашиот бич, се станати неразделни составки од речникот на нашиот јазик. (Конески 1981: 77);
  4. Треба да се гледа да **не** се претерува во употреба на формите со би, ја да се земаат што и таму каде што **никако не** му одговара на нашиот јазик, на пример во финалните реченици. (Конески 1981: 502);
  5. Меѓутоа фактичката состојба во овој поглед во нашиот современ јазик е иако што **не** одговара **ништо** едниот **ништо** другиот термин .... (Конески 1981: 432);

Во македонскиот јазик имаме и зборови со имплицитна (вградена) негација такви зборови се: *рейко, заборава, забрани, стиречи, овај* итн. Во Грамајшката се среќаваме со неколку примери од кои ќе ги издвоиме следниве:

1. **Освен** прецизирањето на одделни формулации, **не** се вршени други поважни измени во текстиот на претходното издание. (Конески 1981: 7);
2. **Рейко** глаголскиот дел иде на прво место: *урвочос (глаголски урви значи кинес, корне)*. (Конески 1981: 294);
3. **Рейко** се среќава случај да се изговара л за некој друг консонант: *вљубен, кљака, ѓљачка - ѓљачки, ѓљачкоса*. (Конески 1981: 117);
4. Инаку, употреба на другиите скрапени форми, и во поезијата, е **рейка**. (Конески 1981: 124);

При негирањето често се служиме и со различни средства и начини за изражување емфаза, а тука ќе ги споменеме т.н. интензификатори на негација: *воопшто, сосем, апсолутно* итн. Во Грамајшката имаме неколку интересни примери од кои ќе ги издвоиме следниве:

1. *Ние не треба да го испуштиме моментот да го извршиме што дури уште навикот не ги зајврнал **сосем** во употребата синонамитиве*

- термини, со кои само се замаглува вистинскиот облик на нашиот јазик. (Конески 1981: 8);
2. **Воопшто не се** обични членуваниите форми од сложени бројни состави со и. (Конески 1981: 327);
  3. **Сосема редок** би бил случајот да **не се** употреби овде заменската форма: Кажав на човек – е исказ неочекуван, иако може. (Конески 1981: 266);
  4. **Имаме и такави случаи** кога ова време се јавува во контекст каде што **не се** врши **воопшто** соопштување со некое друго дејство. (Конески 1981: 483);
  5. Со **прераскажувањето** имено **не се** сврзува употребата за разликување на **претминаоста** од **минаоста воопшто**. (Конески 1981: 486);
  6. **Затоа е овде** поодобро предложот **воопшто** да **не се** пишува. (Конески 1981: 511);
  7. **И така,** формулацијата што ја подложивме на критика ни се покажува **сосем** несоодветна и следствено штејна за правилниот развој на нашиот литературен јазик. (Конески 1981: 82);
  8. **Сосем** јасно дека никој не помислувал ниту пак се обидува да ги заменува оние турцизми или грцизми што, означувајќи извесни предмети или односи во нашиот бит, се станаа неразделни составки од речникот на нашиот јазик. (Конески 1981: 77);

Како резултат на обработката и анализата на ексцерпираниите примери трудот ќе го заокружимо со следниве аргументи. Во македонскиот стандарден јазик доминира реченичната негација и тоа во повеќе примери зајакната и со негирани заменки и прилози т. е. изразена како полинегација. Од друга страна и примерите со лексичка негација, исто така, се бројни и го збогатуваат стилот на изразување на Блаже Конески. На крајот можеме да заклучиме дека негацијата иако претставува поретко употребувано изразно средство отколку тврдењето, во дадениот материјал се среќава често и претставува вистинско јазично изразно богатство.

Користена литература

- Конески Блаже. 1981. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Минова-Гуркова Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Соболев Н. Андреј. 1989-1990. „За механизмот и типовите на јазична негација (Семантиката на словенскиот префикс не-)“. *Македонски јазик XL-XLI* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 521-528.
- Тополињска Зузана. 2009. *Полски-македонски: граматичка конфронтација. 9. Негација*. Скопје: МАНУ.

Тополињска Зузана. 1995. *Македонскиџе дијалекџи од Еџејска Македонија, кн.1, Синџакса 1*. Скопје: МАНУ.

Цветковски Живко. 1996. „Одречните реченици со ни/ниту од нормативен аспект“. *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 251-255.

Ексерпирана литература

Конески Блаже 1981. *Грамаџика на македонскиот лиџературен јазик*. Скопје: Култура.

EXPRESSION OF NEGATION IN GRAMMAR ON THE MACEDONIAN LITERARY LANGUAGE BY BLAŽE KONESKI

Summary: Negation represents a communicative category that changes the truth of the statement and expresses the communicative function of refusal and denial. This paper analyzes the different types of negation from the Grammar of the Macedonian Literary Language by Blaže Koneski. Negation as a complex logical category has several ways of expression within the sentence. Despite its long study, it remains an actual question in science today with its ambiguity, especially when communicating in the dialects of the interpretation that the sentence structure receives. Our intention is to interpret its role in the excerpted material from Blaže Koneski's Grammar of the Macedonian Literary Language to see the important function that negation has in building a rich, developed and beautiful linguistic expression of the Macedonian literary language.

Key words: negation, grammar, Macedonian language, sentence, sentence negation, polynegation, mononegation.

Тетяна Фецан
Стамбульський університет
Стамбул, Туреччина

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація: Статтю присвячено проблемі мовної ідентифікації української діаспори в Турецькій Республіці. Діаспора є важливою складовою держави, презентацією етнокультури, мовної самобутності у світі. Українська діаспора Туреччини – молода, хоча історія української культури налічує не одне століття. Окреслено чинники, які визначають збереження мовної ідентичності в турецькомовному середовищі.

Ключові слова: ідентичність, мова, держава, діаспора, турецькомовне середовище.

Мова – це найкращий і більш надійний визначник свідомості. Саме тому мова у світі визнається як визначник етнічної та національної належності. Становлення народу тісно пов'язане з формуванням його мови. Розвиток суспільства тісно пов'язаний зі станом функціонування та появою його мови. Це стосується всіх народів, усіх верств і прошарків суспільства й кожної окремої людини. Оскільки мова – суспільне явище, то не лише загибель суспільства призводить до зникнення мови, але й умирання мови спричиняє зникнення нації, яка не вберегла своєї мови [2, с. 24].

Ідентичність у найширшому розумінні – усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної спільноти, групи людей, тобто зв'язок особистості зі спільністю [4, с. 2].

Упродовж тривалого часу організованої української діаспори в Туреччині не було, існували розпорошені групи за інтересами. Ініціатива створення та об'єднання української громади виникла після подій 2013 року, зокрема анексії Криму Російською Федерацією та початку війни на Донбасі. Варто зазначити, що з того часу активізується створення українських організацій в Турецькій Республіці. На цей час офіційно оформлено 18 товариств у різних містах: Стамбулі, Анкарі, Ізмірі, Бурсі, Анталії, Аланії, Коньї, Адані, Мармарисі, Самсуні, Кушадаси. За статистикою, число українців, які постійно чи тимчасово мешкають на території Туреччини складає 35-37 тисяч осіб. Після початку російсько-української війни ця цифра значно збільшилася.

До української спільноти Туреччини входять українці з різною мотивацією міграції, кваліфікацією, метою і баченням свого майбутнього. Можна

виокремити дві основні групи мотивів для переїзду до Турецької Республіки: пов'язані із сімейними обставинами (притаманні жінкам) та працевлаштуванням. Також на вибір Туреччини для проживання впливає й низка додаткових чинників, наприклад: теплий клімат, близькість до моря, географічна близькість до України.

Щодо ідентичності української діаспори Туреччини, то можна поділити її на три групи: тих, хто зберігає українську ідентичність й активно пропагує її в турецькому суспільстві; тих, хто проявляє елементи радянської чи так званої спільної східнослов'янської ідентичності; тих, хто асимілювався в турецьке суспільство [3, с. 26].

Типовий портрет українських мігрантів у Туреччині – це жінка віком 25-40 років, яка переїхала сюди в пошуках самореалізації або вийшла заміж. Тому тема сім'ї відіграє важливу роль у дослідженні приватних стосунків.

Для українців, що тривалий час перебували під владою кількох імперій, мова й далі залишається опорним пунктом української ідентичності, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності і збереження його національного обличчя [1, с. 4].

Під мовною політикою зазвичай розуміють заходи, здійснювані державою через систему органів законодавчої виконавчої та судової влади щодо збереження або зміни мовної ситуації в країні, перерозподілу сфер функціонування мов, захисту загрожених мов, впливу на розвиток мовної системи і її підсистем [1, с. 5].

Термін «мовна політика сім'ї» дедалі частіше застосовується в соціолінгвістичних дослідженнях двомовності та багатомовності, хоча, як і багато інших, він ще не отримав чіткої дефініції. У країні поселення ще більшою мірою, ніж на історичній батьківщині, основним функціональним осередком мови була й залишається сім'я. Насамперед із нею пов'язують поняття «рідна мова». Її успадковують органічно: перший лінгвістичний досвід і пізнання світу через мову відбувається в колі сім'ї. Ізолюючи сім'ю від іншомовного середовища, вона відіграє особливу роль у створенні атмосфери родинного затишку та інтимності. Якщо в сім'ї питанню національно-мовного виховання не приділяють значної уваги, то можливий занепад мовних навичок [1, с. 197].

У більшості українсько-турецьких сімей у вихованні дітей спостерігається двомовність. Значна частина українських діаспорянок намагається від народження створити для дітей українськомовне рідне середовище. Після початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України деякі російськомовні українці обирають українську мову для побутового спілкування. Зафіксовано випадки, коли мова матері є домінантною в дошкільному віці, згодом, у шкільному віці, – переважає мова соціуму. Мова спілкування підлітків в українсько-турецьких сім'ях, зазвичай – турецька. Специфіка мовного виховання дітей у Туреччині полягає в тому, що українська мова залишається засобом спілкування вузького кола людей. Водночас вона стає засобом ізоляції в родинному колі. Це вимагає від матері особливих педагогічних стратегій. Однією з головних педагогічних проблем у мовному

вихованні є співвідношення примусу й переконання, особливо в дитячому та підлітковому віці, коли формується особистість і приходить усвідомлення своєї іншості порівняно з ровесниками [1, с. 189]. Діти українських мігрантів Туреччини переважно виростають білінгвами (йдеться про турецьку та українську/російську). До того ж часто вони опановують й інші мови протягом навчання в школах та університетах. Однак є й такі, які приділяють мало часу навчанню дітей української мови й культури, тому цілком сприймають ототожнення своїх дітей із турками. Додатковими чинниками, які впливають на ототожнення дітей мігрантів із турецькою національністю, є брак українського середовища в Туреччині та близьких родичів в Україні [3, с. 194].

Цікавими видаються випадки, коли чоловік-турок проявляє ініціативу вивчити українську мову, щоб спілкуватися з українськими родичами.

У країні поселення етнічне чи національне самоусвідомлення стає ще більше пов'язаним з мовою, ніж вдома. Мова є не тільки джерелом ностальгічних спогадів про колишнє життя, а й самою часткою цього життя [1, с. 155]. Соціолінгвісти акцентують увагу на символічній ролі мови як основного складника етнокультурної ідентичності: «Від наймолодшого віку наша мова поєднується в нашій уяві з нами самими, з тими, кого ми любимо, з родичами, друзями і сусідами, з нашим прапором, нашою країною, з нашими культурними цінностями і традиціями, з нашими істинами. Таке поєднання є далеко не завжди свідомим, але його можна зробити свідомим. Тоді символічна роль мови набуває політичного значення й такої потенційної сили, що стає одним з найпотужніших мотивувальних факторів людської поведінки» [1, с. 161].

Українська мова, як і більшість інших мов національних меншин, не здатна конкурувати в діаспорі з панівною мовою країни поселення. Тому важливим фактором збереження мови є занурення в україномовне середовище [1, с. 188].

Зв'язок з мовою є важливим стабілізуючим чинником такого часом аморфного й хисткого поняття, як ідентичність. Процес пошуку нової ідентичності має цілий ряд видимих ознак, що дає можливість описати його у конкретних проявах. Так, всяка національна культура базується перш за все на мові, і національна ідентифікація включає в себе володіння мовою як базисною. Тому українську мову можна вважати основою українськості і найбільш важливим інструментом соціалізації мігранта [4, с. 3].

Українська громада активно налагоджує зв'язки з місцевими організаціями та намагається зберегти національну ідентичність через збереження мовних, духовних, культурних традицій. Українці діаспори прагнуть утвердити соціальний статус своєї мови в турецькомовному середовищі. Важливим засобом поширення й розвитку мови є громадські, культурні, освітні організації й установи. Саме вони покликані створити середовище для спілкування та адаптації діаспорян (та тимчасово переміщених осіб внаслідок російсько-української війни) через організацію українських суботніх шкіл, дитячих літніх таборів, мистецьких вечорів, днів рідної мови й культури тощо. Мовна політика спільноти виявляється насамперед у виховній діяльності дитячо-юнацьких організацій. Такого типу українські культурно-освітні заклади утверджують ідею національної й етнічної єдності.

При кожній українській спільці діє Українська суботня школа, де діти вивчають українську мову, історію та культуру України, мають нагоду ознайомитися з українськими звичаями й традиціями, опанувати українські народні танці, театральне мистецтво тощо. Із кожним роком число охочих відвідувати такі заклади суттєво збільшується. Мотивацією слугують перспективи на майбутнє: працевлаштування, поїздка в Україну і спілкування з родичами, престиж української мови у світі, ідейно-політичні мотиви тощо.

Останні роки позначилися стрімким зростанням інтересу турецькомовного населення до України, її культури і мови. Це зумовлено налагодженням міжнародної співпраці, розвитком економічних зв'язків, туризму, інтернаціоналізації в освітній галузі тощо. Закономірно, що кількість охочих вивчати українську мову в Туреччині зростає в рази. Це яскраво ілюструє відкриття у 2017 році в Стамбульському університеті на кафедрі слов'янських мов спеціальності «Українська мова і література». Стамбульський університет – найстаріший і один із найпрестижніших національних закладів вищої освіти. Нині тут навчається більше 70 тисяч студентів. 95 із них – майбутні українські філологи, фахові компетентності, знання, вміння і навички яких дозволять реалізовувати освітній процес із вивчення мови, впливатимуть на міжкультурну комунікацію між Україною і Турецькою Республікою. 30 червня 2022 року відбувся перший урочистий випуск відділення – вісім громадян Турецької Республіки отримали дипломи бакалаврів.

Цікавим фактом є й відкриття і функціонування факультативних курсів української мови для турецьких громадян в інших містах Туреччини. Також учні загальноосвітніх шкіл Турецької Республіки можуть обирати українську мову для вивчення в школі.

Українські громадські організації, які функціонують на території Турецької Республіки, створюють двомовні навчальні, науково-популярні видання з метою популяризації української мови не тільки серед представників діаспори, але й серед турецьких громадян. Ці та інші види діяльності дають українській мові функціональну перспективу в близькому і далекому майбутньому.

Важливим визначником мовної ідентичності української громади Туреччини є богослужіння рідною українською мовою. Це допомагає українцям-християнам легше пройти адаптаційний період в новій країні, не відчувати себе самотніми в мусульманській країні та отримати підтримку духовного наставника.

Упродовж останніх років ми спостерігаємо різке посилення національної й ідеологічної свідомості українського народу, зокрема й зростання престижу української мови серед українців Турецької Республіки, адже мова – своєрідний генетичний, визначальний чинник ідентифікації української нації, а не лише засіб спілкування. Головне завдання української діаспори – зберегти свою національну ідентичність, українську культуру і, найголовніше – мову.

Список використаних джерел

1. Ажнюк Б. М. 2021. Мовна політика: Україна і світ. Київ, 422 с.
2. Азарова Л. Є. 2018. Мова як визначальний чинник ідентичності української нації. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. №292. С. 24 – 32
3. Ключковська, І., П'ятковська, О., Марусик, Ю., Черепенчук, В., Манюк, Харків: 2022. Українці Туреччини: суспільство, ідентичність, майбутнє. Результати дослідження. Львів, 315 с.
4. Чернова К. О. 2006. Етнокультурна ідентичність національної діаспори. Український соціум. №3. С. 87–93

UKRAINIAN DIASPORA OF THE REPUBLIC OF TURKEY: PROBLEMS OF LINGUISTIC IDENTIFICATION

Summary: The article is devoted to the problem of linguistic identification of the Ukrainian diaspora in the Republic of Turkey, because the diaspora is an important component of the state, its face in the world. Although the Ukrainian diaspora in Turkey is still quite young, the history of the Ukrainian presence in this country goes back more than a century. Diaspora Ukrainians seek to establish the social status of their language in the Turkish-speaking environment. Public, cultural, educational organizations and institutions are an important means of spreading and developing the language. They are called to create an environment for communication and adaptation of diasporans (and temporarily displaced persons due to the Russian-Ukrainian war) through the organization of Ukrainian Saturday schools, children's summer camps, art evenings, days of Ukrainian language and culture, etc.

Ukrainian unions operating on the territory of the Republic of Turkey create bilingual educational, popular scientific publications, which promotes the popularization of the Ukrainian language not only among representatives of the diaspora, but also among Turkish citizens. These and other activities give the Ukrainian language a functional perspective in the near and distant future.

Key words: Identity, language, state, diaspora, Turkish-speaking environment.

Miljana Čopa
Inštitut za srbski jezik SANU
Beograd, Srbija

Nika Pavletić
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije
Koper, Slovenija

JEZIKOVNA ANKSIOZNOST MAKEDONSKIH GOVORCEV PRI UČENJU SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA¹

Апстракт: Јазичната анксиозност е појава што се манифестира кај поединци како чувство на неугодност, нервоза, загриженост или одреден страв, кој се појавува кога говорителот се наоѓа во ситуација во која мора на одреден начин да го употреби јазикот што не го владее во целост. На светско ниво има голем број истражувања што се занимаваат со конкретната тематика, пред сè, во рамките на истражувањата на учењето и на усвојувањето на странските јазици. Предмет на ова истражување е појавата на јазичната анксиозност кај говорителите на македонскиот јазик што го изучуваат словенечкиот како странски. Главната цел е да се докаже дали во наставниот процес се среќаваат со јазична анксиозност и во колкав степен. Посебно внимание им е посветено на факторите што влијаат на јазичната анксиозност, како и на најчесто и на најретко изразените аспекти на таа појава. Резултатите на ова истражување имаат практична примена при процесот на учење на словенечкиот јазик, бидејќи професорот може лесно да ги примени и со соодветни методи да ја намали јазичната анксиозност кај студентите. Резултатите преставуваат и важен придонес кон понатамошните социолингвистички истражувања што се занимаваат со таа тема.

Клучни зборови: јазична анксиозност, македонски јазик, словенечки јазик, јужнословенски дијалектен континуум.

1. Uvod

Jezikovna anksioznost (ang. *language anxiety*)² je kompleksen sociopsihološki pojav, ki se lahko pojavi v situaciji, ki od govorca zahteva, da jezik ali jezikovno različico, ki je ne obvlada popolnoma, uporabi na določen način (MacIntyre, Gardner 1993: 5; Jiang, Dewaele 2018: 289). Ta pojav se kaže kot

¹ Pričujoči prispevek je financiralo Ministarstvo za prosveto, znanost in tehnološki razvoj Republike Srbije po pogodbi št. 451-03-47/2023-01 z dne 17. 1. 2023, ki je sklenjena z Inštitutom za srbski jezik SANU.

² V pričujoči raziskavi je uporabljen termin *jezikovna anksioznost*, ki je v tuji literaturi bolj razširjen, medtem v slovenščini se v tej zvezi pojavljata tudi izraza *tesnobost* in *tesnoba* (Žefran, Cencič 2013) oz. *strah pred tujim jezikom* Pavlin (2017).

subjektiven občutek napetosti, nelagodja, živčnosti, neke vrste zaskrbljenosti in/ali strahu, pri čemer lahko pride tudi do fiziološke reakcije, tj. do aktivacije dela avtonomnega živčnega sistema oz. povišanega srčnega utripa, znojenja dlani, nezmožnosti koncentracije ipd. (Horwitz et al. 1986: 125). Običajno se pojavlja v situacijah, v katerih se uči tuji jezik, ali situacijah, v katerih se uporablja idiom, ki ga govorec ne obvlada v celoti (Jiang, Dewaele 2018: 289; Suzić 2015: 48).

Ta pojav se v ostalih raziskavah najpogosteje obravnava s treh vidikov, ki se uporabljajo za njegovo definiranje in opisovanje: strah pred ustnim izražanjem (ang. *communication apprehension*), strah pred ocenjevanjem znanja (ang. *test anxiety*) in strah pred negativno oceno družbe (ang. *fear of negative evaluation*) (Horwitz et al. 1986: 127–128). Jezikovna anksioznost se lahko kaže pri vseh jezikovnih kompetencah, ki jih zajema učenje tujega jezika – branje, poslušanje, pisanje in govorjenje. Posledice tega pojava so lahko različne in so najpogosteje negativne. Najpogostejša posledica je določena psihološka reakcija, ki govorcju preprečuje uspešno sodelovanje pri pouku tujega jezika ali preprečuje poln potencial rabe jezika, ki se ga uči (ali jezikovne variante, ki je ne obvlada v celoti) (Horwitz et al. 1986: 125).

V dosedanjih raziskavah je bila jezikovna anksioznost preučevana najprej v okviru učenja tujega jezika (Horwitz et al. 1986; MacIntyre, Gardner 1991, 1993; MacIntyre 1995; idr.; v Srbiji so se s tem pojavom ukvarjali Suzić, Radić-Bojanić 2014; Suzić 2015; Радич-Бојанић 2017; v Sloveniji so se s tem pojavom ukvarjali Žefran, Cencič, 2013; Pavlin 2017; Valentinčič 2019).

Obstajajo tudi raziskave, ki so se s pojavom jezikovne anksioznosti ukvarjale pri rabi nasledstvenega jezika (ang. *heritage language*) pri dvojezičnih govoricah v izseljenstvu (Dewaele, et al. 2008; Dewaele 2013; Garcia de Blakeley et al. 2017; Sevinç 2017; Sevinç, Dewaele 2018) ali pri rabi maternega jezika, njegovih variant in narečij (Jiang, Dewaele 2018; na srbskem materialu Čopa 2021). Na makedonskem materialu je pojav jezikovne anksioznosti obravnavan in raziskan pri študentih srbistike, ki se makedonščino učijo v okviru svojih študijskih programov (Čopa 2022).

2. Predmet in cilj raziskave

Predmet pričujoče raziskave je pojav jezikovne anksioznosti pri študentih iz Makedonije, ki se učijo slovenščino. V raziskavo sta bili zajeti dve skupini anketirancev – prva skupina zajema študente iz Makedonije, ki se slovenščino učijo v Makedoniji, medtem ko druga skupina predstavlja študente iz Makedonije, ki se slovenščino učijo v Sloveniji. Cilji raziskave so potrditi, ali študenti občutijo jezikovno anksioznost in v kolikšni meri se kaže, kateri vidik jezikovne anksioznosti je pri študentih najpogostejši ter kateri zunanji dejavniki lahko vplivajo na njen pojav in ali so s tem tudi statistično povezani. Ključni dejavnik, ki smo ga obravnavali kot možni vpliv na pojav jezikovne anksioznosti pri učenju slovenščine, je država, v kateri se jo študenti učijo – ali bo večja izpostavljenost jeziku, ki se ga učijo, življenje v državi, kjer se jezik govori, na določen način vplivalo na pojav jezikovne anksioznosti.

3. Metodologija

3.1. Anketiranci

V raziskavi je sodelovalo 44 študentov, ki v okviru svojih študijskih programov obiskujejo lektorat slovenščine, in so razdeljeni v dve skupini: prva skupina zajema študente, ki se slovenščino učijo v Sloveniji (29 študentov; Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije in Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije), kar predstavlja 65,9 % anketirancev, v drugi skupini pa so študenti, ki se slovenščino učijo v Makedoniji (15 študentov; Filološka fakulteta »Blaže Koneski«, študijske smeri Makedonska književnost, Angleški jezik ter Prevajanje in tolmačenje), kar predstavlja 34,1 % anketirancev.

Skupni vzorec v raziskavi je $N = 44$. V raziskavi je sodelovalo: 31 žensk (70,5 % anketirancev) in 13 moških (29,5 % anketirancev), njihova povprečna starost v trenutku izpolnjevanja vprašalnika pa je bila 21 let ($SO = 2,96$).³

3.2. Vprašalnik

Podatki za analizo so bili zbrani septembra 2022 s pomočjo ankete, ki je bila izdelana za potrebe pričujoče raziskave. Sestavljena je iz dveh delov, anketiranci pa so jo izpolnjevali v okviru svojih vaj/predavanj na fakulteti.

Uporabljen je bil vprašalnik za določanje jezikovne anksioznosti, ki ga je izdelala M. Čopa pri raziskovanju jezikovne anksioznosti študentov srbistike pri učenju makedonščine (Čopa 2022).⁴ Instrument, ki smo ga uporabili v raziskavi, vsebuje trditve, ki so spremenjene in prilagojene predmetu naše raziskave.

Vprašalnik, ki predstavlja prvi del ankete, temelji na petstopenjski Likertovi lestvici⁵ (1 – *Sploh se ne strinjam*. 2 – *Ne strinjam se*. 3 – *Ne vem*. 4 – *Strinjam se*. 5 – *Popolnoma se strinjam*.) in vsebuje 18 trditev, s pomočjo katerih se določa stopnja jezikovne anksioznosti, med njimi pa so bila tudi negativno kodirana vprašanja. To pomeni, da je skupni razpon točk v naši anketi od 18 do 90, skupno število točk, ki ga anketiranec doseže, pa predstavlja njegov koeficient jezikovne anksioznosti.

Drugi del ankete je zajemal vprašanja, ki se nanašajo na osebne podatke, kar nam je prineslo informacije o poreklu, spolu, starostni strukturi anketirancev, katero fakulteto obiskujejo in kakšne ocene so imeli pri slovenščini. Na osnovi teh podatkov

³ Upoštevač število anketirancev in uporabljeno metodologijo lahko rezultate pričujoče raziskave interpretiramo kot preliminarne rezultate raziskovanega pojava.

⁴ Vprašalnik je sestavljen po vzoru sledečih instrumentov: lestvica za merjenje jezikovne anksioznosti pri pouku tujega jezika – *FLCAS* (ang. *Foreign Language Classroom Anxiety Scale*) (Horwitz et al. 1986); lestvica za merjenje jezikovne anksioznosti pri poslušanju v tujem jeziku – *FLLAS* (ang. *Foreign Language Listening Anxiety Scale*) (Rost, Ross 1991); lestvica za merjenje jezikovne anksioznosti pri branju v tujem jeziku – *FLRAS* (ang. *Foreign Language Reading Anxiety Scale*) (Saito et al. 1999); lestvica za merjenje jezikovne anksioznosti pri pisanju v tujem jeziku – *SLWAT* (ang. *Second Language Writing Apprehension Test*) (Daly, Miller 1975); lestvica za merjenje jezikovne anksioznosti pri govorjenju v tujem jeziku – *SLSAS* (ang. *The Second Language Speaking Anxiety Scale*) (Woodrow, 2006).

⁵ Likertova lestvica je vrsta lestvice, ki se uporablja za merjenje stališč. Pri raziskovanju stališč merimo odnos posameznika do določenega pojava, pri čemer anketiranec izrazi stopnjo svojega strinjanja oz. nestrinjanja. Vsak odgovor se točkuje posebej, skupno število točk pa izraža stališče anketiranca, ki je v odnosu na predmet raziskave bodisi pozitiven bodisi negativen (Vidanović 2006).

smo jih tudi razdelili v skupine glede na to, ali se slovenščino učijo izven njenega govornega območja ali se jo učijo na tem območju, torej v Sloveniji. Podatki, ki smo jih pridobili z anketo, so v pričujoči raziskavi predstavljali neodvisne spremenljivke, odvisna spremenljivka pa je jezikovna anksioznost.

3.3. Tehnike raziskovanja

Podatki, ki smo jih pridobili s pomočjo ankete, so bili najprej kodirani, nato pa statistično obdelani v programu *SPSS 20.0*.⁶ Pri obdelavi podatkov smo izračunali aritmetično sredino in standardni odklon, uporabili pa smo tudi neparametrični test neodvisnih vzorcev, *t*-test neodvisnih vzorcev, kakor tudi opisno statistiko. Na osnovi rezultatov kvantitativne analize smo poskušali odgovoriti na naslednja vprašanja: ali anketiranci občutijo jezikovno anksioznost; če jo občutijo, v kolikšni meri se kaže; ali obstaja razlika v stopnji anksioznosti med obema skupinama; kateri vidik jezikovne anksioznosti je pri anketirancih najbolj izražen; kateri dejavniki (zunajjezikovni, ocena, spol) lahko vplivajo na njen pojav in ali je eden izmed teh dejavnikov tudi izpostavljenost jeziku, ki se ga učijo, kar obenem predstavlja tudi cilje pričujoče raziskave.

4. Rezultati raziskave

4.1. Jezikovna anksioznost

Najprej smo izračunali povprečno stopnjo jezikovne anksioznosti, ki je pri naših anketirancih v 1. skupini (Slovenija) $AS^7 = 43,86$, $SO^8 = 8,69$ z minimalnim realiziranim koeficientom anksioznosti 27, medtem ko je maksimalni 62, v 2. skupini (Makedonija) pa je $AS = 43,73$, $SO = 5,049$ z minimalnim realiziranim koeficientom anksioznosti 36, medtem ko je maksimalni 53.

S pomočjo srednje vrednosti in standardnega odklona stopnje jezikovne anksioznosti je izdelana lestvica, s katero smo anketirance razvrstili po skupinah glede na stopnjo anksioznosti, in sicer z nizko, srednjo ali visoko jezikovno anksioznostjo. Ta lestvica se oblikuje tako, da se standardni odklon odšteje od srednje vrednosti in nato sešteje z njo, kar predstavlja razpon za srednjo stopnjo jezikovne anksioznosti; nizka stopnja zajema vrednost pod spodnjo mejo srednjega razpona, visoka pa predstavlja vrednost nad njeno zgornjo mejo. Lestvica zajema razpone, ki so prikazani v preglednici 1, kjer je prikazana tudi distribucija jezikovne anksioznosti med anketiranci iz obeh skupin.

Preglednica 1: Distribucija jezikovne anksioznosti med anketiranci iz obeh skupin.

---

⁶ Program za statistične analize v družboslovnem raziskovanju, <https://www.ibm.com/products/spss-statistics>.

⁷ Aritmetična sredina.

⁸ Standardni odklon.

stopnja anksioznosti	1. skupina (Slovenija)		2. skupina (Makedonija)	
	lestvica	distribucija	lestvica	distribucija
nizka anksioznost	18–34	4 (13,79 %)	18–38	2 (13,33 %)
srednja anksioznost	35–53	21 (72,41 %)	39–49	11 (73,33 %)
visoka anksioznost	54–90	4 (13,79 %)	50–90	2 (13,33 %)

Glede na dobljene rezultate večina anketirancev izkazuje srednjo stopnjo jezikovne anksioznosti (Slovenija 72,41 %, Makedonija 73,33 %), zato lahko sklepamo, da je ta pojav pri študentih, ki se učijo slovenščino, na splošno prisoten oz. obstaja. V ostalih raziskavah, ki zajemajo matere govorce katerega od južnoslovanskih jezikov, je pri večini anketirancev ravno tako zabeležena srednja stopnja anksioznosti (prim. Suzić 2015; Radić-Bojanić 2017, Čopa 2021; 2022).

4.2. Zunajjezikovni dejavniki

Ko smo potrdili, da anketiranci občutijo jezikovno anksioznost, smo poskušali preučiti potencialne dejavnike, ki prispevajo k temu. To smo poskušali s tolmačenjem in interpretacijo posameznih trditvev, ki smo jih zajeli v vprašalniku, dobljene vrednosti pa smo analizirali po naslednjem modelu: vrednosti 1–2,5 so kazale na odsotnost ali blago prisotnost jezikovne anksioznosti; vrednosti 2,5–3,5 so kazale na njeno zmerno prisotnost, medtem ko so vrednosti 3,5–5 kazale izrazito jezikovno anksioznost v določeni govorni/jezikovni situaciji, ki jo opisuje posamezna trditev (Suzić 2015: 113). Trditve, pri katerih je zabeležena vrednost višja od 2,5, predstavljajo dejavnike, ki vplivajo na pojav jezikovne anksioznosti oz. kažejo na področja učenja jezika, pri katerih se v določeni meri kaže ta pojav.

Na osnovi trditvev, pri katerih je zabeležena zmerna jezikovna anksioznost, tj. srednji nivo, lahko vidimo, kateri dejavniki spodbujajo njen pojav. Rezultati kažejo na nekoliko nižjo samozavest glede znanja slovenščine. Na osnovi dobljenih vrednosti je pri anketirancih opazen tudi potencialni strah pred negativno oceno družbe, do katere lahko pride tako s profesorjeve kot tudi s strani ostalih študentov v skupini. Ta vrsta strahu je eden izmed treh vidikov, s pomočjo katerih preučujemo jezikovno anksioznost. Anketiranci so višje vrednosti pokazali pri trditvah, ki se nanašajo na govorjenje, poslušanje, branje in pisanje v slovenščini, kar kaže na to, da izkazujejo jezikovno anksioznost pri vseh kompetencah učenja tujega jezika (prim. Čopa 2022: 234).

Opazili smo tudi, da so vrednosti jezikovne anksioznosti pri določenih trditvah višje pri anketirancih iz 1. skupine (Slovenija), čeprav se pri nobeni trditvi niso pokazale kot statistično pomembne razlike.⁹

⁹ Podobni rezultati so se pokazali tudi pri raziskavi jezikovne anksioznosti govorcev kosovsko-resavskega narečja pri rabi standardnega jezika, pri čemer so višjo stopnjo anksioznosti izkazali govorci, ki živijo v okolju, kjer je standardni jezik pogostejše v rabi, kar je lahko posledica tega, da morajo standardni jezik, ki ga ne obvladajo popolnoma, uporabljati pogostejše in v širšem obsegu kot govorci, ki živijo na območju svojega narečja (Čopa 2021: 127).

Preglednica 2: Distribucija jezikovne anksioznosti glede na odgovore anketirancev na posamezne trditve iz vprašalnika.

Vprašalnik (razpon lestvice 1–5)		1. skupina (Slovenija)		2. skupina (Makedonija)		
		AS	SO	AS	SO	
→	1.	<i>Pri urah slovenščine se ne</i>	2,69	1,365	2,87	1,407
→	2.	<i>Ne skrbi me, ali bom naredil/-a</i>	3,07	1,223	3,20	1,014
	3.	<i>Ko ne razumem, kaj govori</i>	1,72	,996	2,27	1,335
	4.	<i>Ko se v slovenščini</i>	1,93	1,30	1,80	,94
→	5.	<i>Samozavesten/-a sem glede svojega</i>	3,41	1,119	3,27	1,223
	6.	<i>Bolj kot se učim slovenščino, bolj</i>	2,52	1,379	2,07	1,335
→	7.	<i>Ko poslušam slovenščino,</i>	4,28	1,032	4,40	,632
	8.	<i>Ko pri branju besedila v</i>	2,52*	1,379	2,07	1,335
→	9.	<i>Zadovoljen/-a sem s svojim</i>	4,28	1,032	4,40	,632
→	10.	<i>Ko berem v slovenščini, se</i>	2,62	1,208	2,67	1,113
→	11.	<i>Ne maram pisati v slovenščini.</i>	3,07	1,223	3,20	1,014
	12.	<i>Bojim se pisnih nalog/testov iz</i>	2,62*	1,374	1,93	,961
	13.	<i>Pisanje v slovenščini mi gre</i>	2,48	1,299	2,40	1,183
	14.	<i>Ko mi profesor pri uri</i>	1,97	1,052	1,67	,816
	15.	<i>Včasih se pri urah slovenščine</i>	1,93	1,307	1,80	,941
→	16.	<i>Pri urah slovenščine me je</i>	3,52	1,153	3,00	,756
	17.	<i>Medtem ko odgovarjam v</i>	1,86	1,156	1,53	,640
→	18.	<i>Prestrašim se, ko pomislim na vsa</i>	2,55	1,378	2,67	1,175

4.3. Faktor ocene

Statistično pomembno razliko med skupinama smo opazili pri povprečni oceni iz slovenščine. V 1. skupini (Slovenija) je povprečna ocena anketirancev 7,14 (SO = 1,380), medtem ko je v 2. skupini (Makedonija) 9,53 (SO = ,516), $p = ,001$, kar kaže na to, da se ocena povezuje s stopnjo jezikovne anksioznosti. Posamezne raziskave tega pojava so pokazale, da je jezikovna anksioznost lahko statistično znatno večja pri slabše ocenjenih anketirancih, pa tudi pri tistih, ki imajo visoke ocene (prim. Horwitz 2001: 117; Suzić 2015: 92, Čopa 2022: 235).

Glede na to, da je v 1. skupini (Slovenija) med anketiranci na splošno zabeležena višja stopnja jezikovne anksioznosti, ampak nižja povprečna ocena, ta rezultat kaže, da se faktor ocene lahko povezuje z jezikovno anksioznostjo, natančneje, da nižja ocena lahko vpliva na pojav višje stopnje anksioznosti. Pri anketirancih z najnižjo oceno iz slovenščine je zabeležena samo visoka stopnja jezikovne anksioznosti, kar kaže na to, da ocena lahko vpliva na njen pojav. Da bi lahko prišli do zanesljivih zaključkov, tj. da bi lahko to predpostavko potrdili, bi morali zajeti večje število anketirancev.

Ocena je lahko tudi pogojena z različnimi dejavniki, denimo metodološkim pristopom profesorja oz. predavatelja, njegovimi kriteriji, zahtevami študijskega programa ipd. Upoštevati je treba, da povezave med oceno in stopnjo jezikovne anksioznosti sicer obstajajo, vendar so glede na ostale dejavnike za zanesljive rezultate potrebne nadaljnje raziskave.

Preglednica 3: Povprečen koeficient jezikovne anksioznosti pri anketirancih iz obeh skupin glede na njihovo oceno iz slovenščine.

ocena	odstotek anketirancev		koeficient jezikovne anksioznosti		stopnja jezikovne anksioznosti	
	1. skupina (Slovenija)	2. skupina (Makedonija)	1. skupina (Slovenija)	2. skupina (Makedonija)	1. skupina (Slovenija)	2. skupina (Makedonija)
5	7,14 %	/	59 (SO 2,82)	/	→ visoka	/
6	35,71 %	/	44,5 (SO 7,933)	/	srednja	/
7	17,86 %	/	45,2 (SO 9,88)	/	srednja	/

8	17,86 %	/	38,4 (SO 8,59)	/	srednja	/
9	17,86 %	46,67 %	40,4 (SO 6,58)	45 (SO 6,66)	srednja	srednja
10	3,57 %	53,33 %	45	42,88 (SO 3,29)	srednja	srednja

4.4. Faktor spola

Rezultati naše raziskave kažejo, da osebe ženskega spola v določeni meri izkazujejo večjo stopnjo jezikovne anksioznosti v primerjavi z moškimi, vendar razlika v koeficientu jezikovne anksioznosti v tem primeru ni statistično pomembna ($p = ,153$), zato lahko sklepamo, da se faktor spola ne more povezovati s stopnjo jezikovne anksioznosti. Vendar je treba upoštevati, da se je v določenih raziskavah tega pojava pri faktorju spola pokazalo, da so ženske statistično znatno bolj anksiozne od moških (gl. Radić-Bojanić 2017: 16, 17), zato bi tudi v pričujoči raziskavi rezultat lahko bil drugačen, če bi zajeli večje število anketirancev.

Preglednica 4: Povprečna stopnja jezikovne anksioznosti pri anketirancih ženskega in moškega spola.

Spol	Število anketirancev	Koeficient jezikovne anksioznosti (AS)	SO
Ženski	31	43,83	8,335
Moški	13	43,76	5,68

6. Zaključni premisleki

Jezikovna anksioznost predstavlja pojav, ki se lahko kaže kot občutek nelagodja, napetosti ali neke vrste neprijetnosti in se lahko pojavi v situaciji, ki od govorca zahteva, da na določen način uporablja jezik, ki ga ne obvlada popolnoma (najpogosteje pri učenju tujega jezika). Na svetovnem nivoju obstaja precej raziskav, ki se ukvarjajo z raziskovanjem tega pojava, predvsem v okviru učenja tujega jezika v učilnica.

Predmet naše raziskave je bil pojav jezikovne anksioznosti pri makedonskih študentih, ki se slovenščino učijo v Makedoniji in Sloveniji. Analiza rezultatov, ki smo jih pridobili s pomočjo vprašalnika, ki smo ga sestavili za potrebe naše raziskave, kaže, da jezikovna anksioznost pri študentih iz Makedonije, ki se učijo slovenščino, *obstaja*, in sicer v obeh skupinah. Obe skupini tudi izkazujejo srednjo stopnjo anksioznosti. Skupina, ki se slovenščino uči v Sloveniji, na govornem območju tega jezika, je pokazala zanemarljivo višjo stopnjo jezikovne anksioznosti, ampak glede na to, da nismo zabeležili statistično pomembne razlike med skupinama,

dejavnika izpostavljenosti tujemu jeziku v tem primeru ne moremo povezovati z jezikovno anksioznostjo. Upoštevati pa je treba, da bi bili rezultati lahko drugačni, če bi raziskava zajela večje število anketirancev.

Anketiranci iz obeh skupin so pokazali višje vrednosti jezikovne anksioznosti pri vseh veščinah, ki jih zajema učenje tujega jezika, kar pomeni, da je anksioznost zabeležena pri govorjenju, pisanju, branju in poslušanju. Na osnovi tega smo preučili tudi prisotnost treh vidikov jezikovne anksioznosti: strah pred ustnim izražanjem, strah pred ocenjevanjem znanja in strah pred negativno oceno. Anketiranci, ki se slovenščino učijo v Sloveniji, so v vseh segmentih pokazali nekoliko višji koeficient anksioznosti.

Do podobnih rezultatov so prišli tudi drugi raziskovalci pri raziskovanju pojava jezikovne anksioznosti, ki pri največjem številu anketirancev ravno tako opažajo srednjo stopnjo jezikovne anksioznosti.

Statistično pomembno razliko med skupinama smo zabeležili pri povprečni oceni iz slovenščine, kar kaže na to, da se ocena lahko povezuje s stopnjo jezikovne anksioznosti. Da bi prišli do zanesljivih zaključkov oz. za potrditev te predpostavke, je potrebno zajeti večje število anketirancev, treba pa je upoštevati tudi druge dejavnike, ki bi se lahko povezovali z oceno.

Faktor spola se glede na rezultate naše raziskave ne more povezovati s pojavom jezikovne anksioznosti, vendar je treba upoštevati, da so osebe ženskega spola pokazale nekoliko višjo stopnjo anksioznosti od moškega spola; čeprav se slednje ni izkazalo za statistično relevantno, bi v našem primeru večje število anketirancev lahko vplivalo na dobljene rezultate. Rezultati pričujoče raziskave so lahko koristni za učitelje slovenščine, saj bi z njihovo pomočjo lahko s študenti zmanjševali ali jih opozarjali na pojav jezikovne anksioznosti. Dobljeni rezultati so tudi dobra osnova za nadaljnja raziskovanja tega pojava.

V nadaljnjih raziskavah je treba zajeti večje število anketirancev, pozornost pa je treba posvetiti tudi pripravi in razvoju ustrezne metodologije, da bi se pojav jezikovne anksioznosti lahko čim zanesljiveje raziskoval.

Literatura

- Čopa, Miljana. 2021. Jezička anksioznost kod govornika kosovsko-resavskog dijalekta u kontaktu sa standardnim idiomom. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 64/1, 115–130.
- Čopa, Miljana. 2022. Jezička anksioznost kod studenata srbistike pri učenju makedonskog jezika. *Zbornik na trudovi od VI megjunarodna naučna konferencija Makedonskiot jazik – izvor na naučni istraživanja*, 227–239.
- Daly John, Miller Michael. 1975. Further studies on writing apprehension: SAT scores, success, expectations, willingness to take advanced courses and sex differences. *Research in the Teaching of English* 9, 250–256.
- Dewaele Jean-Marc, Petrides K. V., Furnham Adrian. 2008. Effects of Trait Emotional Intelligence and Sociobiographical Variables on Communicative

- Anxiety and Foreign Language Anxiety Among Adult Multilinguals: A Review and Empirical Investigation. *Language Learning* 58/4, 911–960.
- Dewaele Jean-Marc. 2013. *Emotions in Multiple Languages*. 2nd Ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Garcia de Blakeley Marta, Ford Ruth, Casey Leanne. 2017. Second Language Anxiety among Latino American Immigrants in Australia. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 20/7, 759–772.
- Horwitz Elaine K., Horwitz Michael B. Cope Joann. 1986. Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal* 70, 125–132.
- Horwitz Elaine K. 2001. Language anxiety and achievement. *Annual Review of Applied Linguistics* 21: 112–26.
- Jiang Yan, Dewaele Jean-Marc. 2018. Language anxiety in Chinese dialects and Putonghua among college students in mainland China: the effects of sociobiographical and linguistic variables. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 289–303.
- MacIntyre Peter, Gardner Robert. 1991. Language anxiety: its relationship to other anxieties and to processing in native and second languages. *Language Learning* 41, 513–534.
- MacIntyre Peter, Gardner Robert. 1993. A student's contributions to second-language learning. Part II: Affective Variables. *Language Teaching* 26, 1–11.
- MacIntyre Peter. 1995. How Does Anxiety Affect Second Language Learning? *The Modern Language Journal* 79, 90–99.
- Pavlin, Luka. 2017. Strah je znotraj votel, okrog pa ga nič ni – kaj pa pri tujih jezikih? *Vestnik za tuje jezike letnik* 9. številka 1: 219–234.
- Radić-Bojanić Biljana. 2017. Jezička anksioznost kod studenata engleskog jezika i književnosti. *Nasleđe* 38, 9–21.
- Rost Michael, Ross Steven. 1991. Learner use of strategies in interaction: typology and teachability. *Language Learning* 2, 235–273.
- Saito Yoshiko, Horwitz Elaine K., Garza Thomas J. 1999. Foreign Language Reading Anxiety. *The Modern Language Journal* 83, 202–218.
- Sevinç Yeşim. 2017. Language Anxiety in the Immigrant Context: Sweaty Palms? *International Journal of Bilingualism* 22/6, 717–739.
- Sevinç Yeşim, Dewaele Jean-Marc. 2018. Heritage Language Anxiety and Majority Language Anxiety among Turkish Immigrants in the Netherlands. *International Journal of Bilingualism* 22/2, 159–179.
- Suzić Radmila, Radić-Bojanić Biljana. 2014. Ispitna anksioznost i učenje engleskog jezika u razrednoj situaciji, *Primenjena lingvistika* 15, 59–71.
- Suzić Radmila. 2015. *Jezička anksioznost i uspešnost učenja engleskog jezika u višim razredima osnovnih škola* [doktorska disertacija]. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Valentinčić, Kim. 2019. *Vpliv anksioznosti na razvijanje govornih zmožnosti pri pouku tujega jezika* [na spletu]. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani.
- Vidanović, Ivan. 2006. *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije; Društvo socijalnih radnika Srbije; Asocijacija centra za socijalni rad Srbije; Unija Studenata socijalnog rada.

- Woodrow Lindy. 2006. Anxiety and Speaking English as a Second Language. *RELC Journal* 37, 208–328.
- Žefran, Mojca, Cencič, Majda. 2013. Tesnoba pri pouku angleškega jezika. *Annales. Series historia et sociologia*, letnik 23, številka 2, str. 355–364.

LANGUAGE ANXIETY OF MACEDONIAN SPEAKERS WHEN LEARNING SLOVENE AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary: Language anxiety is a phenomenon that is reflected in individuals as a feeling of discomfort, nervousness, concern or a certain fear, and it occurs when the speaker finds himself in a situation in which he has to use the language in a certain way or a version of the language that he does not fully master. At the global level, there is a lot of research that deals with the mentioned phenomenon, especially in the context of research on learning and acquiring a foreign language. The subject of the present research is the occurrence of language anxiety among Macedonian speakers who learn Slovenian as a foreign language, and the main goal of the research is to investigate whether they experience language anxiety in different learning situations in which they find themselves and to what extent, with an emphasis on the factors, which could possibly influence the occurrence or absence of language anxiety, as well as the most and least expressed aspects of this phenomenon. The results of the research are useful in teaching Slovene, as the teacher can put them into practice and reduce or warn students of language anxiety with appropriate approaches. The results are an equally important contribution to further sociolinguistic research dealing with language anxiety.

Key words: language anxiety, Macedonian language, Slovene language, South Slavic dialect continuum.

Jasmin Hodžić
Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik
Sarajevo

MAKEDONSKI I BOSANSKI JEZIK IZMEĐU JEZIČKE PRAVDE I JEZIČKOG IMPERIJALIZMA

Sažetak: U radu se, sociolingvistički i historiografski, daju primjeri koji potvrđuju da se bosanski i makedonski jezik mogu analizirati kroz teoriju jezičke pravde ali i kroz teoriju jezičkog imperijalizma. Teorija jezičke pravde, zasnovana na jezičkim pravima, važi za društveni kontekst u kojem jezik igra naročitu ulogu i u stvaranju društvenog konflikta, kao što je to bio slučaj među narodima u bivšoj Jugoslaviji. Odnosi se na koncept mogućnosti ostvarenja jezičkih prava i suprotna je pojmu jezičke dominacije. Teorija jezičkog imperijalizma veže se za borbu protiv kulturne i jezičke homogenizacije i dominacije, te afirmira jezička prava. Jezički kolonijalizam i jezička dominacija postaju sredstvo za potčinjavanje drugih. Ovo potčinjavanje može dovesti i do lingvicizma, lingvocida i jezičkog genocida. Primjeri jezičke asimilacije, kao posljedice diskriminacije na osnovu jezika, direktno su uzrokovani pojavom živog jezičkog kolonijalizma, imperijalizma i hegemonije. Iza ovakvih procesa stoji paternalistički odnos određene društvene zajednice prema jeziku i jezičkoj zajednici nad kojom se provodi imperijalizam. Tokovi prosvjetno-pedagoške prakse, kroz koju se kao u ogledalu prelama širi društveni kontekst, pokazuju da se sama organizacija obrazovanja, a samim tim i pitanje zvaničnog jezika u obrazovanju i širem društvu, postavlja kao slika ukupnih društveno-političkih odnosa. Jezički imperijalizam nerijetko je samo živi pokazatelj stvarnog političkog imperijalizma. Makedonski i bosanski jezik, historiografski gledano, pojavljuju se i u kolosijeku društvenih tokova koji dovode do jezičke pravde, ali nerijetko često bivaju podvrgnuti upravo jezičkom imperijalizmu, što su procesi koji se mogu pratiti u dijahroniji i sinhroniji ukupnih posmatranih društvenih odnosa.

Ključne riječi: bosanski jezik, makedonski jezik, jezički imperijalizam, jezička pravda, sociolingvistika.

Uvod

Jezička prava i jezička pravda su pojmovi kojima se označava realno stanje statusnih pitanja jezika u društvu i obrnuto su proporcionalni pojmu jezičkog imperijalizma, kojim se nastoji ugušiti jezička prava i kojim se ne dopušta ostvarivanje jezičke pravde. Među narodima u bivšoj Jugoslaviji i inače na širem Balkanu, jezik je imao važnu ulogu u stvaranju konflikta, što se očitovalo i u posljednim ratnim sukobima nakon raspada Jugoslavije, kao što je jezik (konkretno dogovori oko stvaranja zajedničkog jezika) igrao značajnu ulogu u ranijim približavanjima i/ili udaljavanjima južnoslavenskih naroda, i bio važan faktor u

konstituisanju zajedničke jugoslavenske države. Na jezičkim pravima zasniva se teorija jezičke pravde, kojom se propituje stepen ostvarenih jezičkih prava u društvu, u administraciji, kulturi, školstvu, sudstvu, medijima, i slično (up. Fidahić 2012). Kada se u uspostavljenom modelu društvene hijerarhije jedan jezik nepravedno postavlja kao dominantan nad drugim jezicima, čime se u društvu uspostavlja nejednakost i nepravda tako što se dio stanovništva neke države privileguje u odnosu na druge njene stanovnike, koji se diskriminiraju, imamo posla sa jezičkim imperijalizmom. Ovaj tip imperijalizma nerijetko je samo alat za konkretni vid političkog imperijalizma i hegemonizma, ili je njihova posljedica, i dijelom je istih procesa. Ono što posebno karakterizira ovu teoriju jeste činjenica da se ona dodatno nastoji racionalizirati ili opravdati, iako je imperijalistički upostavljena hijerarizacija zasnovana na ideološkoj podlozi (up. Phillipson 1992).

Ovdje ćemo ukratko ilustrativno pokazati historijat hegemonističkih i imperijalističkih procesa u previranju između nacionalnih identiteta na Balkanu, konkretnije u vezi s Bosnom i Makedonijom, odnosno, u vezi s bosanskim i makedonskim jezikom. Pokazat će se da je presudno važno sagledati tokove prosvjetno-pedagoške prakse, kroz koju se kao u ogledalu prelama širi društveni kontekst, gdje se sama organizacija obrazovanja, a samim tim i položaj zvaničnog jezika u obrazovanju i širem društvu, postavlja kao slika ukupnih društveno-političkih odnosa.

Identitarna pitanja u bosanskom i makedonskom društvu mogu se direktno sagledati kroz odnos jezičke pravde i jezičkog imperijalizma. U presjeku, ono što su makedonskom obrazovnom sistemu bili Bugarska i bugarsko školstvo te Srbija i srpsko školstvo, to su bosanskom društvu Hrvatska i Srbija, srpski i hrvatski nacionalni programi u Bosni, te hrvatsko i srpsko školstvo i jezik. Pokazuje se da ovi procesi nisu završeni ni danas.

Srbija, Bugarska i jezički imperijalizam u Makedoniji

Govoreći o jednoj vrsti jezičkog imperijalizma, uklopljenog u tadašnji širi imperijalistički odnos prema Makedoniji, govoreći o „makedonskim stvarima“ Krste Misirkov 1903. nedvosmisleno stoji iza stava da su neprijatelji Makedonije Bugarska, Grčka i Srbija, jer se Bugari, Grci i Srbi miješaju u makedonske nacionalne interese (Misirkov 1977: 24). Navodeći da su uglavnom svi prije 1878. godine govorili da su Makedonci Bugari, a „Posle Berlinskog ugovora istakli su svoje pretenzije na Makedoniju i Srbi“, Misirkov (1977: 35) za Srbe još kaže i to da su uspjeli u jednom: „ako ne u tome da Makedonci naprave Srbima, a ono – da u evropskom javnom mnenju stvore uverenje da u Makedoniji ima i Srba.“, ističući još da Srbi i Bugari u Makedoniji imaju svoje škole: „U gradovima ćemo, uporedo s bugarskim muškim i ženskim gimnazijama i osnovnim školama, svuda naći i srpske škole. Neka sela imaju srpske, druga – bugarske škole.“ (Misirkov 1977: 35).

Nije neobično da se hegemonizam i imperijalizam ostvaruju često preko jezika, a da se jezički imperijalizam najlakše ostvaruje preko školstva:

„Praktično, jezičkim imperijalizmom ostvaruje se asimilacija drugih jezičkih identiteta i stvara se diskriminacijski model društva (očitovan kroz nepostojeću ili neostvarenu kategoriju jezičke pravde, direktnim potiskivanjem drugih jezičkih prava) što se očituje i u prosvjetno-pedagoškoj praksi kao sastavnom i veoma bitnom segmentu uređenja kompletnog društvenog sistema.“ (Hodžić 2021: 66–67).

Po Misirkovim ekspertizama o makedonskim stvarima, upravo se pokazuje da se kroz interese školstva i preko školstva i zvaničnog jezika u društvu također pravi jedna vrsta okupacije i podjele Makedonije, gdje ima i turskog, rumunskog, grčkog i albanskog utjecaja, a da u „slovenskom dijelu“ Makedonije u borbi protiv uvođenja grčkog jezika u administraciji „neće moći da sporazumeju i odrede gde treba da bude bugarski, a gde srpski jezik.“ (Misirkov 1977: 41).

Valja istaći da je veoma neobično, ali zasigurno i pronicljivo što Misirkov u daljoj ekspertizi, navodi da „Makedonski narod nema, bar za sada, toliko potrebe za zvaničnim jezikom većine“ (Misirkov 1977: 48), već da se treba usmjeriti na borbu protiv nacionanih i vjerskih propagandi, na ujedinjenje i otklanjanje podvojenosti makedonske inteligencije, te na priznanje makedonske narodnosti i službeno uvođenje naziva Makedonac. Međutim, snažno ističe potrebu da makedonska inteligencija i narod mora naći načina da stane u zaštitu makedonskog jezika i literature, naročito: „Ako verske i nacionalne propagande ne budu želele da u svoje škole uvedu naš jezik, razume se samo tamo gde žive Sloveni.“ (Misirkov 1977: 49).

Također, istaknuta je potreba o jedinstvu crkve, a ne da bude grčka, bugarska i srpska.

Direktnu vezu sličnih procesa u Bosni i u Makedoniji dokazuje i sam Misirkov: „Srbija se umešala u makedonske stvari kada je izgubila nadu da će pripojiti sebi Bosnu i Hercegovinu.“ (Misirkov 1977: 101). Također, upravo se u Bosni sredinom XIX vijeka odvijala jaka srpska propaganda kroz školstvo, iako bosanskim pravoslavicima u školstvu u Bosni nije bio stran bosanski jezički identitet (više u narednom poglavlju), a ovdje je posebno važno istaći i jedan zanimljiv slučaj afirmiranja bosanskog jezičkog identiteta i kroz školstvo u Makedoniji, i to upravo skupa s afirmacijom srpskog školstva u Makedoniji. Naime, Lila i Imamović (2022) te Lila (2022), navode probleme oko rada (otvaranja i zatvaranja) srpske škole u Kumanovu, gdje se kroz zvaničnu dokumentaciju iz Osmanskog arhiva istim povodom (1893. godine) spominje i pravo naroda koji govori bosanskim jezikom da ima svoju školu, ali se bosanski jezik spominje u istom dokumentu u kojem se raspravlja o srpskoj školi.

Lila i Imamović (2022: 192) prethodno komentarišu na ovaj način:

A što se tiče spominjanja „govornika bosanskog jezika“, možemo reći da je kriza koja je izazvana zatvaranjem srpske škole u ovom gradu (Kumanovu, op. a.) otkrila i to, da je bilo i naroda koji govore bosanskim jezikom (bošnjak lisani), i koji traže ravnopravnost koju je odobrilo Carstvo. Radi se o odluci o obrazovanju i vjerskim obredima na maternjem jeziku od 4. maja iste godine, kada je nastupila slična situacija s otvaranjem škola od strane Bugarske i Srpske Crkve u Skoplju.¹

Ono što se dodatno može zaključiti jeste i činjenica da su zagarantrane slobode i ljudska prava i prava svakog naroda na vlastiti jezik i školstvo, koja je propagiralo Osmansko carstvo, na jedan način doprinijele i tome da se lakše proširi školska i nacionalna propaganda susjednih država na prostor Bosne i Makedonije. Lila i Imamović (2022) potvrđuju i kontekstualiziraju uključivanje Srbije u borbu za teritoriju Makedonije posredstvom prosvjetnih aktivnosti.

Kako je tekla i završila srpska propaganda u Makedoniji, Misirkov pokazuje upravo kroz ulogu škola u tome: „Rad Srba urodio je plodom u vezi s rešavanjem makedonskog pitanja. Srbi su svojim školama u Makedoniji uspeli da u evropskoj i ruskoj javnosti stvore iluziju da u Makedoniji ima Srba.“ (Misirkov 1977: 108), što će značiti da se kod budućeg rješavanja makedonskog pitanja treba uzeti u obzir i stav srpskih vlasti. Naravno, jako slični procesi vođeni su i kod pitanja nacionalizacije Srba u Bosni. Tako 1903. godine Misirkov (1977: 109) navodi i da se u Srbiji bila ukorijenila i teorija „po kojoj su svi makedonski Sloveni isto onakvi Srbi kao što su to Bosanci, Crnogorci, itd.“ – čime su „Srbi varali ne samo evropsko javno mnjenje i Makedonce već i same sebe: počeli su propagirati istu ideju i u svojim sredinama putem škole i knjiga.“ (Misirkov 1977: 109), gdje se dodatno apostrofira kako su te knjige, sve do jedne, bile tendenciozne. Slično važi za srpsku propagandu u Bosni, gdje su se i srpski historiografi, npr. Mitar Papić (up. Hodžić 2022: 114–115) složili oko toga da su srpski udžbenici zvanično zabranjivani upravo i zbog izazivačkih tekstova sa naglašenim nacionalističkim pretenzijama.

Ne ulazeći praktično u dalje tokove i sudbinu srbijansko-makedonskih odnosa s početka XIX vijeka do danas, valja uočiti zakonomjernost da se protežiranje Srbije na makedonski prostor odvijao upravo kao i u Bosni, preko jezika i školstva.

---

¹ Još se navodi da je jedan od puteva kojim su išli iseljenici prema centru Carstva i Anadoliji, bila teritorija Makedonije, odnosno tadašnjeg Kosovskog vilajeta. Iako je veliki broj muhadžira stigao u Istanbul i gradove u okruženju, dobar dio njih je i ostao u nekim gradovima na putu gdje su našli uvjete za život. Jedan od takvih centara je grad Kumanovo, u kojem je počelo naseljavanje Bošnjaka 1881. godine. Bošnjački iseljenici koji su nastanili Kumanovo i sela oko njega su uglavnom bili iz sjeverne Bosne. Ovo je dobra polazna osnova za dodatno utvrđivanje pozitivnog pristupa njegovanju jezičkih prava današnjih govornika bosanskog jezika u Sjevernoj Makedoniji u zvaničnoj podršci makedonskih vlasti bosanskom jeziku koja nije izostala.

Kad smo kod Bugarske i bugarskog odnosa prema makedonskom pitanju, kod Misirkova (1977) npr. Blaže Koneski prenosi da Belić (1913) navodi kako je Bugarima bilo dobro poznato da su Makedonci „podjednako daleko i od Srba i od Bugara“, spominjući i srpsko-bugarski ugovor o planovima za podjelu Makedonije (Belić, 1913: 98 prema: Misirkov 1977: 11). B. Koneski kaže još i ovo: „Veoma je interesantno da je Belić (a svakako ne samo on) dopuštao mogućnost da se makedonskom jeziku dozvoli upotreba u školama“ (up. Misirkov 1977: 11), gdje se u nastavku citira Belić (1913: 138): „A kad bi zaželelo baš lokalno stanovništvo da ima svoj domaći dijalekat u svojim školama, radi razvitka svoje lokalne etnografske individualnosti do krajnjih granica, ja mislim da se niko ne bi tome protivio“.

Poznato je da je centralno makedonsko narječje i konstituisalo makedonski književni jezik, što je ideja koju, naravno, nije zanemario ni Krste Misirkov (1977: 134), koji je, u nastojanju da pokaže preokupiranost makedonskog prostora sa svih strana, u nekoliko navrata morao reagovati i ironično u cilju vlastite odbrane stavova: „Bugari će možda reći da će nova slovenska narodnost sa svojim književnim jezikom opet biti bugarska, samo sa drugim imenom. Mi Makedonci, razume se, nećemo imati ništa protiv: ne samo protiv Bugara ako nas budu smatrali Bugarima, već protiv Srbo-Hrvata ako nas ovi budu smatrali čistim Srbima ili Hrvatima. Prema tome, centralno makedonsko narječje je jednako daleko i od srpskohrvatskog i od bugarskog književnog jezika i može se razmatrati kao nešto posebno od njih.“

Zanimljiva je perspektiva po kojoj se i noviji bugarsko-makedonski odnosi mogu sagledati u sličnom svjetlu „otimanja“ između više pretendena, pa se tako npr. bugarsko priznanje Makedonije 1991. može tumačiti i kao potez s ne baš čistim namjerama:

Smatram da je prvenstveno cilj priznanja bio da se Makedoniji omogući brže međunarodno priznanje i odvajanje od Srbije, te oslobađanje od daljeg uticaja i pritiska Beograda. Ovim se ispratila i jasna poruka Sbjiji i Grčkoj i nekim njihovim planovima u vezi nove države, kakva je bila inicijativa grčkog premijera Micotakisa iz 1991. godine za održavanje trilateralnog sastanka Grčke, Srbije i Bugarske o budućnosti Makedonije, koju je upravo Bugarska odbacila. (Ramčilović 2022: 136)

Prilog prethodnoj tvrdnji jeste upravo kasnije bugarsko insistiranje na bugarskoj kulturi i historiji u Makedoniji, bugarske otvorene pretenzije prema makedonskom identitetu i jeziku, i sl. U budućim odnosima, ovo će biti posebno važno u kontekstu pristupa Sjeverne Makedonije Evropskoj uniji, gdje su oficijalne bugarske vlasti u ovom kontekstu nastavile s proizvođenjem jezičke nepravde,

odnoseći se na područje Sjeverne Makedonije, gdje se, nažalost, nastavlja s protežiranjem imperijalizma.²

Bosanska borba protiv jezičkog imperijalizma – kratak prikaz

Ovdje ćemo, ilustrativno, dati kratak prikaz bosanske borbe protiv jezičkog imperijalizma u SR Bosni i Hercegovini za vrijeme Jugoslavije sredinom XX vijeka, ali i u vrijeme Bosanskog vilajeta sredinom XIX vijeka, kada se na široj društvenoj sceni i javlja buđenje nacionalnih programa. Također, ukratko ćemo prikazati i sadašnje stanje kao posljedicu svega prethodnog.

Kod Hodžić (2022) već su detaljno predstavljene podaci o tome kako je u Bosanskom vilajetu u doba osmanske Bosne u tadašnjem društvu zvanično propagiran bosanski jezički identitet i zvanični bosanski jezik u administraciji, štampanim medijima i školstvu, gdje se navode i zvanični podaci iz pravoslavnih ili katoličkih škola sa službenim bosanskim jezikom u planu i programu.

Već smo naveli kako su npr. i srpski historiografi saglasni o tome da je bilo velikih pretjerivanja u srpskoj nacionalnoj propagandi kroz širenje nacionalnih ideja preko školstva i udžbenika koji su stizali iz Srbije. Ovdje valja istaći to da su zvanične vlasti Bosanskog vilajeta bile svjesne ove opasnosti i praktično suzbijale propagandne nacionalne aktivnosti (zabranom udžbenika, izbacivanjem nacionalnih sadržaja nakon recenzija, ali i štampanjem posebnih domaćih udžbenika u Vilajetskoj štampariji, kako bi se zaštitilo od utjecaja sa strane), ali sve do momenta u kojem su i zvanični osmanski zakoni podržavali ideju da svi narodi koji žive na prostoru Osmanskog carstva mogu njegovati svoje nacionalne škole i svoj maternji jezik. Hrvatska propaganda dolazila je u odnosu na srpsku s malim zakašnjenjem i s nešto manje oštrim intenzitetom, sve do pred sami kraj osmanske uprave kada se sedamdesetih godina XIX vijeka zvanično kroz političke programe počinje propagirati ideja pripojenja Bosne Hrvatskoj, kada se izdaje i zvanični pravopis za katoličke škole, u kojem je jezik imenovan kao hrvatski (Hodžić 2022: 120), sve do potpunog procvata hrvatskog nacionalnog i kulturnog pokreta u Bosni, naročito dolaskom Austro-Ugarske.

Kako je promocija srpskog i hrvatskog imena u Bosni zvanično uspješno provedena, i kako je nastupilo i slabljenje osmanske vlasti u Bosni, koja će ubrzo pripasti Austro-Ugarskoj, zvanični hrvatski i srpski jezik (koji se već za osmanskog doba može naći u bosanskim školama) postaju važan oslonac za njegovanje srpskog i hrvatskog identiteta u Bosni.

Bosanski jezički identitet zvanično se gubi ukazom austrougarske Zemaljske vlade 1907. godine (kada se uvodi srpsko-hrvatski), mada se i dalje dozvoljavalo

---

² V. Odluku Vlade Bugarske iz 2019 (OVB 2019)

Bošnjacima da koriste ime bosanskog jezika (kao što je to bilo u kasnijim zvaničnim publikacijama, rječnicima, početnicama, i sl.) – sve do formiranja zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, gdje se gubi i bosansko državno, jezičko i nacionalno obilježje u ondašnjem društvu.

Bosanski i makedonski jezik u jugoslavenskom kontekstu i danas

Za pitanja jezičke pravde i jezičkog imperijalizma u vezi s bosanskim jezikom jugoslavenski kontekst je jedna od važnijih vremenskih odrednica u kojoj se mogu i trebaju posebno razmotriti ove teme – uzimajući u obzir i vrijeme tzv. prve Jugoslavije odnosno već Kraljevine SHS (1918), ali i naročito vrijeme Jugoslavije od 1945. naovamo. Također, u jugoslavenskom kontekstu je naročito korisno ispitati i odnose između makedonskog i bugarskog jezika, s obzirom na to da se hipotetički može postaviti pitanje šta bi bilo s makedonskim jezikom da je kojim slučajem Bugarska bila dijelom Socijalističke Jugoslavije, a mogući scenariji se samo mogu pretpostaviti. No, kako je etnonacionalni pristup jeziku već bio prisutan u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji i djelimično u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (v. Šipka 2001, Bagdasarov 2018), gdje se odvojeno pristupalo hrvatskom i srpskom jeziku, moguće da bi takav pristup bio i prema makedonskom i bugarskom. Posebno je važno ovdje napomenuti da je „Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito“ 1944. potpisao odluku o izdavanju Službenog lista Jugoslavije na srpskom, hrvatskom, slovenskom i **makedonskom jeziku** (istakao J. H.) (v. Bagdasarov 2018: 29).

U školskom leksikonu Stjepana Babića iz 1965. makedonski jezik se definira kao „južnoslavenski jezik koji se govori u SR Makedoniji, jugozapadnoj Bugarskoj i sjevernoj Grčkoj. U prošlosti je njegovo područje bilo nešto veće.“ (Babić 1965: 148).

Važno za bosanski jezik jeste to da se već od šezdesetih godina XX stoljeća, u raspravama o varijantnostima tada zajedničkog jezika, u javni narativ postavlja i teza o posebnoj bosanskoj jezičkoj varijanti, javno se zvanično raspravlja i o bosanskom jeziku (narativ o bosanskom jeziku vraća se u društvenu stvarnost), zasniva se zvanično bosanska (bosanskohercegovačka) jezička politika, konkretno *Dokumentom o književno-jezičkoj politici* iz 1971. Dokumentom (1971) se i otvoreno upozorilo na to da je favoriziranje ravnopravnih varijantnih jezičkih utjecaja sa strane praktično lingvistički kolonijalizam, hegemonizam i paternalizam.

Tako *Dokument* (1971) sadrži i sljedeće stavove:

1. Zalaganje za „prava varijanata“ u BiH direktan je izraz paternalističkog odnosa prema našoj Republici i kulturi njenih naroda. (Dokument 1971; Prstojević 1984: 30)

2. „Izvjescni varijantski uticaji koji se osjećaju u književnojezičkoj stvarnosti BiH) (a koji su procentualno, u odnosu na ono što je zajedničko i što je, uglavnom, autohtono, beznačajni) nikako ne mogu biti dovoljna osnova za tvrdnju da je naš književni jezik nastao „ukrštanjem varijanata“. (Dokument 1971; Prstojević 1984: 29)
3. „Teorije o varijantnoj polarizaciji, o „ukrštanju“ dviju varijanata na našem tlu, o „pravima“ tih varijanata u BiH na ravnopravan uticaj, izraz su težnji lingvističkih (i ne samo lingvističkih) hegemonista, koji se, pod firmom jezičke ravnopravnosti i tolerancije, bore za „prevlast“ u Bosni i Hercegovini (...)“ (Dokument 1971; Prstojević 1984: 29)
4. „Ali na našem tlu, u BiH, varijante kao relativno izgrađeni sistemi, koji žele da funkcionišu kao posebni književni jezici – hrvatski i srpski, nemaju nikakvih svojih prava.“ (Dokument 1971; Prstojević 1984: 30)
5. „Priznavanje prava na ravnopravan uticaj zapadne i istočne varijante (koji bi se, u smislu dvojezičnosti, obezbijedio administrativnim intervencijama) bio bi politički promašaj ravan negiranju samostalnosti BiH i priznavanju paternalizma.“ (Dokument 1971; Prstojević 1984: 30–31)

Najvažnije je utvrditi da se u tadašnjem zvaničnom društvenom narativu govorilo već o bosanskom jezičkom kolektivnom i općem standardu, različitom od istočne i zapadne varijante tada zajedničkog jezika, ali i od takvog jezika u cjelini. Praktično je na Simpoziju o jezičkoj toleranciji (1970) već zvanično napravljen odmak od ranijeg Novosadskog dogovora, čime je podržan narativ o bosanskom ijekavskom zvaničnom jezičkom standardu koji se zasniva na autohtonim jezičkim osobinama.

Sve je dodatno bilo pomognuto, slično kako su to radili i makedonski pisci i intelektualci, i od bosanskih književnika i intelektualaca, poput Alije Isakovića i Maka Dizdara, naročito nakon što je Mak Dizdar 1970. proveo zvaničnu anketu o jeziku pod naslovom “Tradicija, teorija i sadašnja praksa u primjeni književnog jezika u Bosni i Hercegovini”, koja je dala značajan doprinos povratku narativa o bosanskom jeziku na jugoslavensku društvenu scenu. (v. Dizdar 1970, i Hodžić 2018)

Posebno je važno što Mak Dizdar 1970. u više navrata otvoreno govori o nominaciji *bosanski jezik*, o njegovoj historiji i tradiciji, a u kontekstu naše teme i dodatno zanimljivo to što Dizdar (1970) osim odvojenog spominjanja hrvatskog i srpskog, spram bosanskog jezika, razmatrajući neka jezička pitanja u sadašnjosti utemeljena kroz historiju i tradiciju, odvojeno navodi primjere poređenja bosanskog spram makedonskog i spram bugarskog jezika.

Bosanka jezička varijantnost, slično kao 1945. odvojeno srpska i hrvatska, zvanično se 1975. godine statusno izjednačava i sa: „albanskim, mađarskim, slovenskim i makedonskim jezikom“ (v. Baotić 2012: 379). Naime, „Prema

Poslovniku Komisije Skupštine SFRJ za utvrđivanje istovjetnosti tekstova na jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije, čl. 24. formirano je osam ravnopravnih sekcija“ (Šipka 2001: 38), gdje su formirane četiri sekcije na području tada zvaničnog srpskohrvatskog: „Ovim aktom Skupštine Jugoslavije praktično su pravno priznata četiri republička standardna jezika na srpskohrvatskom govornom području: 1. srpski (tačnije: srbijanski), 2. hrvatski, 3. bosanski i 4. crnogorski, bez obzira na nazive u republičkim ustavima (...)“ (Šipka 2001: 38–39)

Naravno, nije bilo dovoljno političke snage da se već tada zvanični bosanski jezik prizna u tadašnjem sve više probosanski orijentiranom političkom establišmentu, sve do zvaničnog popisa stanovništva 1991. (još je bila Jugoslavija), te novije bosanske državne nezavisnosti (1992), nakon čega je bosanski jezik i službeno vraćen u domaće zakonske okvire.

Međutim, ratni sukobi u postjugoslavenskom društvu, i stvarno imperijalističko (ne samo jezičko) djelovanje, doveli su do toga da je bosanskohercegovački prostor danas u znatnoj dezintegraciji i da se i dalje, nažalost, na cijelom području Bosne i Hercegovine ne može odnjegovati bosanska jezička pravda (v. Hodžić 2021 i Hodžić 2022a). Slično, još uvijek nisu do kraja riješeni makedonsko-bugarski i bugarsko-makedonski jezički odnosi.

Tako na kraju, za ilustraciju, ovdje upućujemo na školsku knjižicu iz 1948. godine u kojoj je skupa s bugarskim upisan i makedonski jezik, ili na školske svjedodžbe iz 2014. odnosno iz 2022. s primjerom upisanog bosanskog sa srpskim odnosno hrvatskim jezikom. Primjeri su metonimija ukupnih naših odnosa, a za šire kontekstualiziranje teme trebalo bi nam prostora koji bi premašio granice ovog članka³.

ZAKLJUČAK

Kao što je u historiji makedonskih odnosa spram Srbije i Bugarske bilo i pozitivnih primjera njegovanja principa političke i jezičke tolerancije, kao što ih ima i danas, slično će biti i u odnosu Bosne spram Srbije i Hrvatske.

U historiji makedonskih odnosa spram Bugarske i Srbije (i Grčke), i bosanskih (bosanskohercegovačkih) odnosa spram Srbije i Hrvatske (i Crne Gore), mogu se uočiti zajedničke tačke u vezi s borbom protiv jezičkog (i ne samo jezičkog) imperijalizma, i u kontekstu njegovanja jezičke pravde.

Društveno-politički hegemonizam i paternalizam odvijao se (i odvija se) najprije kroz školstvo, a u školstvu najprije preko jezika, pa se transverzala *društvo – školstvo – jezik* jasno postavlja kao staza kojom su se kretali i odvijali turbulentni tokovi za

³ Zbog zaštite autorskih prava na svjedodžbama iz Srbije i Hrvatske uklonjena su imena učenika.

afirmaciju makedonskog i bosanskog jezičkog, obrazovnog, i šireg društvenog identiteta u ukupnim društveno-političkim odnosima na Balkanu, kroz historiju, ali i dan-danas.

PRILOZI:

РЕПУБЛИКА СРБИЈА - REPUBLIKA SRBIJA

ОСНОВНА ШКОЛА „Вук Караџић“ у Новом Пазару
 ОСНОВНА ШКОЛА „Вук Караџић“ у Новом Пазару
 Општина Нови Пазар Решењем бр. _____ од _____
 Општина Novi Pazar Решењем бр. _____ од _____

Број у матичној књизи _____
 Број у матичној књизи _____

ДРУГИ ЦИКЛУС ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА
DRUGI CIKLUS OSNOVNOG OBRAZOVANJA I ODGOJA

СВЕДОЧАНСТВО - SVJEDOČANSTVO

Општина Нови Пазар - Нови Пазар држава Република - Р. Србија
 показује-ла - полагао-ла испите* школске 2013/2014 године ПЕТИ разред основне школе
 рођао-ла - полагао-ла испите* је школске 2013/2014 године ПЕТИ разред основне школе

и показао-ла следећи успех:
 и показао-ла следећи успех:

Српски језик - Српски језик	одличан (5)	odličan (5)
Босански језик - Bosanski jezik	одличан (5)	odličan (5)
Енглески језик - Engleski jezik	одличан (5)	odličan (5)
Ликовна култура - Likovna kultura	одличан (5)	odličan (5)
Музичка култура - Muzička kultura	одличан (5)	odličan (5)
Историја - Historija	одличан (5)	odličan (5)
Географија - Geografija	одличан (5)	odličan (5)
Физика - Fizika	( )	( )
Математика - Matematika	одличан (5)	odličan (5)
Биологија - Biologija	одличан (5)	odličan (5)
Хемија - Hemija	( )	( )
Техничко и информатичко образовање - Tehничко / Informatичко образовање	одличан (5)	odličan (5)
Физичко васпитање - Tjelesni odgoj	одличан (5)	odličan (5)
Исламска веронаука - Исламска вјетнаука	одличан (5)	odličan (5)
Немачки језик - Немачки језик	одличан (5)	odličan (5)
Физичко васпитање - Кошарка (Тренинг одбојка) - Кошарка	одличан (5)	odličan (5)
Информатичко образовање - Информ. и Рачунар.	одличан (5)	odličan (5)
Владанје - Vladanje	primjerio	primjerio

Ученик-ца је са одличним (5,00) општим успехом завршио-ла ПЕТИ разред основне школе.
 Ученик-ца је с одличним (5,00) општим успехом завршио-ла ПЕТИ разред основне школе.

Одељењски старшина - Razrednik-ca Vejselovic Директор - Direktor-ca Željko Mujčić

Sl. 1. Srpski i bosanski jezik skupa na školskoj svjedodžbi u Republici Srbiji

REPUBLIKA HRVATSKA

Islamska gimnazija dr. Ahmeda Smajlovića, Zagreb

Matični broj učenika:

SVJEDODŽBA

Obvezni predmeti	Izborni predmeti
Hrvatski jezik.....odličan (5)	Arapski jezik.....odličan (5)
Engleski jezik.....odličan (5)	Islamska kultura i civilizacija.....odličan (5)
Njemački jezik.....odličan (5)	Kur'an i kur'anske znanosti.....odličan (5)
Glazbena umjetnost.....odličan (5)	Vjeronauk - Islamski.....odličan (5)
Likovna umjetnost.....odličan (5)	Fakultativni predmeti
Psihologija.....odličan (5)	<u>Bosanski jezik i kultura.....odličan (5)</u>
Logika.....odličan (5)	.....
Sociologija.....odličan (5)	.....
Povijest.....odličan (5)	.....
Geografija.....odličan (5)	.....
Matematika.....odličan (5)	.....
Fizika.....odličan (5)	.....
Kemija.....vrlo dobar (4)	.....
Biologija.....odličan (5)	.....
Tjelesna i zdravstvena kultura.....odličan (5)	.....

Ukupno izostanaka: sat; od toga neopravdano: sat
 Učenica je s ..... spjehom završila ..... razred.
 Vladanje: uzorno

Zagreb, 21.6.2022.

1

Razrednica Razvratelj

Riječanje ministarstva nacionalnog obrazovanja za obrazovanje o postolku rane KLASA: Upravitelj Islamske gimnazije dr. Ahmeda Smajlovića, Zagreb, broj: 0017 od 26.4.2007.
 *Svezi muški (M), ženski (Ž).
 *Ocjena iz maturskog predmeta: odličan (5), vrlo dobar (4), dobar (3), dovoljan (2), nedovoljan (1).
 *Ocjena općeg uspjeha: odličan, vrlo dobar, dobar, dovoljan, nedovoljan.
 Ocjena iz vladanja: uzorno, dobar, loše.

Narodne novine d.d., Zagreb - (19) 111059

Sl. 2. Hrvatski i bosanski jezik skupa na školskoj svjedodžbi u Republici Hrvatskoj

Трети срок

Ученик Мате е показал 9 за трети срок
следния успех по предметите

№	Учебни предмети	Успех
1	Български език	Отличен (6)
2	Руски език	Отличен (6)
3	<u>македон</u> език	Отличен (6)
4	Обща и българска история	Отличен (6)
5	Обща и отечествена география	Отличен (6)
6	Аритметика	Отличен (6)
7	Геометрия и планиметрия	Отличен (6)
8	Физика	Отличен (6)
9	Химия	Отличен (6)
10	Естеств. история, анатомия и хигиена	Отличен (6)
11	Рисуване	М.н. год. (5)
12	Ръчна работа	Отличен (6)
13	Песне	М.н. год. (5)
14	Телесно възпитание	М.н. год. (5)
15		

Поведение присутно (6)

Отсъствувал часове : { извинени 5
неизвинени 0

Книжката е предадена на ученик Мате на 20 юни 1948 год.

Класен наставник : В. М. Василев Родител (настоятник) :

Сл. 3. Ученичка книшка од 1947/1948 г. – во училиштата во Благоевградската Околија (в. Република 2020) (Makedonski i bugarski jezik skupa u učeničkoj knjižici 1948. godine)

Користена литература

- Babić Stjepan. 1965.: *Jezik. Školski leksikon, općeobrazovne škole*, knj. 12. Novinsko izdavačko poduzeće „Panorama“, Zagreb.
- Bagdasarov R. Artur. 2018. „O etnojezičnoj politici u socijalističkoj Jugoslaviji“, *Filologija*, No. 71, str. 25–60. Zagreb.
- Baotić Josip. 2012. *Približavanje jeziku ili približavanje jezika*, Slavistički komitet u BiH, Sarajevo.
- Belić Aleksandar. 1913. *Srbi i Bugari u Balkanskom savezu i u međusobnom ratu*, S. B. Cvijanović: Beograd, prema Misirkov (1977).
- Dizdar Mak. 1970. „Marginalije o jeziku i oko njega“, *Život*, god. XIX, br. 11–12, Sarajevo, str. 109–120.
- Fidahić Besmir. 2021. *Linguistic Justice at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Phillipson Robert. 1992. *Linguistic imperialism*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Hodžić Jasmin. 2018. *Bosanski jezik: Statusna pitanja bosanskog jezika kroz historiju i historija nauke o bosanskom jeziku*, Sarajevo: Simurg media i Internacionalni univerzitet u Sarajevu.
- Hodžić Jasmin. 2022. „Bosanski jezik i školstvo u Bosanskom vilajetu – sociolingvistički pristup“, u: Husić, Aladin (ur) (2022): *Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15–19. stoljeća (IV)*, Zbornik radova s istoimene naučne konferencije održane na Orijentalnom institutu u Sarajevu od 11. do 14. oktobra 2021., Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, str. 98–126.
- Hodžić Jasmin. 2022a. „Stavovi srpskih političara o jeziku u Bosni i Hercegovini 1991–1995.“, *Historijski pogledi*, br. 8. Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, str. 370–387.
- Hodžić Jasmin. 2021. „Hrvatski i bosanski jezik u RBiH (1992–1995) u svjetlu teorije jezičkog imperijalizma: jezička politika i školstvo“, *Slavia Centralis*, Vol 14, No 1., str. 64–79.
- Lila Amina i Imamović Merjema (2022): „Slučaj srpske škole u Kumanovu u svjetlu dokumenata Osmanskog arhiva“, *Prilozi*, br. 51. Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, str. 181–196.
- Lila Amina (2022): „Pet dokumenata Osmanskog arhiva u Istanbulu o bosanskom jeziku izvan Bosne u XIX stoljeću“, *Književni jezik*, br. 33. Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik. Sarajevo, str. 37–53.
- Misirkov Krste P. 1977. *O makedonskim stvarima*. Prevod: Todor Dimitrovski, Novi Sad (Izvorno objavljeno u Sofiji, 1903).
- OVB 2019 = Odluka Vlade Bugarske (2019), dostupno na: <https://www.rts.rs/lat/vesti/region/3691342/bugarska-bez-makedonskog-jezika-u-eu.html> (pristup: mart 2022).

- Prstojević Miroslav (ur.). 1984. *Dokumenti književnojezičke politike u SR Bosni i Hercegovini*, NIŠRO “Oslobođenje” i Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Sarajevo.
- Ramčilović Zečir. 2022. „Revizionizam i (zlo)upotreba historije od strane Bugarske prema Sjevernoj Makedoniji i njenoj integraciji u Evropsku uniju“, *Historijski pogledi*, br. 8. Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla.
- REPUBLIKA (2020) = РЕПУБЛИКА (2020): Učenje makedonskog jezika u bugarskim školama, dostupno na: [Although they now deny: In 1948 students in Bulgaria studied the subject "Macedonian language" - Republika English](#) (pristup: mart 2022).
- Šipka Milan. 2001. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*. Institut za jezik, Sarajevo.

МАКЕДОНСКИОТ И БОСАНСКИОТ ЈАЗИК МЕЃУ ЈАЗИЧНАТА ПРАВДА И ЈАЗИЧНИОТ ИМПЕРИЈАЛИЗАМ

Резиме: Трудот, социолингвистички и историографски, дава примери, кои потврдуваат дека босанскиот и македонскиот јазик можат да се анализираат преку теоријата на јазичната правда, но и преку теоријата на јазичниот империјализам. Теоријата на јазичната правда, заснована на јазичните права, се однесува на општествениот контекст во кој јазикот има посебна улога во создавањето социјален конфликт, како во случајот меѓу народите од поранешна Југославија. Тоа се однесува на концептот на можноста за остварување на јазичните права и е спротивно на поимот јазична доминација. Теоријата на јазичниот империјализам е поврзана со борбата против културната и јазичната хомогенизација и доминација и ги потврдува јазичните права. Јазичниот колонијализам и лингвистичката доминација стануваат средство за потчинување на другите. Ова потчинување може да доведе и до лингвизам, лингвоцид и лингвистички геноцид. Примерите за јазична асимилација, како последица на дискриминација врз основа на јазикот, се директно предизвикани од појавата на жив лингвистички колонијализам, империјализам и хегемонија. Зад ваквите процеси стои патерналистичкиот однос на одредена општествена заедница кон јазичната и јазичната заедница над која се спроведува империјализмот. Трендовите на образовно-педагошката практика, преку кои општествениот контекст се одразува како во огледало, покажуваат дека самата организација на образованието, а со тоа и прашањето за службениот јазик во образованието и поширокото општество, се поставува како слика на севкупните општествено-политички односи. Лингвистичкиот империјализам често е само жив показател за реалниот политички империјализам. Македонскиот и босанскиот јазик, историографски гледано, исто така се појавуваат на патеката на општествените текови што водат до јазична правда, но честопати тие се подложени токму на јазичниот империјализам, а тоа се процеси што можат да се следат во дијакхронијата и синхронијата на целокупните набљудувани општествени односи.

Клучни зборови: македонски јазик, босански јазик, јазичен империјализам, јазична правда, социолингвистика.

MACEDONIAN AND BOSNIAN BETWEEN LINGUISTIC JUSTICE AND LINGUISTIC IMPERIALISM

Summary: This paper gives sociolinguistic and historiographical examples confirming that the Bosnian and Macedonian languages can be analyzed through the theory of linguistic justice but also through the theory of linguistic imperialism. The theory of linguistic justice, based on linguistic rights, applies to the social context in which language plays a special role in the creation of social conflict, as was the case between the peoples of the former Yugoslavia. It refers to the concept of the possibility of realizing linguistic rights and is opposite to the notion of linguistic dominance. The theory of linguistic imperialism is linked to the struggle against cultural and linguistic homogenization and domination, and promotes linguistic rights. Linguistic colonialism and linguistic dominance become a means of subjugating others. This subjugation can also lead to linguism, linguicide, and linguistic genocide. Examples of linguistic assimilation, as a consequence of discrimination on the basis of language, are directly caused by the emergence of living linguistic colonialism, imperialism and hegemony. Behind such processes stands a paternalistic attitude of a certain social community towards the language and the language community over which imperialism is carried out. The course of educational and pedagogical practices reflect a wider social context but also show the organization of education itself. Consequently, the issue of the official language in education and the wider society is posed as a picture of overall socio-political relations. Linguistic imperialism is often an indicator of actual political imperialism. Historiographically speaking, Macedonian and Bosnian also appear in the context of social events that lead to linguistic justice, but quite often they are subjected to linguistic imperialism, which are processes that can be followed diachronically and synchronically in regard to overall observed social relations.

Keywords: Bosnian language, Macedonian language, linguistic imperialism, linguistic justice, sociolinguistics.

За издавачот
проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директорка
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Уредник на изданието
проф. д-р Лидија Тантуровска

Лектура
Членовите на Уредувачкиот одбор

Коректура
проф. д-р Снежана Петрова-Џамбазова
м-р Марија Пандева

Компјутерска обработка
Александар Штерјев

Печати
Графо Пром

Тираж
200 примероци